

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

RŪTA RUOLYTĖ-VERSCHOORE

**NEĮGALIŲJŲ STUDENTŲ DALYVAVIMAS LIETUVOS
AUKŠTOSIOSE MOKYKLOSE**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S)

Kaunas, 2012

UDK 378.1-056(474.5)

Ru-105

Disertacija rengta 2008 – 2012 metais Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių mokslų fakultete, Sociologijos katedroje.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Vylius Leonavičius (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05S)

Mokslinis konsultantas:

Prof. dr. Jonas Ruškus (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, edukologija – 07S)

ISBN 978-9955-12-845-8

TURINYS

1. NEĮGALIEJI AUKŠTAJAME MOKSLE.....	17
1.1. Sociologinė neįgalumo analizė	17
1.1.1. Negalios sampratos modeliai: medicininis, socialinis ir interakcinis	17
1.1.2. Vyraujantis „praradimo“ ir „džiaugsmo ir laimės“ negalios diskursai	20
1.1.3. Neįgaliųjų tapatumo konstravimo ypatumai.....	25
1.2. Aukštojo mokslo atvirumas neįgaliesiems.....	28
1.2.1. Neįgalieji aukštajame moksle: teorinis lygių galimybių užtikrinimas ir praktika.....	28
1.2.2. Aukštosios mokyklos atvirumo neįgaliesiems sąlygos ir standartai.....	31
1.3. Neįgalieji aukštajame moksle Lietuvoje – situacijos analizė.....	34
1.3.1. Paramos teikimas neįgaliesiems studijų metu aukštajame moksle	34
1.3.2. Neįgaliųjų studentų apskaitos ribotumai aukštajame moksle	37
1.3.3. Neįgaliųjų teisinis reglamentavimas aukštajame moksle Lietuvoje	39
2. VEIKSNUMĄ ĮGYVENDINANTIS VEIKĖJAS A. GIDDENS STRUKTŪRACIJOS TEORIJOJE	43
2.1. Neįgalusis studentas kaip veiksnumą įgyvendinantis veikėjas	45
3.1. Grindžiamoji teorija kaip pasirinkta kokybinio tyrimo strategija ir tyrėjo vaidmuo	49
3.2. Tyrimo metodai	50
3.2.1. Interviu.....	50
3.2.2. Duomenų analizė	52
3.2.3. Tyrimo dalyvių atranka ir sociodemografinės charakteristikos.....	57
3.2.4. Tyrimo etika.....	60
3.2.5. Refleksija: tyrėjo vaidmuo	62
4. REZULTATAI	67
4. 1. Atviras kodavimas.....	67
4.1.1. Informantės 1 portretas: judėjimo sutrikimas	67
4.1.2. Informantės 21 portretas: regos sutrikimas.....	76
4.1.3. Informanto 24 portretas: klausos sutrikimas.....	80
4.1.4. Informantės 28 portretas: somatinis sutrikimas	85
4.1.5. Informanto 3 portretas: judėjimo sutrikimas	88
4.2. Ašinis kodavimas	92
4.2.1. Akistata aukštojoje mokykloje: „ <i>Iš pradžių buvo sunku studijuoti</i> “	92
4.2.2. Dalyvavimo kryptys: „ <i>Visur manęs pilna</i> “	105
4.2.3. Kintantis tapatumas: „ <i>Esu eilinis studentas</i> “	116
4.2.4. Požiūrio svarba: „ <i>Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės</i> “	128
4.2.5. Tęstinumo būtinybė: „ <i>Ilgas universiteto kelias iki įtraukties</i> “	135
4.3. Atrankinis kodavimas.....	143
4.3.1. Neįgaliųjų studentų dalyvavimas: „ <i>Pradžią turi kurti pats</i> “	143
6. Tyrimo ribotumai.....	159
7. IŠVADOS.....	160
PRIEDAI.....	178

Sąvokų žodynas

Neįgalieji – tokie asmenys, kurie turi ilgalaikių fizinių, psichikos, intelekto ar jutimo sutrikimų, kurie sąveikaudami su įvairiomis kliūtimis gali trukdyti šiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis (Jungtinių tautų Neįgaliųjų teisių konvencija, 2006).

Specialusis poreikis – specialiosios pagalbos reikmė, atsirandanti dėl asmens įgimtų ar įgytų ilgalaikių sveikatos sutrikimų (neįgalumo ar darbingumo netekimo) ir nepalankių aplinkos veiksnių. Specialieji neįgaliųjų poreikiai ir jų lygis nustatomi ir specialieji poreikiai tenkinami neatsižvelgiant į neįgaliųjų amžių, neįgalumo lygį ar darbingumo lygį ir siekiant užtikrinti lygias teises ir galimybes visose gyvenimo srityse (Lietuvos Respublikos (LR) Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 2005).

Specialieji ugdymosi poreikiai – pagalbos ir paslaugų ugdymo procese reikmė, atsirandanti dėl išskirtinių asmens gabumų, įgimtų ar įgytų sutrikimų, nepalankių aplinkos veiksnių (LR Švietimo įstatymas, 2011).

Diskriminacija dėl negalios (*angl. disablism*) – socialiai įvardytos diskriminacijos ir sisteminiai trūkumai, kurios charakterizuoja žmones kaip neįgalius (Bochel ir kt., 2005).

Grindžiamoji teorija (*angl. Grounded theory*) – kokybinio tyrimo metodas, sukurtas bendradarbiaujant B. Glaseriui ir A. Straussui. Sistemingos analizės technikos ir procedūros įgalina tyrėją išvystyti savarankišką, induktyviai grindžiamą teoriją apie fenomeną. Tokia teorija atitinka „gero“ mokslo kriterijus: reikšmingumo, abstraktumo, atkuriamumo, tikslumo, griežtumo ir patikrinamumo (Strauss ir Corbin, 1990).

Atviras kodavimas – tyrimo duomenų skaidymo, nagrinėjimo, lyginimo, konceptualizavimo ir kategorizavimo procesas (Strauss ir Corbin, 1990).

Parafrazė – atskira idėja, mintis, įvykis su specialiai jai suteiktu pavadinimu gauti po tyrimo duomenų teksto skaidymo į mažesnes dalis (Strauss ir Corbin, 1990).

Konceptas – sugrupuotos atskirus įvykius ar atsitikimus atspindinčios parafrazės, kurioms suteikiamas konceptualus pavadinimas (Strauss ir Corbin, 1990).

Kategorija – konceptų klasifikacija. Ši klasifikacija atrandama, kuomet vienas su kitu lyginami konceptai, susiję su panašiu reiškiniu. Kategorijai suteikiamas abstraktus pavadinimas (Strauss ir Corbin, 1990).

Ašinis kodavimas – procedūrų rinkinys, kuomet po atviro kodavimo tyrimo duomenys yra sudedami atgal kartu nauju būdu, ieškant ryšių tarp skirtingų kategorijų. Tai yra atliekama

naudojant paradigmą, kuris įtraukia priežastis, kontekstą, veiksmų/sąveikų strategijas ir pasekmes (Strauss ir Corbin, 1990).

Fenomenas – ašinio kodavimo etape centrinė idėja, atsitikimas, įvykis, nutikimas, kurio atžvilgiu yra nukreipti veiksmai ir sąveikos (Strauss ir Corbin, 1990).

Atrankinis kodavimas – procesas, kurio metu atrenkama esminė kategorija, sistemingai susiejant ją su kitomis kategorijomis, validuojant jų ryšius, papildant kategorijas, kurioms reikalingas tolesnis tobulinimas ir vystymas. Tokiu būdu sukuriama teorija apie nagrinėjamą socialinį reiškinį (Strauss ir Corbin, 1990).

Esminė kategorija – centrinis fenomenas, aplink kurį yra integruotos visos kitos kategorijos (Strauss ir Corbin, 1990).

Veiknumas (*angl. agency*) A. Giddens'o struktūracijos teorijoje – tai individų gebėjimas daryti įtaką įvykiams ir juos keisti (Giddens, 1984).

IVADAS

Tyrimo aktualumas

Išsilavinimas neįgaliesiems – ne tik galimybė lygiavertiškai įsilieti į visuomeninį gyvenimą, bet ir fundamentali teisė, užtikrinama Jungtinių Tautų Neįgaliųjų Teisių Konvencijoje (2006), kuri 2010 m. buvo ratifikuota ir Lietuvoje. Pagal Konvenciją, neįgalūs žmonės turi teisę lygiomis galimybėmis dalyvauti įtraukiančiame ugdyme kartu su kitais žmonėmis bendruomenėje, kurioje jie gyvena. Išsilavinimas išplečia mokymosi visą gyvenimą galimybes bei padeda įsilieti į visuomenę, o patys neįgalieji jaučiasi visaverčiais bendruomenės nariais ir savo veiklos bei ateities kūrėjais, kai pripažįstamos ir įgyvendinamos jų teisės (Ebersold, 2004). Tuomet, kai neįgalieji visuomenėje dalyvauja kaip piliečiai, vartotojai ar darbuotojai – naudą patiria visi (Fleischer ir Zames, 2001; Vorhaus, 2005). Lietuvos įstatyminėje bazėje¹ deklaruojama teisė į aukštąjį mokslą ir jo prieinamumą, tačiau studijuodami aukštojoje mokykloje neįgalieji iki šiol susiduria su fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymo problemomis, specialių paslaugų trūkumu, neigiamu kai kurių akademinės bendruomenės narių požiūriu (Ruškus ir kt., 2007). Minėtieji įvairaus pobūdžio kliūviniai trukdo lygiomis teisėmis dalyvauti aukštųjų mokymų studijų programose (Barton ir Corbett, 1992), o neįgalūs jaunuoliai išgyvena baimę ir netikrumą dėl savo ateities (Holloway, 2001). Neįgalieji gali patekti į aukštąjį mokslą, tačiau jų lygiavertiškas dalyvavimas studijų procese nėra užtikrinamas.

Pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas ženklus neįgalių studentų skaičiaus augimas aukštosiose mokyklose užsienyje (OECD, 2003). Jungtinėje Karalystėje jis išaugo nuo 5,3 % (2003) iki 6,5% (2006), Vokietijoje – nuo 12,5% (2003) iki 18,9% (2006) nuo visų studentų skaičiaus. Užsienio šalyse neįgaliųjų studentų skaičius varijuoja nuo 0.3% iki 19%. Pabrėžtina, jog tarptautiniai lyginimai negali būti laikomi kaip patikimi, nes šalyse skiriasi neįgalumo samprata ir jo nustatymo kriterijai (Bagdonas, Lazutka, Vareikytė, Žalimienė, 2007). Neįgaliųjų, po vidurinės mokyklos einančiųjų į aukštąją, skaičius auga, tačiau aukštosiose mokyklose jie susiduria su nedideliu dėmesio kreipimu į studento preferencijas jų mokslams ir įgūdžiams vystyti (Barnes ir Mercer, 2010). Aukštojo mokslo prieinamumas ir parama teikiama neįgaliesiems yra daugiasluksnis klausimas, kuris paliečia fizinius, požiūrio ir mokymo programų klausimus (Shevlin, Kenny ir Mcneela, 2004). Vakarų Europoje XXI amžiuje aukštajame moksle yra daugiau neįgaliųjų studentų ir jiems teikiamų paramos paslaugų (Riddell, Tinklin ir Wilson, 2005). Pastebima, kad neįgalieji studentai yra iš aukštesnės arba vidurinėsios klasės ir rečiau būna iš etninių mažumų grupės. Didžioji dalis yra vyrai ir dažnai yra truputį vyresni nei jų įgalūs ben-

¹ LR aukštojo mokslo įstatymas (2000), LR Konstitucija (1996), LR neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (2005) ir kt.

drakursiai. Iš negalios tipų dominuoja: mokymosi sutrikimai – disleksija ir somatiniai sutrikimai – epilepsija ar diabetas. Didžioji dalis neįgaliųjų studentų nenori prisiimti neįgaliųjų tapatumo ir tik maža dalis susipažinusi su negalios politika ir neįgaliųjų judėjimu. Net jei dabar didžioji dalis universitetų ir kolegijų užsienyje turi negalios paramos skyrius, teikiama parama dažnai yra mažesnė nei egzistuojantys poreikiai. Ypač senesniuose universitetuose dėstytojai nenoriai priima tai, kad būtina suteikti papildomą paramą, kurti alternatyvius įvertinimo būdus studentams, kuriems reikalingas atitinkamas prieinamumas.

Post-komunistinėse visuomenėse aukštasis mokslas išlieka su žymiais fiziniiais barjeriais ir faktiškai be aiškios studijų neįgaliesiems prieinamumo didinimo politikos (Holland, 2008). Neįgalieji² studentai Lietuvoje – tai asmenys, kuriems dėl įgimtų ar įgytų sutrikimų atsiranda specialieji ugdymosi poreikiai (LR Švietimo įstatymas, 2011). Pagal LR Mokslo ir studijų įstatymą (2009) į aukštosios mokyklos pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas konkurso būdu priimami ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą turintys asmenys. 2001 metais Lietuvoje studijavo 193 neįgalūs studentai (Ambrukaitis, 2001). Remiantis Lietuvos studentų sąjungos duomenimis, neįgaliųjų studentų skaičius augo iki 2010 metų – 1026 studentai. Pastaraisiais metais pastebimas neįgaliųjų studentų skaičiaus sumažėjimas: 2011/2012 akademiais mokslo metais studijavo 878 studentai, tai sudaro 0.5 % neįgaliųjų studentų nuo visų studentų skaičiaus. Žinomas tik ketvirtadalis negalią turinčių studentų negalios pobūdis, iš jų: 40 % turi somatinius sutrikimus, 30% - judėjimo, 14% - regos (Valentinavičius, 2012). Iš esmės nėra aišku, koks negalios tipas yra dominuojantis, nes nėra privaloma to atskleisti aukštosiose mokyklose. Užsienyje didelę dalį neįgaliųjų studentų sudaro turintys mokymosi negalias (disgrafiją, disleksiją) (Madriaga, 2007), o šie sutrikimai Lietuvoje minimi tik bendrojo lavinimo kontekste (LR Švietimo ir mokslo ministro įsakymas, 2010), tačiau aukštajame moksle nebefigūruoja.

Lietuvos aukštosiose mokyklose daugėja neįgaliųjų studentų, tačiau trūksta jų aktyvumo pasireiškimo (Daugėla, 2004). Ruškus ir kt. (2007) pažymi, kad neįgalieji neretai atsiduria socialinėje atskirtyje dėl to, kad neturi socialiniai vertingų vaidmenų. Pavyzdžiui, anot minėtųjų tyrėjų, būti studentu, visų pirma, reiškia aktyviai mokytis, plėsti savo kompetencijas, dalyvauti visuomeniniame gyvenime, ruoštis būti kompetentingu, visuomenėje vertinamos profesijos atstovu, kuriančiu nacionalinį produktą ir prisidedančiu prie visuomenės gerovės. Ruškus ir kiti daro išvadą, kad įgalintas, t.y. aktyvus ir iniciatyvus neįgalus studentas turi piliečiui būtinas sąvokas ir tampa resursu aukštajai mokyklai – žmogumi, kuris gali prisiimti išpareigojimus, gali atsakingai dalyvauti institucijų sprendimų priėmime. Neįgaliųjų studentų dalyvavimas sprendi-

² Iki 2005 metų daugelyje tyrimų Lietuvoje buvo naudojama „invalido“ sąvoka. Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas buvo papildytas 2005 metais ir „invalido“ sąvoka pakeista į „neįgaliojo“, kuri vartojama ir šioje disertacijoje.

mų priėmimo procesuose arba tiesiog akademinės bendruomenės veiklose, iki šiol yra retai pasitaikanti praktika. Pastebėta tendencija ir neįgaliųjų asmenų judėjime – sėkminga neįgaliųjų lyderių veikla ir neįgaliųjų mobilizavimas, veda prie socialinių pokyčių (Foster-Fishman, Jimenez, Valenti, Kelley, 2007), o aktyvus neįgaliųjų dalyvavimas suvaidino kritinį vaidmenį, propoguojant deinstitutionalizaciją ir bendruomeniškumą post-komunistinėje Centrinėje ir Rytų Europoje (Holland, 2008). Užtai atsiranda poreikis analizuoti tų nedaug aktyviai veikiančių neįgaliųjų studentų patirtis. Suvokti, kokioms aplinkybėms esant reiškiasi jų aktyvumas ir dalyvavimas. Kokią įtaką jų dalyvavimo apraiškos daro akademinėi bendruomenei ir pačiai institucijai? Kaip keičiasi pačių neįgaliųjų tapatumas, plėtojant savo dalyvavimą?

Šis darbas susijęs su kritine teorija, dažniausiai siejama su šiuolaikinės industrinės visuomenės neomarksistine Frankfurto kritikos teorijos mokykla, kuriai priklauso M. Horkheimeris, E. Fromas, H. Marcuse, T. Adorno. Kritinei teorijai, plačiąja prasme, priklauso P. Freire, M. Foucault, P. Bourdieu, J. Habermasas, A. Giddensas, Z. Baumanas, T. Shakespeare'as ir kt. Ši teorija kritikuoja marksizmą ir dėl to laikoma atskiru neomarksizmo variantu (Ritzer, 1996). Tai įvairių socialinio ir intelektualinio gyvenimo aspektų kritika, siekiant kuo tiksliau atskleisti visuomenės prigimtį. Teorijos atstovų dėmesio objektas – žmogaus veiksmas ir kaip jis paveikia didesnes socialines struktūras. Kritinė teorija domisi dominavimo, sąlygoto visuomenės bei kultūros struktūrų tema bei neigia įsitikinimą, kad jis yra natūralus ir neišvengiamas. Kritinė teorija nagrinėja individo kultūrinį slopinimą šiuolaikinėje visuomenėje ir teigia, jog kontrolė yra visame kultūriniam gyvenime ir interiorizuota paties veikėjo, ko pasekoje patys individai pradeda dominuoti prieš pačius save didesnių socialinių struktūrų vardu. Kritinėje teorijoje išryškinama dialektikos idėja, kad nei vienas visuomenės bruožas ar jos dalis negali būti suprasti, išėmus ją iš istorinės visumos ar socialinės struktūros.

Kritinės teorijos atstovai domisi praktikos ir teorijos ryšiais bei jų sąveika: jų tikslas – susieti teoriją su praktika ir jas abi praturtinti, kuomet teorija būtų grindžiama praktika, o praktika formuojama pagal teoriją. Kritinis tyrimas niekuomet nepasitenkina vien tik žinojimo kūrimu – jame svarbi individų emancipacija, kritinis mąstymas, kuris padidintų individų sąmoningumą ir lydėtų į socialinį judėjimą (Horkheimer, 1982). Kritiniu tyrimu siekiama konfrontuoti tam tikros grupės ar visuomenės patiriamą neteisingumą (Kincheloe ir McLaren, 1994). Šiame darbe per neįgaliųjų patyrimus bandoma atskleisti įgaliųjų dominavimą, nes žiūrima, kaip neįgalieji – dominuojamieji, funkcionuoja aukštajame moksle, kuris veikia pagal įgaliųjų – dominuojamųjų poreikius. Įgalieji tol priims aukštojo mokslo realybę kaip normalią ir savaime suprantamą, kol nebus pažadinamas jų sąmoningumas neįgaliųjų asmenų dalyvavimo poreikių atžvilgiu. Tačiau tam, kad būtų žadinamas įgaliųjų sąmoningumas, svarbus neįgaliųjų vaidmuo ir kalbėjimas apie savo patirtis, pokyčių siekimas, kuris galimas tik su augančiu pačių neįgaliųjų kritiniu mąstymu

ir emancipacija. Disertacinis tyrimas turi emancipacinio ir įtraukiančio tyrimo bruožų (Kitchin, 2000; Barnes, 2003): atliekant empirinį tyrimą buvo konsultuojamasi su tiriamaisiais, o baigus darbą – sulauktas grįžtamasis ryšys apie duomenų tikroviškumą.

Socialinis dalyvavimas apibrėžiamas kaip asmens aktyvumas atviroje bendruomenėje, kur pasitelkiant neįgaliojo vidinius ir išorinius resursus dalyvavimas nėra savitikslis, o susijęs su realių problemų sprendimu (Ebersold, 2007). Šiuo atveju – tai neįgaliųjų studentų dalyvavimas aukštosiose mokyklose, siekiant pagerinti studijų sąlygas. Ebersoldas išskiria dvi socialinio dalyvavimo plėtotės kryptis: kurti ryšius siekiant didesnės kooperacijos bei įgalinti asmenį siekiant jo ištraukimo į visuomenės gyvenimą (kuomet neįgalusis pripažįstamas kaip lygiavertis partneris sprendžiant problemas). Socialinio dalyvavimo realizavimas reiškia, kad nuo šiol nebe neįgalieji derinami prie visuomenės, o visuomenė (ir institucijos, ir specialistai, ir kt.) keičiasi pagal jos narių poreikius. Freire (2000) terminais tariant, visuomenė pradeda derintis prie neįgaliųjų, nes jie tampa asmenimis, kurie yra kritiškai mąstantys ir suvokiantys save kaip subjektus, gebančius keisti socialinę tikrovę, atsisakiusius „tylėjimo“ kultūros. Ruškus ir Mažeikis (2007) plėtodami socialinio dalyvavimo paradigmą Lietuvos kontekste, apibendrina, jog taip dalyvaujant neįgalumas matomas kaip individuacijos, savikūros, į žmogų orientuotų socialinių santykių prielaida.

A. Giddenso struktūracijos teorija (Giddens, 1984) pasitelkiama analizuoti neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose. Aukštosios mokyklos iki tol, kol jose pradėjo studijuoti neįgalūs asmenys, funkcionavo pagal įgaliųjų poreikius ir tai buvo nusistovėjusi kasdienė studijų rutina. Neįgaliesiems pradėjus studijas, iškyla daug situacijų, kurios apriboja jų lygiavertį dalyvavimą. Neįgalieji studentai, siekdami studijų sąlygų gerinimo, įgyvendina savo veiksnumą ir taip pradėdamas keisti studijų organizavimo procesas. Šiame darbe neįgalieji atsiskleidžia kaip sąmoningai save suvokiantys ir turintys veiksmo motyvaciją, galintys daryti socialinio pasaulio pakeitimus. Toks požiūris skiriasi nuo visuomenėje dominuojančio neįgalumo diskurso, kuriame vyrauja netekties (Watermeyer, 2009), pasyvios priklausomybės (Bochel ir kt., 2005; Barnes ir Mercer, 2010), gebėjimų trūkumo (Camilleri, 1999), sužeistų, nusižeminusių, išsigimusių (Hughes, 2009), tragedijos (Kuppers, 2004) įvaizdžiai. Toks tyrimas, kuriame neįgalieji atsiskleidžia kaip kompetetingi, priimančys atsakomybę ir sprendimus, prisideda prie teigiamo neįgaliųjų įvaizdžio formavimo.

Tyrimuose apie įvairovę aukštajame moksle vyrauja lyties, etniškumo, rasės kategorijos, o negalios tematika tarp šių kategorijų patenka rečiau (Rizvi ir Lingard, 1996). Anot Kincheloe ir McLaren (1994) rasės, klasės ir lyties kategorijos laikomos šventąja trejybe. Kodėl negalios tematika yra mažiau nagrinėjama aukštojo mokslo kontekste gali būti paaiškinama keliomis priežastimis: trūksta neįgaliųjų studentų, kaip mobilizuotos grupės judėjimo ir lobizmo (Shakes-

peare, 1993), didesnis dėmesys skiriamas neįgaliųjų pradinio ir vidurinio išsilavinimo situacijai aptarti, nes neįgalieji dažnai išvis nepasiekia aukštojo mokslo pakopos (Rioux, 2007). Dėmesio skyrimas neįgaliųjų pradiniam ir viduriniam išsilavinimui atspindi ir Pasaulinėje ataskaitoje apie negalią (2011). Neįgaliųjų studentų problemomis aukštajame moksle tyrėjai pradėjo domėtis apie 1980 metus (OECD, 2003), kai atsirado antidiskriminacinė politika ir pirmieji neįgaliųjų lygias galimybes užtikrinantys įstatymai (Ruškus ir kt., 2007). Iki šiol buvo atliekami dažniau individualūs mokslo darbai, analizuojantys tik tam tikrus neįgaliųjų studijų aspektus (Hurst, 1998). Neįgalieji yra skirtingi ir heterogeniški, nors stereotipiniai neįgalumo įvaizdžiai pabrėžia judančius vežimėlius ir kelias kitas „klasikines“ grupes kaip aklieji arba kurtieji (Foster-Fishman ir kt., 2007). Tokiu būdu, tyrimuose skiriamas didesnis dėmesys matomas negalias turintiems, o tie, kurie turi nematomus somatinius ar psichinius sutrikimus atsiduria antrame plane (Boyd, 2012). Asmenys su „atsirandančiomis“ negaliomis turi žemesnį išsilavinimą, patiria didesnius sunkumus kasdieniniame gyvenime, turi mažesnes pajamas ir dažnesnę medicininę paramą (Fox ir Kim, 2004). Didelė dalis sociologinių tyrimų apie švietimą koncentravosi į nelygybės prastumą ir analizę, bet ne į būdus, kaip būtų galima ją sumažinti ar panaikinti (Lynch, 2000). Lietuvoje trūksta tyrimų apie neįgaliųjų studentų dalyvavimo ir įgalinimo patirtis. Lietuvos aukštosiose mokyklose daugėja neįgaliųjų studentų, tačiau sąlygos, kokiomis jie studijuoja, nesikeičia taip greitai. Disertacijos **mokslinę tyrimo problemą** sudaro esminis klausimas: kaip patys neįgalieji studentai siekia atsižvelgimo į jų specialiuosius poreikius ir studijų sąlygų gerinimo aukštosiose mokyklose Lietuvoje.

Tyrimo objektas – neįgaliųjų studentų dalyvavimas aukštosiose mokyklose.

Tyrimo tikslas – sukurti grindžiamąją teoriją apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose.

Tyrimo klausimai

- Kaip neįgalieji studentai įgyvendina veiksnumą, dalyvaudami studijų procese aukštosiose mokyklose?
- Kaip vyksta studijų sąlygų kūrimas institucijoje, sąveikaujant neįgaliajam ir akademinės bendruomenės nariams?
- Kaip keičiasi neįgaliųjų studentų tapatumas dalyvaujant aukštojoje mokykloje?

Tyrimo uždaviniai

- Aptarti teorinius negalios sampratos modelius, viešuosius neigalumo diskursus teorinių negalios sampratos modelių požiūriu bei neigaliųjų tapatumo formavimosi ypatumus.
- Aptarti aukštojo mokslo atvirumo vystymosi tendencijų teorinį pamatą ir praktinius standartus, kuriuos turi įgyvendinti institucija, norėdama garantuoti neigaliųjų studentų įtrauktį.
- Pristatyti neigaliųjų aukštajame moksle Lietuvoje situacijos analizę pagal šiuos aspektus: aptariant specialiųjų mokymosi poreikių egzistavimą bei tenkinimo galimybes, neigaliųjų apskaitos problemas bei teisinio reglamentavimo klausimus.
- Išnagrinėti, kaip neigaliųjų studentų dalyvavimas aukštojoje mokykloje gali būti analizuojamas per A. Giddenso struktūracijos teorijos prizmę.
- Pagrįsti ir paaiškinti Grindžiamosios teorijos apie neigaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose parametrus, remiantis empiriniu tyrimu.

Tyrimo metodai

Aukštojo mokslo prieinamumo tematika tiriama iš įvairių perspektyvų, tačiau, nepaisant plataus tyrimų diapazono, neigaliųjų studentų nuomonė sunkiai arba retai girdima (Fuller, Bradley, Healey, 2004), o daugelis žinių apie neigaliuosius visuomenėje yra ne jų pačių, o visuomenės nuomonė apie juos (Linton, 1998; Kitchin, 2000; Sunderland, Catalano ir Kendall, 2009; Watermeyer, 2009). Norint užfiksuoti neigaliųjų studentų patirčių autentiškumą ir suvokti jų dalyvavimo aukštajame moksle procesą, Grindžiamoji teorija, sukurta B. Glaserio ir A. Strausso, buvo pasirinkta kaip kokybinio tyrimo metodologija. Pirmiausia, šia teorija rekomenduojama remtis, kuomet reikia generuoti teorinį modelį tokioje srityje, kuri mažai tyrinėta. Antra, Grindžiamojame teorijoje pabrėžiama konceptų, generuojamų konkrečiomis metodologinėmis procedūromis, kuo daugiau remiantis subjektyviomis informantų patirtimis ir jų naudojama kalba, kūrimo svarba. Galiausiai, šios teorijos tikslas yra ne patikrinti hipotezes, o atrasti ir generuoti naujas hipotezes ar paaiškinimus apie stebimą fenomeną, kurie pagrįsti subjektyviomis informantų patirtimis. Šiame darbe buvo daugiausia remtasi Strauss ir Corbin (1990) plėtojamu Grindžiamosios teorijos variantu.

Atliekant disertacijos tyrimą buvo naudojami šie metodai: mokslinės literatūros analizė, pusiau struktūruotas interviu, Grindžiamosios teorijos konstravimo etapai – atviras, ašinis, atrankinis kodavimai.

Mokslinis tyrimo naujumas

Įvairovės tematika aukštajame moksle buvo tiriama daugiausia dėmesio skiriant lyties, rasės, etniškumo tematikoms. Pavyzdžiui, Vasquez (1982) tyrė, kokie barjerai egzistuoja Amerikos meksikietėms norint dalyvauti aukštajame moksle, Morrow ir Torres (1994) – kaip sąveikauja klasė, rasė ir lytis švietimo procese. Freeman (1997) tyrė dalyvavimo barjerus, kuriuos patiria Afrikos amerikiečiai patekdami į aukštąjį mokslą, Warren (2002) – kaip pritaikyti mokymo programas heretogeniškesnei studentų grupei, Archer ir kt. (2001) – kaip vyrų (ne)dalyvavimas aukštajame moksle susijęs su lyties, rasės ir klasės sąveika. Osborne (2003) nagrinėjo aukštojo mokslo prieinamumo ir dalyvavimo galimybių plėtimą Europoje. Schuetze ir Slowey (2002) atliko dešimties šalių lyginamąją analizę, kaip aukštojo mokslo institucijos priima netradicinius studentus.

Studija kompleksiskai apžvelgianti neįgaliųjų studentų ir aukštojo mokslo prieinamumo situaciją buvo atlikta Ebersold ir Evans (OECD, 2003). Pastarieji tyrėjai analizavo Prancūzijos, Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Šveicarijos ir Kanados patirtis. Buvo tiriama, kokios galimybės egzistuoja neįgaliesiems studentams įgyti aukštąjį išsilavinimą, kaip teisiniuose dokumentuose garantuojamas aukštojo mokslo prieinamumo užtikrinimas, kaip veikia neįgaliųjų studentų finansavimo mechanizmas; kokia pagalba ir parama teikiama neįgaliesiems bei aukštojo mokslo institucijoms; kokios įstojimo ir priėmimo strategijos taikomos aukštojo mokslo institucijose, ar prieinamas būstas (bendrabučiai), nuotolinio mokymo programos bei kaip įgyvendinamas paramos vykdymas. Užsienyje neįgaliųjų aukštajame moksle situacija tiriama iš įvairių perspektyvų: mokymosi patirtys, perėjimas iš vidurinės mokyklos į aukštąją (Leicester ir Lovell, 1997; Gibson, 2012); neįgaliųjų studijų patirtys aukštajame moksle, kliūtys ir barjerai, slypintys universiteto aplinkoje ir kaip jų išvengti (Goode, 2007); apžvalga konkrečių neįgaliųjų studentų problemų, išskylančių skirtingame studijų ciklo etape: perėjime iš vidurinės į aukštąją mokyklą, studijų laikotarpiu bei karjeros orientavimo etape (Vickerman ir Blundel, 2010); universiteto atvejų studijos ir neįgaliųjų studentų socialinių ir mokymosi patirčių identifikavimas (Fuller ir kt., 2004; Shevlin ir kt., 2004); socialinio teisingumo užtikrinimas neįgaliesiems aukštajame moksle (Riddell ir kt., 2005). Disleksiją turinčių studentų mokymosi patirtis aukštojoje mokykloje tyrė Madiaga (2007) bei Collinson ir Penketh (2010); Jungtinės Karalystės ir Jungtinių Amerikos Valstijų teisinių dokumentų analizė, susijusi su aukštojo mokslo ir negalia, buvo atlikta Konur (2000). Ash ir kt. (1997) nagrinėjo įgaliųjų studentų požiūrį į neįgaliuosius studentus, žinodami apie jų specialiuosius poreikius bei kokie jų tarpusavio santykiai.

Lietuvoje tyrėjų dėmesio objektu neįgalieji studentai tapo daugiau nei prieš dešimtmetį. Anot Ruškaus ir kt. (2007), neįgaliųjų studijos aukštojoje mokykloje tyrinėtos labai mažai, palyginus su tuo, kiek analizuota šalies bendrojo lavinimo situacija ar negalios klausimai apskritai.

Neįgaliųjų patirtys aukštajame moksle pradėtos tyrinėti pakankamai neseniai, todėl analizei pasirinkti tiek moksliniai tyrimai, tiek situacijos apžvalgos apie šią sritį. Analizei pasirinkta šešiolika tyrimų, kuriuose buvo nagrinėjami įvairūs aukštojo mokslo prieinamumo neįgaliesiems aspektai. Pagal tematiką šiuos tyrimus galima sąlyginai suskirstyti į šias dvi grupes: neįgaliųjų studijų problemos aukštajame moksle bei neįgaliųjų studentų patirtys. Terminas „sąlyginai“ pavartotas todėl, nes kai kurie tyrimai aprėpia abi perspektyvas.

Apibendrinant Lietuvoje atliktus tyrimus apie neįgaliuosius studentus aukštajame moksle, galima teigti, jog tyrimuose apžvelgiama visos šalies situacija, nes tiriama aukštųjų mokyklų (universitetinių ir neuniversitetinių) esančių skirtinguose regionuose situacija. Tyrimai priskiriami taikomųjų grupei, nes, anot Sarantakos (2005), akcentuojamas praktinis taikymas ir problemos sprendimas. Pažymėtina, jog Ambrukaitis (2001), Grincevičienė (2002), Klimavičienė, Aželskienė ir Matuzevičiūtė (2003), Daugėla (2004) bei Ruškus ir kt. (2007), atlikę tyrimus, parengė rekomendacijas, kaip gerinti studijų sąlygas neįgaliesiems aukštosiose mokyklose. Tyrimai (Ambrukaitis, 2001; Grincevičienė, 2002; Klimavičienė ir kt., 2003; Adomaitienė ir Ostasevičienė, 2004; Ruolytė, 2005-2010³; Daugėla ir Žukauskas, 2005; Ruškus ir kt., 2007) atskleidė statistinius demografinius duomenis bei neįgaliųjų studentų patiriamas problemas (fizinės ir informacinės aplinkos nepritaikymas, kompensacinės technikos bei paslaugų, skirtų specialiesiems poreikiams tenkinti trūkumas; kai kurių akademinės bendruomenės narių neigiamas požiūris, negalios atskleidimo problemos ir t.t.). Taip pat minėtuose tyrimuose buvo įvardintos kliūtys, su kuriomis susiduria pačios aukštosios mokyklos, gerindamos sąlygas neįgaliesiems: informacijos trūkumas apie specialiuosius poreikius, kylančius dėl negalios ir reikalingus pritaikymus, dialogo būtinybė tarp aukštosios mokyklos, nevyriausybinių organizacijų bei pačių neįgaliųjų studentų, taip pat finansavimo trūkumas. Pavyzdžiui, Klimavičienės ir kt. (2003) tyrime įvardintos problemos yra tokios pačios kaip ir Ambrukaičio (2001). Šis pavyzdys iliustruoja, jog tiek tiriant aukštosios mokyklos darbuotojų, tiek neįgaliųjų studentų nuomonę, įvardinamos tokios pačios problemos. Daugiau dėmesio asmens potyriams skyrė bei emocinius/psichologinius bei motyvuojančius studijų veiksmus tyrė Ruškus ir kt. (2004, 2007), Daugėla (2004).

Keliuose tyrimuose buvo paliestos skirtingą negalią turinčių studentų problemas: Daugėla ir Žukauskas (2005) tyrė judėjimo negalią turinčių studentų problemas, Ruškus ir Žakarienė (2004) – aklujų ir silpnaregių, Klimavičienė ir kt. (2003) – neprigirdinčių studentų problemas. Iki šiol visai nėra tyrimų apie mokymosi negalias (disleksija, disgrafija) turinčių studentų patiriamas problemas. Daugėla (2007) teigia, kad turintiems mokymosi negalias Lietuvoje nėra nustatomas ribotas darbingumo lygis. Nors vidurinės mokyklos laikotarpiu šiems moksleiviams

³ Šių Lietuvos studentų sąjungos apklausų atlikėja yra disertacijos autorė. Pasirinkti šaltiniai cituojami dėl to, jog nurodytu laikotarpiu tai buvo vienintelė organizacija vykdžiusi apklausas ir situacijos stebėseną šia tema.

teikiama pedagoginė psichologinė pagalba, aukštosiose mokyklose jie nėra registruojami ir ne-teikiamos jokios paslaugos.

Tyrimai apie neįgaliuosius aukštajame moksle Lietuvoje vykdomi jau daugiau nei dešimt metų. Juose kompleksiskai pažvelgta į neįgaliųjų studentų situaciją: atskleista statistinė informa-cija apie studentų skaičių, identifikuotos pagrindinės problemos, su kuriomis neįgalieji susiduria studijuojant bei su kokiais sunkumais susiduria aukštosios mokyklos, gerindamos studijų sąly-gas. Tiriant neįgaliųjų studijų klausimus iš aukštųjų mokyklų perspektyvos dažniausiai buvo naudojamas anketinių apklausų metodas, o neįgaliųjų studentų nuomonę – pusiau struktūruoti interviu. Rečiau buvo naudojama antrinių statistinių duomenų analizė ar nestrukūruoti interviu. Tyrimų apžvalga leidžia daryti prielaidą, jog reikalingas tolesnis kryptingas neįgaliųjų aukštojo mokslo srityje tyrinėjimas Lietuvoje. Iki šiol trūksta tyrimų, kuriuose būtų analizuojamas per-ėjimo procesas iš vidurinės į aukštąją mokyklą ir jo metu kylantys iššūkiai; asmeninės neįgalių-jų studentų studijų patirtys, jų įgalinimo, dalyvavimo, atstovavimo sau, negalios atskleidimo procesai. Atskirų tyrimų vertos dėstytojų ir aukštosios mokyklos administracijos darbuotojų pa-tirtys, dirbant su neįgaliaisiais, dialogo aukštojoje mokykloje kūrimo prielaidos ir galimybės, neįgaliųjų mokymo ir mokymosi ypatumų kokybės analizė. Galiausiai, nėra atlikta tyrimų apie mokymosi negalias (disleksiją, disgrafiją) turinčių studentų patiriamas problemas.

Šiame kontekste disertacinis tyrimas apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą aukštosiose mokyklose leidžia pažvelgti į šią sritį naujai: pabrėžiama paties individo vaidmens svarba įgy-vendinant veiksmumą ir kaip po to keičiasi aukštųjų mokyklų socialinės praktikos. Neįgalieji matomi kaip aktyvūs studijų proceso dalyviai, galintys daryti įtaką studijų sąlygų gerinimui; taip pat tyrime dalyvauja skirtingą negalią turintys studentai. Galiausiai, grindžiama teorija apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose sukuriama pirmą kartą.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, teorinė, metodologinė, empirinė dalys, diskusija, tyrimo ribo-tumai, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas ir priedas.

Pirmosios dvi disertacijos dalys yra teorinės. Pirmoji dalis „Neįgalieji studentai aukšta-jame moksle“ sudaryta iš trijų skyrių. Pirmiausia, pristatoma sociologinė neįgalumo analizė – negalios sampratos modeliai ir diskursai bei po to sukuriama tapatumo formavimo rėmais. Antras skyrius skirtas aptarti aukštojo mokslo atvirumą neįgaliesiems – lygių galimybių užtikri-nimo tendencijas teoriniame lygmenyje bei praktines išraiškas; aukštosios mokyklos atvirumo neįgaliesiems sąlygas ir standartus. Trečiame skyriuje aptariama Lietuvos neįgaliųjų aukštajame moksle situacijos analizė, išskiriant paramos teikimą aukštosiose mokyklose, neįgaliųjų apskai-tos ribotumus bei teisinį reglamentavimą. Antroje teorinėje dalyje pristatoma A. Giddenso struk-

tūracijos teorija, per kurios prizmę teoriniame lygmenyje analizuojamas neįgalųjų studentų dalyvavimas.

Trečia dalis – metodologija, susidedanti iš penkių pagrindinių poskyrių. Pirmiausia, pristatoma grindžiamoji teorija kaip pasirinkta kokybinio tyrimo strategija ir tyrėjo vaidmuo. Toliau pristatomi tyrimo metodai: interviu, duomenų analizės sisteminės procedūros, tyrimo dalyvių atranka ir sociodemografinės charakteristikos, tyrimo etika bei tyrėjos refleksija.

Ketvirta dalis – empirinė, susidedanti iš trijų pagrindinių skyrių, padiktuotų Grindžiamosios teorijos logikos. Pirmajame atviro kodavimo skyriuje pateikiamos penkios skirtingą negalią turinčių studentų istorijos. Antrajame ašinio kodavimo skyriuje pristatomi penki pagrindiniai tyrimo fenomenai: Akistata aukštojoje mokykloje: „*Iš pradžių buvo sunku studijuoti*“, Dalyvavimo kryptys: „*Visur manęs pilna*“, Kintantis tapatumas: „*Esu eilinis studentas*“, Požiūrio svarba: „*Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės*“ bei Tęstinumo būtinybė: „*Ilgas universiteto kelias iki įtraukties*“. Trečiajame – atrankinio kodavimo etape – pristatoma teorija apie neįgalųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose „*Pradžią turi kurti pats*“.

Diskusijos dalyje tyrimo rezultatai analizuojami, remiantis A. Giddenso struktūracijos teorija, negalios modeliais, kitais šios srities tyrimais. Kaip atskira dalis aptariami tyrimo ribotumai. Disertacinio darbo gale pateikiamos suformuluotos išvados bei rekomendacijos neįgaliesiems studentams, švietimo politikams, aukštųjų mokyklų personalui, tyrėjams/mokslininkams. Darbo priedas – tai tyrimo dalyvių atsiliepimai apie gautus empirinio tyrimo rezultatus.

Disertacijos tyrimo rezultatų aprobavimas

Disertacijos tema paskelbti straipsniai:

1. Ruolytė, R. (2011). Neįgalieji aukštajame moksle: Lietuvoje atliktų tyrimų apžvalga emancipacinių ir įtraukiančių tyrimų požiūriu. *Specialusis ugdymas*, 2(25), 35-45. ISSN 1392-5369.
2. Ruolytė-Verschoore, R., Ruškus, J. (2012). „Pradžią turi kurti pats“: neįgalųjų studentų dalyvavimas aukštosiose mokyklose Lietuvoje. *Kultūra ir visuomenė*, 3(2). ISSN 2029-4573.

Disertacijos tema skaityti pranešimai:

1. Ruolytė, R. „Disabled Students Participation and Changes in Lithuanian Higher Education Institutions“, Tarptautinėje doktorantų vasaros mokykloje „*Understanding the Other*“, Suomija, Kokkola, 2011 m. rugpjūčio 15-19 d.

2. Ruolytė, R. „The change in university was happening because I was visible and I needed to be everywhere”, Tarptautinėje konferencijoje, „*How do you make the change happen? The only disability in education is the reluctance to change*”, Belgija, Antverpenas, 2011 m. liepos 5-6 d.

3. Ruolytė, R. „Fizinę negalią turinčių asmenų dalyvavimas aukštajame moksle ir darbo rinkoje“, Forumas „*Socialiai pažeidžiamų grupių integravimosi visuomenėje problema: vaikai, asmenys su fizine ir psichikos negalia*“, Vilnius, Prezidentūra, 2011 m. birželio 10 d.

4. Ruolytė, R. „Neįgalieji studentai aukštajame moksle: nepasirašyta pokyčių ir vystymosi sutartis“, Nacionalinėje sociologų konferencijoje „*Ar gali sociologija pakeisti Lietuvos visuomenę?*“, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2010 m. lapkričio 26 d.

5. Ruolytė, R. „Disability in higher education: unsigned contract for changes and development”, tarptautiniame TISSA doktorantų seminare ir konferencijoje „*Social work in times of crisis. What can social work deliver – and who benefits?*“, Talinas, Estija, 2010 rugpjūčio 22-27 d.

6. Ruolytė, R. „Disability in higher education: unsigned contract for changes and development“, *7-oje tarptautinėje konferencijoje apie negalią ir aukštąjį mokslą*, Austrija, Innsbrukas, 2010 m. liepos 20-23 d.

7. Ruolytė, R. „The perception of inclusiveness in Lithuanian higher education: risky survival game or pure accessibility development“, 2-oje tarptautinėje konferencijoje „*Education for All*“, Lenkija, Varšuva, 2009 m. rugsėjo 22-25 d.

8. Ruolytė, R. „Pakeliui į prieinamas studijas neįgaliesiems“, Konferencijoje „*Studijos aukštojoje mokykloje: individualūs poreikiai ir lygios galimybės*“, Šiauliai, Šiaulių universitetas, 2009 m. gegužės 28 d.

9. Ruolytė, R. „Higher education accessibility for disabled in Lithuania from students perspective”, Tarptautinėje konferencijoje „*Empowerment and participation of people with disabilities: inclusion in Higher education and employment*”, Vilnius, 2008 m. rugsėjo 28 – spalio 2 d.

1. NEĮGALIEJI AUKŠTAJAME MOKSLE

1.1. Sociologinė neįgalumo analizė

1.1.1. Negalios sampratos modeliai: medicininis, socialinis ir interakcinis

Nuo egzistuojančio neįgalumo modelio priklauso priimami teisės aktai, organizuojamos paramos neįgaliam asmeniui praktikos, požiūris į negalią turinčius asmenis (Bagdonas ir kt., 2007). Sociologijoje egzistuoja įvairios priegigos, siūlančios skirtingas perspektyvas apie negalios sampratą (Thomas, 2004). Mokslinėje literatūroje dažniausiai išskiriami du pagrindiniai – medicininis ir socialinis – negalios modeliai, plačiai ir išsamiai nagrinėjami tiek Lietuvoje, tiek užsienyje (Shakespeare ir Watson, 1997, 2002; Ruškus, 2002; Adomaitienė, 2003; Pivorienė, 2003; Oliver, 2004; Šeporaitytė, 2011; Viluckienė, 2011). Darbe aptariami pagrindiniai medicininio, socialinio ir Tomo Shakespeare'o (2006) interakcinis negalios modeliai ir pateikiamas jų palyginimas (1 lent.).

Medicininis negalios modelis, kuris buvo ypač populiarus iki XX amžiaus vidurio, remiasi biologine logika, kur sveikas kūnas iškeliamas ir priimamas kaip norma, kai po to visi individai pradedami vertinti per šią prizmę. Dėl savo ideologinių pozicijų mokslinėje literatūroje medicininis modelis sinonimiškai vadinamas biologiniu, klinikiniu, individualiu, korekcinu ar objektyvistiniu (Ruškus, 2002). Anot autoriaus, medicininis požiūris į negalią ir neįgaliuosius susiformavo prieš kelis šimtmečius, kai buvo nustatytos biologinės ir anatomicinės, fiziologinės sutrikimų priežastys ir pradėta orientuotis į negalios korekciją. Šio modelio centrinis objektas – defektyvus žmogus ir negalia suvokiama, kaip koreguotina, nepageidaujama skirtybė ir nukrypimas nuo normos – sveiko kūno ideologijos.

Medicininis modelis įkūnija atskirties formavimo logiką, kurios apraiškas jau daugelį dešimtmečių bandoma „išgyvendinti“ iš socialinių praktikų. Ruškus (2002) teigia, jog medicininis modelis yra segregacinio pobūdžio, atskiriantis neįgaliuosius nuo visuomenės ne tik fiziniu, geografiniu, bet ir socialiniu bei psichologiniais aspektais. Būtent dėl klinikinio požiūrio ir jo sąlygotos edukacinės intervencijos išryškėjo tokie reiškiniai, kaip socialinė neįgaliųjų marginalizacija, pasireiškusi instucionalizacija ir dehumanizacija, neįgaliųjų socialinio statuso nuvertinimu, esminių žmogaus teisių neigimu. Bochel ir kt. (2005) pažymi, jog medicininis modelis yra paternalus ir pateikia neįgaliuosius, kaip gydymo objektus, o ne savarankiškus, sprendimo teisę turinčius individus. Anot Ebersoldo (2007), medicininio modelio rėmuose, žmonės identifikuojami kaip neįgalūs, remiantis jų kūno sutrikimais, o sunkumai ir kliūtys, su kuriais susiduria neįgalieji, iki šiol ontologiškai išlieka asmenine individo charakteristika. Nepaisant siekio atsisa-

kyti mąstymo ir neįgalių žmonių vertinimo pagal medicininį modelį, kasdieniniame gyvenime, tam tikrose situacijose, jis taikomas automatiškai, nes neįsitvirtinusios alternatyvios praktikos.

XX amžiaus viduryje suintensyvėjus žmogaus teisių gynimo judėjimams, kaip alternatyva medicininiam modeliui, pradėjo formuotis socialinis modelis. Barnes (1996) teigia, jog pagrindinė neįgaliųjų asmenų nesėkmė, jog nepritaikyta aplinka juos apriboja ir nugalina. Socialinis negalios modelis aplinkos ir kultūrinius faktorius mato kaip pagrindinę neįgalių asmenų marginalizacijos priežastį (Barnes, 2000; Priestley, 2001; 2003), akcentuoja neįgalių asmenų emancipacijos svarbą (Corker ir Shakespeare, 2004). Finkelstein (2001, p. 2) teigia, kad „visuomenė mus daro neįgaliais ir neįgalieji yra engiama socialinė grupė“, o negalia bus savaimė eliminuota, kai bus panaikinti socialiniai barjerai asmenims su fiziniais sutrikimais (Finkelstein, 1980). Socialinis modelis atskiria sutrikimą nuo negalios ir dėmesys perkeliamas nuo neįgaliojo į visuomenę.

Jeigu aplinka nėra pasiruošusi sutikti skirtingus gebėjimus, tuomet negalia atsiranda ne dėl žmonių fizinių sutrikimų, bet dėl diskriminacijos ir sisteminių nesėkmių, kurios yra socialiai paskirtos. Diskriminacija dėl negalios (*angl. disablism*) – tai terminas, duotas įvardinti šias diskriminacijas ir nesėkmes (Miller, Parker ir Gillinson, 2004; Bochel ir kt., 2005). Diskriminaciją dėl negalios galima sieti su Freire (1985), kuris teigia jog mažumų grupės nuslopinamos subtiliais būdais ir jų patirtys, ir požiūriai nutildomi, o tai užkerta kelią pokyčiams ir įtraukties vystymuisi. Barnes (2000) teigia, jog socialinis modelis gali būti laikomas pagrindiniu katalizatoriumi, kuris paskatino ir mobilizavo neįgalius asmenis dalyvauti socialiniuose judėjimuose už savo teises, tokiu būdu, neįgalumas pradėjo įgauti politinę reikšmę. Politiniuose dokumentuose socialinio modelio ideologija užfiksuojama kaip įstatyminių pataisų neįgaliųjų lygioms galimybėms užtikrinti reikiamybė, kurios efektyvios gali tapti tik su visos visuomenės pasikeitimu, įskaitant ir pačius neįgaliuosius (EDF, 2006); ties neįgaliuosius diskriminuojančių situacijų diagnozavimu, o ne pačių neįgalių asmenų problematizavimu (Brunel University for European Commission, 2002). Socialinis modelis negalią „paverčia“ žmogaus socialinio konteksto ir aplinkos (pastatų, transporto sistemos ir t.t.), socialinio konstravimo ir įsitikinimų produktu bei pagrindinis dėmesys skiriamas kliuvinių pašalinimui, norint užtikrinti pilnavertį asmenų dalyvavimą.

Interakcinis negalios modelis atsirado iš socialinio modelio kritikos, nes, Shakespeare'o (2006) nuomone, socialinis modelis tapo tolesnio neįgaliųjų studijų vystymosi kliūtimi dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, socialinis modelis buvo sukurtas kaip politinės intervencijos (barjerų pašalinimo) įrankis, o politiniams tikslams tarnavo dėl savo lozungų paprastumo – „neįgalūs pagal visuomenę, o ne pagal kūnus“. Antra, padėjo formuotis žmonių su negalia tapatumui, perkeliant atsakomybę dėl savo sutrikimo į aplinką. Neįgaliesiems asmenims socialinis

modelis buvo svarbus dėl to, kad buvo pabrėžta, kas turi būti keičiama – barjerai ir išankstinės nuomonės.

Interakciniame modelyje – negalia atsiranda iš individualių (sutrikimo) ir struktūrinių (aplinkos, paramos sistemų, požiūrio) faktorių sąveikos (Shakespeare, 2006). Kitais žodžiais tariant, žmonės yra neįgalūs dėl visuomenės požiūrio ir savo kūno sutrikimų. Šis požiūris tarytum nutiesia tiltą tarp medicininio ir socialinio modelio, nes išlaiko pusiausvyrą tarp medicininį ir socialinių aspektų, nes jo turinyje yra sąsajos su Pasaulinės sveikatos organizacijos (PSO) *Tarptautine funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija (TFK)* (2004). Shakespeare'as išskiria tris faktorių grupes, kurios daro įtaką integracijai: individualūs faktoriai (asmenybė, įgūdžiai, sutrikimas), visuomeniniai faktoriai (prieinamumas, išankstinės nuostatos ir t.t.), paramos sistemų faktoriai (socialinė parama, specializuota pagalba, kompensacinė technika) (Shakespeare, 2006, p. 59). Šių trijų faktorių tarpusavio sąveika, jo nuomone, apibrėžia ir kuria negalią.

Pagrindinis neįgaliųjų asmenų tikslas yra pasaulis be barjerų, kuriame neįgalieji asmenys yra įtraukti, o ne atvirksčiai. Shakespeare'as teigia, kad net labiausiai prieinamame pasaulyje, visada bus likę tam tikrų kliūčių, kurios kils dėl įvairių sutrikimų. Prieinama aplinka sumažina nepatogumus žmonėms su sutrikimais, tačiau ji „nepadaro lygiaverčiais žmonių su negalia su įgaliaisiais žmonėmis“ (Shakespeare, 2006, p. 51). Išėjus iš miesto ribų, „judantys vežimėliu bus neįgalūs smėlėtuose paplūdimiuose arba uolėtuose kalnuose. Žmonės su regos sutrikimais negalės matyti saulėtekio, o žmonės su klausos sutrikimais – negirdės paukščių čilbėjimo, vėjo ir bangų mūšos. Sunku kaltinti gamtą dėl socialinių sutvarkymų“ (Shakespeare, 2006, p. 45). Žmonės su sutrikimais visuomet patirs nesėkmes ir vienokius ar kitokius nepatogumus dėl savo fizinių sutrikimų, todėl kliuvinių pašalinimas nėra pabaiga, tai tik priemonė. Shakespeare'as (2006) publikuodamas savo idėjas apie interakcinį negalios modelį, tikėjosi, jog atsiras daugiau kiekybinių ir kokybinių tyrimų, kaip neįgalieji asmenys patiria barjerus bei sutrikimus. Shakespeare'o siūlomas interakcinis modelis susilaukia kritikos (Sheldon, 2007), nes teigiama, jog jis nėra pakankamai giliai išnagrinėtas, nes siūlo alternatyvų, tikrai kritikuoja dabartines negalios studijas.

1 lentelė. Negalios modelių palyginimas

Negalios modelis	Negalia	Neįgalus asmuo	Veiklos tikslas
Medicininis	Nukrypimas nuo normos	Gydymo objektas	Neįgaliojo asmens korekcija
Socialinis	Socialinės aplinkos nepritaikymas	Žmonių socialinis vaizdinys	Aplinkos kliuvinių pašalinimas
Interakcinis	Individualaus sutrikimo ir struktūrinių faktorių sąveika	Sprendimo teisę turintis individas	Aplinkos kliuvinių pašalinimas ir išankstinių nuostatų keitimas

Šio darbo autorė remiasi Oliverio (1996) idėja, jog modeliai mums padeda suprasti reiškinius, tačiau nereikia tikėtis, jog jie gali paaiškinti juos pilnai bei Pinder (1997), kuri teigia, jog nėra vieno kelio, kaip klasifikuoti reiškinių, kuris būtų tinkamas kiekvienam tikslui. Analizuojant neįgaliųjų studentų situaciją aukštajame moksle, teoriniame lygmenyje, galima atpažinti medicininio ir socialinio modelių apraiškas praktikoje. Pavyzdžiui, parama ir paslaugos neįgaliesiems teikiamos, pagal jų neįgalumo sunkumą (vadinasi, pirmiausia atsižvelgiant į jų sutrikimą), kuris įvardintas neįgalumo pažymėjimuose arba atliekant specialius poreikių įvertinimus neįgaliųjų studijų skyriuose (*Dėl finansinės pagalbos priemonių teikimo neįgaliesiems, studijuojantiems aukštosiose mokyklose*, 2006; Waters, 2011; Gandy, 2012). Paraleliai, pagal socialinį modelį, akcentuojamos struktūrinės problemos aukštosiose mokyklose bei instituciniai išsipareigojimai, kaip pašalinti šiuos trukdžius, siekiant lygiavertčio neįgaliųjų asmenų dalyvavimo (*University of Dundee Disability Equality Scheme*, 2011; *University College Birmingham Disability Statement*, 2012). Shakespeare'o interakcinis modelis darbo autorei priimtinausias, nes subalansuojamas sutrikimo ir struktūrinių aplinkybių ryšys, kuris aktualus aukštojo mokslo kontekste, nagrinėjant neįgaliųjų studentų dalyvavimo galimybes ir dalyvavimo apraiškas. Remiantis Shakespeare'o negalios modeliu galima stebėti ir aiškinti, kaip ir kodėl sukuriamos ar apribojamos neįgaliojo raiškos galimybės studijų kontekste, nuo kokių aplinkybių tai priklauso.

1.1.2. Vyraujantis „praradimo“ ir „džiaugsmo ir laimės“ negalios diskursai

Šio skyriaus idėja gimė iš Watermeyer (2009) ir Sunderland ir kt. (2009) diskusijų apie vyraujančią neigiamą, akcentuojančią įvairaus pobūdžio praradimus, ir „tylųjį“ – „džiaugsmo ir laimės“ negalios diskursus, kurie turi tamprias sąsajas su neįgalumo modeliais. Shakespeare'as (2006) teigia, jog diskursai, reprezentuojantys sutrikimą, yra sąlygoti socialiai ir kultūriškai, o kiekvienoje kultūroje skirtingu laiku skiriasi socialiai priimtini apibrėžimai apie tai, kas yra vertinamas bendruomenės narys, kas yra neįvertintas arba nevertinamas iš viso (Stone, 2001). Diskursas, anot Sunderland ir kt. (2009, p. 704) – tai „bet kokia komunikacijos arba socialinės sąveikos forma, kuri kuria ir perkuria bendras reikšmes ir supratimą. <...> Diskursas apima lingvistines ir nelingvistines reikšmių kūrimo formas, kaip tekstas, nuotrauka, įvaizdžiai, neverbaliinė komunikacija ir t.t.“. Etiketės prilipdomos ir tampa atsparios laiko, žinojimo ir pačių žmonių keitimuisi (Corbin ir Strauss, 2008). Negalios diskursų klausimą aktualu analizuoti aukštojo mokslo kontekste, nes, anot Watsono (2002), neįgaliųjų tapatumas yra konstruojamas per diskursą ir galią.

Vyraujantis neįgalumo diskursas susijęs daugiau su neigiamomis konotacijomis ir tai yra viena iš tų temų, apie kurią individams nesinori per daug galvoti (Lee, 2002). Negatyvus požiū-

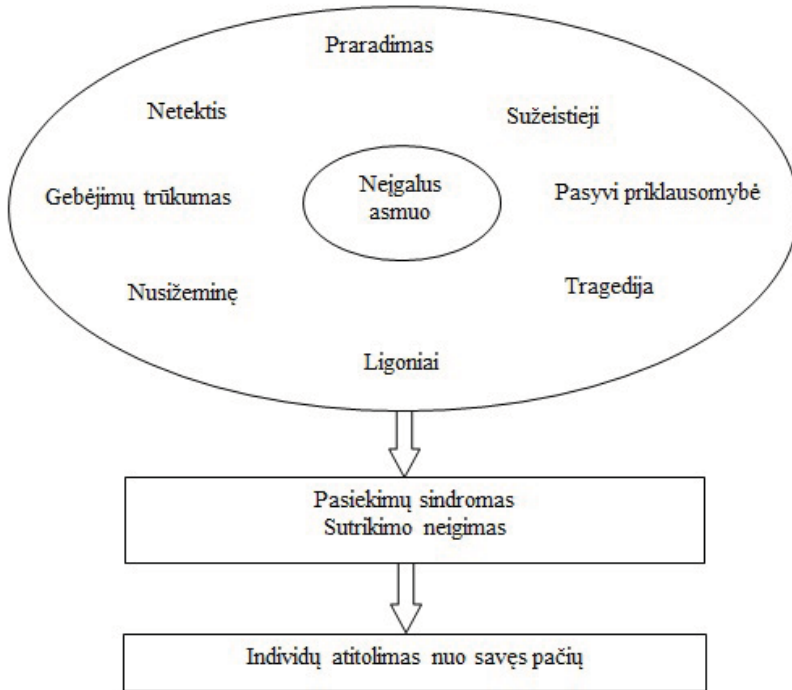
ris į neįgaliuosius ateina iš tradicinio altruistinio traktavimo ir medicininio modelio (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004). Negatyvių ir deficitinių negalios diskursų reprodukcija yra išlaidoma individualiame, instituciniame, kultūriniame ir visuomeniniame lygmenyje (Sunderland ir kt., 2009). Koppers (2004) teigia, jog neįgaliojo buvimas daugelyje socialinių situacijų yra problematiškas: sukelia grėsmę status quo pasikeitimui, kito kūno matymui kaip potencialiai skirtingam, kuris atrodo trikdantis, nors mes visi esame įgalūs tik laikinai. Watermeyer (2009) pastebi, jog neįgalus asmuo yra nematomas, bet stebimas ir pastebimas, atspindintis netektį kitų akyse ir besistengiantis išgyventi diskriminuojančioje visuomenėje, prisidengęs nekvestionuojamu gerumu. Hughes (2009) kalba apie tai, kad etiketės, kurios lipdomos neįgaliesiems, skatina norą dekonstruoti normatyvų modernų kūno idealą, nes jis atlieka galingą vaidmenį procesuose, kuomet tam tikros žmonių grupės yra marginalizuojamos ir kategorizuojamos kaip grėsmės arba keistuoliai. Iki šiol egzistuoja šie pagrindiniai negalios stereotipai viešojoje erdvėje: netekties (Watermeyer, 2009), pasyvios priklausomybės (Bochel ir kt., 2005; Barnes ir Mercer, 2010), gebėjimų trūkumo (Camilleri, 1999), sužeistųjų, nusižeminusių, išsigimusių (Hughes, 2009), tragedijos (Koppers, 2004). Etiketizavimas veda prie gėdos, nuodėmingumo, sumenkinimo ir nužmoginimo jausmų (Camilleri, 1999). Kaip opozicija silpnam ir pažeidžiamam neįgaliajam priešpastatomas stipraus, gerai suformuoto, įgalaus vyriškio kūnas kaip etalonas. Visi „sužeistieji“ tampa sveikųjų legionui, kuris nori nuolat veržtis į priekį, našta (Hughes, 2009). Watermeyer (2009) teigia, jog socialinis modelis atmeta diskursą, kuriame vyrauja neigiami neįgalumo įvaizdžiai ir kuris laiko neįgaliųjų matymą kaip netobulą, pažeidžiamą ir reikalaujantį reabilitacijos, kaip diskriminuojantį. Pagal kritinę teoriją ideologijos, sukurtos socialinių elitų, yra interiorizuojamos individų, todėl neįgaliuosius ir veikia vyraujantis diskursas (Ritzer, 1996). Matoma aiški sąsaja ir įvaizdžių bei stereotipų kismas, pereinant nuo medicininio negalios modelio prie socialinio.

Egzistuojantys diskursai daro įtaką formuojantis subjektyviam neįgaliųjų tapatumui. Tuomet, kai neįgalieji turi neigti savo „netektį“, jie kenčia nuo susvetimėjimo, kuris susijęs su „nebuvimu“ (*angl. not being*) būdu (Watermeyer, 2009). Socialiniai sąveikaujant, neįgaliesiems dažnai užkertamas kelias atskleisti tikrąsias savo negalios ar sutrikimų patirtis ir susilaukti jų patirčių suvokimo, nes visuomenėje egzistuoja aiškios tylėjimo sankcijos, todėl, kad žmonės nemėgsta atvirai susidurti su šiais klausimais, nes jaučia kaltės jausmą ir patiria nerimą (Watermeyer ir Swartz, 2008). Kaip nutylimos jų „nemalonus“ patirtys, lygiai taip pat slepiami jų kūno trūkumai (Gordon ir Roseblum, 2001). Kad formuotųsi subjektyvus tapatumas, neįgalieji turi teisę kalbėti apie savo sutrikimą ir asmenines patirtis, tačiau jiems svarbu, kad aplinkiniai suvoktų, jog netektis tai nėra „viskas“, kas susiję su jų tapatumu (Watermeyer, 2009). Anot Watermeyer, neįgaliųjų priklausomybė yra sukonstruota ir stipriai palaikoma aplinkos neprieina-

mumu, kuomet neigalieji turi tiesiogiai susidurti su situacijomis, kuomet jie jaučiasi nesaugūs ir turi būti dėkingi jiems padedantiems asmenims šiose situacijose. Taigi vietoj to, kad neigalieji galėtų pilnai save išreikšti, jie tokiose situacijose pasilieka priklausomi, dėkingi ir tylintys.

Kitas būdas, kurį neigalieji pasirenka, tai gyvenimas įrodant, kad jie nėra neigalūs ir tokiu būdu tampa „super-herojais“, Camilleri (1999) tokį būdą įvardina „pasiekimų sindromu“. Neigalieji stengiasi paneigti savo sutrikimą, išankstines nuostatas, o save identifikuoja per opozicijas: „aš labai anksti išmokau, kad norėdamas atrodyti normaliaame gyvenime kaip sėkmingas atvejis, turėsiu gyventi meluodamas“ (Cammilleri, 1999, p. 846). Pastarasis autorius toliau plėtoja mintį, jog pasirenkama nepriklausyti nei neigaliųjų, nei įgaliųjų grupėms, nors egzistuoja noras priklausyti abiem „pasauliams“ ir būti jų abiejų dalimi. Norėdami būti nesiejami su neigaliais, asmenys stengiasi nebendrauti su kitais neigaliais, stengiasi kuo daugiau pasiekti savo asmeniniame ir profesiniame gyvenime. Watermeyer (2009) teigia, jog nuolatinis gyvenimas stengiantis „nebūti“ dalimi stereotipo, individus atitolina nuo pačių savęs: kas iš tikrųjų jie yra arba kuo jie galėtų tapti. Tokiu būdu, paneigiamas jų unikalus gyvenimas ir subjektyvios kovos. Neigaliųjų netektys ir aukų statusas yra suvokiamas kaip statiškas ir dažnai neigaliųjų gyvenimai nėra matomi kaip galintys pasikeisti.

Neigaliųjų asmenų pripažinimo neigimas yra dalis proceso kuriančio negalią (Ebersold, 2007). Nepripažinimas su savimi atsineša socialinį nematomumą, kuomet priklausymo jausmas virsta socialiniu neegzistavimu. Pripažinimo neigimas neigaliuosius padaro pažeidžiamus, yra barjeras pasitikėjimui savimi ir savigarbai, kurie yra lemiami, norint kurti savęs kaip atsakingo subjekto vaizdą, kuris gali aktyviai prisidėti prie visuomenės vystymosi. Išsilavinimo, darbo ir laisvalaikio prieinamumas – tai ne tik galimybės, kurios suteikiamos asmeniui, bet taip pat tikri socialiniai ženklai, kurie labai svarbūs asmens tapatumui. Vyraujančio „praradimo“ diskurso įtaka neigaliųjų tapatumo formavimuisi pateikiama 1 pav.

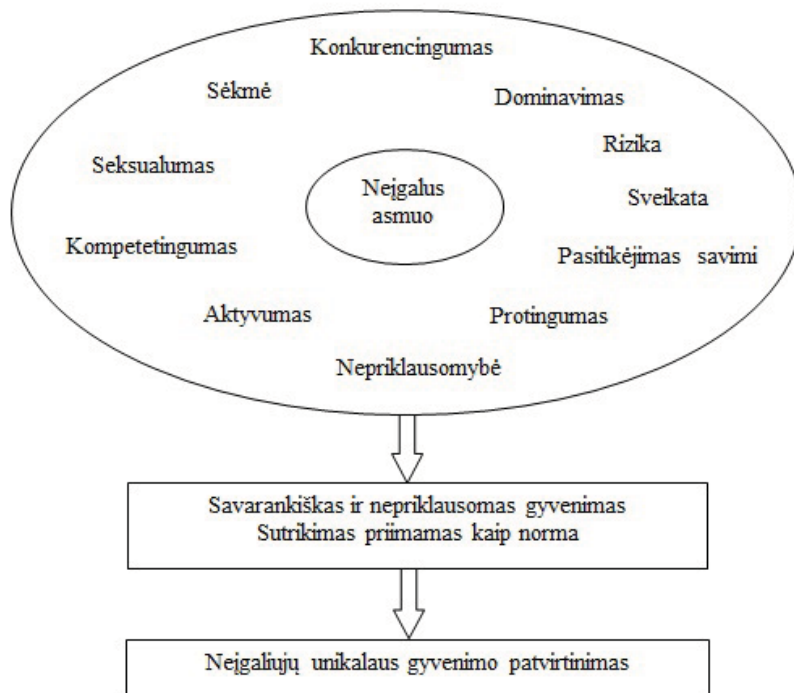

1 pav. Vyraujančio „praradimo“ diskurso įtaka neįgalųjų tapatumo formavimuisi

„Tylusis“ neįgalumo diskursas siūlomas Sunderland ir kt. (2009), susijęs su teigiamomis konotacijomis, kurios dažniausiai nėra siejamos su neįgalumu, kur neįgalieji gali būti ir yra konkurencingi, sėkmingi, pasitikintys savimi, nepriklausomi; dominuojantys, aktyvūs, linkę rizikuoti, seksualūs, kontroliuojantys save, sveiki, protingi, patrauklūs arba kompetetingi (Gordon ir Roseblum, 2001). Šis diskursas atspindi neįgalųjų puoselėjamus lūkesčius, nes jie nori abipusio supratimo, būti vertinami už tai, ką jie gali daryti, o ne už tai, ko jie negali (Corker ir French, 1999). Neįgalieji nori būti įtraukti į vystymosi procesus, o ne traktuojami kaip labdaros atvejai (Priestley, 2001). Sunderland ir kt. (2009) teigia, jog yra pamirštas džiaugsmas ir laimė neįgalumo diskurse. Pirmiausia dėl to, jog viešajame diskurse apie tai nėra kalbama. Antra, nes neįgalumas mums sukelia tiek neigiamų emocijų, kad jo pradėdame iš viso nematyti. Šis diskursas sietinas tiek su socialiniu, tiek su interakciniu negalios modeliais, nes akcentuojami neįgalųjų gebėjimai, lūkesčiai, negalios „egzistavimas“, priklausomai nuo sąveikos su aplinka, įgalinančios aplinkybės.

Neįgalųjų asmenų tapatumas iš „ligonio“ vaidmens keičiasi į nepriklausomybės, galios ir savarankiško gyvenimo suvokimą (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004). Sutrikimas laikomas kasdienybe ir neįgalieji pradeda priimti tai kaip normą. Sutrikimas nedaro įtakos jų „aš“ pajautimui, ypač tiems asmenims, kurie turi sutrikimą nuo gimimo ir teigia, jog bando išivaiz-

duoti, koks būtų gyvenimas be negalios, bet tiesiog negali: „atrodo kaip fenomenologinis negalimumas įsivaizduoti, ką reikštų gyvenimas be sutrikimo“ (Watson, 2002, p. 517). Kai kuriems neįgaliesiems sutrikimas tampa norma kaip tik tuomet, kai tampa jų tapatumo dalimi, jų ontologiniu „aš“. Watermeyer (2009) tiki, kad negalia gali būti patiriama kaip gyvenimo praturtinimas ir kaip prielaida kurti labiau besirūpinančią, žmogišką ir kritišką visuomenę. Neįgaliesiems turėtų būti leidžiama turėti neteisiančią aplinką, kurioje jie galėtų įsivardinti savo subjektyvumą. Vyraujančio „praradimo“ diskurso įtaka neįgaliųjų tapatumo formavimuisi pateikiama 2 pav.

2 pav. Tyliojo „laimės ir džiaugsmo“ diskurso įtaka neįgaliųjų tapatumo formavimuisi

Aukštojo mokslo kontekste, viena vertus, neįgaliesiems yra galimybė plėtoti pozityvų kaip studentų tapatumą, kita vertus, jie bus veikiami tarp akademinės bendruomenės narių egzistuojančių nuostatų, kurios gali būti tiek „praradimo“, tiek „laimės ir džiaugsmo“ diskurso apraiškos. Kaip teigia Boyd (2012), siekiant neįgaliųjų studentų įtraukties ir mokymo programų lankstumo, reikia kelti iššūkį požiūriui apie negalią, kuris laiko ją nekintančia. Neįgalieji turi troškimą, jog aplinkiniai suvoktų jų galimybių potencialą, nepaisant kūno sutrikimų ar aplinkos sukeltų dalyvavimo apribojimų ir automatiškai nebūtų „nurašomi“ kaip negalintys. Neįgalieji

susiduria su iššūkiais, plėtodami savo tapatumą, nes jie jį gali formuoti visuomenės sukurtuose jų galimų gebėjimų ar negebėjimų rėmuose.

1.1.3. Neįgaliųjų tapatumo konstravimo ypatumai

Išsilavinimas gali būti kategorizuojamas kaip įgytas vaidmuo arba socialinis tapatumas, o norint jį įgauti, reikalingos galimybės, gebėjimai, sėkmė ir tokiu būdu per formalų išsilavinimą asmeniui suteikiama didesnė vertė visuomenėje (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004). Neįgalieji, konstruodami tapatumą aukštojoje mokykloje, susiduria su įvairaus pobūdžio apribojimais, kurie kyla dėl visuomenėje egzistuojančių negalios diskursų apie neįgaliųjų gebėjimus arba negebėjimus, dėl jų savęs ir savo kūno suvokimo. Neįgalieji studentai skiriasi nuo daugumos studentų, nes jie yra „nestandartiniai, todėl iškyla savęs pateikinėjimo klausimas.

„Aš“ (*angl. self*) suprantamas refleksyviai asmens biografijos kontekste, o ne statiškai kaip kažkoks bruožas ar bruožų rinkinys, kurį turi asmuo (Giddens, 2000). „Aš“ konstruojamas per diskursą, kuris yra kuriamas tam tikru laikotarpiu ir tam tikrose institucijose, tai yra produktas daugiau ar mažiau racionalizuotų schemų, kurios formuoja mūsų supratimą. Tapatumai kuriami per atsiminimus, suvokimus, patyrimus ir jų interpretacijas, nes individai nesibaigiant pasakoja istorijas apie savo gyvenimą – sau ir kitiems. Šios istorijos, anot Lawler (2008), yra kaip „interpretacijų prietaisai“, kuriuos naudojant žmonės kuria prasmę ir suvokia savo gyvenimą. Giddenso nuomone (2000), mes galime pastoviai performuoti save per daugybę skirtingų tapatumų, nes mūsų „aš“ nuolat vystosi: mes galime pasirinkti savo tapatumą, galime ignoruoti arba atmesti tapatumus, kurie buvo puoselėjami su mums priskirtomis charakteristikomis. Tai galima padaryti sukuriant pasakojimus apie save ir juos išlaikant – tokiu būdu išlaikant savo „aš“ pajautimą. Pagal šį požiūrį galima išvengti neįgaliųjų asmenų, kaip turinčių vienintelį tapatumą, konstravimo (Watson, 2002). Giddensas taip pat kalba apie neatsiejamą mūsų tapatumo dalį – biologinį „aš“ ir kad didžioji dalis žmonių jaučiasi suvienyti savo kūno ir savo „aš“, tačiau, kaip pabrėžia Watsonas, tai gali skirtis neįgalumo atveju.

Neįgaliųjų tapatumo konstravimui didelę įtaką daro vyraujantys negalios diskursai ir nuo jų priklauso, kiek bus plėtojamas asmenybės visapusiškumas ir unikalumas. Watsonas (2002) kelia klausimą, kuris yra fundamentalus neįgalumo studijose: ar neįgalūs žmonės žino, kas jie yra, dėl to, kad jie turi sutrikimą, ar dėl to, kad susiduria su diskriminacija dėl savo sutrikimo, kurį ontologiškai, jie tiki turį. Cooley veidrodinės savimonės teorija (Ritzer, 1996) teigiama, jog individai save mato ir suvokia per kitų požiūrį ir nuomonę apie juos, t.y. pagal jų atspindėjimą. Tice ir Wallace (2003), atlikinėję tyrimus pagal Cooley veidrodinės savimonės teoriją, priėjo išvados, jog formuojant savo tapatumą ir vertinant aplinkinių žmonių nuomonę, svarbiausiu dėmeniu tampa asmens savivertės jausmas ir savęs suvokimas. Šią mintį galima susieti su Gof-

fmano (2000) savęs pateikimu kasdieniniame gyvenime, nes nuo to kaip mes save pateikinėjame, priklauso tai, kaip kiti į mus žiūri. Vadinasi, jeigu neįgalieji save suvoks ir pateikinės kaip gebančius ir galinčius studentus aukštojo mokslo kontekste, galima daryti prielaidą, jog akademinė bendruomenė juos taip ir atspindės. Sąlyga šiems procesams vykti – tai diskursai, kylantys iš socialinio ir interakcinio negalios modelių, kurie siekia parodyti asmens gebėjimus, diskriminuojančius požiūrius ir aplinkas.

Neįgaliųjų asmenų stigmatizacija reiškia, jog jie susiduria su išankstinėmis nuostatomis jų atžvilgiu ir diskriminacija (Vernon, 1999). Goffmano (1963) iškeltas diskredituotos ir nediskredituotos stigos klausimas aktualus ir aukštojo mokslo kontekste, nes neįgalūs studentai gali atitinkamai būti vienoje ar kitokioje situacijoje. Pavyzdžiui, jeigu asmuo turi matomus judėjimo, regos ar klausos sutrikimus, jis turi diskredituotą stigimą – kuomet virtualios ir realios tapatybės skirtumas akivaizdžiai matomas. Nediskredituota stigma – tai nežinomas individo virtualios ir realios tapatybės skirtumas, pavyzdžiui, asmuo, sergantis diabetu. Pavyzdžiui, psichinę negalią turintys asmenys Lietuvoje yra tarp labiausiai diskriminuojamų socialinių grupių (Mataitytė-Diržienė, 2011). Norėdami gauti finansinę paramą studijuojant, neįgalieji privalo atskleisti savo negalią ir kaip privalomą dokumentacijos dalį pateikti savo neįgalumo pažymėjimą. Aukštojo mokslo kontekste svarbus stigos valdymo klausimas, nes neįgalieji studentai dažnai balansuoja tarp negalios atskleidimo ir neatskleidimo momentų.

Goffmanas (1963) identifikuoja tris pagrindines stigos valdymo strategijas: praėjimo (*angl. passing*), dengimo (*angl. covering*) ir užsisklendimo (*angl. withdrawal*). Praėjimo strategija – reiškia valdymą neatskleistos diskredituojančios informacijos apie asmenį; dengimo strategija – dilema diskredituotos stigos, kaip ją suvaldyti/tvarkyti; užsisklendimo – pasitraukimas iš socialinių veiklų kartu su „normaliaisiais“. Stigmatizuoti individai, norėdami tinkamai prisitaikyti, turi suprasti, kaip juos mato „normalieji“ (Goffman, 1963). Goffmanas iškėlė „gero prisitaikymo“ terminą, kuris reikalauja, kad stigmatizuotas individas linksmai/maloniai ir natūraliai priimtų save iš esmės normalų kaip ir kiti, tuo pačiu metu asmuo savanoriškai nuslėptų save nuo situacijų, kuriose „normalieji“ sunkiai priimtų jį kaip tokį patį. Pagal Watsoną (2002), „aš“ kūrimas yra simbolinis sudėties kūrimas ir pats neįgalusis turėtų nuspręsti, kas simboliškai yra svarbiausia jo asmens tapatume, tačiau „aš“ kūrimas tampa kova, kai jie susiduria su skirtinga nuomone, kokius gebėjimus gali turėti neįgalieji. Watsono teigimu, neįgalusis gali pristatyti save kaip aktyvų ir atsparų veikėją, jeigu bus pasiruošęs atmesti idėjas, kaip kiti jį mato ar suvokia, atmesti kitų „nugalinančius“ stereotipus, kuriuos jis mato kaip neigiamus ir nuvertinančius.

Kitas neįgaliųjų tapatumo konstravimo apribojimas susijęs su ribų klausimu, o vėlyvosios modernybės laikotarpiu visuomenėje susiduriama su iššūkiais ir galvosūkiškais, kur turėtų būti brėžiamos ribos (Beck ir Lau, 2005). Socialiniame gyvenime ir socialiniuose moksluose

priimta praktika, kad žmonės arba priklauso kategorijai, arba ne (Gordon ir Roseblum, 2001), o kalbant apie neįgalumą, neišvengiamai iškyla ribų klausimas. Ribų brėžimas aukštojo mokslo kontekste tampa labai jautrus, nes kažkas turi prisiimti atsakomybę ir nuspręsti, ar studentas, turintis nematomą negalią turi ar gali turėti tokias pat „privilegijas“, kaip ir turintis matomą negalią studentas? Ar studentas, neturintis įstatymiškai pripažintos negalios, tačiau patiriantis sunkumų, susijusių su savo kūno sutrikimais, gali tikėtis lankstumo iš aukštosios mokyklos? Ar studentas, turintis psichinių sutrikimų gali prašyti laikyti egzaminą tylioje auditorijoje ir ar jam/jai šis šansas bus suteiktas? Wdovik (2009) kėlė klausimą, kuomet gali būti teikiamos paslaugos studentui, turinčių specialių mokymosi poreikių: ar tuomet, kai yra poreikis, ar tik tuomet, kai negalia yra įstatymiškai nustatyta ir studentas turi neįgalumo pažymėjimą. Fox ir Kim (2004) pastebi, jog šiai dienai paslaugų sistemos yra sukonstruotos pagal tradicinius neįgaliųjų populiacijos poreikius, o siekiant socialinių pokyčių, politikos formuotojams reikalingi aiškūs standartai, pagal kuriuos jie galėtų nustatyti, kas yra negalia.

Kolektyvinio (socialinio) tapatumo idėja, pagrįsta sutrikimu, nėra palaikoma, nors visus neįgalius asmenis jungia tai, kad jie turi vienokį ar kitokį kūno sutrikimą (Watson, 2002). Ideologiniai skirtumai matomi kiekvienoje negalios subkategorijoje, pavyzdžiui, kai kurie kurtieji teigia, kad kurtumas nėra negalia, o yra kultūra (Gordon ir Roseblum, 2001). Skirtingą negalią turinčių žmonių patirtys pernelyg įvairios, kad būtų pagrindas transnegalios solidarumui (Bickenbach, 2001, p. 576). Neįgalieji kelia iššūkį normalumo apibrėžimui ir atsisako būti kategorizuojami pagal savo kūno skirtingumus: didžioji dalis žmonių su sutrikimais, neidentifikuoja savęs kaip neįgaliųjų asmenų ir nelaiko savęs neįgaliais, t.y. jie neteigia, jog jų tapatumo pagrindas yra sutrikimas (Watson, 2002), o ypač žmonės turintys nematomą negalią (Fox ir Kim, 2004). Taip pat yra neįgaliųjų asmenų, kurie pripažįsta turį sutrikimus, bet ne negalią ir neįgaliais nesijaučia (Camilleri, 1999). Vienas sunkiausių tapatumų tarp neįgaliųjų laikoma nematoma negalia (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004). Tie, kurie turi nematomas negalias kaip, kad mokymosi, psichikos ar somatiniai sutrikimai, susiduria su dilema, ar atskleisti savo negalią. Atskleidžiant savo būklę, yra pripažįstamas tapatumas, tačiau tuo pačiu metu individas susiduria su potencialios diskriminacijos grėsme. Egzistuoja labai skirtingas savo tapatumo suvokimas tarp skirtingą negalią turinčių asmenų.

Kalba yra efektyvus įrankis daryti įtaką, kaip visuomenė ir kultūra konstruoja negalią (Harpur, 2012) bei kalba susijusi su politika, dominavimu ir kontrole (Oliver, 1994). Kaip vadinti asmenį yra tapatumo klausimas, todėl svarbu aptarti terminologijos klausimą, kuri irgi priklauso nuo egzistuojančių diskursų (Gordon ir Roseblum, 2001). Pagal Bourdieu (1995), kalba veikia kaip santykių sistema, kuri padeda reprodukuoti dominuojančių ir dominuojamų pozicijas. Gordon ir Roseblum (2001) iškelia du pastebėjimus, susijusius su terminologija: pirmiau-

sia, yra svarbu neteikti neigiamos konotacijos terminams; antra, reikia stebėti, ar terminų keitimas reikš pasikeitusį požiūrį, vedantį link socialinių pokyčių. Kaip teigia Camilleri (1999, p. 845), net tokie terminai kaip „turintys iššūkių“ arba sutrikimų, akcentuoja neįgaliųjų nutolimą, dislokaciją nuo bendros minios, o „kaip mes save vadiname, kaip visuomenė mus vadina yra pagrindas mūsų savęs suvokimui, pagrindas mūsų, kaip žmonių, orumui, ir kai kuriose situacijose gyvybiškai svarbu mūsų egzistencijai“. Aukštojo mokslo kontekste reikia stebėti, kas turi galią kurti pavadinimus ir vėliau jais operuoti, kriterijus, kuriuos atitinkantys asmenys patenka į tam tikrą kategoriją ir kokios teisės ir privilegijos paneigiamos ar leidžiamos tiems asmenims, kurie priklauso tam tikrai kategorijai.

Norint, jog neįgalieji studentai aukštajame moksle galėtų plėtoti pozityvų savo, kaip galinčių, gebančių, turinčių įgūdžių ir kompetencijų tapatumą, reikalinga „jautri“ ir plačiai maštantinė akademinė bendruomenė. Galima daryti prielaidą, jog vadovavimasis socialinio ir interakcinio negalios modelių formuojamais diskursais, kuria mažiausiai stigmatizuojančią aplinką, kurioje neįgaliesiems yra lengviau save pateikinti ir konstruoti tapatumą.

1.2. Aukštojo mokslo atvirumas neįgaliesiems

1.2.1. Neįgalieji aukštajame moksle: teorinis lygių galimybių užtikrinimas ir praktika

Aukštojo mokslo tapimo masiniu procesas prasidėjo XX amžiaus antrojoje pusėje. Visuomenėse, kuriose vyksta transformacija, iš elito į masinį aukštąjį mokslą, nuolat vyksta nenutrūkstantys debatai ir kovos dėl to, koks turi būti aukštojo mokslo tikslas, kas jį turi kontroliuoti, kaip ir kur jis turi būti organizuojamas bei suteikiamas, koks turi būti mokymo turinys bei kaip jis turi būti finansuojamas (Davies, Williams ir Webb, 1997). Masinis aukštasis mokslas garantuoja labiau atvirą prieinamumą, dėl ko studentų grupė tampa labiau heterogeniška (Rioux, 2007; Jucevičienė ir kt., 2010). Pats universitetas, anot Delanty (2001, p. 9), masinio švietimo amžiuje „turi didžiulę vietą demokratiškas ir progresyvių vertybių, kaip, pavyzdžiui, rasinės lygybės, žmogaus teisių, feminizmo ir socialinės demokratijos raiškiai“. Akivaizdi aukštojo mokslo vaidmens svarba, atverianti platesnes galimybes neįgaliesiems siekti išsilavinimo.

Neįgaliųjų studentų buvimas aukštajame moksle tiesiogiai susijęs su socialinio teisingumo principo įgyvendinimu švietime, kuris gali būti konceptualizuojamas kaip socialinių gėrybių paskirstymas (neįgaliųjų studentų skaičius aukštajame moksle ir jiems teikiamos paslaugos) ir kultūrinis pripažinimas (kokie pokyčiai įvyko instituciniame lygmenyje darant akademinę aplinką, palankią neįgaliųjų įtraukčiai) (Riddel ir kt., 2005). Teisingumo sąvoka švietime dažniausiai vartojama dėl rasinių arba kalbinių mažumų, moterų, nepasiturinčių asmenų, tačiau nebuvo taikoma neįgaliesiems studentams ir šis faktas taip pat atspindi visuomenės požiūrį į juos (Kerzner-

Lipsky ir Gartner, 1996; Hurst, 1998). Rawlsas (2002), pagrindinis liberalios-individualistinės tradicijos atstovas, socialinį teisingumą konceptualizuoja pagal nuopelnus arba nešališkumą (*angl. fairness*). Jo teisingumo principas sujungia laisvės, lygybės ir efektyvumo principus, sukuriant tokias lygiateisio bendradarbiavimo sąlygas, kurios būtų naudingos visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų gerovės suvokimo. Rawlsas (2002) teigia, kad asmenys turėtų turėti tokius pačius šansus susipažinti su kultūrinėmis žiniomis ir įgūdžiais, nepriklausomai nuo asmens pradinės padėties socialinėje sistemoje. Priimant sprendimus reikėtų laikytis šių trijų pagrindinių principų: vienodos laisvės, skirtingumo bei teisingos galimybių lygybės. Vienodos laisvės principas – kiekvienas asmuo turi turėti lygią teisę į plačiausią pamatinę laisvę, suderinamą su atitinkama kitų laisve; skirtingumo – socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad teiktų didžiausią naudą labiausiai nuskriaustiems visuomenės nariams; teisingos galimybių lygybės – būtų užtikrintas visų postų bei profesinių pozicijų prieinamumas visiems. Visi šie principai yra neišskiriami ir turi būti taikomi kompleksiskai su išlyga, kad vienodos laisvės principas yra svarbesnis, negu skirtingumo, o teisingos galimybių lygybės principas svarbesnis už skirtingumo.

Socialinis teisingumas tradiciškai suprantamas kaip gėrybių paskirstymas visuomenėje, apjungiantis dvi pagrindines dimensijas: paskirstymo ir santykinę (*angl. relational*) ir, anot Gewirtz (2001), apie šias dvi dimensijas reikia mąstyti kaip apie skirtingas, bet stipriai susijusias. Neįgaliųjų studentų atveju, aktuali Rawlso (2002) paskirstymo dimensija, kuri dalinasi į dvi kategorijas, kurios aktualios neįgaliesiems asmenims švietimo sistemoje: tradiciškai „silpnas“ liberalus teisingumo apibrėžimas kaip lygios galimybės (*angl. equality of opportunity*) ir labiau radikaliai „stipri“ liberali teisingumo versija – rezultatų lygybė (*angl. equality of outcome*) (Gewirtz, 2001). Lynch (2000) teigia, jog lygios galimybės reiškia, kad nelygūs rezultatai gali būti pateisinami, jeigu kiekvienas turėjo lygias galimybes laimėti. Dažniausiai lygios galimybės matomos kaip priklausomos nuo formalių lygių teisių, prieinamumo ir dalyvavimo lygybės egzistavimo. Rezultatų lygybė skiriasi nuo lygių galimybių, nes ja siekiama užtikrinti lygų sėkmės dažnį skirtingoms grupėms visuomenėje per tiesioginę prevenciją užkirsti kelią nepasisekimui, pavyzdžiui, per pozityvią diskriminaciją. Liberali lygybė dažniausiai asocijuojama su lygių galimybių principu (Lynch, 2000). Analizuojant neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvoje, švietimo sistemoje įstatymais teoriniame lygmenyje užtikrinamas lygių galimybių principas ir juo matuojamas aukštojo mokslo prieinamumas, o ne rezultatų lygybė, nes nėra įtvirtinta pozityvi diskriminacija. Pavyzdžiui, anksčiau stojant į aukštąsias mokyklas būdavo taikomos kvotos (Adomaitienė ir Ostasevičienė, 2004), tačiau po 2010 metais įvykusios aukštojo mokslo reformos jų nebeliko.

Taigi iš esmės visoje Europoje vykdoma švietimo politika siekiama padidinti studijuojančių ir baigiančių aukštojo mokslo studijas žmonių (Meijer, Soriano ir Watkins, 2006). Leonavičius ir Rutkienė (2010) teigia, kad vėlyvosios modernybės visuomenėse dėl pakitusių ekonominių ir socialinių visuomenės raidos sąlygų, yra keliami reikalavimai sudaryti ir plėtoti visoms socialinėms grupėms (t.y. lyties, rasės, tautybės atžvilgiu, taip pat neįgaliųjų bei visoms amžiaus grupėms) prieinamas studijas. Šie principai atsispindi ir švietimo politikoje: Europos aukštojo mokslo erdvės (EAME) dokumentuose pabrėžiamas plačiai ir refleksyviai mąstančio, autonomiško ir kūrybiško individo ugdymas, akcentuojama jų aktyvumo ir dalyvavimo svarba. Leuveno komunikate (2009) pabrėžiama, jog studijų reformos turėtų vesti prie aukštesnės kokybės, lankstesnio ir labiau individualizuoto mokymo kelio. Tai reiškia, jog švietimo sistema turi skatinti socialines galimybes, mobilumą ir pokytį.

Šalia aukštojo mokslo atsivėrimo heterogeniškesnei studentų grupei, įgyvendinant socialinio teisingumo principą, švietimas kai kurių teoretikų yra matomas kaip vieta reprodukuoti socialines nelygybes (Moore, 2004; Esping-Andersen, 2006). Švietimas suteikia kvalifikaciją, leidžia teisėtai naudotis socialinėmis ir ekonominėmis galimybėmis, todėl yra ta vieta, kurioje įvairios socialinės grupės kovoja dėl pozicijų ir pranašumo (Leonavičius ir Rutkienė, 2010). Kaip teigia minėtieji autoriai, aukštasis mokslas palaiko socialinę diferenciaciją, nes, nebaigęs tam tikros mokymosi pakopos ir tam tikru laiku neįgijęs išsilavinimo, individas netenka galimybės užimti tam tikras socialines pozicijas, kadangi neturi galimybės toliau mokytis – nėra tam sąlygų nei motyvacijos. Bourdieu (1988) kelia retorinį klausimą, kiek švietimas gali tapti jėga socialinei transformacijai ir kiek yra instrumentas socialinei reprodukcijai, nes universitetinis išsilavinimas nėra skirtas vien tik suteikti studentui įgūdžius, skirtus atitinkamai specialybei ar sričiai, išsilavinimas suteikia bendrus įgūdžius, kurie vėliau juos atskiria nuo tų žmonių, kurie neįgijo universitetinio išsilavinimo.

Simbolinių žodžių aukštajame moksle pasidalinimas į dvi grupes/opozicijas iliustruoja prieštaravimus, egzistuojančius tarp atsivėrimo heterogeniškesnei studentų grupei ir įsitvirtinusių praktikų aukštajame moksle išlaikymo (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004): elitus vs masės, standartiškas vs nestandartiškas, tradicinis vs netradicinis, kokybė vs prieinamumas, akademinis vs profesinis, kvalifikuotas vs nekvalifikuotas, akademinė laisvė vs valdžios kontrolė, tyrimai vs mokymas. Anot autorių, prieinamumo didinimas dažniausiai asocijuojasi su standartų pažeminimu, tuomet nestandartiškas studentas tampa „kitu“ ir iškyla grėsmė studijų kokybei. Priešpriešinimai nėra fiksuoti ar nesikeičiantys, o, anot Williams (1997), nestandartiški studentai yra suprantami skirtingai, priklausomai nuo to, su kuo jie yra lyginami. Apie lygybės įgyvendinimo prieštaravimus taip pat kalba Moore (2004) ir Bell (1979). Jų manymu, reikalavimas skatinti ir užtikrinti lygias galimybes gali kai kuriais atvejais konfliktuoti su poreikiu išlaikyti

atitinkamą akademinio meistriškumo standartą, nes universitetas yra atsida­vęs erudicijos autori­tetui ir mokymasis yra žinių perdavimas iš tų, kurie yra kompetetingi, tiems, kurie yra galintys ir sugebantys; arba liberalių mokytojų suteikiamą vertę paruošti asmenį taip, kad jis atitiktų darbo rinkos ekonomikos keliamus reikalavimus.

Pastaruosius 25 metus tarp sociologų dominavo diskusijos apie lygybę švietime, kuri, manoma, pasiekama, kuomet marginalizuotų grupių atstovai pradeda patekti į prestižinius uni­versitetus arba gauna aukšto statuso darbus (Lynch, 2000). Galimybių lygiavertiškumas švietime yra laikomas viena pagrindinių priemonių kurti lygią visuomenę (Moore, 2004). Nėra jokios abejonės, kad švietimas yra centrinė ašis siekiant socialinės lygybės ir ypač aukštasis mokslas kaip priemonė, turi didžiulį potencialą skleisti žymų, nukreiptą į viršų socialinį mobilumą ma­žiau galimybių turinčioms grupėms (Ratcliffe, 2006; Esping-Andersen, 2006). Tačiau, kaip pa­žymi Abberley (2002), svarbu nepamiršti, jog tinkamų švietimo ir mokymosi galimybių trūku­mas buvo ir iki šiol išlieka barjeru, o Moore (2004) teigimu, klasė, lytis, etniškumas laikomi bar­jerais, kuriuos švietimas turi sutikti, norint pasiekti teisingumą paskirstant galimybes ir apdova­nojimus.

Masinis aukštasis mokslas atveria kelius heterogeniškesnei studentų grupei (tarp jų ir neįgaliesiems), kurie yra laikomi „nestandartiniais“. Iš vienos pusės aukštojo mokslo prieina­mumas padidėjo, tačiau iš kitos pusės – per pačias studijas neįgalieji susiduria su įvairaus pobū­džio kliuviniais. Lietuvos kontekste, neįgaliesiems įstatymuose užtikrinama teisė į išsilavinimą, tačiau lygių galimybių užtikrinimas studijų procese yra kvestionuotinas, nes neįgalieji negali būti vienodai konkurencingi ir dalyvauti tokioje studijų aplinkoje, kurioje apstu fizinio dalyva­vimo kliūčių ir informacinės aplinkos neprieinamumo.

1.2.2. Aukštosios mokyklos atvirumo neįgaliesiems sąlygos ir standartai

Neįgaliųjų buvimas aukštojoje mokykloje humanizuoja ją pačią, kuriama kitoniškumo priėmimo ir socialinio jautrumo, pagalbos kitam aplinka; keičiasi dėstytojų ir studentų nuosta­tos, pažiūros, inicijuojama refleksija ir realūs pokyčiai studijų individualizavimo srityje“ (Ruš­kus ir kt., 2007). Anot Henry ir kt. (2001), pati įvairovė ateina su giliomis socialinėmis ir eko­nominėmis nelygybėmis. Atsiverti įvairovei aukštosioms mokykloms yra didelis iššūkis (Barton ir Corbett, 1992), nes reikia iš naujo įvertinti prioritetus, adekvačiai perskirstyti resursus bei turi įvykti esminiai vertybiniai pokyčiai.

Neįgaliųjų integracijos procesai aukštajame moksle Rizvi ir Lingard (1996) matymu, pa­sižymėjo trimis pagrindiniais požymiais. Pirma, integracijos praktikos anksčiau buvo susijusios tiesiogiai su neįgaliaisiais studentais, tačiau buvo mažai daroma keičiant pačią mokymosi kultū-

ra, kad besimokantieji būtų pripažinti ir vertinami. Prieinamumo ir lygybės politikos suteikė galimybę asmenims patekti į institucijas, tačiau tos politikos dažnai palikdavo pačias institucijas nepakitusias. Antra, neįgaliųjų studentų problemų sprendimas vystėsi labdaringu pagrindu, būdavo automatiškai priskiriamas „besirūpinančiam“ skyriui arba priklausydavo nuo geros administracijos darbuotojų ir dėstytojų, asmeniškai besidominčių šia tema, valios, kurie darbus dažnai atlikdavo individualiai (Weiner, 2011). Anot Barton ir Corbett (1992) prielaida, jog neigaliesiems studentais turėtų rūpintis tik atitinkamas skyrius, kuris teikia paslaugas neįgaliesiems, yra engėjiškas neįgaliųjų atžvilgiu, nes apriboja jų integraciją į platesnę aukštosios mokyklos bendruomenę; paneigia lygias galimybes bei sustiprina neigalaus studento kaip priklausomo, stereotipą. Trečia, neįgaliųjų studentų specialiųjų mokymosi poreikių tenkinimas buvo menkai finansuojamas bei tyrinėtas. Kaip teigia Rizvi ir Lingard (2001), prieinamumas pats savaime negarantuoja nei pilnaverčio dalyvavimo, nei lygių rezultatų. Be adekvataus finansavimo ir profesionalų paramos, prieinamumas yra daugiau administracinė nei etinė iniciatyva bei tokioje sistemoje neįgaliųjų studentų poreikiai dažnai tampa marginaliniai, net jei dėstytojai turi pačius geriausius ketinimus. Tikrasis socialinis teisingumas reikalauja, kad mokytojai ir mokymo institucijos turėtų gebėjimą sutikti skirtingumą adekvačiai. Akademikai tol patirs sunkumų dėstydami neįgaliesiems, kol jie pilnai suvoks neįgaliųjų mokymosi patirtis ir pradės kurti įtraukiančias ir efektyvias mokymo strategijas (Holloway, 2001; Madriaga, 2007; Gibson, 2012). Todėl mokymo institucijų darbuotojams reikalinga simbolinė ir materialinė parama, įgyvendinant teisingumo politikas ir praktikas.

Vienintelis kelias daryti įtaką pozityviems pokyčiams institucijose yra integruoti įvairių perspektyvas į visus universiteto reikalus (Allen ir kt., 2006) ir lygių galimybių strategijų įgyvendinimas turėtų būti visos administracijos rūpesčiu ir atsakomybe institucijoje (Hurst, 2006). Barton ir Corbett (1992) teigia, kad specialieji mokymosi poreikiai turi būti sudėtinė lygių galimybių politikos dalis, nes problemos yra kompleksinės, reikalaujančios ištraukimo į galių kovas; „autonomiškumas“, „pasirinkimas“ ir „įgalinimas“ turi būti suprantamas struktūriname kontekste. Buvimas dalimi lygių galimybių politikos gali pasiūlyti kolektyvinį solidarumą marginalizuotoms grupėms, kurios yra silpnesnės dėl jų izoliacijos. Pačios lygių galimybių politikos turi būti reguliariai peržiūrimos, keičiamos ir papildomos, reflektuojant pokyčius. Strategijos įgyvendinimas turi paplsti visuose aukštosios mokyklos aspektuose: administracijos ir studentų sąveikose, aukštosios mokyklos organizavime, mokymo stiliuose ir keliamuose lūkesčiuose, mokymo programos turinyje ir administracijos darbuotojų tobulėjime (Barton ir Corbett, 1992). Kaip teigia pastarieji autoriai, jeigu neįgaliesiems asmenims suteikiamos lygios galimybės, jiems turi būti suteikiama ir atitinkama besitęsianti parama, kuri reikalauja žymaus išsipareigojimo teikti paslaugas, kurios dažnai būna labai brangios. Allen ir kt. (2006) pabrėžia, jog no-

rint sukurti efektyvų įtraukiantį besimokančiųjų modelį, strategijų ir politikų kūrimas turėtų būti orientuotas į holistinius ir ilgalaikius pasikeitimus. Tam tikrų programų įdiegimas be sisteminės transformacijos negali garantuoti ilgalaikių teigiamų rezultatų ir specifinių grupių situacijos pasikeitimo, o norint įdiegti inovatyvias praktikas aukštojo mokslo institucijoje, reikalingas platus visų (tiek išorės, tiek vidaus) agentų bendradarbiavimas. Lynch (2000) teigia, kad švietimo sistemos keitimasis įmanomas tik tuomet, kuomet transformuosis ir visos švietimo sistemos – turinio struktūrų pasikeitimas, vadybinės struktūros, organizacinės sistemos, mokytojų paruošimas, valstybės veiksmai.

Efektyvus lygybės politikų įgyvendinimas priklauso nuo dialogo ir grįžtamojo ryšio. Dialogo principu grįsti santykiai yra ne tik būtini lygybės suvokimui ir sklaidai mokymo institucijose (Freire, 1985), taip pat jie yra būtini efektyvių lygybės politikų švietimo procese vystymuisi nacionaliniame ir tarptautiniame lygmenyje (Lynch, 2000). Lynch aiškina, kad efektyvių lygybės strategijų vystymasis švietime reiškia, kad profesionalūs pedagogai ir tyrėjai turėtų dirbti kartu su marginalizuotomis grupėmis, o ne marginalizuotoms grupėms. Dialogo principu sukurti santykiai yra būtini, kad marginalizuotos grupės netaptų labdaros objektu arba profesionalios karjeros ar tyrimų interesu. Davies (2001) pabrėžia, kad grįžtamojo ryšio esmė glūdi tame, kad būtų veikiami pagal jį, nes neužtenka tik suteikti galimybę neįgaliesiems studentams išreikšti savo nuomonę ir vėliau ignoruoti jų nuomonę, dalyvavimą. Engėjiški santykiai nepasikeis vien tik pakeitus mokymo metodus, kodų ar kalbos perdavimą. Jie gali pasikeisti tuomet, kai bus suteikta galimybė neįgaliesiems studentams išreikšti savo nuomonę ir kai bus atsižvelgiama į jų nuomonę, tokiu būdu, anot Ruškaus (2010), bus atpažįstamas neįgaliųjų ekspertiškumas sprendžiant jų būtines klausimus ir jų poreikių įvairovė, o pati institucija taps besimokančia ir jautria organizacija.

Institucijų prieinamumo ir atvirumo neįgaliesiems klausimais domisi OECD (2011), kur Ebersoldas atliko tyrimą apie šešių šalių aukštųjų mokyklų pasirengimą priimti neįgaliuosius (atlikto tyrimo rezultatai taip pat siejami su prieš tai aptartomis mokslinėje erdvėje egzistuojančiomis šiuo klausimu diskusijomis). Autorius išskiria du pagrindinius kelius, kaip institucija gali priimti neįgaliuosius, o priėmimas priklauso nuo egzistuojančio požiūrio į negalią. Kai institucija negalią mato kaip asmens defektą (Čekija, Vokietija, Prancūzija), tuomet neįgalieji studentai dažniausiai turi arba sutrikimą, arba ligą. Įvairovė laikoma išimtimi išimtiniais studentams. Parama siejama su socialine arba medicinine problema. Priėmimo/stojimo procedūros paremtos mediciniškai orientuotomis poreikio įvertinimo procedūromis, prieinamumas dažniausiai suprantamas kaip fizinis klausimas ir sėkmė pavesta studentų motyvacijai, jų resursams. Kai institucija negalią mato kaip asmens poreikį (Airija, Danija, Norvegija), kurį turi pripažinti mokymo institucijos, neįgalieji studentai dažniausiai matomi kaip turintys mokymosi poreikius, įvairovė

laikoma problema, kuri turi būti pripažinta ir patenkinta institucijoje bei įtraukta į lygybės politiką; parama laikoma įgalinimo priemone kiekvienam studentui būti sėkmingu; priėmimo procedūros pagrįstos mokymosi poreikių aukštajame moksle įvertinimu; prieinamumas turi patenkinti visus studentų poreikius, aukštojo mokslo institucija turi atsakomybę dėl studento sėkmės. Aki vaizdu, jog institucijos požiūris į neįgaliųjų buvimą aukštojoje mokykloje tampa susijęs su žmonių sąmonėje įsitvirtinusių medicininiais, socialiniais ar interakciniais negalios modeliais.

Išeitis, sprendžiant neįgaliųjų studentų įtraukties klausimus universiteto lygmenyje yra sinergių kūrimas: stojimo ir paramos procedūros turėtų būti derinamos su vidurinėmis mokyklomis, neįgaliųjų nevyriausybinėmis organizacijomis, neįgaliųjų studentų tėvais (OECD, 2011). Reikia apibrėžti specifinę politiką neįgaliesiems studentams, turint omenyje: personalo paruošimą dirbti su neįgalumo tematika, neįgaliųjų studentų įtraukimą į institucijos atstovaujančius organus, žinojimo didinimą per negalios švietimą tarp personalo ir studentų. Užtikrinti, kad neįgaliųjų paramos skyrius dirba glaudžiai kartu su kitais institucijos skyriais, teikiančiais paramą ir informaciją studentams apie ne-universitetines veiklas. Įtraukti nuotolinį mokymąsi ir naujausias technologijas, įsidarbinimo klausimą į priėmimo ir paramos strategijas, sukuriant ryšius su darbdaviais ir įdarbinimo agentūromis. Aplinka, ypač aukštųjų mokyklų kultūrinės vertybės, gali arba skatinti pokyčius, arba apriboti pastangas sutikti įvairovę. Kiekvieno universiteto bendruomenės nario mobilizavimas užtikrinant sėkmingą studentų įtrauktį gali būti vadinama įtraukiančia institucijos etika.

Apibendrinant, neįgaliųjų studentų pilnavertis ir lygiavertiškas dalyvavimas atsirastų tuomet, kai bus atsižvelgiama į jų specialiuosius poreikius studijuojant, dėstant, teikiant paramos paslaugas. Aukštosios mokyklos galės užtikrinti lygiavertišką dalyvavimą, kuomet šis klausimas bus įtrauktas į visus institucijos reikalus, kai bus kuriami ryšiai ir bendradarbiaujama su kitomis suinteresuotomis institucijomis bei organizacijomis.

1.3. Neįgalieji aukštajame moksle Lietuvoje – situacijos analizė

1.3.1. Paramos teikimas neįgaliesiems studijų metu aukštajame moksle

Neįgaliesiems yra svarbus patekimo į aukštąjį mokslą klausimas, sąlygų studijuoti sudarymas institucijoje bei tų sąlygų užtikrinimas per visą studijų laikotarpį (Osborne, 2003). Neįgalieji gali dalyvauti lygiomis teisėmis aukštųjų mokymų studijų programose, kuomet egzistuoja fizinės aplinkos prieinamumas ir specialiosios paslaugos (Meijer ir kt., 2006). Raban (1997), atlikęs Europos švietimo sistemų lyginamąją analizę išskyrė šiuos etapus, kuomet neįgaliesiems studentams reikalingas konsultavimas ir pagalba: renkantis aukštąjį mokslą (institucijų pasirinkimą)

kimas), akademinis konsultavimas studijuojant (studijų dalykų pasirinkimas bei su studijomis susijusios problemos), asmeninės problemos (apgyvendinimas, finansavimas, sveikata), konsultavimas karjeros klausimais (Raban, 1997 studija cituojama Hurst, 1998). Aktualu turėti omenyje, jog neįgaliesiems svarbus aukštojo mokslo prieinamumas – tiek patekimas, tiek galimybė vėliau pilnai dalyvauti jame.

Paramos teikimas neįgaliesiems studentams Lietuvoje plačiausiai apžvelgiamas Ruškaus ir kt. (2007) tyrime. Neįgalieji įvardina, jog aukštosiose mokyklose retai pasitaiko kokybiškos socialinės paslaugos, pavyzdžiui ar psichologo pagalba; skaitovo, palydovo, konspektuotojo pareigas dažniausiai atlieka studentų tėvai ar kiti artimieji, grupės draugai ar kiti studentai. Teigiama, jog neįgaliųjų studentų vertinamas dalinis arba visiškas atleidimas nuo studijų mokesčio, sumažinami mokesčiai už bendrabutį ir pan. Administracijos pagalbos neįgaliesiems studentams teikimo procedūros nėra dokumentaliai įtvirtinta norma, todėl dažnai ši pagalba teikiama neformaliai, vadovaujantis bendru sutarimu ar geranoriškumu. Ruolytė (2009) atliko Lietuvos aukštųjų mokyklų apklausą ir išsiaiškino, jog populiariausios paslaugos buvo laikomos konsultacijos studijų klausimais, studijų plano individualizavimas, egzaminų laiko pratęsimas. Tuo metu nei vienoje Lietuvos aukštojo mokykloje nebuvo teikiama pavyzdžiui transporto, palydovo ar skaitovo pagalba. Daugiausia neįgaliųjų studentų reikalus koordinuoja ir problemas sprendžia skirtingas pareigas užimantys darbuotojai, o 13 aukštųjų mokyklų nurodo, jog už neįgaliųjų studentų reikalų koordinavimą atsakingi yra neįgaliųjų studentų koordinatoriai. Pastebima, jog Lietuvoje nėra vieningos ar standartizuotos, dokumentaliai įtvirtintos neįgaliesiems egzistuojančios paslaugų sistemos, todėl remiamasi daugiausia administracijos darbuotojų geranoriškumu arba artimojo rato žmonių pagalba.

Užsienyje neįgaliųjų studentų poreikiais aukštosiose mokyklose rūpinasi Neįgaliųjų studentų konsultavimo centrai, įkurti pačioje institucijoje kaip vienas iš padalinių arba prie institucijos kaip nevyriausybinės organizacijos. Tokių centrų veiklą galima būtų suskirstyti į tris pagrindines funkcijų grupes: pirmiausia, padedama rūpintis neįgaliuoju studentu vos jam įstojus į aukštąją mokyklą, identifikuojami jo specialieji poreikiai bei iki mokslo metų pradžios stengiamasi sudaryti pagalbos planą, kaip juos būtų įmanoma patenkinti. Antroji funkcijų grupė – tai rūpinimasis ir paslaugų teikimas neįgaliajam studijų metu. Trečioji – neįgaliųjų orientavimas į darbo rinką. Pavyzdžiui, pagrindinės paslaugos, kurios yra teikiamos neįgaliesiems studentams Kembridžo universiteto Negalios išteklių centre yra neįgaliųjų studentų konsultavimas identifikuojant jų specialiuosius poreikius; supažindinimas su aukštosios mokyklos aplinka ir jos pritaikymu neįgaliesiems; informavimas apie paslaugas, galimas gauti iš šio centro; užtikrinimas, jog aplinkos pritaikymas yra padarytas (kur įmanoma) pačioje aukštojo mokykloje bei studentų bendrabučiuose; užtikrinimas, jog ženklai bei pranešimai skelbimų lentose, bibliotekose yra aiš-

kūs ir įmanomi skaityti; regėjimo negalią turintiems studentams jų kambariuose organizuojamas papildomas apšvietimas, didelis stalas bei patogūs baldai, kuriuose būtų galima pastatyti specialiąją įrangą, tokią, kaip Brailio rašto spausdintuvą ir kt. Taip pat šis centras organizuoja skaitovų, gestų vertėjų, padėjėjų pagalbą, jeigu kyla poreikis; rūpinasi, jog studijuojantys skirtingas negalias turintys studentai turėtų prieigą prie informacijos, pavyzdžiui, regos ar klausos negalią turintys gali gauti informaciją, pateikiamą didesniu šriftu, Brailio raštu, įrašytą audio arba elektroniniu formatu. Centro darbuotojai rūpinasi lanksčiu studijų tvarkaraščiu bei egzaminų laiko pratęsimu arba jų laikymu su specialiuoju kompiuteriu, atsiskaitymu alternatyviomis formomis, pavyzdžiui, vietoj rašymo, galima atsiskaityti žodžiu arba galima laikyti egzaminą atskirame kambaryje. Išskiriamos konkrečios paslaugos skirtingas negalias turintiems studentams.

Lygiavertiškas dalyvavimas studijose susijęs su galimybe studijų procese mokyti, atsižvelgus į specialiuosius poreikius. Pavyzdžiui, Waterfield ir West (2006) Jungtinėje Karalystėje skatina rinktis alternatyvius atsiskaitymų būdus. Minėtieji autoriai išskiria tris neįgaliųjų studentų atsiskaitymų įvertinimo būdus: kontingentinį (atsitiktinį), alternatyvų bei inkliuzyvinį. Kontingentinis būdas – tai specialūs pritaikymai: papildomas laikas, atskiras kambarys, vertėjas. Alternatyvusis būdas – tai atsiskaitymo būdo pakeitimas neįgaliesiems studentams, pavyzdžiui, vietoj egzaminu raštu, galima pristatyti žodžiu. Inkliuzyvinis būdas – tai lankstūs mokymosi rezultatų įvertinimo būdai, prieinami visiems, kur mokymosi rezultatai matuojami skirtingais metodais. Teigiama, jog studentams su negalia, naudojant kontingentinį bei alternatyvų įvertinimo būdus, iš karto priskiriama stigma, nes jie yra išskiriami iš bendro studentų tarpo. Inkliuzyvinis būdas yra alternatyva sudarant lygias galimybes visiems. Prieš sudarant mokymų programas, dėstytojai turėtų apsvarstyti, kokie bus atsiskaitymų būdai. Vietoj to, jog būtų siūlomas egzaminas raštu arba žodžiu, būtų galima apsvarstyti tokias alternatyvas kaip asmeniniai tyrimų projektai, savianalizė, kritiniai dienoraščiai, žurnalai ir t.t.

Neįgalieji gali dalyvauti lygiavertiškai ir būti vienodai konkurencingi su kitais studentais studijų procese, kuomet atsižvelgiama į jų specialiuosius poreikius per teikiamą paramą ir paslaugas. Pagrindinė priemonė, skatinanti žinojimą, susivokimą bei užtikrinanti skaidrumą paslaugų teikimo neįgaliesiems, tai specialūs reglamentai, apibrėžiantys aukštosios mokyklos prieinamumo politiką (OECD, 2003). Palanki neįgaliesiems studijų sistema prasideda jau nuo aukštosios mokyklos pasirinkimo ir stojimo bei tęsiasi visų studijų laikotarpiu. Kokiu būdu ar forma atsižvelgiama į specialiuosius poreikius, priklauso nuo aukštosios mokyklos žinojimo apie negalią, žmogiškųjų ir finansinių išteklių.

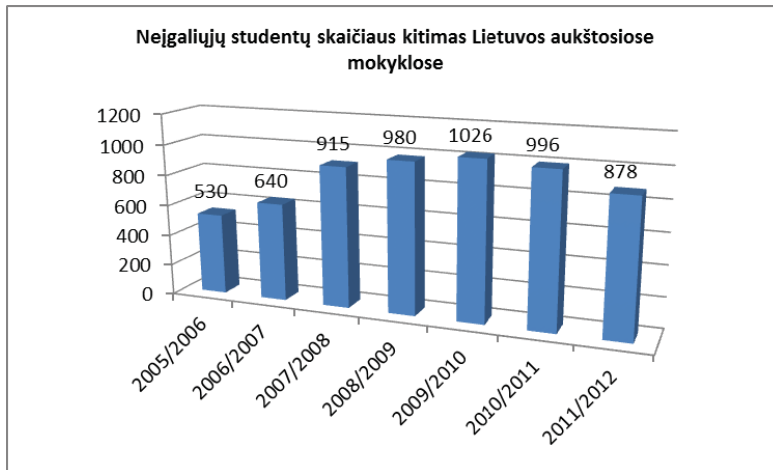
1.3.2. Neįgaliųjų studentų apskaitos ribotumai aukštajame moksle

Aukštosiose mokyklose fiksuojama įvairaus pobūdžio statistinė informacija, kaip studentų pasiskirstymas pagal studijų formas, pakopas, mokslo sritis, mokėjimo už mokslą būdus ir t.t. Faktas, jog aukštosiose mokyklose neapibrėžtas neįgaliųjų studentų skaičiaus fiksavimas ir nėra organizuotos apskaitos, suponuoja institucinio intereso ir poreikio trūkumą suvokti kaip svarbią šios grupės apimtį ir specifiką. Pavyzdžiui, įdomu pastebėti, kad Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro (MOSTA) kasmetiniame leidinyje „Lietuvos švietimas skaičiais 2011 studijos“ nebuvo fiksuojama informacija ne tik apie negalią, tačiau taip pat apie pasiskirstymą pagal lytį, tautybę ar pan. Taigi, Bolonijos proceso rėmuose aptariama socialinės dimensijos svarba ir įvairių grupių įtraukimas (Leonavičius ir Rutkienė, 2010) kol kas praktikoje išlieka daugiau deklaratyvia institucijos pozicija.

Studijuojančių neįgaliųjų studentų tikslus skaičius nėra žinomas dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, neįgaliųjų studentų skaičiaus augimas fiksuojamas skirtingų tyrėjų (Adomaitienė ir Ostasevičienė 2004; Ruškus ir kt., 2007) ir institucijų: LR Statistikos departamento, Lietuvos studentų sąjungos, Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (SADM) bei Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos. Dėl nevienodos duomenų rinkimo metodikos, skirtingų asmenų ar institucijų tais pačiais metais atliktuose tyrimuose užfiksuojamas skirtingas neįgaliųjų studentų skaičius. Kita priežastis – tai nuo 2006 m. teikiama finansinė parama studentams, turintiems iki 45% darbingumo (pagal senąją tvarką I arba II neįgalumo grupę). Šią statistinę informaciją fiksuoja aukštųjų mokyklų studijų skyriai ir Neįgaliųjų reikalų departamentas prie SADM, kuriuose yra administruojami dokumentai dėl finansinės paramos teikimo. Šie skaičiai apsiriboja neįgaliaisiais studentais, turinčiais iki 45% darbingumo, tokiu būdu iš bendrosios statistikos eliminuojami asmenys, turintys didesnę darbingumo lygį. Galiausiai, studentai aukštojoje mokykloje neprivalo deklaruoti savo negalios (dažniausiai tai daro, norėdami išvengti stigmos) arba neturi informacijos apie tai, kokią naudą jie gali patirti atskleidami savo specialiuosius poreikius.

Per praėjusį dešimtmetį buvo galima stebėti akivaizdų negalią turinčių studentų skaičiaus augimą Lietuvos aukštosiose mokyklose. Pirmieji duomenys apie neįgaliuosius Lietuvos aukštosiose mokyklose pateikti 2001 m., kai Ambrukaitis (2001) nurodo 193 negalią turinčius studentus, t.y. 0.2% nuo visų studentų skaičiaus. Lietuvos studentų sąjungos duomenimis (3 pav.), neįgaliųjų skaičius išaugo dvigubai nuo 2005/2006 akademinių mokslo metų, kuomet studijavo 530 studentų iki 2009/2010 akademinių mokslo metų, kuomet studijavo 1026 studentai. Pastaraisiais metais pastebėtas skaičiaus mažėjimas: 2010/2011 – 996 negalią turintys studentai, 2011/2012 – 878, t.y. 0.5% nuo visų studentų skaičiaus (Valentinavičius, 2012). Nėra žinomos

tikslios neįgaliųjų studentų skaičiaus mažėjimo priežastys. Galima aiškinti, jog tai susiję su natūraliu studentų skaičiaus svyravimu, arba tai gali būti aukštojo mokslo reformos pasekmė.

3 pav. Neįgaliųjų studentų skaičiaus kitimas Lietuvos aukštosiose mokyklose 2005-2012 metais

Galima daryti prielaidą, jog egzistuoja neįgaliųjų studentų grupė, kuri lieka nežinoma ir neįregistruojanti oficialioje statistikoje. Tai studentai, kurie turi daugiau nei 45% darbingumo ir tie studentai, kurie nenori deklaruoti savo negalios arba kurie neturi informacijos apie finansinės paramos gavimo galimybes aukštojoje mokykloje. Pastebima, jog į šią grupę dažniausiai patenka nematomą negalią (nematomus somatinius ar psichinius sutrikimus) turintys studentai. Kaip pasekmė, aukštojo mokslo kontekste į šių studentų poreikius, kylančius dėl negalios, nėra atsižvelgiama arba jie vertinami kaip nevienodai svarbūs.

Apibendrinant, aukštosioms mokykloms sunku suvokti aukštojo mokslo prieinamumo svarbą ir poreikį, neįgaliesiems palankių studijų sąlygų kūrimą, reikalingų finansų ir žmogiškųjų išteklių planavimą, kuomet nėra žinomos tikrosios socialinės grupės apimtys. Vadovaujantis Giddensu (1984), sistema atkuriamą veikėjų ir, iš vienos pusės, trūksta neįgaliųjų studentų mobilizuoto veiksmo, išsakant savo poreikius bei darant spaudimą aukštojoje mokykloje, pasiremiant jų įstatymiais išsipareigojimais sudaryti studijų sąlygas. Iš kitos pusės, pačiose institucijose trūksta šią problemą suvokiančių ir motyvuotų ją spręsti akademinės bendruomenės narių. Be neįgaliųjų dalyvavimo ir savo teisių išsakymo, aukštosioms mokykloms negresia jokios įstatyminės sankcijos už studijų sąlygų nesudarymą. Aukštosiose mokyklose daugiau žinoma apie matomą negalią turinčius studentus, o anonimiška grupė lieka nedeklaruojantys savo negalios, tačiau ši problema išliks iki tol, kol neįgalieji jaus, jog šio fakto atskleidimas reikš buvimą stigmatizuojančioje aplinkoje. Akivaizdi neįgaliųjų dalyvavimo priklausomybė nuo egzistuojančio

aukštosios mokyklos požiūriu į negalią, per kokią prizmę – medicininę, socialinę ar interakcinę – jie bus matomi.

1.3.3. Neįgaliųjų teisinis reglamentavimas aukštajame moksle Lietuvoje

Lietuvos įstatyminėje bazėje egzistuoja dviprasmiška situacija dėl neįgaliųjų studijų. Iš vienos pusės, neįgaliesiems užtikrinama teisė įgyti išsilavinimą (LR Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 2005) bei lygios galimybės (LR Švietimo įstatymas, 2011). Iš kitos pusės, pastarajame ir 2000 m. priimtame LR Aukštojo mokslo įstatyme tarp diskriminacijos pagrindų neįgalumas nėra išskiriamas kaip atskira socialinė kategorija. Priešingai, LR Lygių galimybių įstatyme (2003) neįgalumas yra minimas. Aukštųjų mokyklų atsakomybė sudaryti studijų sąlygas detalizuojama LR Švietimo įstatyme (2011). Konkreti finansinė pagalba teikiama neįgaliesiems, turintiems iki 45% darbingumo, LR Vyriausybei 2006 m. priėmus nutarimą „Dėl finansinės pagalbos priemonių teikimo neįgaliesiems, studijuojantiems aukštosiose mokyklose“. Taigi iš esmės jaučiasi detalizavimo, nuoseklumo ir suderinamumo tarp įstatymų, liečiančių neįgaliųjų studijų klausimus, trūkumas.

2009 m. Lietuvoje įvyko aukštojo mokslo reforma, kurioje ypatingai pradėta akcentuoti konkurencingumo svarba. Pokyčiai aukštajame moksle Lietuvoje atsispindi papildytuose Švietimo (2011) ir Mokslo ir studijų (2009) įstatymuose. Kaip aukštojo mokslo reformos pasekmė atsirado naujas studijų finansavimo modelis – studijų krepšelis: valstybės lėšos, pilnai padengiančios didesnę dalies studentų studijų išlaidas. Vieni studentai gauna pilną padengimą už savo studijas, o kiti – turi mokėti iš savų lėšų. Studijų krepšelių pirmakursis „nešasi“ į pasirinktą aukštąją mokyklą, kuri gali būti ir privati. Nepatekę į valstybės finansuojamas vietas, gali pasiimti lengvatinę paskolą su valstybės garantija.

Naujai priimtame LR Švietimo įstatyme (2011) įvardinama, kad neįgaliesiems, dėl ligos negalintiems mokytis bendrojo ugdymo mokykloje, sudaromos sąlygos mokytis stacionarinėje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje, namuose, savarankiškai mokytis ir laikyti egzaminus, o mokymosi pasiekimų vertinimas mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių, atitinkamai pritaikomas. Mokslo ir studijų įstatyme (2009) numatoma, jog į aukštosios mokyklos pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas konkurso būdu priimami ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą turintys asmenys, atsižvelgiant į mokymosi rezultatus, stojamuosius egzaminus ar kitus aukštosios mokyklos nustatytus kriterijus. Pirmenybė į valstybės finansuojamas studijų vietas pagal pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas tenka stojantiesiems pagal jų gebėjimus, kurie nustatomi atsižvelgiant į brandos egzaminų, mokymosi, kitus rezultatus bei specialiuosius gebėjimus.

Neįgalieji gali būti atleidžiami nuo brandos egzaminų laikymo, jeigu prie ligos pavadinimo yra nurodytas atleidimo terminas „nuolat“ arba jei nurodytas atleidimo terminas baigiasi po to dalyko brandos egzaminui pakartotinėje sesijoje nustatytos datos (Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas, 2009). Geriausiai vidurinio ugdymo programą baigusiųjų eilė sudaroma Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyta tvarka (2009), pagal šiuos kriterijus: pagrindinio ir papildomų dalykų brandos arba stojamojo egzamino ir testo įvertinimai, o jei asmuo nėra laikęs vieno iš tai studijų krypties arba kryptių grupei numatytų dalykų brandos egzaminų, vietoje nelaikyto brandos egzamino įvertinimo imamas atitinkamo dalyko metinis pažymys. Tuo atveju, jeigu asmuo atleistas nuo brandos egzaminų ir jo brandos atestate įrašyta „Brandos egzaminų nelaikė (atleistas)“, vietoj nelaikytų brandos egzaminų įvertinimų imami metiniai pažymiai. Jeigu asmuo neturi numatyto dalyko metinio pažymio, laikoma, kad to dalyko metinis pažymys yra „nulis“. Papildomai pagal Geriausiųjų eilės sudarymo tvarką (2012) nustatyta, jog kurtiesiems ir neįgirdintiesiems, turintiems vidutinį, žymų arba labai žymų klausos sutrikimo laipsnį, išlaikiusiems mokyklinį lietuvių (gimtosios) kalbos arba lietuvių (valstybinės) kalbos egzaminą, prie jų įvertinimų pagal dešimtainę sistemą pridedama 13 balų/pridedami papildomi balai.

Aukštojo mokslo prieinamumo neįgaliesiems užtikrinimui didelę reikšmę turi Jungtinių tautų Neįgaliųjų teisių konvencija (2006), kuri Lietuvoje ratifikuota 2010 metais. Šia konvencija įtvirtinami šalies išpareigojimai, pripažinti neįgaliųjų asmenų teises ir skatinti pilnavertį dalyvavimą ekonominiame, politiniame ir socialiniame šalies gyvenime. Vadovaujantis Konvencija, šalyje turi būti pripažįstama neįgaliųjų teisė į mokslą – užtikrinamas įtraukiantis visų lygių švietimas ir mokymasis visą gyvenimą, jų nediskriminuojant ir lygiai su kitais asmenimis. Norint pasiekti šį tikslą Konvencijos Šalys užtikrina, kad neįgaliesiems būtų tinkamai pritaikytos sąlygos, kurios konkrečiai įvardinamos: sudaryti sąlygas mokytis Brailio rašto, kitų specialiai pritaikytų šriftų, patobulintų ir alternatyvių bendravimo ir orientavimo būdų, priemonių ir formų, sudaryti sąlygas įgyti mobilumo įgūdžių ir kitų neįgaliųjų teikiamai paramai ir mentorių paslaugoms; sudaryti sąlygas mokytis gestų kalbos ir skatinti kurčiųjų bendruomenės kalbinį tapatumą ir t.t. Norint užtikrinti šios teisės įgyvendinimą, Konvencijos Šalys turi imtis atitinkamų priemonių, kad įdarbintų mokytojus, įskaitant neįgalius mokytojus, mokančius gestų kalbą ir (arba) Brailio abėcėlę, ir apmokytų visuose švietimo lygmenyse dirbančius specialistus ir personalą. Toks mokymas turi apimti informavimą apie neįgalumą ir atitinkamų patobulintų ir alternatyvių bendravimo būdų, priemonių ir formų, švietimo metodikos ir medžiagos naudojimą, siekiant suteikti paramą neįgaliesiems. Šalia visų teigiamų Konvencijos aspektų, galima pastebėti, jog daugiau dėmesio skiriama pradiniam ir viduriniam išsilavinimui nei aukštajam mokslui. Taip pat

Lietuvoje kol kas nėra paplitusios praktikos siekti studijų sąlygų gerinimo ir pokyčių, grindžiant būtent šia Konvencija.

Nacionaliniuose teisės aktuose palyginus mažai dėmesio skiriama aukštojo mokslo prieinamumo neįgaliesiems ir lygių galimybių įgyvendinimo priemonėms (Daugėla, 2007)⁴. Trūksta konkrečių aukštojo išsilavinimo įgijimo sąlygų, priemonių, kurios neįgaliesiems sudarytų lygias galimybes studijuojant aukštojoje mokykloje įvardinimo. Nors nacionaliniuose teisės aktuose palyginus mažai dėmesio skiriama aukštojo mokslo prieinamumo ir lygių galimybių įgyvendinimo priemonėms, tačiau apibendrinus galima išskirti keletą būdų, kuriais aukštosios mokyklos yra įpareigosios sudaryti vienodas studijų sąlygas studentams, turintiems negalią: pritaikyti stojamųjų egzaminų užduotis ar keisti jas alternatyviomis, studijuojant teikti pedagoginę (akademine) pagalbą (pritaikyti, sudaryti, rengti, tvirtinti, parinkti mokymo programas, skirti alternatyvias dalykų egzaminų ar atsiskaitymų užduotis, lygiaverčiai vertinti žinias), teikti socialinę, psichologinę, finansinę ir kitą pagalbą; aprūpinti specialiomis (pritaikytomis) mokymo priemonėmis, studijoms reikalinga kompensacine ar pagalbine technika, pritaikyti aukštosios mokyklos aplinką; apsaugoti studentą, pateikusį skundą dėl diskriminacijos, nuo priešiško elgesio, jo garbės ir orumo žeminimo ar dėl galinčių atsirasti neigiamų pasekmių, naudoti kitus lygių galimybių užtikrinimo aukštajame moksle būdus.

Įvykus aukštojo mokslo reformai, neįgaliesiems studijų sąlygos tapo konkurencingesnės, nes jie dalyvauja bendrajame priėmime kartu su visais studentais ir jiems nėra numatyta jokių specialių sąlygų ar lengvatų stojimo procese, tik brandos egzaminus galima laikyti neįgaliesiems prieinama forma (Brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašas, 2009). Vadinausi, tie neįgalūs moksleiviai, kurie yra atleisti nuo brandos egzaminų dėl ligos, bendrajame priėmime atsiduria konkursinės eilės gale, nes balui skaičiuoti imami jų metiniai pažymiai (o ne brandos egzaminų), kurie automatiškai turi mažesnę svertinę vertę. Neįgalus studentas dažnai net nepretenduoja į valstybės studijų krepšelį dėl savo žemesnių pažymių. Paskolos ėmimas neįgaliajam, kuris jau „de facto“ yra tam tikroje socialinėje rizikos grupėje, dažnai yra net nesvarstomas variantas. Tiesa, kai kuriose aukštosiose mokyklose neįgalieji studentai gali būti atleidžiami nuo mokesčio už studijas bei už bendrabutį. Įstatymuose deklaruojamos lygios galimybės siekti aukštojo išsilavinimo, tačiau praktiškai neįgalieji neturi tų pačių startinių sąlygų ir negali būti vienodai konkurencingi. Tai patvirtina teiginį, jog įstatymai ir teisės pačios savaime negali išspręsti neįgaliųjų problemų, jeigu tam nėra pribrendusi kultūra ir žmonių mentalitetas

⁴ Autorius parengė metodinį leidinį Daugėla, M. (2007). *Studentai, turintys negalę, aukštosiose mokyklose*. Rekomendacijos administratoriams ir dėstytojams. Šiauliai: ŠU leidykla. Šiame leidinyje atlikta ir komentuojama Lietuvos įstatyminė bazė, susijusi su neįgaliųjų studijomis.

(Barton, 2001; Gudžinskienė ir Jurgutienė, 2010). Būtinai kalbėjimas apie Žmogaus teises, kuriantis žinojimą ir padedantis pagrindą požiūrio į neįgaliuosius kitimui.

2. VEIKSNUMĄ ĮGYVENDINANTIS VEIKĖJAS A. GIDDENS STRUKTŪRACIJOS TEORIJOJE

Anthony Giddenso (1984) struktūracijos teorija – mikro ir makro lygmenį apjungianti socialinė teorija. Svarbiausia struktūracijos idėja, jog veikėjai savo veiksmais atkuria socialines praktikas ir socialinius institutus, kurie savo ruožtu apriboja veikėjų veiksmus. Tokiu būdu, atkuriamos sąlygos, kurios išlaiko pagrindą kartotis veikloms. Šiuo atveju, veikėjai – neįgalieji studentai, kurie įgyvendindami savo veiksmumą aukštosiose mokyklose, dalyvauja studijų organizavimo proceso atkūrimu. Giddensą domina ne individualus veikėjo patyrimas ar visuomeniniai dariniai, o socialinės praktikos pasiskirsčiusios laike ir erdvėje. Pačios socialinės veiklos yra atgaminamos, t.y. jos nėra atsinešamos socialinių veikėjų, bet jos yra jų pastoviai atkuriamos, kai jie save išreiškia kaip dalyvius.

Struktūros dualumo teorema užima centrinę vietą struktūracijos teorijoje, nes ji „apima pasikartojančius socialinio gyvenimo elementus, kurie yra esminiai socialinei organizacijai ir pokyčiams“ (Giddens, 1997, p. 204). Pati socialinė struktūracija apibūdina struktūros ir veiksmumo dialektinį ryšį. Struktūracijos sąvoka konstruojama pagal idėją, kad veikėjų ir struktūros sandara yra dvilypis darinys, o ne du nepriklausomi reiškiniių komplektai, jie negali būti nagrinėjami ir aiškinami atskirai vienas nuo kito, vadinasi, kiekvienas socialinis veiksmas apima struktūrą, lygiai kaip kiekviena struktūra apima veiksmą, todėl veiksmumas ir struktūra yra neišskiriamai susipynę kiekvieno žmogaus veikloje (Giddens, 1984). Vadinasi, neįgaliejių studentų veiksmumas negali būti analizuojamas atsietai nuo aukštosios mokyklos, kurioje yra dalyvaujama. Vyksta struktūracijos ciklas – neįgalieji studentai pasitelkia struktūruojančias savybes kurti veiksmams, kurie keičia arba atkuria pačias struktūras. Veikėjai ir struktūra kartu įtraukti į socialinius procesus ir nei vienas jų neturi pirmumo.

Struktūracijos teorija nėra nei tyrimų programa, nei tyrimų gairės ir empiriniuose tyrimuose turi būti taikoma „atsargiai“ ir kritiškai, o teorijoje esantys konceptai turi būti matomi kaip jautrinantis mechanizmas, kuris naudojamas priklausomai nuo to, kokie yra tyrimo klausimai ar rezultatai (Giddens, 1997). Giddensas pabrėžia, jog visa struktūracijos teorija kaip karkasas turėtų būti naudojama mokslininkų tik tuo atveju, jeigu tiriami labai platūs socialinių organizacijų ir jų transformacijos klausimai: „labiau apribotoje empirinių tyrimų arenoje neapsimoka atsivilkti didžiulio abstrakčių konceptų aparato“ (Giddens, 1997, p. 213). Giddensas turėjo tikslą, kad šie konceptai būtų naudingi ir pritaikomi kuo platesnėse galimose aplinkybėse erdvėje ir laike.

Prieš tai aptartas Giddenso pageidavimas, jog struktūracijos teorija būtų taikoma atitinkamai pagal pasirinktą tyrimo objektą iliustruojama šiais pavyzdžiais. Praktikoje struktūracijos

teorija yra plačiai taikoma skirtingose mokslo srityse: apskaitos sistemose, archeologijoje, demografijoje, organizacinėje ir politinėje kultūroje, technologijos sociologijoje, sporto ir laisvalaikio, lytiškumo ir patriarchalumo studijose (Stones, 2005). Pavyzdžiui, konkrečiai sociologijoje Giddenso struktūracijos teorija pasitelkiama lyginant ar vystant kitas teorijas: Retckwitz (2002) analizavo praktikos teoriją, Fuchs (2003) – savęs organizavimo teoriją, Mingers (2004) – autopoetikos teoriją. Įdomi Berger (2008) studija, kurioje gyvenimo istorijos tyrime apie buvusį gaujos narį, tapusį neįgaliu, analizuoti struktūros ir veiksnio sąryšį, pasitelkiama struktūracijos teorija, ypač koncentruojant dėmesį į gilesnę veiksnio analizę. Shilling (1992) analizavo ir pagrindė struktūracijos teorijos tinkamumą švietimo sociologijoje, Gynnild (2002) panaudojo struktūracijos teoriją, analizuoti pokyčiams ir iššūkiams Norvegijos aukštajame moksle. Giddenso struktūracijos teorija pasitelkiama analizuoti konkrečiai aukštojo mokslo problematikai: Trowler (2001) tyrė, kaip Jungtinės Karalystės pasirinkto universiteto akademinės bendruomenė yra veikiamą naujojo aukštojo mokslo diskurso ir kokioms sąlygoms esant, jie gali rekonstruoti ir kurti naujus diskursus; Ashwin (2008) tyrė kaip mokymo, mokymosi ir įvertinimo strategijų tyrimuose gali būti taikoma struktūracijos teorija.

Šioje disertacijoje Giddenso struktūracijos teorija pasirinkta interpretuoti ir analizuoti neįgaliųjų studentų dalyvavimo aukštajame moksle procesams, nes daugelis teorijos analitinių kategorijų tinkamos ir pritaikomos šiame tyrimo lauke. Neįgaliųjų studentą galima matyti kaip socialinį veikėją, įgyvendinantį savo veiksmą aukštojoje mokykloje studijų metu; stebėti, kaip šio veikėjo veiksnio apraiškos daro įtaką socialinių praktikų aukštojoje mokykloje kitimui. Vadovaujantis prielaida, jog neįgalusis studentas patekęs į aukštąją mokyklą, ypatingai esant vienam pirmųjų, turinčių negalią, toje institucijoje, patiria ontologinį nesaugumą, nes studijų organizavimo rutina vyksta išimtinai pagal įgaliųjų asmenų poreikius. Kadangi Giddenso struktūracijos teorija apima abi puses – ir veikėją, ir struktūrą, todėl ji tinkama analizuoti neįgaliojo ir akademinės bendruomenės narių tarpusavio sąveikas.

Giddenso struktūracijos turi sąsają su kritine teorija. Struktūracijos teorijoje jaučiama didelė marksizmo įtaka ir pats Giddensas (1984) pripažįsta, jog ši teorija yra kaip išplėsta Markso idėjos, kad žmonės kuria istoriją ne jų pasirinktose aplinkybėse, refleksija. Horkheimeris (1982) teigė, kad teorija laikoma kritine, kuomet ji siekia individų emancipacijos ir jų išlaisvinimo iš juos engiančių aplinkybių, o Giddenso veikėjai turi gebėjimus daryti socialinio pasaulio pakeitimus ir reflektuodami bei turėdami galią, įgyvendina savo veiksmą. Taip pat Giddenso struktūracijos teorija turi tiesiogines sąsajas su Grindžiamąja metodologija ir kitomis šiame darbe pristatomomis teorijomis. Struktūracijos teorija kaip ir Grindžiamoji teorija (Strauss ir Corbin, 1990) yra orientuota į veiksmą, pabrėžia veikėjo gebėjimą refleksyviai mąstyti ir įgyvendinti veiksmą. Struktūracijos teorija tampa siejasi su Shakespeare'o (2006) interakciniu negalios

modeliu, kuriame akcentuojama sąveika tarp asmens individualių ypatybių ir socialinės aplinkos. Struktūracijos teorija susisieja ir su Freire (2000) subjekto kritinio mąstymo ugdymo svarba, dėl ko individas įgalinamas veikti. Šiuo atveju, neįgalusis matomas kaip sąmoningas individas, suvokiantis savo veiksmus ir jų kryptingumą. Ši disertacija – tai galimybė pažvelgti į neįgaluosius iš kitos, kaip galinčių ir gebančių perspektyvos, nes dominuojančiame viešajame diskurse (Hughes, 2009) neįgalieji dažniau matomi kaip priklausomi, nepriimantys sprendimų.

Struktūracijos teorija teoriniame lygmenyje kritikuojama plačiai. Struktūracijos teorija atrodytų ideali nagrinėjant neįgaliųjų studentų dalyvavimą aukštajame moksle, tačiau išskyla keletas ribotumų. Pirma, šiame darbe aktuali kritika dėl per didelio veikėjo tikėjimo, kuris yra ribojamas gyvenimo aplinkybių, veiksmo potencialu ir tikėjimu, jog veikėjas labai gerai suvokia ir pažįsta struktūras (Fergusson, 2008). Galima daryti prielaidą, jog tokių neįgaliųjų studentų aukštosiose mokyklose yra mažuma, be to, struktūrų pažinimas ateina su laiku ir jos pažinimas dar nereiškia, jog veikėjas įgyvendins savo veiksmumą jai atkurti. Antra, neįgaliųjų veiksmo įgyvendinimas priklauso nuo struktūros, kurioje jie dalyvaus. Kaip teigia New (1994), bet kurioje situacijoje yra įmanomi tik tam tikri pokyčiai, nes tik tam tikros pasirinkimo galimybės bus atviros konkrečioms veikėjams, iš tų galimų pokyčių tik kai kurie bus norėti, likę bus – netikėtos veiksmų pasekmės.

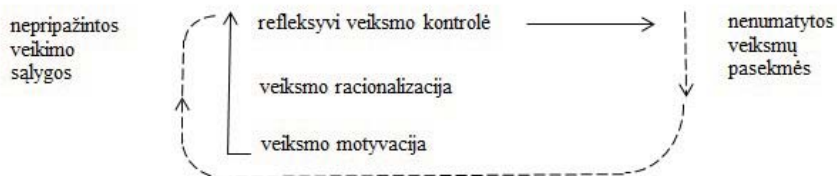
2.1. Neįgalusis studentas kaip veiksmumą įgyvendinantis veikėjas

Vadovaujantis struktūracijos teorija galima pasižiūrėti, kokiomis savybėmis pasižymėtų neįgalusis studentas – veikėjas, įgyvendinantis veiksmumą. Toliau tekste aptariamos analitinės struktūracijos teorijos kategorijos, kurios, anot Giddens (1983; 1997), pasirinktos atrankiniu būdu, susiejant su tyrimo objektu ir klausimais.

Pagal Giddensą, galima matyti neįgalųjį studentą kaip sąmoningą, iš anksto savo veiksmus apgalvojančią individą, kuris elgiasi vadovaudamasis savo žinojimu ir tikėjimu savo veiksmų padariniais; veikdamas suvokia, ką jis daro ir kodėl jis tai daro. Iš anksto apgalvoti veiksmai gali sukelti pasekmes, kurių individas nesitikėjo ir nenumatė, pavyzdžiui, kaip neįgaliojo buvimas gali paveikti akademinės bendruomenės požiūrį į negalią turinčius asmenis. Veikėjo refleksyvumas – turi būti suprantamas ne vien tik kaip individo savimonė, bet kaip kontroliuojama charakteristika tebevykstančioje socialinio gyvenimo tėkmėje. Vadinasi, individas turi ne tik žinoti savo veikimo priežastis, bet ir paklaustas gebėti jas išplėtoti diskursyviai („esant reikalui, net meluoti“) (Giddens, 1984, p. 3). Veiksmumas – tai individų galėjimas daryti įtaką įvykiams, juos keisti, bet ne jų ketinimai. Veiksmumas yra susijęs su įvykiais, kurių kaltininkas (*angl. perpetrator*) yra individas, nes niekas neįvyktų, jeigu individas neįsikištų į socialinę tikrovę. Vien

tik neįgaliojo buvimas aukštajame moksle daro įtaką studijų procesui. Veiknumas šioje teorijoje prilyginamas transformuojantiems gebėjimams, nes pakeitimų darymas – tai tam tikrų procesų ir įvykių aspektų transformavimas. Struktūracijos teorijos tikslas – sujungti veikėją su veiksmu, kurį veikėjas įgyvendina esamu momentu, kadangi Giddensui struktūra ir veikėjas yra lygiaverčiai.

Neįgalusis studentas sugeba realizuoti veiksmą ir daryti socialinio pasaulio pakeitimus tuomet, kai jis turi galią, nes „galėti elgtis kitaip reiškia sugebėti įsikišti į gyvenimą, arba susilaikyti nuo šios intervencijos, siekiant daryti įtaką specifiniams procesams ar padėčiai“ (Giddens, 1984, p. 14). Giddenso veikėjo konceptas susideda iš trijų dimensijų: veiksmo motyvacijos, veiksmo žinomumo ir jo racionalizavimo bei refleksyvios veiksmo kontrolės (Giddens, 1984). Motyvacija – tai veikėjo norai ir troškimai, kurie tampa varomąja jėga būsimiems veiksams. Motyvacija gali būti tiesioginė, intensyvi ir tikslinga arba netiesioginė ir daugiau rutiniška, atvira ir aiški, arba neaiški ir kompleksiška. Taip pat motyvacija gali būti sąmoninga arba nesąmoninga, arba turėti šiuos abu elementus. Veiksmo racionalizacija – tai veikėjo ir struktūros sąsaja, kuri yra tam tikro veiksmo priemonė. Tai – procesas, kuomet veikėjas pasinaudoja savo žinojimu apie socialines struktūras. Žinojimas ir jo kokybė turi ypatingą reikšmę tikslingam veikėjų veikimui. Veikėjo refleksyvi veiksmų kontrolė – tai būdai, kaip veikėjai susieja įvairius socialinius kontekstus su veiksmų tinkamumu juose. Ši kontrolė dažniausiai neišreiškiama žodžiais ir priimama kaip savaime suprantama (4 pav.) (Giddens, 1984).

4 pav. Giddenso veikėjo ir jo veikimo stratifikacijos modelis

Šaltinis: A. Giddens, 1984, *The Constitution of Society*. London: Macmillan, p.5.

Anot Giddenso, egzistuoja trys veikėjų pasirinkimų apribojimo tipai: materialiniai apribojimai (kylantys iš fizinės aukštosios mokyklos aplinkos ir fizinio kūno gebėjimų ribotumų ir bruožų); apribojimai, atsirandantys iš sankcijų, susijusių su galia (vienų veikėjų kitų veikėjų atžvilgiu) bei galiausiai, struktūriniai apribojimai (studijų organizavimo procesas, veikiantis pagal įgaliųjų poreikius) (Giddens, 1984). Neįgalieji yra nestandartiniai studentai ir veikia struktūroje, kuri nepritaikyta jų pilnaverčiam dalyvavimui.

Struktūracijos teorijoje veikėjas refleksyviai kontroliuoja savo bei kitų individų elgesį per diskursinę ir praktinę sąmonę (Giddens, 1983). Diskursinė sąmonė – tai veikėjų gebėjimas savo elgesį pagrįsti priežastimis ir jį racionalizuoti bei savo veiksmus išreikšti žodžiais. Praktinė sąmonė susijusi su bendruoju žinojimu, kuris yra numanomas bei naudojamas kaip orientyras sau interpretuoti kitų veikėjų veiksmus; ji yra neišsąmoninta. Praktinė sąmonė yra fundamentali struktūracijos teorijoje ir Giddensas jai skiria ypatingą dėmesį. Giddenso bendrasis žinojimas glūdi praktinėje sąmonėje: jis naudojamas automatiškai, priimamas kaip savaime suprantamas, paremtas jau įgytais įgūdžiais, apie kuriuos veikėjai žino nedaug.

Giddensas struktūrą konceptualizuoja kaip taisyklės ir resursus, veikėjų naudojamus sąveikaujant. Abu struktūruojančių savybių tipai (taisyklės ir resursai) yra priemonės šios sistemos atkūrimui. Taisyklės – tai apibendrintos procedūros ir technikos, kurias savo bendrajame žinojime turi reflektyvūs veikėjai bei naudoja kaip tam tikras „ad hoc“ veiksmų formules perkurdami socialines praktikas. Taisyklės gali būti intensyvios arba paviršutiniškos, numanomos arba diskursinės, neformalios arba formalios, silpnai arba stipriai sankcionuojamos. Giddensas pabrėžia, kad „taisyklės veikia įvairius rutininių praktikų aspektus, tačiau rutininė praktika nėra tapati taisyklei“ (Giddens, 1984, p. 19). Resursai – struktūrinės savybės, kurios reprodukuojamos sąveikaujant refleksyviems veikėjams. Vadinasi, egzistuoja socialinės sąveikos taisyklės, nurodančios, kaip žmonės turi atkurti socialinį gyvenimą ir resursai, padedantys žmonėms siekti savo tikslų. Analitiškai galima išskirti du praktikose esančius resursų tipus (Giddens, 1984, p. 33):

- Įtakingumo (*angl. authoritative*) resursai – transformuojančio gebėjimo tipas valdyti/vadovauti (*command*) kitiems individams.
- Paskirstymo (*angl. allocative*) resursai – transformuojančio gebėjimo tipas turėti galią ir valdyti materialinius daiktus.

Pirmiausia, taisyklės ir ištekliai yra kuriami ir perkuriami sąveikaujant reflektyviems veikėjams. Giddensas tai įvardina kaip struktūros dualizmą, nes veikėjai kuria ir atkuria taisykles ir resursus, kurie jau egzistuoja pačioje struktūroje. Pati struktūra yra kartu įgalinanti ir apribojanti veikėjų veiksmus. Socialinės sistemos – „tai atkurti santykiai tarp veikėjų ir kolektyvų, organizuoti kaip reguliarios socialinės praktikos“ (Giddens, 1984, p. 25). Pagal Giddensą, jeigu socialinis veikėjas yra neišgalis, jis turi atgaminti aukštojo mokslo struktūrą, turėdamas visai kitus resursus, būdamas struktūroje, kuri jam nepritaikyta. Neįgaliojo nuostatos ir požiūriai gali būti apriboti. Kiek neišgalis reprodukuos struktūrą, priklauso nuo to, kokio tipo veikėjas jis yra, koks jo refleksyvumas, veiksmo motyvacija.

Struktūracijos teorijoje Giddensui yra svarbios laiko ir erdvės kategorijos, šiuo atveju būtų aukštoji mokykla ir laikas, kuomet neišgalis joje studijuoja. Anot Giddenso (1984, p.

xxv), „laiko ir erdvės pastovumas paprastai reiškia socialinį pastovumą; kasdienio gyvenimo fizinei aplinkai (*pranc. milieu*) „suteikta“ charakteristika susipina su rutina, kuri turi gilią reikšmę institucinei reprodukcijai“. Regionalizacija svarbi dėl to, jog aplinka tai nėra tik vieta, bet ir sąveikų vyksmo vieta ir laikas. Veikėjai naudoja savo bendrąjį žinojimą apibrėžti „vietą“ (locales), kuris nurodo tam tikrą fizinę erdvę bei atitinkamas procedūras kaip kalba, taktas, gestikuliacija ir kitos interaktyvios procedūros. Giddensas klasifikuoja vietas pagal jų ypatumus, kurie priklauso nuo jų trukmės laike, jų apimtios erdvėje, ir nuo jų būdų sukurti sąveikų kontekstą su t.t. instituciniais šablonais. Struktūracijos teorijos požiūriu, resursų tipai, kuriais gali naudotis veikėjas bei veikėjo praktikoje naudojami įgūdžiai, lygiai kaip ir veikėjo diskursinis žinojimas apie platesnes socialines sąlygas, visada egzistuoja apibrėžtuose laiko ir erdvės ryšiuose.

Siekdami saugumo jausmo, veikėjai racionalizuoja savo pasaulį, o racionalizaciją Giddensas laiko rutinos išplėtojimą, kuri yra pagrindinis kasdieninių socialinių veiklų elementas. Aukštojoje mokykloje akademinė bendruomenė, kurią sudaro daugiausia įgalūs asmenys, egzistuoja ir veikia pagal jiems priimtinas ir pažįstamas veiklos formas. Anot Giddenso, rutinizacija yra „gyvybiškai svarbi psichologiniams mechanizmom, kurių ontologinis saugumas yra palaimomas kasdieninėmis veiklomis socialiniame gyvenime“ (Giddens, 1984, p. xxiii). Rutina ne tik teikia saugumą, bet ir leidžia individams efektyviai veikti socialiniame gyvenime, todėl veikėjas, norėdamas išvengti nerimo ir kaltės jausmo, stengiasi išlaikyti rutiną, vengdamas veiksmų, kurie sukeltų radikalius pokyčius. Rutinizuotos praktikos yra pirminė struktūros dualumo išraiška dėl jos nenutrūkstamumo socialiniame gyvenime (Giddens, 1984, p. 282). Neįgalieji, patekę į aukštąją mokyklą patiria ontologinį nesaugumą ir turi ieškoti būdų, kaip griauti nusistovėjusias socialines praktikas. Nesąmoningi motyvai ontologiniam saugumui pasiekti reikalauja rutinizuotų sąveikų (kurios yra nuspėjamos ir stabilios laike) ir kurios yra regionalizuotos (sutvarkytos erdvėje). Anot Giddens (1984), ontologinio saugumo poreikis skatina neįgaliuosius atkūrinėti rutinizuotas ir regionalizuotas sąveikas. Aukštojo mokslo kontekste akademinė bendruomenė naudojami tipizuotomis elgesio schemomis tam, kad galėtų rutiniškai atgaminti socialinio gyvenimo situacijas.

3. METODOLOGIJA

3.1. Grindžiamoji teorija kaip pasirinkta kokybinio tyrimo strategija ir tyrėjo vaidmuo

Grindžiamoji teorija, sukurta amerikiečių sociologų Barney Glaserio ir Anselmo Strausso 1967 metais, pasirinkta kaip tyrimo strategija, norint užfiksuoti neįgaliųjų dalyvavimo aukštajame moksle socialinį fenomeną Lietuvos kontekste. Šiame darbe daugiausiai vadovaujamas Grindžiamosios teorijos metodologija, išdėstyta Strauss ir Corbin (1990) leidinyje, papildomai – Corbin ir Strauss (2008), Charmaz (2006). Anot Strauss ir Corbin (1990), grindžiamoji teorija – kokybinio tyrimo metodas, kuriame vystant induktyviai grindžiamą teoriją apie socialinį fenomeną, naudojamas sistemiškas procedūrų rinkinys tyrimo duomenims analizuoti. Šios strategijos tikslas – teorijos sukūrimas ir šia teorija rekomenduojama ir pravartu vadovautis, kuomet reikia generuoti teorinį modelį tokioje srityje, kuri mažai tyrinėta.

Strauss ir Corbin (1990) pažymi, kad Grindžiamoji teorija leidžia surasti bendrus dėsningumus ir nuo aprašomojo lygmens pereiti prie duomenų konceptualizavimo, o ne tik savais žodžiais perpasakoti informantų potyrius; taip pat naudojant šią teoriją nėra iškeliamos išankstinės hipotezės, o informantų subjektyvūs patyrimai padiktuoja tolesnę tyrimo kryptį ir eigą. Mokslo erdvėje iki šiol yra kritikuojami kokybiniai tyrimai, kaip per mažai sistemingi, žvalgomieji ar aprašomieji (Glaser ir Strauss, 1967), tačiau Grindžiamoji teorija nėra išimtinai kokybinė, nes ji turi sistemiską procedūrų rinkinį – parafravimą, konceptualizavimą, kategorizavimą ir t.t. bei šios procedūros atliekamos su duomenimis. Ši metodologija laikoma išbaigta, o ne tik atspirties tašku galimam (tikriausiai) kiekybiniam tyrimui (Jones, 2009). Suddaby (2006) teigia, jog Grindžiamoji teorija tinkama naudoti, kai norima sužinoti kaip tyrimo lauko dalyviai interpretuoja savo realybę ir kaip šios subjektyvios patirtys gali būti abstrahuotos į teorinius teiginius apie priežastinius ryšius tarp aktorių. Grindžiamoji duomenų apdorojimo teorija grįsta suvokimu, jog socialinio fenomeno pasaulis yra labai kompleksiškas ir nėra paprastų paaiškinimų apie jame vykstančius įvykius ar dalykus (Corbin ir Strauss, 2008). Veikiau įvykiai yra daugybės faktorių, kurie sąveikauja tarpusavyje kompleksiskai ir dažnai nenumatytu keliu, rezultatas. Grindžiamosios teorijos tikslas yra užfiksuoti kiek galima daugiau šio kompleksiskumo, tuo pačiu metu žinant, jog viso kompleksiskumo užfiksuoti nėra įmanoma.

Grindžiamoji teorija yra kartu ir tyrimo strategija, ir gautų duomenų analizės metodas (Strauss ir Corbin, 1990). Grindžiamosios teorijos tyrimas reiškia „ėjimą“ į konkretų „lauką“ ir duomenų rinkimą. Šios teorijos tikslas ne patikrinti hipotezes, bet atrasti ir generuoti naujas hipotezes arba paaiškinimus apie stebimą fenomeną (siekti prasmės ir suvokimo), kurie pagrįsti subjektyviomis informantų patirtimis ir joms suteikiamomis subjektyviomis prasmėmis. Šio

darbo autorė pradėjo tyrimą be specifinės hipotezės, kaip ir rekomenduojama (Strauss ir Corbin, 1990), tačiau ji numanė ir jautė, jog neįgaliųjų studentų veiksmi, atstovaujant save ir išsakant savo mokymosi poreikius, kaip pasekmė atsispindės studijų organizavimo proceso pokyčiuose institucijose.

Grindžiamosios teorijos tikslas – sukurti savarankišką teoriją, tačiau iki to laiko nereikia suformuoti teorinio „rėmo“ (Corbin ir Strauss, 1990). Teorinis rėmas formuojamas duomenų rinkimo ir analizės eigoje. Sudabby (2006), kuris analizavo Grindžiamosios teorijos tyrimus, pabrėžia, jog tyrėjas nėra „tuščias lapas“, jis ateina su savo patirtimi ir žinojimu, kurios negalima ignoruoti, o tyrimas, kurį jis vykdo, tai siekis vidurio/kompromiso tarp pasaulio matymo, pagrįsto teorija ir nevaržomo empiricizmo. Glaseris ir Straussas (1967) niekuomet neteigė, jog reikia ignoruoti jau egzistuojančias žinias apie socialinį fenomeną, tačiau tyrėjas turi išvengti hipotezių testavimo, naudodamas Grindžiamąją teoriją, vietoje to, kad tiesiog stebėtų duomenis.

Grindžiamojoje teorijoje pagrindinis duomenų rinkimo metodas – iš dalies struktūruotas ar nestruktūruotas interviu. Duomenų rinkimas tęsiasi iki tol, kol suformuojamos kategorijos ir įvyksta prisotinimas. Teorija kuriama ir plėtojama iki tyrimo pabaigos, kuomet tyrėjas ją apibendrina konkretaus susisteminto pasakojimo forma. Grindžiamojoje teorijoje tyrimo klausimai yra teiginiai, identifikuojantys fenomeną, kuris bus tiriamas bei orientuoti į veiksmą ir procesą. Po interviu tyrėja papildomai rašydavo *post scriptus*, dienoraštį, kur vyko savirefleksija ir buvo sau asmeniškai braižomos diagramos, rašomos pastabos, kurios Grindžiamojoje teorijoje (Corbin ir Strauss, 2008) vadinamos atmintinėmis (*angl. memos*).

Lietuvoje parašytos trys disertacijos, kuriose buvo naudojama Grindžiamoji teorija. Biomedicinos mokslo Butvilo (2010), kuris naudojo Grindžiamąją teoriją kaip pagrindinį tyrimo metodą ir tyrė veiksnius, darančius įtaką jaunų asmenų, sergančių epilepsija, gyvenimo visavertiškumui; socialinių mokslų – Rimaitė (2009), kuri tyrė genetiškai modifikuotų organizmų diskurso formavimąsi Lietuvos žiniasklaidoje ir Rapolienė (2012), kuri tyrė senėjimo tapatumą Lietuvoje – šios autorės Grindžiamąją teoriją pasirinko kaip vieną iš tyrimo metodų, šalia, atitinkamai, žiniasklaidos diskurso ar turinio analizės.

3.2. Tyrimo metodai

3.2.1. Interviu

Tyrimo metu buvo atlikti 32 pusiau struktūruoti interviu su neįgaliaisiais studentais. Interviu rinkimą galima skirstyti į du pagrindinius etapus – pilotinio ir pagrindinio tyrimo. Apibendrinant, interviu pradėti rinkti 2009 m. vasario 2 d. ir baigti 2011 m. spalio 2 d. Interviu rin-

kimo laikotarpis išsitęsė, nes Grindžiamosios teorijos metodologinis ypatumas – duomenų analizės vykdymas tyrimo metu (Strauss ir Corbin, 1990), taigi duomenys buvo analizuojami etapiskai, siekiant informacijos prisotinimo. Gavus informantų sutikimus, interviu buvo įrašinėjami ir vėliau transkribuoti. Interviu trukmė varijavo nuo 34 min. iki 2 val. 9 min. (vidutinė interviu trukmė – 1 val. 12 min.)

Susitarimas dėl interviu priklausė nuo to, kaip buvo surastas informantas. Tyrėja, kurios ankstesnė darbo patirtis buvo susijusi su aukštuoju mokslu ir negalia, 13 informantų pažinojo asmeniškai, o likusius sutiko renginiuose, skirtuose nagrinėti negalios ir aukštojo mokslo tematikai, gavo kontaktus iš savo buvusių informantų, perskaitė informaciją spaudoje arba televizijoje bei kontaktai buvo duoti aukštosios mokyklos administracijos narių, atsakingų už neįgalųjų studentų kuravimą. Tarimasis dėl interviu buvo lankstesnis ir paprastesnis su pažįstamais informantais ir daugiau oficialesnis – su nepažįstamais.

Didžioji dalis interviu – 16 – vyko kavinėse, aukštosios mokyklos neįgalųjų kambaryje – 3, informantų namuose – 4, informantų darbo vietoje – 5, elektroniniu paštu, Skype programa, parke, dalis interviu – įrašant namuose bei elektroniu paštu – po 1. Vienas interviu buvo atliktas elektroniniu paštu, todėl kad informantė norėjo išlaikyti anonimiškumą. Viename laiške jai buvo nusiųsti pirminiai klausimai, o gavus atsakymą, kitame laiške – patikslinamieji klausimai. Vienas interviu vyko pasitelkiant Skype programą, nes toks buvo informanto poreikis. Su informante judančia vežimėliu buvo atliktas vienas pakartotinis interviu dėl jos atvejo išskirtinumo, siekiant giliau jį panagrinėti ir suvokti.

Išskirtini interviu su asmenimis, turinčiais klausos sutrikimų (2 informantai): su vienu informantu interviu įvyko jo namuose ir buvo įrašinėjama, tačiau transkribuojant buvo susidurta su tokia problema, jog ne visose interviu vietose tyrėja sugebėjo suprasti informanto specifinę kalbą, todėl per porą elektroninių laiškų buvo siunčiami patikslinamieji klausimai. Su kita informante, kuri daugiausiai kalba gestų kalba⁵, interviu buvo atliktas, dalyvaujant jos motinai, kuri padėjo susikalbėti ir išsiaiškinti. Išskirtinis interviu paimtas iš motinos, kuri turi dukrą, sergančią sunkia depresijos forma. Šis interviu buvo paimtas dėl to, jog šis atvejis, pagal Patton (2002), yra ekstremalus ir buvo puiki iliustracija neįgaliojo studento su psichiniais sutrikimais dalyvavimo ypatumų. Duotuoju momentu studentė gydėsi ligoninėje ir taip pat iš viso buvo abejojama, ar ji sutiktų jį duoti. Tyrėja, norėdama suvokti neįgalųjų studentų grupės įvairialypiškumą ir skirtingus poreikius, nusprendė šį interviu atlikti su studentės motina, kuri noriai pasidalino dukros studijų ir ligos istorija.

⁵ Šio disertacinio tyrimo autorė nemoka gestų kalbos.

Atliktuose interviu išliko pagrindinė tyrimo gairė, kuri buvo plečiama ir papildoma, priklausomai nuo skirtingų atvejų ir tyrimo etapo. Pagrindiniai pusiau struktūruoto interviu blokai buvo:

1. Švietimo procesas, pradedant nuo darželio;
2. Aukštosios mokyklos ir specialybės pasirinkimas;
3. Studijų patirtys ir prasmė;
4. Elgesys, susidūrus su kliūtimis, kylančiomis dėl negalios;
5. Dalyvavimo apraiškos ir būdai aukštojoje mokykloje;
6. Santykiai su kurso draugais ir dėstytojais
7. Santykis su negalia,
8. Gyvenimo filosofija,
9. Orientacija į darbo rinką.

3.2.2. Duomenų analizė

Duomenų analizė prasidėjo nuo pirmojo interviu atlikimo. Toks nuoseklus duomenų rinkimas ir analizė leidžia tyrėjui identifikuoti susijusius konceptus, į kuriuos yra gilnamasi toliau, atliekant tolesnius interviu (Corbin ir Strauss, 2008). Anot autorių, pasinėrimas į duomenų analizę, renkant duomenis, suteikia kryptį ir didesnę jautrumą duomenims, įgalina tyrėją peržiūrėti ir perdaryti klausimus kitiems interviu.

Grindžiamosios teorijos kokybinių duomenų analizės tikslas – suformuoti teoriją, kuri paaiškina surinktų duomenų esmę. Tyrėjo tikslas – rasti centrinę kategoriją, kuri pagrįsta surinktais ir išanalizuotais duomenimis. Tai atliekama pagal dvi stadijas: randant surinktuose duomenyse kategorijas ir randant ryšius tarp išskirtų centrinių kategorijų. Tai pasiekama pagal tris kodavimo etapus: atviru kodavimu – išskiriant kategorijas, ašiniu kodavimu – sujungiant šias kategorijas, atrankiniu kodavimu – suformuojant centrinę kategoriją (Strauss ir Corbin, 1990). Grindžiamosios teorijos tyrimas siekia sukurti ir išplėtoti naują, kontekstui specifiską teoriją, todėl kategorijų „etiketės“ negali būti išskirtos jau iš egzistuojančių teorijų, bet turi būti pagrįstos duomenimis, surinktais konkrečiame tyrime. Idealiu atveju, kategorijų „etiketės“ turi būti „*in vivo*“, t.y. turi apimti žodžius ar frazes, kurias naudojo informantai. Charmaz (2006) pabrėžia, jog Grindžiamosios teorijos technika ir procedūros tėra įrankiai, bet ne griežtos direktyvos.

3.2.2.1. Pirmas etapas: atviras kodavimas

Visi interviu buvo transkribuoti ir išrašyti pažodžiui, naudojant šiuos specifinius transkripcijos sutartinius ženklus.

- Kai žmonės daro pauzes:

„/“ - 3 sekundžių pauzė; „//“ - 6 sekundžių pauzė; „///“ - 9 sekundžių pauzė;

- Emocijos rašomos skliausteliuose:

Pavyzdžiui, (šypsosi*), (verkia*)

- Jei kažkas tekste yra nesuprantama (blogai girdisi ar kitos techninės kliūtys):

(...)

- Palinkęs tekstas (kursyvas), kai kažkas sakoma tyliai, (bold), kai garsiai:

Pavyzdžiui, *o taip buvo*; **aš laimingas tada buvau!**

- Kai tyrėjas nori kažką paaiškinti, rašoma laužtiniuose skliaustuose:

[.....]

- Naujo kalbėtojo žodžiai rašomi iš naujos eilutės ir „T“ reiškia ir „I“ – informantas

• Tekste išrašomi visi žodžiai, kaip jie buvo ištarti informantų, net jei buvo gramatinių klaidų ar necenzūrinių žodžių.

- Atlikus interviu rašomas Post scriptum (tyrėjo pastebėjimai apie aplinką,

kurioje vyko interviu, pastabos apie informantą);

- Numeruojamos transkribuoto teksto eilutės: *file – page setup –*

layout – line numbers – add line numbers – continuous;

- Daugiau nuo šio momento tekstas neberedagujamas.

Analizuojant tyrimo duomenis, pirmiausia, buvo atliktas atviras kodavimas (Strauss ir Corbin., 1990). Atviro kodavimo procesas susideda iš kelių pagrindinių etapų: teksto transkripcijos, parafrazavimo, konceptualizavimo ir kategorizavimo. Kodavimas yra daugiau nei tik parafrazavimas, nes jau šiame etape tyrėjas pradeda sąveiką su tyrimo duomenimis (Corbin ir Strauss, 2008). Atviras kodavimas yra interpretuojamojo, o ne apibendrinamojo pobūdžio. Tai susiję su teorinių galimybių „ištraukimu“ iš gautų duomenų. Tyrėja, vadovaudamasi metodologiniais nurodymais, vykdydama atvirą kodavimą, rašė atmintinę, kurioje pažymėtos visos idėjos, kurios iškyla dirbant su duomenimis, apie ryšius su kategorijomis, apie centrinę kategoriją (Corbin ir Strauss, 2008). Tarp skirtingų kodavimo etapų ribos yra dirbtinės, nes galima dirbti prie atviro ir ašinio kodavimo kartu. Koduojant nuolat užduodami klausimai ir vyksta lyginimas.

Parafrazė – tai viena mintis ar idėja, kuri gali būti dalis sakinio ar visas sakinys, ar paragrafas (Strauss ir Corbin, 1990). Parafrazės pavadinimas sukuriamas, užduodant sau klausimus: kas tai yra, apie ką čia kalbama? Tokia pati mintis, tik išreikšta kitais žodžiais, gali gauti vieno- dą parafrazės pavadinimą, nes kitu atveju būtų per daug parafrazių pavadinimų, tarp kurių lengva pasimesti. Buvo stengtasi kurti konceptuales parafrazių pavadinimus, o ne deskriptyvius, nes

tai apsinkintų tyrėjos darbą. Iš sugrupuotų parafrazių atsiranda konceptai, kurie vėliau tampa kategorijų sudedamąja dalimi. Kategorijos atsiranda iš sugrupuotų konceptų ir joms suteikiami abstraktesni pavadinimai. Kategorija jau yra abstraktaus lygmens, ją sudaro konceptai, susiję su tuo pačiu reiškiniu. Kai bandoma identifikuoti pagrindines kategorijas, tyrėja vėl užduoda sau klausimą: apie ką čia kalbama? Grindžiamojoje teorijoje pabrėžiamas ir rekomenduojamas „*in vivo*“ kodų naudojimas kategorijų ir konceptų pavadinimuose. Kategorijų pavadinimas gali ateiti iš konceptų arba tyrėjas gali sugalvoti juos pats, tačiau reikia laikytis Grindžiamosios teorijos taisyklės, jog negalima skolintis konceptų iš kitų teorijų (Strauss ir Corbin, 1990). Disertacijos autorė dalį parafrazių, konceptų ar kategorijų pavadinimų kūrė panaudodama „*in vivo*“ kodus, ypač tokius, kurie, autorės nuomone, tiksliai ir naujai išreiškė – tiesiogiai ar per palyginimus – savo patirčių unikalumą. Autorė savais žodžiais pavadindavo parafrazes ir kitus dėmenis tuo atveju, jeigu informantų mintys buvo daugiau apie procesą ar technines detales.

Kaip atviro kodavimo etapų pavyzdys, žemiau pateikiamas vieno iš neįgaliųjų studentų (Informanto 22) transkribuoto ir sunumeruoto interviu teksto dalies parafrazavimo, konceptualizavimo ir kategorizavimo pavyzdžiai (2, 3, 4 lent.).

Transkripcija – kiekvienas įrašytas pasakojimas pažodžiui perrašomas tekstu su prieš tai aptartais sutartiniais ženklais.

84
85pirmąją į kolegiją / – pateikė testą. Pateikė testą anglų kalba ir tada išskaido, išrūšiuoja, kas bus
86 kokioj grupėj, kas stipriau anglų, kas nesimoko anglų, tai ten į kitas kalbas, ane, nu taip viskas –
87 paprasta sistema. Ir aš sėdžiu ir galvoju, aš galėčiau pasiprašyt, kad kažkas daro tą patį,
88 paskaitytų, man padėtų pažymėt ahaha, ar man jau nuo pirmos dienos atsistot ir saktų „aš
89 nematau.“

Parafrazavimas – tekstas skaitomas iš eilės ir skirstomas į mažas temas, kurioms suteikiami pavadinimai.

2 lentelė. Atviro kodavimo etapas – parafrazavimas

Nr.	Eilės nr.	Tekstas	Parafrazė
55	84-87	Mano pirma diena, kai aš nuėjau rugsėjo pirmąją į kolegiją / – pateikė testą. Pateikė testą anglų kalba ir tada išskaido, išrūšiuoja, kas bus kokioj grupėj, kas stipriau anglų, kas nesimoko anglų, tai ten į kitas kalbas, ane, nu taip viskas – paprasta sistema	Anglų kalbos testas kolegijoje
56	87-88	Ir aš sėdžiu ir galvoju, aš galėčiau pasiprašyt, kad kažkas daro tą patį, paskaitytų, man padėtų pažymėt ahaha, ar man jau nuo pirmos dienos atsistot ir saktų „aš nematau.“	Dilema dėl negalios atskleidimo

Konceptualizavimas – atskiros parafrazės pagal tematiką jungiamos į konceptus – stambesnes temas, kurios konceptualiai įvardijamos.

3 lentelė. Atviro kodavimo etapas – konceptualizavimas

Nr.	Parafrazė	Konceptas
17	(55) Anglų kalbos testas kolegijoj; (56) Dilema dėl negalios atskleidimo; (57) Atsiprašau, aš nematau; (58) Tai kaip tu žadi mokytis?; (59) Nežinau ką daryt; (60) Tai kaip tu žadi mokytis?; (61) Ne nuotoliniu; (62) Tai ko tu čia atėjai, jeigu tu čia nesugebi?;	Pirmosios reakcijos kolegijoje: tai kaip tu žadi mokytis?

Kategorizavimas – konceptai apibendrinami ir suvedami į dar bendresnes kategorijas. Apibendrinant, atskirų interviu konceptai priskiriami vienai ir tai pačiai aukštesnio rango abstrakčiai temai – kategorijai.

4 lentelė. Atviro kodavimo etapas – kategorizavimas

Nr.	Konceptai	Kategorijos
4	(16) Norėjau studijuoti kažką su kūryba ir veikla – įstojau į reklamą; (17) Pirmosios reakcijos kolegijoje: tai kaip tu žadi mokytis?; (18) Atrastas kompromisas – mokymasis su kompiuteriu; (19) Turiu JAWS, bet nelabai naudoju; (36) Kompiuteris visada nebuvo geras mano draugas; (31) Patarimas įstojus: „rašau tik kompiuteriu“; (32) Antram kurse jau turėjau išstreniruotą prašymą dėstytojams „miau miau“; (33) Dėstytojų reakcijos būdavo skirtingos, priklausomai nuo jų patirties; (34) Išėjus visada būdavo, kaip laikyti egzaminą; (35) Pradžioje pats abejoju, kaip mokysiuos; (51) Prieš studijų pradžią internete susiradau grupioką, nes bijojau eit į nepažįstamą instituciją vienas; (52) Aukštasis mokslas davė popierių; (59) Nedalyvavau studentų atstovybės veikloje; (41) Mano kurse neįgaliųjų nebuvo, o sutikau tik vieną neįgalią panelę; (42) Grupėje integravausi, bet buvau išskirtinis, o kursiokų reakcijos buvo įvairios; (43) Konspektus rašiau sau, bet man nebūdavo gaila dalintis; (54) Reikėtų palydinčio asmens, kuriuo galėtum pasitikėti; (55) Neįgaliųjų reikalų koordinavimas galėtų būti viena iš pareigų; (56) Adaptuojiesi toj aplinkoj – reikia pačiam būti daugiau savarankiškam ir nebijoti paprašyti pagalbos; (64) Sunku neįgaliesiems aktyviai vykdyti veiklas, nes tuo pačiu metu studijuoja labai mažai neįgaliųjų;	Adaptuojiesi studijų aplinkoj

3.3.2.2. Antras etapas: ašinis kodavimas

Ašinis kodavimas – tai naujų ryšių tarp kategorijų nustatymas. Šis kodavimas reiškia duomenų sujungimą kategorijomis, kurios buvo suformuotos atviro kodavimo etape. Norint išanalizuoti gautąsias kategorijas (kurios ašiniame kodavime sinonimiškai vadinamos fenomenais) kontekstualiai, kodavimas atliekamas pritaikant paradigmą modelį. Naudojant šį modelį apie duomenis pradeda sistemškai mąstyti ir juos sujunginėti. Ašiniu kodavimu siekiama atskleisti fenomeno priežastis, kontekstą, intervencijoms sąlygas, veiksmų strategijas bei pasekmes (Strauss ir Corbin, 1990).

Paradigminis modelis taikomas didžiosioms tyrimo kategorijoms – fenomenams. *Fenomenas* – tai centrinė idėja, įvykis, sąveika dėl kurios vyksta veiksmai ir sąveikos. Fenomenas identifikuojamas, užduodant tokius klausimus: apie ką kalba šitie duomenys? Kam skirti visi veiksmai ir sąveikos? *Priežastinės sąlygos* – kada, kuriuo metu, nuo kada, kodėl, dėl ko vyksta fenomenas. *Kontekstas* – savybių rinkinys, susijusių su fenomenu. Tai sąlygos, kurioms esant, vyksta veiksmai ir sąveikos. *Įsiterpiančios sąlygos* – tai platesnis struktūrinis kontekstas, kuris daro įtaką veiksams ir sąveikoms. Šios sąlygos įtraukia laiką, erdvę, kultūrą, ekonominę situaciją, karjerą, istoriją individo biografiją ir t.t. Šios sąlygos gali būti tiek palaikančios, tiek apribojančios veiksmus. Ne visos sąlygos aplikojamas kiekvienam veiksmui. *Veiksmų/sąveikų strategijos* – jos ypatingai svarbios, nes grindžiamoji teorija ir yra į veiksmą ir sąveiką orientuotas teorijos kūrimo metodas. *Pasekmės* – gali būti žmonėms, vietoms ar dalykams. Kas yra vienu veiksmų/sąveikų pasekmės gali tapti kito fenomeno priežastinėmis sąlygomis ar konteksto dalimi (5 pav.).

(A) Priežastinės sąlygos → (B) Fenomenas → (C) Kontekstas → (D) Įsiterpiančios sąlygos → (E) Veiksmų/sąveikų strategijos → (F) Pasekmės

5 pav. Grindžiamosios teorijos paradigmatis modelis

Šaltinis: Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. California: Sage Publications, p. 99.

Atviro kodavimo metu kategorijoms suteikti pavadinimai nebūtinai nurodo priežastis, kontekstą ar veiksmus ašiniame kodavime. Tyrėjas pats turi nuspręsti, ką atitinkama kategorija reprezentuoja.

Tyrėja identifikavo šiuos pagrindinius fenomenus:

- Akistata aukštojoje mokykloje: „*Iš pradžių buvo sunku studijuoti*“
- Dalyvavimo kryptys: „*Visur manęs pilna*“

- Kintantis tapatumas: „*Esu eilinis studentas*“
- Požiūrio svarba: „*Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės*“
- Tęstinumo būtinybė: „*Ilgas universiteto kelias iki įtraukties*“

3.3.2.3. Trečias etapas: atrankinis kodavimas

Atrankinio kodavimo metu identifikuojama esminė kategorija ir pagal ją yra aprašoma teorija apie tiriamą socialinį reiškinį. Ji yra centrinis analizės vienetas, t.y. centrinis fenomenas, iš kurio ašiniame kodavime išryškėjusios kategorijos yra peržiūrimos ir integruojamos atrankiniame kodavime. Kategorijų integracija ir centrinės kategorijos pasakojimo linija vadovaujasi paradigminio modelio logika, tik daugiau abstrakčiame analizės lygmenyje. Tyrėjas nustato pagrindinio pasakojimo liniją ir aprašo ją, įtraukdamas suformuluotas kategorijas.

Duomenų rinkimo ir analizės proceso rezultatas yra praktinio lygmens teorija, kurią tyrėjas sukuria artimą specifinei problemai ar žmonių grupei, procesui ar veiklai (Strauss ir Corbin, 1990). Galutinė teorija yra apribota kategorijų, jų savybių ir dimensijų, ryšių tarp kategorijų, tačiau remiantis tik ta medžiaga, kuri yra surinkta, o ne išmąstyta tyrėjo ar kitų asmenų.

Anot Strauss ir Corbin (1990), atrankinis etapas susideda iš šių pagrindinių žingsnių. Pirmuoju žingsniu identifikuojama ir konceptualizuojama centrinės kategorijos pasakojimo linija. Antrajame žingsnyje pagal paradigminį modelį yra nustatomas pagalbinių kategorijų ryšys su centrine kategorija: pirmą kartą pabandoma glaustai aprašyti pasakojimo apie tiriamą socialinį reiškinį esmę. Trečiajame žingsnyje vyksta kategorijų susiejimas dimensijų lygmenyje, t.y. atskleidžiant gilesnes kategorijų savybes. Ketvirtasis žingsnis skirtas validuoti ryšius tarp kategorijų, kuomet teorijoje aprašomi teiginiai tikrinami užduodant klausimą: ar šis teiginys tinkamas visų informantų patirtims? Siekiama, jog teorijoje būtų aptariama patirčių įvairovė. Galiausiai, kategorijos yra užpildomos ir peržiūrima, ar reikalingas tolesnis šių kategorijų vystymas ir tobulinimas. Tyrėjas turi suvokti, kad šie žingsniai taikomi nebūtinai linijine seka.

3.2.3. Tyrimo dalyvių atranka ir sociodemografinės charakteristikos

Grindžiamajoje teorijoje tiriamųjų atranka – tikslinė, kai nesiekama suformuoti reprezentatyvios imties vien dėl reprezentatyvumo. Tiriamųjų atranka ir pusiau struktūruoti interviu buvo atliekami taip, kad kiekvienas naujas atvejis suteiktų papildomos naujos informacijos, nes tik tai leidžia sudaryti grindžiamosios teorijos kategorijas (Strauss ir Corbin, 1990). Anot autorių, pirmiausia, suformuojama pradinė imtis, o vėliau, pagal duomenų analizės rezultatus, ji

kryptingai praplečiama. Charmaz (2006) teigimu, pasakojimo istorijoms padeda atsirasti keletas plačių atvirų klausimų per pusiau struktūruotus interviu.

Tiriamiesiems atrinkti buvo pasitelktos kelios tikslinės atrankos strategijos. Anot Patton (2002), tikslinės atrankos logika ir galia slypi orientuotų į gausios informacijos surinkimą (*angl. information-rich*) atvejų atrankoje ir vėliau jų giluminėje analizėje. Orientuoti į gausios informacijos surinkimą atvejai yra tie, iš kurių mes galime daug sužinoti apie esminės svarbos problemas tyrimo tikslui. Autoriaus teigimu, galima naudoti keletą kokybinės atrankos kriterijų, nes tyrimas ir jo įvertinimas dažnai turi daugiariopus tikslus. Tiriamieji šiuo konkrečiu atveju buvo atrinkti, pasitelkiant ir derinant tris tikslingosios atrankos strategijas: kraštutinių arba deviantinių atvejų, intensyviųjų atvejų ir sniego gniūžtės arba grandininių atvejų atranką. Kraštutinė arba deviantinė atvejų atrankos strategija įtraukia tų atvejų atrinkimą, kurie yra orientuoti į gausios informacijos surinkimą, todėl kad jie yra neįprasti arba ypatingi. Intensyvioji atranka taiko tokią pačią atrankos logiką kaip ir prieš tai minėtoji atrankos strategija, tik šioje atrankoje mažiau dėmesio skiriama ekstremalumiui/neįprastumui. Vadovaujantis šia logika – tai turtingi fenomeno pavyzdžiai, tačiau nebūtinai neįprasti ar ypatingi atvejai. Sniego gniūžtės arba grandininė atvejų atranka – tai orientuotų į gausios informacijos surinkimą tiriamųjų atradimas arba kritiniai atvejai. Procesas prasideda nuo žmonių klausinėjimo, iš ko būtų galima paimti interviu. Vadovaujantis šiais trimis atrankos tipais informantai buvo surasti pasinaudojant asmeninėmis darbo autorės pažintimis su neįgaliaisiais studentais, kuomet buvo dirbta Lietuvos studentų sąjungoje su neįgalumo aukštajame moksle klausimais; per akademinę veiklą, per informaciją apie neįgaliuosius studentus žiniasklaidoje; per susipažinimą renginiuose negalios tematika; per neįgaliųjų studentų ar aukštosios mokyklos administracijos darbuotojų rekomendacijas ir kt.

Išskirti kriterijai, į kuriuos buvo atsižvelgiama renkantis informantus. Pagrindinis kriterijus – tai paties studento mąstymo būdas, kuomet jis žvelgia į save ir į aplinką kaip į iššūkį, konstruoja pozityvias savo ir aukštosios mokyklos patirtis. Papildomi kriterijai: dalyvavimas studentiškame judėjime sprendžiant su negalia susijusius klausimus; neįgaliųjų studijų problemų iškelimas aukštojo mokslo kontekste; naujų veiklų inicijavimas ir atsakomybių prisiėmimas neįgaliųjų nevyriausybinėse organizacijose; dalyvavimas visuomeninėje veikloje; mokymasis aukštesnėse studijų pakopose bei akademinės karjeros pasirinkimas; vadovaujančių pozicijų savo įkurtose įmonėse ar viešosiose įstaigose užėmimas. Informantams atrinkti užtekdavo bent dvejų kriterijų, o prioritetas pirmiausia buvo skiriamas tiems informantams, kurie turėjo dalyvavimo patirčių aukštajame moksle su negalia susijusiais klausimais. Taip pat interviu atlikti su skirtingą negalios pobūdį, skirtingose aukštosiose mokyklose ir studijų pakopose studijuojančiais studentais, norint užfiksuoti neįgaliųjų grupės heterogeniškumą. Vadovaujantis grindžiamosios teorijos metodologine logika, jog konstruoti induktyviai grindžiamą teoriją reikalingi tiek panašūs atve-

jai, tiek leidžiantys pajusti skirtingumą (Strauss ir Corbin, 1990), buvo pasirinkti informantai, kurių aktyvumo ir dalyvavimo amplitudė varijavo.

Šiame tyrime dalyvavo 32 neįgalūs studentai, iš kurių buvo 18 moterų ir 14 vyrų. Informantų amžius varijavo nuo 20 iki 46 metų. Judėjimo sutrikimų turėjo 18 studentų, iš jų: 11 judėjo su vežimėliu, 2 – su ramentais, 1 – su lazdele, 1 turėjo judėjimo problemų dėl cerebrinio paralyžiaus, 1 negalėjo pilnai valdyti rankų, 2 – žemaūgės. Regos sutrikimų turėjo 4 studentai, 1 studentas turėjo regos ir klausos sutrikimą kartu; 2 studentai turėjo klausos sutrikimus, 5 – somatinius (epilepsija, diabetas, bronchinė astma, reumatas), 2 – psichinius sutrikimus (depresiją ir šizofreniją).

Informantai buvo iš skirtingų aukštųjų (11 universitetinių ir 2 neuniversitetinių) mokyklų: Vilniaus, Vilniaus pedagoginio, Mykolo Romerio, Vilniaus Gedimino technikos, Vytauto Didžiojo, Kauno technologijos, Šiaulių universitetų; Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokyklos, Vilniaus dailės ir Lietuvos kūno kultūros, Lietuvos muzikos ir teatro akademijų, Vilniaus kolegijos bei Tarptautinės verslo ir teisės aukštosios mokyklos. Bakalauro studijų pakopoje studijavo 12 informantų, magistro – 4, doktorantūros – 5; paruošiamuosiuose kursuose, vientisiosiose studijose, magistro akademinėse atostogose, mesto bakalauro ir magistro – po 1; bakalauro laipsnį įgiję – 1, magistro – 4, daktaro – 1. Socialinių mokslų srityje studijavo arba baigė studijas 23 informantai, humanitarinių – 4, biomedicinos ir menų – po 2 ir fizinių – 1.

Norint išlaikyti tiriamųjų anonimiškumą šiame disertaciniame tyrime, informantai yra užkoduoti ir kiekvienas iš jų turi savo numerį. Informantai tekste sunumeruoti pagal negalios pobūdį: judėjimo sutrikimus turintys yra nuo 1 iki 18, regos – nuo 19 iki 22, regos ir klausos sutrikimą – 23, klausos sutrikimus – 24-25, somatinius sutrikimus 26-30, psichinius sutrikimus – 31-32 (5 lent.).

5 lentelė. Tiriamųjų sociodemografinės charakteristikos

Nr.	Informantas(ė)	Negalios pobūdis	Amžius	Aukštoji mokykla Studijų pakopa	Mokslo sritis
1	Informantė 1	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	28	Universitetas Magistro	Socialiniai mokslai
2	Informantė 2	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	29	Universitetas Doktorantūros	Socialiniai mokslai
3	Informantas 3	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	25	Universitetas Nebaigtas bakalauras	Socialiniai mokslai
4	Informantas 4	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	32	Universitetas Bakalauro	Fiziniai mokslai
5	Informantė 5	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	43	Universitetas Magistras	Socialiniai mokslai
6	Informantė 6	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	23	Universitetas Magistro	Socialiniai mokslai
7	Informantas 7	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	46	Universitetas Doktorantūros	Socialiniai mokslai

8	Informantė 8	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	23	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
9	Informantė 9	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	33	Universitetas Doktorantūros	Socialiniai mokslai
10	Informantė 10	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	35	Akademija Doktorantūros	Socialiniai mokslai
11	Informantas 11	Judėjimo sutrikimai (juda su vežimėliu)	43	Akademija Daktaras	Socialiniai mokslai
12	Informantas 12	Judėjimo sutrikimai (juda su ramentais)	25	Universitetas Magistro (akademinės atostogos)	Humanitariniai mokslai
13	Informantas 13	Judėjimo sutrikimai (juda su ramentais)	25	Universitetas Magistro	Humanitariniai mokslai
14	Informantas 14	Judėjimo sutrikimai (juda su lazdele)	29	Akademija Paruošiamieji kursai	Menų sritis
15	Informantė 15	Judėjimo sutrikimai (žemaūgė)	31	Universitetas Doktorantūros	Socialiniai mokslai
16	Informantė 16	Judėjimo sutrikimai (žemaūgė)	29	Universitetas Magistras	Socialiniai mokslai
17	Informantas 17	Judėjimo sutrikimai (cerebrinis)	22	Kolegija Bakalauro	Socialiniai mokslai
18	Informantas 18	Judėjimo sutrikimai (cerebrinis)	24	Universitetas Magistro	Humanitariniai mokslai
19	Informantė 19	Regos sutrikimai	23	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
20	Informantas 20	Regos sutrikimai	34	Universitetas Magistras	Socialiniai mokslai
21	Informantė 21	Regos sutrikimai	22	Kolegija Bakalauro	Biomedicinos mokslai
22	Informantas 22	Regos sutrikimai	24	Kolegija Bakalauras	Socialiniai mokslai
23	Informantas 23	Klausos ir regos sutrikimai	24	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
24	Informantas 24	Klausos sutrikimai	23	Akademija Bakalauro	Menų sritis
25	Informantė 25	Klausos sutrikimai	41	Universitetas Magistras	Socialiniai mokslai
26	Informantas 26	Somatiniai sutrikimai (artritas)	37	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
27	Informantė 27	Somatiniai sutrikimai (bronchinė astma)	27	Universitetas Vientisosios studijos (tęsimos)	Biomedicinos mokslai
28	Informantė 28	Somatiniai sutrikimai (Diabetas)	20	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
29	Informantė 29	Somatiniai sutrikimai (Diabetas)	23	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
30	Informantė 30	Somatiniai sutrikimai (Epilepsija)	25	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai
31	Informantė 31	Psichiniai sutrikimai	30	Universitetas Nebaigtas magistras	Humanitariniai mokslai
32	Informantė 32	Psichinis ir somatinis sutrikimai	37	Universitetas Bakalauro	Socialiniai mokslai

3.2.4. Tyrimo etika

Tyrimo autorė savo disertacijos idėją ir tyrimo eigą pristatinėjo keturiuose Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros doktorantų seminaruose, po kurių, atsižvelgiant į grįžtamąjį ryšį, buvo tobulinama darbo eiga ir specifika. Didžioji dalis informantų – 21 – apie tyri-

mą buvo informuoti raštu, siunčiant elektroninį laišką, o vėliau, jiems sutikus, būdavo toliau susirašinėjama ar susiskambinama telefonu; likusieji – informuoti žodžiu. Šis disertacinis tyrimas gali būti laikomas socialiai jautriu ir emancipacinio tipo.

Socialiai jautrus tyrimas kelia grėsmę tiems, kurie buvo ar yra įtraukti į tyrimą (Lee, 1993). Autorius išskiria tris pagrindines sritis, kurioms dėl tyrimo vykdymo keliama grėsmė. Pirmoji, susijusi su „landumu“ į asmeninę privačią sritį, antroji, su sankcijomis, jeigu per tyrimą atskleidžiama stigmatizuojanti ar inkriminuojanti informacija, galiausiai, su politine grėsme, kuomet iškeliama interesų konfliktai. Neįgalieji studentai – socialiai jautri ir pažeidžiama grupė, nes visuomenėje jie susiduria su stigmatizacija ir diskriminacija (Ruškus, 2002; Hughes, 2009; Watermeyer, 2009). Šiame disertaciniame tyrime buvo paliestos pirmosios dvi grėsmės – tai neįgaliųjų privataus gyvenimo bei stigmatizuojančios ir inkriminuojančios informacijos atskleidimas. Todėl tyrėja siekė išlaikyti informantų anonimiškumą, neatskleisdama tam tikrų biografinių detalių, kurios gali būti atpažįstamos Lietuvos ar tiesiog konkrečios aukštojo mokslo institucijos kontekste, ypač šis klausimas buvo aktualus tiems informantams, kurie turi nematomą negalią. Tyrėjos pasirinkimu kai kuriose disertacijos vietose atskleidžiamos tam tikros asmeninės biografinės detalės, kaip kad specialybė, norint sukongretinti situacijos specifiškumą. Autorė susidūrė su iššūkiu, nes kai kurie informantai yra jos kolegų dėstytojų studentai, kurių atskleistos patirtys gali pastatyti į nepatogią padėtį visus dalyvaujančius – studentą, dėstytoją ir tyrėją, kuri parašė apie tai savo darbe. Taigi tokius informantų patyrimus buvo bandoma kaip įmanoma dekontekstualizuoti, kad būtų galima išlaikyti konfidencialumą.

Vykdamas šį tyrimą buvo ypač svarbus tyrėjo ir tiriamojo santykis (Young, 2005). Darbo autorė vadovavosi Beresford (2005) ir siekė kurti pasitikinčius santykius su informantais, išlaikyti empatiją, nešališką požiūrį, vertinti, o ne nuvertinti tiriamųjų išgyvenimus, priimti kitokią nuomonę apie socialinį reiškinį; taip pat, jog socialiai jautriam tyrime tyrėjas bando suvokti socialinio fenomeno reikšmę ir/ar sprendimų išeitis, o ne koncentruojasi ties problemų ištakomis (Ruškus ir Naujanienė, 2010). Su vienais tiriamaisiais tyrėja buvo pažįstama jau iš anksčiau ir per tyrimą bei visos disertacijos rašymo laiką tas santykis tęsėsi, su vienais naujai sutiktais neįgaliaisiais užsimezgė artimesnis ryšys, su kitais santykis liko atliekamo interviu rėmuose. Tyrėja palaikė ryšį ir konsultavosi su tiriamaisiais per susitikimus gyvai, per elektroninius laiškus, skambučius, bendravimą per Skype programą. Tyrėja, atlikdama tyrimą susidūrė su sunkumais, kuomet keletas informantų nelaikė savęs neįgaliais arba nepripažino savo negalios, o tyrėjos paruošti pusiau struktūruoti klausimai buvo su „negalios“ sąvoka, todėl interviu metu tyrėja reformulavo klausimus taip, jog ši sąvoka nebūtų centrinė.

Šiame disertaciniame tyrime buvo siekiama įtraukti neįgaliuosius į tyrimo procesą, kad tyrimo proceso metu vykstantis pasakojimas ir savirefleksija jiems asmeniškai būtų naudingi.

Huntas (1981) išskėlė tyrimo aukos (*angl. victim of research*) sąvoką, kuomet tyrėjai įgyvendina savo numatytus planus, o ne atspindi neįgaliųjų asmenų patirtis ir/ar suteikia grįžtamąjį ryšį. Buvo pritaikomi šie emancipacinio ir įtraukiančio tyrimo (Barnes, 1992, 2003; Oliver ir Barnes, 1997; Kitchin, 2000) bruožai: atskaitomybė – pirmiausia, disertacijos rankraščio empirinė dalis buvo išsiųsta trims informantams, kad jie galėtų suteikti grįžtamąjį ryšį apie duomenų interpretacijos objektyvumą, parašydami atsiliepimus. Vėliau, jau pataisytas pagal pirmąjį grįžtamąjį ryšį disertacijos empirinės dalies rankraštis buvo išsiųstas 15 informantų ir iš viso gauti 7 tiriamųjų grįžtamieji ryšiai. Informantų grįžtamasis ryšys pateikiamas disertacijos Priede Nr. 1. (informantai savo tikruosius vardus ir pavardes atskleidė savo pasirinkimu). Šios disertacijos galutinis variantas buvo išsiųstas tyrimo dalyviams bei suinteresuotiesiems asmenims nevyriausybinėse organizacijose bei valstybinėse institucijose Lietuvoje, taip pat angliška santrauka išsiųsta neįgalumo aukštajame moksle tyrėjams ir praktikams, kurie išreiškė susidomėjimą disertacijos rašymo metu. Tyrimui atlikti pasirinkta kokybinio tyrimo metodologija. Šis tyrimas gali būti matomas kaip tąsa jau prieš tai Lietuvoje vykdytų tyrimų apie neįgaliuosius aukštajame moksle. Įvade atlikta jau vykdytų tyrimų apžvalga parodoma, jog šis disertacinis tyrimas yra vykdytų tyrimų plėtojimas. Šis disertacinis tyrimas atliepia poreikius atskleisti platesnę informaciją apie neįgaliųjų studentų aukštajame moksle socialinę realybę. Šis tyrimas atveria erdves ir suteikia pagrindą tolesniems tyrimams šioje srityje.

Kitchin (2000) teigia, jog tyrimo informantai turi būti įtraukti į tyrimą kaip tyrėjos konsultantai, kad būtų galima kuo objektyviau atspindėti bei interpretuoti neįgaliųjų studentų patirtis. Visuose tyrimo etapuose buvo vykdoma tyrimo validacija konsultuojantis su informantais ir su jais neformaliai susitinkant. Disertacijos autorė, konstruodama klausimyną ir atlikdama tyrimo analizę, pasitikslingavo su tiriamaisiais, ar teisingai suvokia situaciją bei diskutuodavo įvairiais klausimais, susijusiais su tiriamąja tema.

3.2.5. Refleksija: tyrėjo vaidmuo

Kritinės teorijos tyrimuose epistemologija yra subjektyvistinė: tyrėjas ir tiriamasis sąveikauja interaktyviai bei tyrėjo vertybinė pozicija daro įtaką interviu klausimams (Guba ir Lincoln, 1994). Anot autorių, kritinės teorijos tyrimo tikslas – kritikuoti ir transformuoti socialines, politines, kultūrinės, ekonomines, etnines ar lyčių struktūras, kurios apriboja ar išnaudoja žmonių, įtraukdama juos į konfrontaciją ar konfliktą. Šiuo atveju, tiriamuoju kontekstu pasirinktos aukštosios mokyklos, kuriose neįgalieji gali/negali studijuoti ir dalyvauti lygiavertiškai su igaliaisiais studentais. Progreso kriterijumi laikytinas bėgant laikui atsirandantis emancipacijos atkūrimas, kuris leidžia atsilaikyti prieš konfliktą. Tyrėjas yra kaip tarpininkas, kuris padeda su-

vokti tiriamajam, kokios asmens elgesio ar mąstymo transformacijos yra reikalingos. Kincheloe ir McLaren (1994, p. 139) teigimu, kritinės teorijos tyrėjas „siekia panaudoti savo darbą kaip socialinę ar kultūrinę kritiką ir kuris priima šias prielaidas: mąstymas atsiranda iš galios santykių, kurie yra socialiai ir istoriškai susiklostę; faktai niekuomet negali būti izoliuoti nuo vertybių ar atitraukti nuo ideologijos; kalba užima centrinę vietą formuojant subjektyvumą (sąmoningą ir nesąmoningą žinojimą); tam tikros grupės visuomenėje yra privilegijuotos kitų grupių atžvilgiu, nors to priežastys gali būti labai skirtingos, priespauda charakterizuojanti šiuolaikines visuomenes yra reprodukuojama, kuomet subordinuojami individai priima savo socialinį statusą kaip natūralų ir neišvengiamą; priespauda turi įvairias formas ir dėmesį skiriant vienai iš priespaudos formų praleidžiamas susietumas tarp jų“. Kincheloe (1991) įrodinėja, jog būdas, kaip mes analizuojam ir interpretuojam empirinius duomenis priklauso nuo to, koks yra teorinis pagrindas. Taip pat priklauso nuo asmeninės tyrėjo ideologinės pozicijos. Kritinėje tradicijoje tyrimai priima sąmoningos kritikos formą, kuomet tyrėjai sąmoningai suvokia savo subjektyvumą, buvusios patirties ir nuostatų įtaką tyrimui.

Atliekant kokybinį tyrimą, tyrėjo gebėjimas susidurti, klausyti, suvokti ir tuo pačiu metu patirti tiriamą fenomeną yra esminis. Eisner (1991) panaudoja terminą „aš kaip instrumentas“, norėdamas apibūdinti šį gebėjimą rezonuojantį su patirtimi: „aš“ yra matomas kaip instrumentas, kuris dalyvauja situacijoje ir padaro ją prasmingą. Tai yra gebėjimas matyti ir interpretuoti svarbius aspektus. Corbin ir Straussas (2008) teigia, kad mes turime būti reflektyvūs, kaip mes darome įtaką tyrimo procesui ir kokią įtaką jis daro mums.

Mano patirtys darė įtaką tyrimui ir disertacijai. Pirmiausia, su negalios tematika mane susiejo socialinio darbo studijos Vilniaus universitete, kuomet profesinės praktikos vyko neįgalųjų nevyriausybinėse organizacijose. Didžiausią įtaką man padarė dalyvavimas studentiškame judėjime (Vilniaus universiteto Studentų atstovybėje ir Lietuvos studentų sąjungoje) aštuonerius metus, kuriame aš dirbau su aukštojo mokslo prieinamumo neįgaliesiems klausimais. Nuo tada prasidėjo teorijos ir praktikos derinimas: baigiamuosius darbus rašiau aukštojo mokslo ir negalios tematika bei dirbau šioje srityje praktiškai. Darbinėje veikloje per savo patyrimus išivardinau, jog asmeniškai išklausu daug neįgalųjų nusiskundimų studijų sąlygomis, tačiau kai man reikia, kad jie pasidalintų savo patirtimis per viešus susitikimus su administracija arba diskutuojant, pagalbos susilaukiu iš vienetų, o kartais negali ir jie. Dėl šių patyrimų, man jau tada kilo susidomėjimas šį prieštaravimą paanalizuoti giliau.

Reflektuodama savo patirtis rašant disertaciją, noriu parodyti, kaip kito mano pačios požiūris atliekant tyrimą. Įvardinant glaustai, tyrimą pradėjau turėdama pajautimą, jog neįgalųjų dalyvavimas prisideda prie studijų sąlygų gerinimo ir norėjau tai įrodyti bei geriausiu problemų sprendimų variantu laikiau iniciatyvinės neįgalųjų grupės sukūrimą, kurios mobilizuotos pajė-

gos, galėtų sukelti proveržį šioje srityje (nors tuo pačiu metu suvokiau, jog tyrimo rezultatai gali skirtis nuo mano ekspektacijų). Požiūrio kitimą į pačius neįgalius asmenis užfiksuoti sunkiau, nes su kai kuriais neįgaliaisiais studentais bendravau artimai jau keletą metų ir juos pažinojau dar prieš atlikdama tyrimą. Atliekant tyrimą ne kartą save pagaudavau svarstant, ar ir kaip mano įgalumas gali daryti įtaką santykiui su informantais ir vėliau – rezultatų interpretacijai.

Vienas stipriausių mano patyrimų atliekant tyrimą buvo pokalbis su Informantu 3, ką man reiškia negalia? Pateikiu ištrauką iš tyrėjos dienoraščio 2010 m. gruodžio 15 d.:

„Tai pirmas klausimas, ką man reiškia negalia (man tokio klausimo niekas dar nebuvo uždavęs, aš jo net sau nebuvau taip tiesiogiai uždavęs ir šiaip buvo keista būti atsakančiojo pusėje, tarsi vyktų mano interviu). Taigi aš papasakojau, kaip aš atėjau į šią sritį, ką manau apie medicininį, socialinį ar postmodernų požiūrį į negalią, ką manau apie sutrikimą ir negalią, ką išgirstu iš interviuojamų neįgaliųjų studentų. Ir sakau, aš negaliu vienareikšmiškai ar trumpai atsakyti į šitą klausimą. Tada jis sako: „taip, tu atsakei plačiai, pavartojai daug gražių žodžių, papasakojai, ką kiti mano apie negalią, bet tu nepasakei, KĄ TAU REIŠKIA NEGALIA?“

Šį pokalbį galiu laikyti savotišku virsmo momentu, kuris buvo labai svarbus atliekant šį tyrimą. Tuo metu aš suvokiau, kad iš esmės turbūt jau nuo studijų pradžios aš sau neleidau įsivardinti, ką man asmeniškai reiškia negalia, nes aš žinojau, ką ji man turi reikšti, kaip aš ją turiu matyti, būdama socialinių mokslų studentė, tiesiogiai dirbdama su neįgaliaisiais. Įsivardinau, jog aš pastebiu asmens sutrikimą, jo nenuneigiu, o bendraujant asmeniškai ir artimai su neįgaliaisiais, aš negalvoju apie negalią iki tol, kol neiškyla situacija ar pokalbio tema. Atliekant tyrimą aš esu netgi priėjusi gatvėje prie jaunų žmonių su negalia, nes tuo metu tokie žmonės mano galvoje buvo potencialūs informantai. Asmeniškai aš džiaugiuosi ir vertinu, jog esu įgali ir tokia norėčiau išlikti per savo gyvenimą. Šioje vietoje prieinu prie kito svarbaus momento, kaip aplinkiniai vertina mano darbą. Man sukyla savotiškas pyktis, kai mano darbas prilyginamas Motinos Teresės ar panašioms veikloms, nes juntū, jog daugelis darbą su neįgaliaisiais įsivaizduoja kaip turintį savotiško šventumo, kaip ir pačius neįgaliuosius. Pirma, savo veikloje matau racionalią ir labai žemišką prasmę, nes aukštojo mokslo prieinamumo neįgaliesiems didinimas, reiškia intelektualių asmenų pritraukimą ir galimybės jiems suteikimą. Antra, mano patyrimas rodo, jog tarp neįgaliųjų yra tiek pat „šventųjų“ ar „demonų“, kaip ir tarp įgaliųjų, bet šie atradimai ateina tik per tiesioginį bendravimą. Netgi ir čia man vėliau pradėjo kilti pyktis, kad aplinkiniai neįgaliuosius mato tik vienpusiškai, per negalios prizmę ir priskirdami jai neigiamus atributus, o juk neįgalieji gali būti ir yra visokie, kaip ir įgalūs – gali būti ir yra visokie. Galiausiai, pastebėjau, jog kartais stebiuosi neįgaliųjų studijų patirtimis, tačiau jeigu sulyginu jas su įgaliųjų patirtimis, jos daugeliu atveju turi daugybę panašumų: ir įgaliesiems, ir neįgaliesiems yra sunki studijų pradžia, vertinama studijų metu įgyjama laisvė ir savarankiškumas, atsakomybės jausmas už save, akademinės ir neakademinės patirtys, turimos tokios pačios svajonės ir prioritetai – šeima, draugai, darbas, kelionės (išsidėstymo tvarka gali būti įvairi) ir t.t.

Pradėjus atlikinėti tyrimą, man tikrai atrodė, kad neturiu išankstinių nuostatų ir esu labai atvira, tačiau buvo įdomu save pagauti ir atpažinti sąmonėje išitvirtinčius stereotipus, kurių maniau neturinti. Pavyzdžiui, pradžioje neįgalieji sakydavo, kad jie nesijaučia neįgaliais, aš netikėdavau, nes galvojau, kad jie galbūt nori taip jaustis arba nori man tiesiog pasirodyti, arba tikisi, kad man toks atsakymas reikalingas. Tačiau, bėgant laikui, aš suvokiau, kaip neįgalumas yra tiesiogiai susijęs su aplinka, kurioje neįgalieji būna ir kad labai natūralu, kad jie gali nesijaušti neįgaliais. Buvo įdomu pastebėti savyje, kad tikriausiai nesąmoningai, kad iš tiesų jaučiau turinti pranašumą ir didesnę galią dėl savo įgalumo. Buvo be galo įdomios situacijos, kuomet pajusdavau, jog mano informantai, nepaisant to, kad jie turi negalią, turi labai daug galios pranašumų, lyginant su savimi, kurie kartais pasireikšdavo labai paprastai: aš nevairuoju, o mane jie paveždavo, aš paprastai vaišindavau neįgaliuosius kavinėje, atlikinėdama interviu, bet buvo tokių informantų, kurie norėjo pavaišinti mane (ir akivaizdžiai turėjo finansinį pranašumą). Netgi įkvėpimo ir pasiryžimo rašyti šią disertaciją aš gavau iš jų, nes mane žavėjo kai kurių karjeros projekcijos, realūs pasiekimai, darbai, aiški motyvacija ir šitie pokalbiai mane labai praturtino. Pavyzdžiui, po vieno interviu, pradėjau domėtis investavimu arba susimąščiau, kad niekada sau nebuvau išsivardinusi tokio tikslo, jog mano atlyginimas kitais metais turėtų dar vieną papildomą nulį, o tokį tikslą turėjo mano informantas.

Atliekant tyrimą buvo kelios situacijos, kai pastebėjau, jog mano sukonstruotas klausimynas orientuojasi į problemų patiriančių neįgalųjų studentą ir ne visai tinka tokiam studentui, kuris, net ir egzistuojant įvairiems dalyvavimo apribojimams, tame nemato problemų. Taip pat mano pasirengti pusiau struktūruoto interviu klausimai turėjo „negalios“ sąvoką ir patyriau sunkumų tuomet, kai informantas nepripažįsta savo negalios ir net nevartoja šios sąvokos. Šioje vietoje, priešingai nei teigia Sunderland ir kt. (2009), kad priklausomai nuo to, kokiū būdu tyrėjai užduoda klausimus ir struktūruoja interviu priklauso, kokią kalbą naudos tyrimo dalyviai, kalbėdami apie save ir savo patirtis, man reikėjo interviu metu perkurti klausimyną. Dar aš viduje jautau, jog turiu išsikėlusį kartelę, kokios studijų sąlygos turi egzistuoti ir šiuo klausimu daugiausia vadovaujuosi ir esu praktiškai susipažinusi su Jungtinės Karalystės situacija, kuri man yra kaip matavimo kartelė. Todėl, kai neįgalieji studentai komentuodavo studijų sąlygas Lietuvos aukštosiose mokyklose ir kai jie būdavo visai patenkinti jomis, aš sau viduje užduodavau klausimą: negi Jūs nežinot, kaip gali būti geriau, kaip Jums užtenka tik šito?

Koduodama duomenis pagal Grindžiamosios teorijos sisteminę procedūrą, stengiausi išlaikyti kuo daugiau „*in vivo*“ kodų (kategorijų ir fenomenų pavadinimai taip pat visi yra „*in vivo*“), kad išliktų mano informantų subjektyvių patirčių objektyvus pajautimas. Kodų pavadinimus kūriau pagal pajautimą, t.y. „*in vivo*“ kodų panaudojimas dominavo, ypač, jeigu tai skambėdavo semantiškai patraukliai ar išskirtinai, arba būdavo panaudojamos įdomios alegori-

jos, savais žodžiais pavadindavau mintį, kuri daugiau apibūdindavo procesą arba mintis išreikšiamas paprastais žodžiais.

Kriterijus spręsti apie tokio tyrimo kokybę, anot Guba ir Lincoln (1994), tai socialinių, politinių, kultūrinių, etninių, lyties aspektų įvertinimas tiriamoje situacijoje; mastas, kuris suteikia stimulą veikimui – egzistuojančios struktūros transformacijai. Pats pokytis gali atsirasti tuomet, kai tiriamieji pradeda kritiškai žvelgti į savo patyrimus ir yra skatinami, įgalinami veikti. Mano nuomone, įvertinti, kiek šis tyrimas prisidėjo prie neįgaliųjų studentų tolesnio įgalinimo veikti, reikėtų susitikimų ir pokalbių su tiriamaisiais. Šiame tyrime kritinės teorijos siekinys, jog tyrėjas atlieka tarpininko vaidmenį, padedantį suvokti socialinę realybę, iš dalies atsispindi informantų grįžtamajame ryšyje, kuris pateikiamas disertacijos prieduose.

4. REZULTATAI

4.1. Atviras kodavimas

Šioje dalyje pateikiami penkių neįgaliųjų studentų portretai/istorijos, kurios yra aprašomos pagal pagrindines atrinktų neįgaliųjų studentų interviu kategorijas, gautas dėl Grindžiamosios teorijos atviro kodavimo. Šie neįgalieji turi skirtingas negalias: du informantai juda vežimėliais ir po vieną turi regos, klausos ar somatinį sutrikimą. Visi informantai yra iš skirtingų aukštųjų mokyklų. Šie konkretūs portretai atrinkti, siekiant parodyti neįgaliųjų studentų grupės įvairialypiškumą, skirtingus poreikius, kylančius dėl negalios bei iš to kylančias atitinkamas veiksmų/sąveikų strategijas.

4.1.1. Informantės 1 portretas: judėjimo sutrikimas

Informantės 1 atvejis

Informantės mokymasis vyko namuose, o baigiamuosius egzaminus laikė vidurinėje mokykloje, kartu su visais klasiokais. Pabaigusi mokyklą, informantė atvyko į Lietuvą iš vienos Rytų Europos šalies. Informantė po metų įstojo į socialinių mokslų srities specialybę, nes jai reikėjo perlaikyti baigiamuosius egzaminus dėl vertinimo sistemos skirtumo. Dabar informantė studijuoja socialinių mokslų srities magistro pirmame kurse. Ji studijavo valstybės finansuojamoje vietoje visų studijų laikotarpiu – dieninėse bakalauro ir magistro studijose. Informantė pasiėmė akademinės atostogas po bakalauro pirmo kurso ir į studijas sugrįžo po metų. Jai 28-eri metai. Ji domisi negalios tematika ir jaučia pareigą bei atsakomybę ugdyti visuomenės narių žinojimą apie negalią. Informantė turi judėjimo sutrikimą ir juda vežimėliu. Jos darbingumo lygis 20%. Esant pritaikytai aplinkai, gali judėti visiškai savarankiškai.

Informantė studijuoja aukštojoje universitetinėje mokykloje, kurioje, žvelgiant Lietuvos mastu, studijuoja daugiausia neįgaliųjų studentų. Šiuo metu fizinė aukštosios mokyklos aplinka pritaikyta ir prieinama judėjimo negalią turintiems asmenims. Ši aukštoji mokykla turi ilgametę tradiciją siekti neįgaliųjų studentų įtraukimo, sudarant sąlygas studijuoti ir galimybę išreikšti savo mokymosi poreikius.

Informantės portretas susideda iš šių pagrindinių kategorijų: Švietimo proceso patirtys: „Iki universiteto nueitas kelias buvo sudėtingas“, Dalyvavimo prielaidos: „Nepasitikėjimas, kad galiau studijuoti ir klišytys veda link dalyvavimo“, Dalyvavimas: „Aktyvus dalyvavimas ir sistemos keitimas“, Tapatumas: „Per šešis metus kaip asmenybė užaugau labai žymiai“, Institucija: „Draugiškas universitetas – žmogaus priėmimas ir sąlygų sudarymas“.

Kategorija – Švietimo proceso patirtys:
„Iki universiteto nueitas kelias buvo sudėtingas“

Neįgalųjų švietimo procesas iki aukštosios mokyklos daugeliu atvejų skiriasi nuo jų įgaliųjų bendramokslių pagal bent keletą požymių, todėl ne veltui vėliau vidurinio išsilavinimo patirtys yra apibendrinamos kaip „vien tikrai iki universiteto nueitas kelias buvo sudėtingas“. Informantės vidurinės mokyklos mokymasis vyko namuose, į kuriuos ateidavo jos mokytojai. Jie formavo nuostatą, jog „*tau tikrai mokslo neppureiks, ta prasme, kad aš aukščiau nei mokykla tikrai nesimokinsiu ir nestudijuosiu*“: mokymo turinys buvo menkai siejamas su privalomais mokytiis dalykais, o dominavo temos tiesiog apie gyvenimą ir žmonių bendravimą. Mokymas namuose informantei daugiau priminė nuolaidžiavimą, nes jai būdavo rašomi aukščiausi pažymiai už rodomą susidomėjimą ir iniciatyvą: „*tiesiog dėl menkausio atsakymo klausimo aš jau gaudavau tuo metu penkiabalęj sistemoj penketuką ir tikrai dėl to, kad aš dalyvaudavau, nu ta prasme, kad nesu pasyvi*“. Tokio pobūdžio mokymas vyko su mokyklos direktorės žinia.

Visą laiką informantė asmeniškai puoselėjo lūkesčius dėl aukštojo mokslo ir jautė, kad ji tikrai pajėgtų studijuoti. Šiuo atveju svarbų katalizuojantį vaidmenį suvaidino jos artimo draugo palaikymas, kad „*siekčiau to jau aukštojo mokslo ir nepasiduočiau*“ ir tikėjimas jos studijavimo galimybėmis. Šios mintys atėjo paraleliai su informacija apie fiziškai prieinamą aplinką universitete judėjimo sutrikimų turintiems asmenims. Moralinis palaikymas ir informacija apie prieinamumą prisidėjo prie informantės apsisprendimo baigiamuosius egzaminus laikyti mokykloje, nepaisant direktorės argumentų to nedaryti dėl to, jog „*gali patirti gėdą dėl blogai išlaikyto egzaminu*“. Informantės apsisprendimas ir ryžtas atsispindi jos pakankamai rizikingų žingsnių pasirinkimu, pasipriešinant direktorės – aukščiausio autoriteto – pageidavimams ir rekomendacijoms: egzaminų laikymas vyko slaptai be direktorės žinios, su klasiokų pagalba patenkant į ketvirtame aukšte esančias egzaminų laikymo klases. Klasiokų pagalbą informantė vertina ne kaip duotybę: „*aš juos papirkdavau kažkokiais tai, nežinau, tais pačiais pyragais, bendravimu, savo ne tokiu panelės įvaizdžiu kaip kitos ir dėl to, galima sakyti, jie mane tempėsi į tuos egzaminus*“. Direktorei pamačius informantę egzamine buvo pasiūlyta „*gal tu nori nutraukti egzaminą, tu gali bet kada išeiti*“. Kaip bebūtų, informantė pasirinko egzaminų laikymo kelią, nes „*jeigu aš esu čia, aš išlaikysiu šitą egzaminą*“. Visi egzaminai buvo išlaikyti sėkmingai, o baigdama mokyklą informantė gavo padėką už ryžtą ir pasiekimus.

Aukštosios mokyklos pasirinkimą vienareikšmiškai nulėmė aplinkos pritaikymo lygis, lyginant su kitomis aukštosiomis mokyklomis. Papildomas rodiklis, tai žinojimas, jog pasirinktoje aukštojoje mokykloje jau studijuoja žmonės, judantys vežimėliu. Rūpimais klausimais informantė iš anksto konsultavosi su pasirinktos aukštosios mokyklos Studentų atstovybės prezidentu. Informantei reikėjo perlaikyti baigiamuosius egzaminus Lietuvoje, nes pervertinus paży-

mius ir dėl skirtingos pažymių vertinimo sistemos, balai buvo nepakankami, norint įstoti į universitetą. Stojimas į aukštąją mokyklą vyko po metų, prašyme įrašius tik vieną specialybę pasirinktame universitete.

Tyrėjos komentaras: Šią kategoriją galima laikyti pakankamai tipinės situacijos, kuomet vidurinėje mokykloje taikomi dvigubi standartai neįgalųjų moksleivių aukštesnio išsilavinimo siekimo atžvilgiu, iliustracija. Neįgaliesiems iš autoritetinių asmenų mokyklos kontekste siunčiama žinia, jog jie yra nepajėgūs siekti aukštesnio išsilavinimo, tuo pačiu, neįdedant net tokių pačių pastangų juos mokyti kaip jų įgaliuosius bendraklasius. Kategorijoje atsiskleidžia informantės motyvacija ir asmeninės charakterio savybės – ryžtas, valia, kuomet, nepaisant galimų grėsmių, rizikuojama ir pasirenkami laikyti egzaminai. Informantė atlieka veiksmo racionalizaciją (Giddens, 1984) ir veikia tikslingai. Tam tikras interesų derinimas atsispindi informantės „mainuose“ su klasiokais dėl jai reikalingos pagalbos. Įgalinančiu veikti aspektu laikytinas moralinis palaikymas, kuris tampa pirmo apčiuopiamo pasipriešinimo egzistuojančiai sistemai išraiška.

Kategorija – Dalyvavimo prielaidos: „Nepasitikėjimas, kad galio studijuoti ir kliūtys veda link dalyvavimo“

Šios kategorijos pristatymą galima susieti su praėjusia kategorija „iki universiteto nueitas kelias buvo sudėtingas“ su pirmosiomis patirtimis aukštojoje mokykloje - „bet aš nesitikėjau, kad čia dar sudėtingiau laukia“. Informantės dalyvavimo prielaida tapo susidūrimas su problemomis – fizinės aplinkos nepritaikymo kliūtimis, požiūriu – pažeminimais ir abejonėmis jos gebėjimu studijuoti aukštojoje mokykloje ir „jeigu būtų viskas taip teigiama ir gerai, tai turbūt nebūtų tiek nuveikta ir dalyvauta“. Dalyvavimo kliūtys atsiskleidžia kaip dvipusis faktorius – apribojantis ir skatinantis.

Konkrečiu informantės atveju, ypač aktualus fizinės aplinkos pritaikymo klausimas: kaip patekti į egzaminus ir koliokviumus nepritaikytose auditorijose⁶ (studijų pradžioje fakultete dar nebuvo prieinamo lifto, dėl šios priežasties buvo reikalinga kitų žmonių pagalba – laiptais užnešti ir nunešti). Dėl šios priežasties pirmame kurse informantė gavo skolą, nes egzaminas turėjo būti laikomas nepritaikytoje auditorijoje, į kurią ji negalėjo patekti. Tuo metu ji neišdrįso pasakyti apie negalėjimą patekti į auditoriją, o „kitų prašyt neapsivertė liežuvis“. Skolos gavimas tapo simboliu lūžio tašku, po kurio, norėdama sėkmingai mokytis, pradėjo drąsiau prašyti kursojų pagalbos (dažniausiai tai būdavo jos keli bendrakursiai vaikai). Atsiskaitymai susiję su išgyvenamu didžiuliu stresu: prieš atsiskaitymus nebūdavo žinoma, ar ji pateks į auditoriją ir ar tai spės padaryti laiku; per atsiskaitymus informantė nuolat stebėdavo, ar auditorijoje dar liko vaikinių ir, priklausomai nuo jų buvimo, būdavo užbaigiamas arba neužbaigiamas iki galo rašyti atsiskaitomasis darbas, nes „tragedija, jei žinai, kad tavęs niekas nebenukels“. Šie potyriai in-

⁶ Nepritaikyta auditorija informantė vadina auditorija, kuri yra pastate, į kurią negali patekti su vežimėliu; arba tai yra auditorija pastate, į kurią patekti galima, tačiau jame nėra lifto ir auditorija yra ne pirmame aukšte.

formantę privedė prie atvirų pokalbių su dėstytojais ir buvo atrastas kompromisas, jog koliokviumus ir egzaminus informantė gali laikyti katedroje, prižiūrint dėstytojui arba referentei. Atrastas kompromisas turėjo kitą medalio pusę, nes kursioakai pradėjo įtarinėti ir interpretuoti šį leidimą kaip neigaliajam daromą „nuolaidą“, kad „*katedroj gaunu kažkokius tai patarimus arba galiu nusirašyti, kad dėstytojai manęs gali ir dėl to man suteikia daugiau laiko*“. Dėl šių reakcijų informantė, nenorėdama tokių kursioakų interpretacijų, pradėjo atvirai išreikšti poreikį dėl auditorijos sukeitimo, kad galėtų kartu su visais laikyti atsiskaitymus.

Studijų pradžioje, pirmame kurse, jautėsi nepasitikėjimas ir netikėjimas informantės galimybėmis studijuoti, „*kai požiūris grupioakų ir dėstytojų išgąstis, ką čia šita mergina veikia universitete?*“. Varomąja jėga informantei tapo „*noras įrodyti, kad nesu kvaila*“ ir kad „*neigalūs žmonės yra tokie patys kaip ir kiti*“. Informantė teigia, kad savo gebėjimų įrodymas vyksta nuolat „*su kiekvienu žmogum, atėjusiu į mano gyvenimą, aš vėl turiu tai parodyti*“. Informantė prisimena pirmuosius grupioakų įspūdžius, apie kuriuos sužinojo trečiame kurse: „*kai mes tave pamatėm pirmą kartą mūsų paskaitoj, mes manėm, kad tu nekalbi, kad nemąstai, kad tave atlydi lydintis asmuo iki paskaitos ir jis tavęs kažkur už durų laukia, kad tau labai daug reikės padėti*“. Informantė mano, jog jos tapimas kurso seniūne, buvo vienas iš faktorių, padėjusių užsitarnauti pagarbą savo kurse. Pasitikėjimą savimi slopina nepasitikėjimas neigaliojo gebėjimais, kai „*aš tave nustumsiu, aš tave nuvešiu, tu negali kažko padaryti*“. Informantė teigia, kad tuo atveju, kai aplinka netiki tavo galiom ir nuveiktais darbais, atsiranda noras „*galbūt dar kartą sau įrodyti, kad nu po velnių, taigi netiesa, kad aš esu ta, kuriai reikia daug pagalbos*“. Savo gebėjimų įrodinėjimas vyksta ne tik išorėje, paraleliai įrodinėjama ir sau.

Informantė jaučia pasipiktinimą tyliu neigaliųjų studentų skundimusi ir pasyvumu, o jų aktyvumą įvardina kaip „*pasyvumą, laukiant, kol tau pateiks*“. Informantė pateikia palyginimą, kad „*tas žmonių pasyvumas ar aktyvumas – tai vėlgi čia toks klausimas, kaip sakau, su tais pačiais bilietais į koncertą: kai gauti nemokamai – tai yra pirmoje eilėje*“. Informantei dažnai tenka susidurti su neigaliųjų skundimusi dėl įvairių nemalonumų, „*verkimą*“ dėl aplinkos nepritaikymo ir teigimą, jog „*niekas apie neigaliuosius nepagalvoja*“. Tokiais atvejais Informantė pasirenka konfrontacijos poziciją, užduodama tokius klausimus, kaip: „*bet ar tu pasakei, kaip tą aplinką pritaikyti?*“ arba, ar pasakė, apie savo poreikį. Kaip teigia informantė, ko reikia neigaliesiems, įgaliesiems dažnai būna neaišku, todėl būtina parodyti, pasakyti, kas kelia problemas ir kaip jas geriausiai būtų spręsti. Kita vertus, kai kurie neigalieji studentai nenori nieko prašyti, nes jaučia dėkingumą už galimybę studijuoti ir teigia, jog jiems nieko daugiau nereikia.

Tyrėjos komentaras: Kliūtys – tai kartu dalyvavimą apribojantis ir dalyvavimą skatinantis faktorius. Kategorijoje pateikiama besitęsianti įvykių grandinė, iliustruojanti kaip informantė siekia lygiaverčio dalyvavimo su savo kursioakais ir abipusio supratimo, spręsdama studijų metu iškylančias problemas. Informantės veiksmų sekai ir

veikimui įtaką daro dėstytojų reakcijos, šiuo atveju, jos yra pabrėžiančios bendradarbiavimą ir dėl to atrandamus kompromisus, priešingu atveju, įvykių grandinė galėjo sustoti anksčiau. Išankstinės nuostatos dėl neįgaliųjų gebėjimo studijuoti pradžioje dalyvavimą apriboja, tačiau vėliau skatina, ir neįgaliųjų kasdienine būseną tampa savo gebėjimų įrodinėjimas kitiems ir paraleliai pačiam sau. Tarp aktyviai savo poreikius išreiškiančius neįgaliuosius, pastebimas tam tikras pyktis ir solidarumo trūkumas, siekiant studijų sąlygų gerinimo, su neįgaliųjų „besiskundžiančių slapta“ atžvilgiu.

Kategorija – Dalyvavimas: „Aktyvus dalyvavimas ir sistemos keitimas“

Po pirmo kurso informantė pasiėmė akademinės atostogas, nes jai buvo nepalanki studijų sistema, t.y. ateinančių pusmetį paskaitos buvo numatytos neprieinamose auditorijose ir jai tiesiog pritrūko kantrybės tęsti studijas esamomis sąlygomis. Per akademinės atostogas informantė išsilaikė teises, kitame universitete savanoriavo veikloje, skirtoje gerinti neįgaliųjų studentų sąlygas, iš savo vaikino jautė stiprų motyvavimą tęsti mokslus. Per akademinės atostogas įgytos gerosios patirtys, informantei padėjo įsivardinti ir pajusti, kad „*aš tikrai esu ta mergina, kuri verta mokslo*“. Sugrįžusi informantė pradėjo iniciatyvas, skirtas gerinti savo ir kitų neįgaliųjų studentų studijų sąlygas.

Informantė, siekdama studijų sąlygų gerinimo neįgaliesiems, vadovavosi keliais pagrindiniais principais. Pirmiausia, jog pokyčiai galimi tuo atveju, jeigu problema įvardinama konkrečiai, parodoma iš neįgaliųjų perspektyvos, suteikiama informacija, kokiais būdais galima ją spręsti. Šiuo principu pradėta remtis suvokus, jog „*verkimu aš nieko nepasieksiu*“. Antrasis principas, jog pokyčių siekiama dėl savo naudos – „*darau viską tik sau, bet galvoju ir apie kitus*“, nes galvojant tik apie kitus nebūtų tiek motyvacijos siekti pokyčių. Informantė tiki, kad savo veikla ji praskina kelią, kuriuo vėliau galės eiti kiti. Trečiasis principas – tai viešumas „*pasikeitimas vyko, nes aš buvau pastebima ir man visur reikėjo*“. Ketvirtasis veiklos vykdymo aspektas – tai informantės noras ugdyti žinojimą apie negalią, siekis savo žinias perduoti kitiems. Galiausiai, informantė visada siekė vystyti veiklas per dialogą, siekiant kompromisų ir bandant suprasti abiejų pusių – neįgaliojo ir institucijos – poreikius ir galimybes. Informantė iškelia vieną iš dalyvavimo sąlygų, kad „*vienas lauke – ne karys*“ ir tik tuomet, kada yra bendradarbiavimas, galima kažko pasiekti. Informantė, žinodama reikalingą spręsti problemą, pirmiausia, apmąsto, kokie žingsniai turi būti daromi, norint išspręsti problemą ir pas ką reikia kreiptis dėl konkretaus klausimo: dekaną, prodekaną, infrastruktūros direktorių, Studentų reikalų tarnybą ar Studentų atstovybę.

Pagal prieš tai išvardintus principus buvo spręstos įvairios problemos. Pirmiausia, aplinkos prieinamumo klausimai – auditorijų keitimo klausimas, kad būtų galima visą semestrą mokyti ir vėliau laikyti atsiskaitymus prieinamose auditorijose. Siekdama šių pokyčių, informantė su dėstytojais ir administracijos nariais bendravo tiesiogiai, kartais jos bendrakursiai „advoka-

taudavo“ už ją: „*dėstytoja, ten neprieinama, tai arba mes darom kitoj auditorijoj, arba mes jos nenešim*“. Dėl šių pokalbių laikui bėgant įsitvirtino prašymų dėl auditorijų pakeitimo praktika, o tai informantė vadina – „*užbėgimu už akių problemoms*“. Dabar prašymai rašomi fakulteto, kuriame studijuoja neįgalūs, dekanate ir pateikiami prieš sudarant būsimo semestro tvarkaraščius. Norėdama įrodyti aplinkos pritaikymo būtinybę bei dalyvavimo poreikį, informantė specialiai, be jokios ypatingos priežasties, tiesiog „*pasišnekučiuoti, pasižiūrėti, pasėdėti*“, „*su koku nors kvailu klausimu*“ bei norėdama dalyvauti, Studentų atstovybėje lankydavosi du kartus per dieną. Studentų atstovybė buvo antrame pastato aukšte ir patekimas į ją yra galimas tik laiptais. Vadinasi, Studentų atstovybės savanoriai vaikinai du kartus per dieną turėdavo ją užnešti bei nunešti ir tokiu būdu, jos nuomone, buvo ypatingai gerai suvokiamas keltuvo poreikis.

Antra veiklų grupė – tai informantės iniciatyva atsiradęs bendravimas su Studentų atstovybe ir suinteresuotais neįgaliaisiais studentais. Kartu su jais buvo organizuojamos socialinės akcijos, kurios laikui bėgant įsitvirtino kaip kasmetinė tradicija, minint Tarptautinę žmonių su negalia dieną (vienais metais tai buvo tarpuniversitetinė iniciatyva). Socialinių akcijų, kuriose dalyvauja ir studentai, ir administracijos nariai, tikslas – per patyriminius žaidimus susipažinti su skirtingą negalią turinčių asmenų patyrimais ir pojūčiais: „*tai leido pajusti iš kitos pusės, iš tikrųjų, ko reikia neįgaliesiems, kad jie kokybiškai studijuotų*“. Vėliau šis suvokimas buvo įvykdytas praktiškai, įrengiant neįgaliesiems prieinamus lifthus bei pritaikant auditorijas. Socialinių akcijų sėkmės prielaida – tai veiklos ir tematikos naujumas aukštojoje mokykloje, pritraukiantis žmonių dėmesį. Siekdama veiklų pasisekimo, informantė prisipažįsta, jog ji sąmoningai pasinaudojo naujumo aspektu.

Trečioji veikla – tai informantės tapimas kitų neįgaliųjų studentų konsultante. Paskata ja tapti ir tokio žmogaus reikalingumo suvokimas, atsirado po dalyvavimo Studijų mugėje, kur ji buvo kaip savo universiteto atstovė. Apvažiavusi kitų aukštųjų mokyklų standus, suvokė, jog trūksta informacijos neįgaliesiems apie studijų galimybes aukštosiose mokyklose ir „*aš atsiminiau, kaip pati, kai įstojau į universitetą, ko man trūko, kokios informacijos, ko reikėjo, kad mane būtų paskatinę dalyvauti*“. Informantė konsultantės pareigas prisiėmė savanoriškai, nes aukštojoje mokykloje nėra neįgaliųjų studentų koordinatoriaus, kurio, jos nuomone, reikėtų, ypač studijas pradėdantiems neįgaliesiems. Šių pareigų prisiėmimas susijęs ir su jos ideologiniais tikslais: „*pritraukti daugiau neįgaliųjų žmonių į universitetą*“ ir „*darbas mano vyks iki tol, kol bus integruojami žmonės į aukštąjį mokslą*“. Informantė konsultuoja neįgaliuosius apie stojimą ir studijų sąlygas, finansiniais klausimais, atlieka ekskursijas po aukštąją mokyklą, skirtas susipažinti su aplinkos prieinamumu. Atstovauja neįgaliesiems tarpininkaudama su aukštosios mokyklos administracija ir padėdama spręsti aplinkos prieinamumo problemas. Pavyzdžiui, buvo atvejais, kai išaiškėjo, kad nėra vietos prie bendrabučio pasistatyti automobilį neįgaliajam ir ją

reikėjo išspręsti. Informantė, prisirinkusi universiteto lankstinukų, skleidė informaciją apie studijų galimybes neigaliųjų stovyklose. Keli neigalieji po informantės paskatinimo pradėjo studijuoti aukštosiose mokyklose, keturi žmonės pasirinko studijas būtent jos universitete.

Kaip teigia pati informantė, anksčiau dideliu pasiekimu buvo laikomas bendravimas su Studentų atstovybės nariais, o dabar informantė tiesiogiai bendrauja su administracijos nariais dėl problemų sprendimo ir jų pašalinimo. Informantė jau generuoja problemų sprendimus kartu su vadovybe ir turi jos leidimą. Kaip teigia informantė, kai yra palaikymas iš vadovybės „*tu tiki, kuo darai*“ ir kad problemos bus išspręstos ar bus rastas kompromisas.

Tyrėjos komentaras: Šioje kategorijoje atsiskleidžia, kaip per šešerius metus įgalintas veikėjas (šiuo atveju informantė), pažįstantis struktūrą, pradeda veikti joje ir siekti pokyčių (Giddens, 1984). Matoma kaip veiklos sėkmingumas tiesiogiai ir tampriai susijęs su sąveikomis su akademinės bendruomenės nariais: bendradarbiavimas, palaikymas ir tikėjimas neigaliojo gebėjimais ir veiksmais laikomas „žalia šviesa“ tolesniam veikimui ir tokiu būdu palaikoma veiklos tęstinumo galimybė. Informantė, matydama dėl savo veiklos atsirandančius pokyčius, pradeda save matyti kaip galinčią, kompetetingą, atsiranda žinojimas, kaip keisti struktūras ir noras dalintis šia patirtimi. Informantės atvejis daugiau vienietinis sėkmingo įvairaus pobūdžio veiklumo pavyzdys, žvelgiant Lietuvos mastu, nes asmeninių poreikių patenkinimo siekis, kuris yra pirminis, paraleliai rezonuoja su atsakomybės ir pareigos jausmu gerinti visų neigaliųjų studentų padėtį, negalios tematika šviesti akademinę bendruomenę bei visuomenę.

Kategorija – Tapatumas: „Per šešis metus kaip asmenybė užaugau labai žymiai“

Informantė save laiko moteriška, linksma, turinčia jumorą, atvira ir komunikabili moterimi, su konkrečiais gyvenimo tikslais ir siekiais, o „*kai ateinu prie laiptų, tada aš esu neįgali*“. Informantė svajoja sukurti šeimą, išvykti viena, be kitų pagalbos, į kelionę užsienyje, lankyti šokius, keisti neigaliųjų apsirengimo stilių. Tikrąją savimi jaučiasi tokioje aplinkoje, kurią ji įveikia: pavyzdžiui, vairuodama automobilį, pati įsipildama benzina, garsiai klausydamasi muzikos. Mieste ji „*einu ten, kur galiu patekti*“ ir jaučiasi savimi, o kitų žvilgsnius į ją priima ne kaip į neigalią, o manydama, jog gerai atrodo, tačiau tuo pačiu pripažįsta, jog šioje vietoje galbūt save apgaudinėja ir bando racionalizuoti situaciją.

Informantė mokslą ir studijas suvokia, pirmiausia, kaip socialinio dalyvavimo galimybę, o tik po to – kaip galimybę gauti diplomą: „*čia gavau, galima sakyti, penkiasdešimt procentų paskaitų žinių ir mažai pasiėmiau iš to, bet labai daug davė būtent buvimas čia, bendravimas, kažkokių tai seminarų organizavimas*“. Studijų pradžia informantei buvo sudėtingas laikotarpis ne tik dėl aplinkos pritaikymo kliūčių: reikėjo išmokti rašyti taisyklinga lietuvių kalba; po mokymosi namuose – universitete vyksta savęs ugdymas per kėlimąsi anksti ryte, ėjimą į paskaitas, užduočių, namų darbų, buitinių darbų atlikimą: „*man reikėjo trigubai mokintis palyginus su mano bendraamžiais*“. Informantė įvardina žymius asmenybės pokyčius per studijų metus: tapimą drąsia, įgytą pasitikėjimą dėl gautų žinių ir dalyvavimo skirtingo pobūdžio veiklose, pasikeitusi

požiūrį į savo negalią, visuomenę. Prie asmenybės pokyčių daug prisidėjo žmonės, kurie skatino tobulėti, mokytis iš nesėkmių, prižiūrėjo ir palaikė, skatino „*privalai daryti, pirmyn*“. Šis vaidmuo kartais atitekdavo artimiausio rato žmonėms, kartais – dekanui, prodekanei, referentėms.

Jeigu anksčiau informatė traktavo negalią kaip nesėkmę, kurią turi kompensuoti kiti, dabar jai atėjo suvokimas, jog „*negalia be manęs – niekas*“. Pirmiausia informatė „*stengiuosi dalyvauti, visų pirma, kaip žmogus, kuris kažką tai turi galvoje – mintis ir jausmus o po to, jeigu tai nėra prieinama aplinka, tai aš jau tada stengiuosi kažkaip įveikti arba jeigu jau taip nutinka tai stengiuosi išvengti neprieinamumo*“. Apie negalią primenama bendraujant, pavyzdžiui, kai kalbama ne su informante, o su ją lydiniu asmeniu. Informatė teigia, kad kartais, jeigu neįvyktų negalios priminimas, ji jaustųsi „*kaip ir kiti – turinti lygtį, socialinį statusą, studentė*“. Informatė mano, jog negalios pajautimas gali sustiprėti ateityje, jeigu bus rimtesnių sveikatos sutrikimų.

Tyrėjos komentaras: Studijos aukštojoje mokykloje padeda plėtoti savo tapatumą, kuomet negalia tampa ne pagrindine, šiuo atveju, o viena iš tapatumo dalių (Watson, 2002), kuri, vėlgį, yra situacinė – neįgalumo aspektas išskyla tik susidūrus su aplinkos nepritaikymu arba atitinkamu aplinkinių požiūriu ir negalios etiketo trūkumu (Shakespeare, 2006). Pozityviam tapatumo formavuisi didelę įtaką daro reikšmingų kitų palaikymas ir tikėjimas individo gebėjimais bei kompetencijomis.

Kategorija – Institucija: „*Draugiškas universitetas – žmogaus priėmimas ir sąlygų sudarymas*“

Informatės nuomone, draugiškame neįgaliesiems universitete sudarytos sąlygos studijuoti reiškia, jog: pritaikyta aukštosios mokyklos ir bendrabučių aplinka (privažiavimai į pastatą, pritaikytos auditorijos, liftai, keltuvai, sanitarinis mazgas) ir teikiamos konsultacijos. Informatė pabrėžia, jog neįgaliesiems turėtų būti lankstesnė egzaminų laikymo sistema, pavyzdžiui, kad studentas galėtų nusikelti egzaminą, jeigu yra pateisinama priežastis, arba galėtų laikyti egzaminą pritaikytose patalpose ir dėl šito dalyko galėtų būti dalykiškai (o ne būnant prašytojo vaidmenyje) susitariama su dėstytojais, esant poreikiui – pratęsiamas egzamino laikas. Draugiškame neįgaliesiems universitete atsiranda žinojimas ir kalbėjimas apie negalią: tiek mokslų pavyzdžiuose, tiek administraciniame lygmenyje, sprendžiant neįgaliųjų studentų reikalus. Draugiškame universitete neįgaliųjų studentų skaičius auga ir po truputį pritaikomi nauji objektai.

Neįgaliesiems prieš stojant trūksta informacijos apie aukštąją mokyklą ir studijų galimybes. Naują studentą informatė vadina „*kaip iš to narvelio išlindęs*“ ir toks studentas ne visada sugeba susidoroti su informacijos srautais, todėl jam reikalinga išankstinė informacija ir konsultacijos. Informatė įsivaizduoja, jog šią spragą būtų galima užpildyti organizuojant informavimo kursus neįgaliesiems prieš prasidedant studijoms, kuomet būtų galima susipažinti su teikiamomis paslaugomis ir fizine universiteto aplinka.

Aplinkos pritaikymas judėjimo sutrikimų turintiems asmenims – esminis aspektas, nes neįgalieji bijo ir kartais vienas laiptelis gali tapti kliūtimi tolesniems siekiams. Asmeniškai informantei „*pritaikyta aplinka privertė galvoti apie mokslą*“ ir „*pritaikytoj aplinkoj nelieka negalios*“, nes prieš tai daug nerimo buvo išgyvenama ne dėl mokslų turinio, o dėl to, ar bus galimybė patekti ir ar bus patenkama laiku. Kai aplinka nėra pritaikyta, turi būti apgalvojamas kiekvienas žingsnis: kaip patekti į paskaitas, ar bus galimybė nueiti į tualetą ir jeigu jos nėra, kuriuo metu galima grįžti į tualetą namuose arba kiek skysčių galima suvartoti per paskaitas, kad nereikėtų grįžti į namus – „*aš rinkdavausi kokią paskaitą aš galiu praleisti, kad aš galėčiau grįžti namo*“. Dėl intymumo per sunku prašyti, kad kas nors padėtų tualete persėsti nuo vežimėlio, o, be to, nepritaikytoje kabinoje sudėtinga sutilpti dviems asmenims.

Informantė pabrėžia dėstytojų vaidmens svarbą. Asmeniškai jos apie specialios pagalbos poreikį dėstytojai paklausė antrame kurse ir, kaip teigia informantė, „*link to irgi labai ilgai ėjo*“. Informantė vertina labai teigiamai tokias situacijas, kai dėstytojai patys suvokia ir iškelia aplinkos prieinamumo klausimą. Iš esmės, informantės bendravimo patirtis su dėstytojais buvo teigiama: jos atžvilgiu buvo tolerantiški, siūlė pagalbą „*jeigu tik kažkoks tai dalykas yra, tai tu tik sakyk*“. Dėstytojai pažinojo informantę, per paskaitas kreipdavosi į ją vardu, klausdavo jos nuomonės, dėl to informantė jautėsi įgalinta ir padrąsinta reikšti savo nuomonę. Kai kurie dėstytojai bijojo kažką pasakyti ne taip apie negalią ir tokiu būdu netyčia įžeisti, tačiau per paskaitas būdavo daug diskutuojama šiuo klausimu ir, esant reikalui, informantė pati pataisydavo dėstytojus.

Informantės studijų laikotarpiu universitete įvyko daug pasikeitimų: atsirado infrastruktūros prieinamumas (liftai, keltuvai, rampos), nepamirštant ir sanitarinių mazgų, kurie dabar yra visi pritaikyti (pirmam kurse buvo tik vienas). Keitėsi vadovybės požiūris, studijų organizavimo procesas, daugiau akcentuojamas neįgaliųjų įtraukimas ir dalyvavimas. Kaip svarbiausią ir labiausiai motyvuojantį aspektą informantė išskiria požiūrio pasikeitimą į neįgaliuosius: „*pakito požiūris, kad studentai su negalia gali dalyvauti ir studijuoti, kad jiems ten nereikia išskirtinių nuolaidų ir ten taip toliau, kad kreipiamas dėmesys daugiau į jų gebėjimus, bet ne negebėjimus*“. Dėl šių pokyčių ir sąlygų universitetas laikomas „*patraukliu neįgaliesiems*“ studijuoti: galima rinktis specialybę ne tik dėl pritaikyto fakulteto, o pagal interesą; yra galimybė keisti auditorijas, nukelti atsiskaitymus dėl pateisinamos priežasties; dalyvavimo galimybės studentų atstovybės ir apskritai akademinės bendruomenės veiklose. Tačiau iki šiol pastebimas informacijos trūkumas apie renginių prieinamumą neįgaliesiems.

Tyrėjos komentaras: Ši kategorija „kalba“ apie standartus (Allen ir kt., 2006), kuriuos turi atitikti aukštojo mokslo institucija, norėdama užtikrinti pilnavertį ir lygiavertį negalią turinčių asmenų dalyvavimą. Informantės pasakojimas atskleidžia negalios situaciškumą, kuri, susiejant interakciniu negalios modeliu (Shakespeare, 2006),

atsiranda sąveikoje su aplinka. Vadinasi, informantė konkrečiai šiame universitete gali „užmiršti“ savo negalią ir nesijausti neigalia, tačiau tikėtina, jog kitoje aukštojoje mokykloje, kurioje nėra sudarytos studijų sąlygos, ji pirmiausia bus ne studentė, o neigali studentė. Prie neigaliųjų studentų įgalinimo prisideda dėl jų rekomendacijų ar veikimo atsirandantys studijų proceso organizavimo pokyčiai arba konkretūs aplinkos pritaikymo darbai. Vadovaujantis struktūracijos teorija (Giddens, 1984), studentas jaučia savo galią ir tikėtina, jog tokioje struktūroje, kurioje yra atsižvelgiama į jo rekomendacijas kaip vertas dėmesio, jisai, esant būtinybei, ir vėl išdrįs veikti ir tokiu būdu įgyvendinti savo veiksmumą.

4.1.2. Informantės 21 portretas: regos sutrikimas

Informantės 21 atvejis

Informantė baigė specialiąją mokyklą. Įstojo į kolegiją, į biomedicinos mokslų specialybę, į mokamą vietą, tačiau jau po pusmečio perėjo į valstybės finansuojamą. Dabar informantė studijuoja trečiame bakalauro kurse, nuolatine studijų forma. Jai 22-eji metai. Informantė labai mėgsta savo specialybę ir per ją įgyvendina norą padėti kitiems žmonėms. Ji yra silpnaregė, serga glaukoma. Informantė yra patyrusi dvi komas, turėjo daug operacijų su narkozėmis, todėl atmintis labai susilpnėjusi. Jos darbingumo lygis 25%. Mokyti geriausia iš medžiagos elektroniniu formatu, skaitomos juodame fone kompiuteryje arba atspausdintos keturioliktų šriftu.

Informantė studijuoja aukštojoje neuniversitetinėje mokykloje. Aukštosios mokyklos aplinka pritaikyta iš dalies, priklausomai nuo fakultetų. Šiuo metu vyksta vieno iš fakultetų renovacija ir bendro naudojimo patalpos, auditorijos, sanitariniai mazgai bus pritaikyti judėjimo sutrikimų turintiems asmenims. Fakultete, kuriame studijuoja informantė, organizuojamos profesinės studijos regos negalią turintiems asmenims. Šių profesinių studijų studentai gali naudotis papildinamaisiais stiklais. Informantė studijuoja kitą specialybę. Valgykloje neigalūs studentai aptarnaujami be eilės. Perėjose prie šio fakulteto veikia garsiniai šviesoforai.

Informantės portretas susideda iš šių pagrindinių kategorijų: Akistata su aukštosios mokyklos realybe: „*Studijų pradžioj buvo labai sunku*“, Mokymosi strategija: „*Nepraleidau nei vienos paskaitos*“, Dalyvavimo principas: „*Kovoju už save ir reikalauju to, kas man priklauso*“.

Kategorija – Akistata su aukštosios mokyklos realybe: „*Studijų pradžioj buvo labai sunku*“

Studijų pradžia informantei buvo sudėtinga dėl neigiamo dėstytojų požiūrio į ją ir informacinės aplinkos pritaikymo poreikių. Pirmiausia, ji susidūrė su dėstytojų abejonėmis jos gebėjimu studijuoti: „*ką tu čia veiki, jei nematai?*“ ir vėliau dirbti pagal specialybę „*jei tu nematai tai kaip tu bendrausi su savo pacientais?*“. Norint sėkmingai studijuoti, informantei reikalinga studijų medžiaga elektroniniu formatu, kad galėtų skaityti kompiuteryje, tamsiame fone padidin-

tu šriftu. Dėl šios priežasties informantė turėjo pasirinkti sąveiką su dėstytojais, t.y. iš jų prašyti paskaitų konspektų elektroniniu formatu.

Informantė priėmė iki šių sąveikų situacijų išdrįso ne iš karto. Papildomas apsunkinantis faktorius, kad informantė buvo vienintelė grupėje silpnaregė, užtai kontaktuoti su dėstytojais ji irgi turėdavo viena. Informantė stebėdavo dėstytojus ir tik tuomet nusprendavo, ar galės prašyti: „*dažniausiai išklausydavau paskaitą ir matau kaip dėstytoja šneka, ar jinai griežta, ar jinai pikta*“. Jeigu informantė apsisprendavo prašyti, paprastai negalios atskleidimas ir poreikių išsakyimas vykdavo tokia forma: „*dėstytoja, tokia tokia yra problema, kad aš esu silpnaregė, sėdėdama pirmame suole, aš nematau ką jūs rodote, ar būtų galima gauti jūsų kažkokius tai nors konspektus, ar tas pačias skaidres, ar galima atsišviesti, persirašyti, o gal jūs galite rekomenduoti tam tikrą literatūrą?*“. Informantė dalinasi, kad buvo gerų dėstytojų, kurie ją suprato ir padėjo, pavyzdžiui, siūsdavo medžiagą (konspektus ir skaidres) į jos elektroninį paštą, paruošdavo atsiškaitymo klausimus padidintu šriftu, kartais pasidalindavo ir savo pribraukytais konspektais. Informantė susivesdavo tekstą į kompiuterį ir konspektus gražindavo dėstytojams. Daugelis dėstytojų elgiasi geranoriškai per paskaitas ir klausdami „*ar spėjat*“ labiausiai atsižvelgia į informantę (kuri sėdi pirmame suole ir bando konspektuoti tamsiame fone) ir pagal ją diktuoja paskaitos ritmą. Dažnai informantė ir grupiškai nespėja visko susikonspektuoti, tuomet tarpusavyje kartu pasidalina konspektais.

Buvo dėstytojų, kurie nesutikdavo duoti konspektų, o atsisakymo priežastys – baimė, jog informacija nutekės arba tiesiog griežtas atsisakymas be jokio papildomo argumentavimo. Paminėtina viena konfliktinė situacija su dėstytoja, kuri „*užsisėdo*“, nes, anot informantės, „*greičiausiai dėl to pačio, kad aš silpnaregė ir pasirinkau tokią specialybę, kuri, jos manymu, man netiko*“. Nepaisant didelių pastangų gerai suvokti jos dėstomą dalyką, kai būdavo daug laiko skirta pasiruošimui – medžiaga „*kalama atmintinai*“, buvo išvestas penketas (dešimtbale sistema), nors informantė žinojo, jog jos žinios yra vertos aukštesnio pažymio. Laikui bėgant informantė iš viso nustojo uždavinėti klausimus, nes juos uždavus, dėstytoja tiesiog nereaguodavo į ją.

Studijų pradžios sunkumas susijęs ir su emociniais elementais. Informantei įstojus trūko šilumos, palaikymo, ji jautėsi vieniša. Abejojantiems jos gebėjimu studijuoti ir dirbti iš pradžių teisingdavosi: „*bandžiau teisintis, kad su pacientu aš bendrausiu, taigi jis nestovės nuo manęs ten dešimtis metrų*“. Informantė sako „*buvo labai labai sunku*“ ir pirmame kurse labai išgyvendavo, o mamai skambindama vis sakydavo „*mama, mesiu aš tuos mokslus*“. Vieniškumo jausmas informantę lydėjo ir dėl to, jog jos grupė nebuvo ir nėra draugiška: įvyko susiskirstymas grupelėmis ir dažnai būdavo apkalbų. Informantė stengiasi atsiriboti nuo apkalbinėjančių ir „*su visais bendrauju, bet draugių neieškau*“. Pokalbiai su grupiokėmis dažniausiai vyksta apie studijas.

Per savo studijų laikotarpį yra mačiusi keletą neįgaliųjų studentų, tačiau su jais nėra bendravusi. Daugiau bendrauja su studijuojančiais toje pačioje kolegijoje pažįstamais iš jos specialiosios mokyklos.

Informantė antrame kurse nustojo atskleidinėti dėstytojams apie savo negalią ir iš jos ky-lančius mokymosi poreikius, nes ji matė ir manė, jog sakyti tampa beprasmiška ir „*pati pavar-gau nuo tų pasakinėjimų ir tų visų tokių jų reakcijų*“. Informantė tiesiog pradėjo rinktis lengves-nius mokytis dalykus. Ji teigia, kad per savo studijų metus kolegijoje nematė didelių pokyčių nei sudarant sąlygas studijuoti neįgaliesiems, nei požiūryje į studijuojantį neįgalų asmenį.

Tyrėjos komentaras: Sunkumai, patiriami studijų pradžioje, neįgaliesiems studentams faktiškai universa-lus dalykas, besikartojantis skirtingose institucijoje dėl panašių priežasčių. Šioje kategorijoje atskleidžiami studijų sąlygų sudarymo ypatumai regos negalią turinčiais studentais. Regos sutrikimų turintys studentai, lygiai taip pat kaip ir judėjimo negalią turintys, siekdami atsižvelgimo į jų specialiuosius poreikius turi rinktis sąveikų situacijas su dėstytojais. Šis pasakojimas, priešingai nei Informantės 1, parodo, kaip struktūra (Giddens, 1984) gali apriboti ne-galiųjų bendradarbiavimo iniciatyvų raišką.

Kategorija – Mokymosi strategija: „*Nepraleidau nei vienos paskaitos*“

Neįgalieji, siekdami būti vienodai konkurencingi su savo bendrakursiais, kartais turi įdėti daugiau pastangų ir disciplinos į savo mokymosi procesą. Informantė save įvardina kaip labai atsakingą ir pareigingą asmenį. Ji teigia, kad studijuodama nepraleido nei vienos paskaitos, tie-siog dėl to, jog negalėjo praleisti paskaitų, nes paskui būtų labai sunku susigaudyti.

Informantė dėl daug turėtų operacijų ir per jas taikytų narkozių dabar turi tik trumpalaikę atmintį ir negali mokytis pastoviai, nes informacija tiesiog pamirštama. Užtai artėjant koliok-viumams arba egzaminams visada mokosi vieną dieną anksčiau prieš atsiskaitymus: „*mokausi nuo ryto iki dešimtos vakaro*“, nes ji negali mokytis naktimis, jeigu kažko nesupranta „*kalu at-mintinai*“. Kaip teigia informantė, „*aš viską pasiekus savo atmintim*“ ir norėdama gerinti savo atmintį, ieško įvairių strategijų, kaip galėtų geriau įsiminti medžiagą. Informantė turi kalbos bar-jerų: ji nori pasakyti daug, tačiau nežino kaip tai padaryti, jos mintys šokinėja viena nuo kitos, sunku sukcentruoti dėmesį. Taip pat jai sunku rašyti glaustai ir visi rašto darbai parašomi la-bai išplėstai – struktūra gera, bet prastas stilius. Informantė „*kovoja*“ su stiliaus problema.

Ji atskleidžia, jog jaučia didelę motyvaciją įrodyti dėstytojams, kad gali ir turi gebėjimų. Kartais varomąją jėgą tampa pyktis: „*mane nuvertinai, tu dar gailėsiesi už šiuos žodžius*“. Pa-vyzdžiui, informantei svarbus pasiekimas, jog jai „*atmerktom akim*“ išvedė devynetą dėstytoja, kuri pirmame kurse buvo „*užsisėdusi*“ ant jos. Informantei padeda tiek dėstytojų palaikymas, tiek atstūmimai, nes jie suteikia stiprybės, o žodžiai „*ne ne ne*“ – užgrūdina. Jai ypatingai svar-bu, kad ji būdama silpnaregė, gali turėti aukštesnius pažymius nei jos įgalieji bendrakursiai.

Informantė šiuo metu nebemoka už mokslą ir tuo labai džiaugiasi. Tik pirmą pusmetį reikėjo mokėti ir žemesnius pažymius ji tiesiogiai sieja su tuo metu išgyventa depresija. Antrame kurse vidurkis pakilo iki reikiamo, kad mokslai būtų finansuojami valstybės. Mokėjimas už mokslą jai buvo labai aktualus klausimas: tiek dėl ekonominių priežasčių, tiek dėl jos savigarbos, kad ji gali mokytis nemokamoje vietoje „*meldžiausi kad tik man išeitų aštuonetas ir nereikėtų už mokslą mokėti*“. Vidurkio pagerėjimas siejamas su faktu, jog bendrabutyje perėjo į dvi vietas kambarį, kur pradėjo „*rimčiau žiūrėti į mokslą*“. Informantė į mokslą visada žiūrėjo rimtai, tačiau dabar ji galėjo skirti daugiau laiko mokslams, nes kambaryje būdavo ramybė ir geresnės darbo sąlygos. Prieš tai ji gyveno triviečiame kambaryje ir nebuvo deramų mokymosi sąlygų. Dabar informantė rašo diplominį darbą apie buitines priitaikymą silpnaregiams.

Tyrėjos komentaras: Lietuvoje neįgaliesiems įstatymais garantuojamas aukštojo mokslo prieinamumas, t.y. galimybė į jį patekti. Pačių studijų metu neįgalieji siekia būti vienodai konkurencingi ir sėkmingi, lyginant su bendrakursiais, nes tai yra svarbu jų savigarbos jausmo patvirtinimui, jie nori įrodyti, jog geba ir gali studijuoti ir nori būti vertinami už savo pasiekimus ir kompetencijas, negalią matant kaip kelintinį jų tapatumo aspektą, o ne pirminį (Watson, 2002). Kaina, kurią neįgalieji moka už vienodą konkurencingumą, reikalauja savo mokymosi stiliaus pažinimo, disciplinuotumo ir valios. Šis rezultatas tiesiogiai siejasi su Evans-Getzel ir Thoma (2008) atliktu tyrimu, kuriame identifikuojama, jog neįgalieji studentai, norėdami efektyviai veikti ir atstovauti savo bei kitų interesus turi turėti šiuos įgūdžius: spręsti problemas, suvokti savo negalią bei iš jos kylančius poreikius, turėti išsikeltus tikslus ir valdyti save.

Kategorija – Dalyvavimo principas: „Kovoju už save ir reikalauju to, kas man priklauso“

Kliūtys, su kuriomis susiduriama studijuojant ir mokymosi patirtys, prisideda prie aiškaus suvokimo ir savo vaidmens svarbos, gerinant studijų sąlygas, įsivardinimo. Anksčiau informantė mokėsi specialiojoje mokykloje, kur jautėsi gerbiama ir reikalinga. Ji buvo savo klasės seniūnė ir mokyklos renginių organizatorė, kaip renginių dalyvė aktyviai dalyvavo skirtinguose mokyklos renginiuose: „*aišku buvau pagarboj ir buvo malonu ir jaučiausi tokia pagerbta*“. Atėjęs į aukštąją mokyklą „*viskas apsivertė aukštyn kojom*“ ir ji nebebuvo tokia svarbi. Šis susidūrimas su pasikeitusia realybe informantei buvo itin sunkus ir ji sako, kad ta kova „*visiškai mane sugniuždė*“, bet tuo pačiu pareiškia, kad „*tu pati turi eiti kovoti už save, reikalauti, nes už tave niekas nepakovos visiškai*“. Ji pastebi savo asmenybės pokyčius studijų laikotarpiu ir teigia, jog tapo kovotoja: „*dabar iki trečio kurso atkeliavus, tai tiesiog jaučiu užsiugdžius savyje tą kovojimo instinktą*“ ir „*tiesiog jei kas ką, tai būtent kovoju už save*“. Informantė pastebėjo, jog „*jeigu aš tylėsiu tai niekas man neduos, niekas neatkreips į mane dėmesį*“, todėl „*einu reikalauju, žiūrausi įstatymus, man priklauso, man turi būti*“, „*tiesiog einu ir pati sakau*“, „*nereikalaus iš dėstytojų medžiagos – negausi*“. Ji išgyvena nerimą dėl savo pažįstamų iš mokyklos, kurie

yra visiškai akli ir kokios bus jų prisitaikymo sąlygos „*man pačiai baisu už juos*“, nes pati, būdama silpnaregė, patyrė įvairaus pobūdžio problemų.

Informantės užsispyrimas ir principų laikymasis atspindi ir specialybės pasirinkimo klausimu. Jos teigimu, regos negalią turinčių asmenų bendruomenėje vyrauja stiprus nusistatymas ir tendencija, jog neregiai kreipiami rinktis masažo specialybę, tačiau masažo specialybė rinkimosi momentu nedomino ir ji manė, kad „*galiu geriau*“. Informantei pavyko įstoti į kitą biomedicinos mokslų srities specialybę – ergoterapiją, kur „*savo specialybės nekeisčiau į jokią kitą*“ ir ji laiko tai dideliu pasiekimu, griaunant neregijų specialybės pasirinkimo variantų spektrą.

Informantė, siekdama pasisekimo studijose „*dirba*“ su savim: save drąsina „*tu gali, tu padarysi*“ ir jei „*šitiek laiko nepalūžai, dabar irgi turi nepalūžti*“. Didelį vaidmenį atlieka nuolatinis motinos palaikymas ir padrašinimas „*dar pabūk, dar pažiūrėkim, dar bandykim*“, „*bus ta skola bus, bet tu diplomo siek*“. Ištikus nesėkmėms, analizuoja situacijas, kodėl nepasisekė ir kur ji suklydo, kur galėtų kitą kartą pasielgti kitaip. Ji sako, kad „*kartais palūžtu*“, nors iš šono ir „*atrodau stipri asmenybė*“. Informantė stebi savo elgesį, reflektuoja ir save palaiko pozityviomis afirmacijomis.

Tyrėjos komentaras: Šioje kategorijoje neįgaliosios studentės buvimas aukštojoje mokykloje prilyginamas kovai už būvį, realybei, kurioje reikia išgyventi. Kovos motyvas gali būti siejamas daugiau su neigiama konotacija, tačiau, kita vertus, šią studentę galime matyti kaip subjektą, gebantį keisti socialinę tikrovę (Freire, 2000), pasirenkantį „kovos“ formą. Informantė įvardina tai kaip kovą, bet iš tiesų studijų sąlygų sudarymas yra garantuojamas įstatymais ir realiai aukštojo mokslo institucijos pagal juos išipareigoja sudaryti jas, vadinasi, informantė reikalauja to, kas jai teisiškai priklauso. Giddens (1984) pabrėžia veikėjo refleksyvumo svarbą, informantės atveju, matoma, jog vyksta nuolatinė savirefleksija, įgalinanti ir padedanti pagrindą tolesniam veikimui.

4.1.3. Informanto 24 portretas: klausos sutrikimas

Informanto 24 atvejis

Informantas lankė kurčiųjų darželį, mokėsi bendrojo lavinimo mokykloje. Pradėjo studijuoti vieną menų srities specialybę, tačiau po metų nutraukė studijas, išsivardinęs savo tikrąjį pašaukimą. Dabar informantas studijuoja bakalauro trečiame kurse kitą menų srities specialybę. Jam 23-eji metai. Svajoja apie studijas ir galimybę padirbėti užsienyje. Į pirmą vietą iškelia žinias ir tobulėjimą. Visą laiką studijavo valstybės finansuojamose studijose. Buvo išvykęs studijoms į užsienį pagal „Erasmus“⁷ studentų mainų programą. Informantas turi klausos negalią (visiškai negirdi), 35 % darbingumo. Bendrauja žodine kalba ir skaitydamas iš lūpų, taip pat moka gestų kalbą.

⁷ „Erasmus“ programa - tai populiariausia Europoje studentų mainų programa. Ją renka dauguma Lietuvos studentų, išvykstančių į užsienį, bei dauguma atvykstančių į Lietuvą užsienio studentų.

Informantas studijuoja aukštojoje universitetinėje mokykloje, ruošiančioje menų srities specialistus. Šioje aukštojoje mokykloje studijavo ir studijuoja sąlyginai daug kurčiųjų studentų, todėl, anot informanto, „*kurtieji jau įprastas įvykis*“. Fakultete, kuriame studijuoja informantas, jis yra vienintelis kurčias studentas, bendraujantis žodine kalba.

Informanto portretas susideda iš šių pagrindinių kategorijų: Vidurinė mokykla: „*Norėjau būti kaip visi*“, Akistata su aukštosios mokyklos realybe: „*Iš pradžių buvo sunku studijuoti*“, Požiūris institucijoje: „*Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės*“, Požiūris į mokslą: „*Tikiu sėkme, užtai reikia daug dirbti*“.

Kategorija – Vidurinė mokykla: „*Norėjau būti kaip visi*“

Informanto švietimo procesas prasidėjo nuo kurčiųjų darželio lankymo, kuriame buvo mokoma gestų kalbos. Jo motina, kuri yra girdinčioji, norėjo, jog sūnus mokytųsi kaip ir visi, o ne tik gestų kalbos ir bendrautų tik su klausos negalia turinčiais. Buvo priimtas sprendimas, jog bus lankoma „*normali*“ – bendrojo lavinimo mokykla ir bendraujama su girdinčiais. Kalbėti, skaityti ir rašyti informantas išmoko lankydamasis kartą per savaitę pas specialiąją pedagogę.

Mokymosi procesą bendrojo lavinimo mokykloje informantas dalina į du sąlyginius etapus: iki aštuntos klasės, kuomet nebuvo motyvacijos mokytis, o tik noras būti su bendraamžiais, ir antrasis etapas – po aštuntos klasės, suvokus ir įvertinus savo gabumus ir potencialą bei norimą studijuoti specialybę. Pirmasis etapas pasižymėjo „*buvo daug naujų žodžių, kurių aš nežinojau*“, kurie vėliau buvo išmokti ir po truputį vyko pripratimas prie mokymosi bendrojo lavinimo mokykloje proceso. Antrasis etapas pasižymėjo motyvacija mokytis „*aš turiu daug gabumų mokintis*“ ir suvokimu, jog taip bus artėjama prie svajonės – „*kuo greičiau baigti vidurinę mokyklą*“. Atsiradus motyvacijai mokytis, informantas padarė didelę pažangą, kuri pasiekta padedant mokytojams: išaiškinę užduotis ar medžiagą visai klasei, vėliau tai išaiškino asmeniškai informantui.

Šalia padedančių mokytojų, buvo ir abejojančių bei skeptiškai vertinančių informanto galimybes studijuoti, kurie sakė, jog „*nesugebėsi mokytis aukštojoje mokykloje, nesugebėsi išlaikyti kai kurių egzaminų*“. Tokios mokytojų reakcijos informantui kėlė pyktį ir vienišumo jausmą, todėl jis pradėjo pastoviai lankytis pas psichologę, po kurios konsultacijų tapo labiau pasitikintis savimi, „*pamiršo*“ savo negalią bei atnaujino santykius su draugais, pradėjo sportuoti (pas psichologę kartais lankosi ir dabar „*kaip svečias*“, tačiau daugiau pasidalinti esamojo laikotarpio patyrimais). Mokytojų abejonės informanto galimybėmis tapo papildoma varomąja jėga ir jis pareiškė mokėsi, nes „*norėjau būti kaip ir visi*“. Bendravimas su klasiokais buvo įvairus – „*vieni juokėsi iš manęs, o kiti bendravo geranoriškai*“, tačiau smurto patirti neteko.

Valstybiniai egzaminai buvo laikomi kartu su visais, atsisakyta lengvatų, nes „*norėjau išsilavinimą turėti taip kaip visi*“. Taigi iš esmės informantui pavyko įgyvendinti savo siekį dalyvauti ir būti vertinamam už savo pasiekimus.

Tyrėjos komentaras: Šioje kategorijoje atsispindi neigaliojo pastangos būti priimamam ir vertinamam lygiavertiškai su kitais moksleiviais, kas taip pat siejasi su Camilleri (1999) „pasiekimų sindromu“ ir Watsono (2002) teiginiais, kai „aš“ tampa kova, kai jie susiduria su nuomone, kokius gebėjimus gali turėti neigalieji. Taip pat ryškėja tendencija, jog neigaliųjų dalyvavimas yra skatinamas tiek jų palaikymu, tiek abejojimu jų gebėjimais, kas tampa varomąja jėga įrodyti, jog yra priešingai. Kategorijoje atsiskleidžia informanto asmeninės savybės, kaip užsispyrimas, motyvuotumas siekti užsibrėžto tikslo, kurios yra sąlyga tolesniam dalyvavimui. Išskiriama informanto savianalizė ir refleksija, lankantis pas psichologę, o, anot Giddenso (1984), veikėjo refleksyvumas – fundamentali žmogiškosios veiklos savybė ir save reflektuojanti sąmonė neatskiriama nuo socialinės praktikos.

Kategorija – Akistata su aukštosios mokyklos realybe: „Iš pradžių buvo sunku studijuoti“

Informantas, baigęs vidurinę mokyklą, pirmiausia įstojo į menų srities specialybę universitete, savo gimtajame mieste, tačiau vėliau suvokė trauką kitai menų srities specialybei, todėl po metų nutraukė studijas. Papildomai buvo jaučiamas poreikis išvažiuoti studijuoti į kitą miestą, nes „*norėjau atskirai nuo tėvų gyventi, norėjau patirti, ką reiškia gyventi kitoje vietoje*“. Po metų studijų universitete, informantas jautėsi labiau pasitikintis savimi nes, skirtingai nuo mokyklos, universitete kai kurie dėstytojai jį palaikė, drąsino ir skatino eiti pirmyn. Informantas, galutinai išsivardinęs, kokią specialybę nori studijuoti, nuvyko į pasirinktą aukštąją mokyklą Vilniuje išsiaiškinti tikslesnę informaciją, ką reikia padaryti, norint įstoti. Informanto tvirtas apsisprendimas atsispindi jo tikslingoje darbo strategijoje, ruošiantis stojamiesiems egzaminams: du kartus per mėnesį buvo važinėjama į kursus Vilniuje ir prašoma dėstytojo papildomų užduočių, kurias būtų galima atlikti namuose, nes kursų ir kelionės kaina kartu gaudavosi labai brangi.

Įstojus į aukštąją mokyklą pradžioje buvo sunku studijuoti dėl to, jog kai kurie dėstytojai abejojo informanto gebėjimu studijuoti ir vėliau, pabaigus studijas, dirbti pagal specialybę bei nežinojo, kaip reikia dirbti su studentu, turinčiu klausos sutrikimų. Pavyzdžiui, dėstytojai pradėdavo kalbėti trumpais sakiniais ir jų kalba primindavo tokią, kaip bendraujama su mažais vaikais. Informantas yra vienintelis turintis klausos negalią ir bendraujantis žodine kalba, ne tik savo kurse, bet ir visame fakultete. Dėstytojai, sužinoję, jog informantas yra kurčias, manė, jog jis bendrauja tik gestų kalba, turėjo abejonių ir klausimų „*kaip susikalbėsime, kaip dirbsime, kaip bendrausime*“ ir dėl to jautė baimę; jie reikalavo dirbti daug savarankiškai. Abejonės informanto gebėjimu studijuoti atsiskleidė ir santykiuose su aukštosios mokyklos administracija, kuomet jie „*bijojo mane išleisti į „Erasmus“*“, nes abejojo, ar studentas galės susikalbėti angliškai, kaip vyks bendravimas su dėstytojais užsieniečiais. Informantas mano, jog tokio požiūrio priežastis –

siauras požiūris į neigaliųjų integraciją Vakaruose, kad „*posovietinės valstybės neigaliųjų integracija, yra tas pats kaip Vakaruose*“.

Informantas negirdi, ką kalba dėstytojai arba ne visada gali suprasti, ką jie kalba dėl jų balso specifiškumo, todėl kyla įvairių nesusipratimų, problemų bendraujant ir „*gaunu mažiau informacijos nei kiti studentai*“. To pasekmė – ne visada tiksliai atlikti studijų reikalavimai. Informanto studijose daug individualaus bendravimo su dėstytojais ir praktinio darbo, o su dėstytojais bendrauja žodine kalba. Informantas į bendras teorines paskaitas kartais kviečiasi gestų vertėjus. Jam mokytiis pagelbėtų dėstytojų paskaitų konspektai, o dabar jis nuo draugų nusirašo konspektus arba dėstytojų prašo literatūros sąrašų. Jeigu kas neaišku, dėstytojai parašo informaciją ant lapelio.

Sunkumai patiriami bendraujant su naujais dėstytojais, nes jie keičiasi kas semestrą arba kas metus, kiekvieną kartą iš naujo reikia paaiškinti, kaip bus bendraujama ir kokie mokymosi poreikiai. Pastebėta tendencija su naujais dėstytojais, jog „*sunkiausiai sekasi kiekvieną rudens semestrą ir labai pasikeičia bendravimas su manim pavasarį*“. Dažniausiai pažymiai mažesni iš rudens semestrų nei pavasario. Informantas mano, jog dėstytojai turėtų iš anksto žinoti apie jo negalią ir mokymosi poreikius: „*aš turiu pranešti, kaip dirbti su manim*“. Kartais informantas prašo kitų dėstytojų, kurie jį puikiai pažįsta ir dirba su juo, kad jie paaiškintų kitiems dėstytojams darbo ir bendravimo su kurčiuoju specifika.

Tyrėjos komentaras: Ši kategorija dar kartą patvirtina tendenciją, jog neigalieji studentai studijų pradžioje turi praeiti „abejonių“ dėl jų gebėjimo studijuoti filtrą bei turi būti sukurtos sąlygos studijuoti, atsižvelgiant į specifinius iš negalios kylančius poreikius, tačiau praktiškai jie visi patenka į struktūras, kurios anksčiau visą laiką funkcionavo pagal įgalių asmenų poreikius. Informantas išskiria savos iniciatyvos svarbą, tuo pačiu metu tikimasi, jog dėstytojai savo ruožtu papildomai domėsis apie negalią. Žinojimo apie negalią kitimas iliustratyviai atsiskleidžia lyginant dėstytojų bendravimą ir informanto darbų vertinimą rudens ir pavasario semestruose. Tai vyksta dėl to, jog informantas, įgyvendindamas savo veiksnumą, pasirenka sąveikų situacijas su dėstytojais, kuomet atskleidžiami jo poreikiai, formuojamas dialogo santykis. Giddenso (1984) teigimu, veikėjas transformuoja tam tikrus procesus ir įvykių aspektus, šiuo atveju, mokymo specifika.

Kategorija – Požiūris institucijoje: „*Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės*“

Informanto nuomone, aukštosiose mokyklose turi vykti neigaliųjų asmenų integracija, kuomet būtų atsižvelgiama į mokymosi poreikius, kylančius dėl negalios. Integracijai iškeliamos dvi pagrindinės sąlygos: sėkmingai integracijai reikalinga žmonių pagalba, kuri priklauso nuo požiūrio ir mąstymo bei paties neigalaus žmogaus veiksmai „*reikia bendrauti, tobulėti, reikia įsidrąsinti*“. Informantas iš savo patirties mato, jog dėstytojų ir studentų požiūris keičiasi bendraujant. Jis mano, kad svarbu „*būti toks, koks esu*“, ir tuomet tampa įdomus ir keli kitų asmenų

susidomėjimą. Informantas pastebi, jog jo pažinimas kartais trunka ilgiau; kai kurie žmonės vengia su juo bendrauti, bet jis tai priima kaip natūralų faktą, nes jis irgi vengia bendrauti su nemėgstamais žmonėmis.

Informanto nuomone, dėstytojai padarė didelę pažangą ir pasikeitė jų požiūris „*dabar jau į mane žiūri daug dėstytojų kaip į lygų, giria mane, stengiasi padėti*“. Požiūris kito po 3 studijų metų, nes jis buvo motyvuotas, nuolat domėjosi specialybe bei gebėjimo bendrauti žodine kalba, ne tik gestų: „*pradėjo mane priimti toks koks esu ir padidėjo bendravimas ir palaikymas*“. Dėstytojai po truputį keičia bendravimo bei mokymo stilių: „*lėčiau kalba, jei nesuprantu – rašo*“. Informantas dėkingas dėstytojams, kurie jį palaikė, padėjo studijų laikotarpiu, užtarė ir apgynė dėl „Erasmus“ studijų galimybės. Dėstytojų palaikymas ir skatinimas: „*nebijok, eik pirmyn, nekreipk dėmesio į nesėkmes*“ buvo ypatingai svarbus.

Informantas pastebi, tolerancijos lygis Lietuvoje atsilieka žymiai nuo Vakarų Europos. Jo manymu, Lietuvoje turi keistis žmonių mentalitetas, norint priimti neįgaliosius tokius, kokie jie yra: „*tai lemia tolerancijos kokybę ir kartu ekonominė – bendruomeninė gerovė*“. Sėkminga integracija gali vykti tik su sąlyga jei: „*žmogus žiūri kaip į žmogų*“, nes technikos pagalba ne visuomet pasiekama. Jis kritikuoja dėstytojus, kurie kalbėdami apie negalią akcentuoja globą ir pagalbą ir mano, kad jie turėtų keisti savo mąstymą ir matyti neįgaliosius, kaip lygius ir turinčius tokias pačias teises. Informantas mano, jog lygybės egzistavimo prielaida „Erasmus“ studijose Vokietijoje leido lengviau susikalbėti ir susitarti su dėstytojais. Nors Vokietijoje, jis pastebėjo, jog labai mažai kurčiųjų siekia aukštojo išsilavinimo.

Tyrėjos komentaras: Požiūris laikomas esminiu atspirties tašku, kuriant lygiavertes studijas neįgaliesiems. Požiūris keičiasi per bendravimą ir priklausomai nuo to, kaip elgiasi neįgalusis, kokias sąveikų situacijas jis konstruoja, kokie jo gebėjimai. Vadovaujantis Giddensu (1984), pasikeitimas – tai struktūros pasikeitimas, kurioje padeda egzistuoti kitos taisyklės bei resursai ir atsakas į neįgaliųjų studentų poreikius, jų dalyvavimą, tampa tipizuota elgesio schema kasdieninėje studijų proceso organizavimo rutinoje dalimi. Informantas refleksyviai mąsto ir lygina dvi švietimo sistemas, kuriose mato ir teigiamas, ir neigiamas puses dėl neįgaliųjų studentų dalyvavimo galimybių aprėpčių.

Kategorija – Požiūris į mokslą: „Tikiu sėkme, užtai reikia daug dirbti“

Informantas tiki, jog jo ateityje laukia pasisekimas specialybėje, užtai jis sąmoningai apsisprendęs daug mokytis ir suvokia, jog sėkmė priklauso nuo prieš tai padaryto didelio įdirbio: „*aš išmoksiu, aš viską galiu*“. Informantas dabar jau priprato mokytis, gerai jaučiasi universitete, jį motyvuoja jo specialybė: „*man viskas gerai sekasi*“. Net ir sunkiausiais momentais nenorėjo mesti mokslų. Jis įvardina, kas yra „teisingas“ studijavimas: „*nesirūpinau pažymiais, tik žinoti, tobulėti, keliauti ir bendrauti su skirtingais žmonėmis*“. Informantas savo sėkmę studijose ir

besikeičiantį dėstytojų požiūrį į jį sieja su savo paties didele motyvacija mokytis ir aktyvumu studijose – dalyvavimu projektuose ir laimėtais specialybiniais konkursais. Motyvaciją, drąsą ir tikėjimą savimi jis įvardina kaip sėkmės formulę, padėjusią ir padedančią siekti savo tikslų profesinėje ir santykių su dėstytojais bei kursiokais srityje.

Sėkmės patvirtinimu informantas laiko savo užsibrėžto tikslo pasiekimą – „Erasmus“ studijas. Jis pasiekė šiam laikotarpiui išsikeltus tikslus: „išmokti bendrauti anglų kalba savu stiliumi, pažinti skirtingas žmones ir sugebėti su jais bendrauti, ir išmokti savarankiškai mąstyti ir dirbti“. Pagerino bendravimo įgūdžius, turėjo galimybę palyginti ir įvertinti dviejų švietimo sistemų ypatumus, tai prisidėjo prie jo kritiškesnio mąstymo. Atrado neformalią ir paprastą dėstytojų su studentais bendravimo kultūrą, kuri jį žavėjo ir stebino, nes nėra praręs: „*buvau drovus ir šokiruotas, kai su profesoriais gėrėme alaus ekskursijos metu*“. „Erasmus“ studijų patirtis labai padėjo pažinti save ir praplėsti akiratį. Pasisekimas „Erasmus“ studijose buvo akivaizdus įrodymas jo aukštosios mokyklos administracijai Lietuvoje, abejojusiai jo gebėjimais, jog jis geba ir gali. Dabar informantas svajoja apie magistro išsilavinimo įgijimą užsienyje, stažuotčių galimybes firmose, neatmeta doktorantūros galimybės. Pirmuosius žingsnius dėl tolesnių studijų jau atliko būdamas Briuselyje, kuomet apsilankė Europos neįgaliųjų forume, išsiaiškinti galimybes dėl studijų užsienyje.

Tyrėjos komentaras: Informantas yra reflektuojantis, apsisprendęs, save pažįstantis ir teigiamai save vertinantis veikėjas (Giddens, 1984), turintis profesines ambicijas ir karjeros planus. Savybes ir požiūrį apie save, kurias turi informantas, galima priskirti prie Sunderland ir kt. (2009) „tyliojo“ neįgalumo diskurso. Savęs pažinimas, užsispyrimas ir sėkmingos prieš tai buvusios informanto dalyvavimo patirtys aukštojoje mokykloje, profesiniuose konkursuose, užsifiksavo jo praktinėje ir diskursinėje sąmonėje (Giddens, 1984). Dėl šių priežasčių, informantas jaučiasi tvirtas ir tiki savo sėkme, kuri, jo suvokimu, tiesiogiai tuo pačiu metu priklauso nuo jo įdedamo darbinio indėlio. Informantas jau yra išbandęs ir žino turįs, pagal struktūracijos teoriją – transformuojančius gebėjimus, kuriuos pritaikė auštojo mokslo institucijoje Lietuvoje bei „Erasmus“ studijose. Žino ir tiki, jog šiuos gebėjimus pritaikys magistro studijose užsienio universitete, atlikdamas stažuotes, todėl negalia jo gyvenime neapriboja pasirinkimų.

4.1.4. Informantės 28 portretas: somatinis sutrikimas

Informantės 28 atvejis

Informantė baigė bendrojo lavinimo mokyklą. Šiuo metu studijuoja socialinių mokslų srities specialybę nuolatinė studijų trečiame bakalauro kurse. Ateityje svajoja tapti teisėja. Jai 20-mt metų. Diabetu serga 19,5 metų. Jos darbingumo lygis 40%. Informantės pagrindinis poreikis – studijos laisvu grafiku.

Informantė studijuoja aukštojoje universitetinėje mokykloje, kuri yra iš dalies pritaikyta judėjimo sutrikimų turintiems asmenims.

Informantės portretas susideda iš šių pagrindinių kategorijų: Dalyvavimo principas: „*Aš kovosiu ir niekada nepasiduosiu*“, Negalios apribojimai: „*Pasiekimai ateityje priklauso nuo sveikatos*“.

Kategorija – Dalyvavimo principas: „*Aš kovosiu ir niekada nepasiduosiu*“

Mokyklą pabaigė aukščiausiais pažymiais, įstojo į teisės studijas, o didžiausia dabartinė svajonė – vieną dieną tapti teisėja. Su šiuo siekiu susijęs ir informantės požiūris į jai, pagal įstatymus priklausančią, studijų sąlygų sudarymą: „*dėl to aš taip kovojau, vat nenoriu pasiduot, dėl to, kad aš irgi turiu teises ir aš nenoriu, kad jos būtų niekinamos*“. Susidūręs su sunkumais ir nevilties momentais studijų laikotarpiu, motina, iš kurios jaučia nuolatinį palaikymą, primena apie jos svajonę tapti teisėja, kuri vėl tampa varomąja jėga.

Pirmieji studijų metai buvo sunkūs dėl didelio studijų krūvio ir dėl to, jog nebuvo atsižvelgiama į negalią. Informantė pastebi, kad universitete yra pritaikymų judėjimo negalią turintiems asmenims, tačiau kitokią negalią turinčių asmenų poreikiai lieka antrame plane: „*universitete nelabai kažkam rūpi, ar tu įgalus, ar neįgalus, tavo čia problemos*“. Pirmais studijų metais informantė nežinojo apie teikiamą finansinę paramą neįgaliesiems universitete, nors jos dokumentuose matėsi, kad ji turi neįgalumą, tačiau „*kažkaip niekam tas labai nerūpėjo*“. Dėl to informantė nusprendė pati aiškintis, ieškoti informacijos apie galimą paramą neįgaliesiems studijų metu, o išsiaiškinusi, pradėjo gauti išmokas neįgaliesiems.

Informantei, norint sėkmingai studijuoti, buvo būtinas laisvas studijų grafikas, o norėdama jį gauti pačiai: „*teko domėtis, skaityt ir įstatymus*“, nes „*niekas tokios informacijos neteikia*“, nors ji šiuo klausimu lankėsi pas metodininę. Norėdama gauti laisvą grafiką, ji ketino nueiti pas rektorių, tačiau jos ten neįleido ir tuomet informantė parašė jam laišką. Ji dėkinga už operatyvų jo atsakymą. Rektorius nurodė kreiptis pas prorektorių ir pastarasis paaiškino viską: „*kaip ką daryt, kad parašyt prašymus, tikrai labai objektyviai*“. Informantė dėkinga ir metodininkei, kuri „*galiausiai tikrai padėjo, paaiškino, kaip ką padaryt*“. Laisvą studijų grafiką informantė gavo antrame kurse.

Studijuodama pagal laisvą grafiką, paskaitose lankosi dvi savaites, o po to keletą dienų daro pertrauką ir mokosi tik namuose, tada „*atsigaunu ir toliau grįžtu*“. Ji teigia, kad praleidimai būna dažniausiai dėl sveikatos: „*sveiki nevaikšto nei į seminarus, nei į paskaitas*“, o „*aš ateinu, kiek galiu, ir tai dar blogai, kad ne į visus eini*“. Informantė pastebi, kad dėstytojais mano, jog su asmenimis, kurie turi laisvą grafiką „*tikrai kažkas negerai*“. Kitas laisvo grafiko pranašumas tai, kad galima lanksčiau derinti egzaminų laikymą, nes „*nelaisvas grafikas – skolu bagažas*“. Informantei svarbu, kad jos žinios būtų įvertintos tiek, kiek jos vertos ir tuo pačiu, kad būtų atsižvelgiama į jos sveikatos sutrikimus. Kaip ji teigia: „*neriekalauju dešimtukų už*

nieką“ ir ji mano, kad iš esmės dėstytojai vertina objektyviai. Tuo pačiu norima, kad būtų atsižvelgiama į jos galimybes ir pastangas, tačiau pati informantė dėstytojams apie savo negalią neatskleidžia, o „*jie irgi neklausinėja*“. Apie jos negalią žino kai kurie kursioikai.

Informantė save laiko užsispyrusia ir kategoriška: „*jeigu šauna į galvą – vistiek padarysiu*“ ir beveik neįmanoma pakeisti jos nuomonės arba ji nepripažins, jog yra neteisi. Informantė teigia: „*kovosiu ir niekada nepasiduosiu*“, nes negali laimėti, jeigu nekovoji – „*kitaip gyvenime nežinau, kaip išsisukt, jei dėl savęs nekovosi*“. Ji mano, jog svarbiausia – mylėti save: „*niekam tu nerūpi, jeigu pačiam sau nerūpėsi*“.

Tyrėjos komentaras: Informantės dalyvavimo amplitudė skiriasi nuo prieš tai aptartų studentų, turinčių matomus judėjimo, regos, klausos sutrikimus, nes, turint nematomą sutrikimą, visuomet iškyla sutrikimo įrodymo ar jo sunkumo kvestionavimo klausimas (Fox ir Kim, 2004). Informantė sąmoningai suvokia, jog jos aukštojoje mokykloje skiriama mažiau dėmesio nematomą negalią turintiems asmenims ir savo pasakojime ji tai naudoja kaip jai naudingą papildomą argumentą įrodyti šį faktą. Informantė tipiškai atitinka Giddenso (1984) veikėjo apibrėžimą, jog tai iš anksto apgalvojantis, tikslingas, racionalus individas, kuris elgiasi vadovaudamasis savo žinojimu ir tikėjimu savo veiksų padariniais. Informantė išdrįsta rašyti prašymus, eiti pas rektorių dėl šio klausimo ir pasiekia, ko norėjusi – laisvo grafiko.

Kategorija – Negalios apribojimai: „Pasiekimai ateityje priklauso nuo sveikatos“

Diabetas su savimi atsineša daug apribojimų, todėl pasiekimai ateityje tiesiogiai siejami su sveikata. Informantė pastoviai prisiziūri, leidžiasi insuliną, nevartoja alkoholio, stengiasi valgyti viską, nors maisto pasirinkimas apribotas. Savo atvejį vadina geresniu, nes jos draugai: „*išvis beveik nieko nevalgo*“. Diabeto simptomai: dažnai tirpstančios rankos ir kojos, susinervinus pakyla cukrus ir skauda galvą, o nuo šio skausmo nepadeda jokie vaistai. Sumažėjus gliukozės kiekiui kraujyje, padidėja nervingumas ir darosi silpna. Gali prasidėti paralyžius: „*jeigu man spaudžia galvą, būna ne tik, tirpsta rankos, lūpos – nu kaip paralyžius, toks jausmas lyg paralyžuoja. Vat pusę veido – vat negali pajudint dešimt penkiolika minučių, vat būna, kad ir tokie už-eina. Nu ir kur tu iš namų išeisi? Nu išeisi ir nedaėisi...*“.

Informantė teigia: „*sveikas ir neįgalus žmogus vis dėl to nėra vienodi*“ dėl iš ligos ar negalios kylančių apribojimų. Ji save įvardina kaip fiziškai silpnesnę, greičiau pavargstančią: „*negaliu pasiekti tokių pat rezultatų kaip sveikas žmogus*“. Nors informantės pagrindinė veikla yra mokslai, tačiau kartais mokslų krūvis jai būna per didelis ir ji sako: „*aš pripažįstu, kad esu – nesu lygi dėl to... Nu, kad man yra per sunku*“. Užtai ji mano, jog neįgaliesiems turėtų būti taikomos minimalios nuolaidos (sudaromos sąlygos, atsižvelgiant į sveikatos sutrikimus) ir tokio rūpesčio rodymas iš universiteto būtų stimulas mokytis. Informantei sunku išbūti paskaitose pusantros valandos, ypač sunku mokytis per sesijas, nes ilgas ir intensyvus mokymasis pasibai-gia galvos skausmais, nors ji bando mokytis su pastoviomis poilsio pertraukomis. Pirmae kur-

se informantė turėjo septynias skolas, kurios, kaip ji įvardina, buvo studijų proceso prisitaikymo kaina. Šias skolas ji išsilaiškė jau antrame kurse: „*teko ir per naktį pasėdėt*“, ji buvo patenkinta šiuo rezultatu. Paskutinę sesiją pabaigė dešimtukais, tačiau po to mėnesį reikėjo gydytis ligoninėje. Iš vienos pusės: „*buvo prasta sveikata, bet buvo be skolų*“, tačiau „*per didžiulė kaina, kad pažymiai vardan sveikatos*“. Informantė save laiko ne prastesne už grupiokus, tik pripažįsta, kad jai kartais būna sunkiau. Turi išsikelusi tikslą – pirmiausia pabaigti bakalaurą ir, jeigu: „*sveikata leis, tai ir toliau tada*“. Siekia, kad bent moksle jai sektųsi geriau ir kad tai būtų sritis, kur išryškėja jos asmenybės stiprybės.

Informantė pripažįsta: „*jeigu būčiau sveika – būtų daug geriau*“, tačiau „*nieko negaliu pakeisti*“. Ji teigia, jog yra pripratusi prie savo ligos, tačiau norėtų būti sveika: „*turiu ligą, su kuria aš galiu kovot*“ ir „*liga neturi manęs nugalėt*“. Informantė turi problemų su širdim ir dėl to, kad serga diabetu, jai reikalinga operacija: „*apmaudu, kad vienas prie kito ir papildo*“. Viltimi visada laikomi naujausi medicinos atradimai, pavyzdžiui, informantė girdėjo, jog Maskvoje pradėtos kasos persodinimo operacijos ir ji tikisi, kad tokios operacijos bus pradėtos daryti ir Lietuvoje.

Tyrėjos komentaras: Informantės pasakojime atsiskleidžia, jog ji labai gerai pažįsta savo sutrikimą, žino dėl jo kylančius apribojimus ir yra su juo susigyvenusi. Šiuo atveju, išskyla lyginimo situacijos neįgalieji vs įgalieji, kuomet, iš vienos pusės, pripažįstami dėl sutrikimo atsirandantys fizinio kūno apribojimai, kurie atitolina neįgaliuosius nuo įgaliųjų fizinių pajėgumų, iš kitos pusės, pabrėžiamas vienodas intelektinis potencialas, ypač, esant atsižvelgimui į specialiuosius poreikius. Šią situaciją galima matyti per Shakespeare'o (2006) interakcinio modelio prizmę, kuomet žmonės neįgalūs ir dėl savo kūno sutrikimų, ir dėl visuomenės (konkrečiai, suvokimo sudaryti atitinkamas sąlygas neįgaliajam funkcionuoti). Įdomu, jog informantė, pati studijuodama teisę ir teigianti, jog yra susipažinusi su įstatymais, atsižvelgimą į specialiuosius poreikius interpretuoja kaip nuolaidų taikymą, nors įstatymuose tai laikoma sąlygų sudarymu, siekiant užtikrinti lygiavertes studijas.

4.1.5. Informanto 3 portretas: judėjimo sutrikimas

Informanto 3 atvejis

Informantas baigė bendrojo lavinimo mokyklą, tačiau jo pagrindinis mokymasis vyko namuose. Būdamas mokyklos paskutinėje klasėje, įkūrė savo įmonę, kurioje padirbęs du metus nusprendė studijuoti socialinių mokslų srities specialybę. Tris su puse metų studijavo neakivaizdinėse studijose aukštojoje universitetinėje mokykloje ir jas nutraukė. Jam 25-eri metai. Jis turi judėjimo sutrikimų ir juda vežimėliu. Jo darbingumo lygis 20%.

Informantas studijavo aukštojoje universitetinėje mokykloje, kuri iš dalies pritaikyta judėjimo sutrikimų turintiems asmenims.

Informanto portretas susideda iš šių pagrindinių kategorijų: Nusivylimas aukštuoju mokslu: „*Nutraukiau studijas*“, Dalyvavimo principas: „*Neigalieji pirmiausia patys turi rodyti iniciatyvą*“, Gyvenimo filosofija: „*Aš žinau, ko noriu*“.

Kategorija – Nusivylimas aukštuoju mokslu: „*Nutraukiau studijas*“

Informantas dvyliktoje klasėje įkūrė savo įmonę, kurioje nuo tada pradėjo ir dirba iki šiol. Dvejus metus informantas tik dirbo ir „*nieko negalvojau apie studijas*“. Vėliau „*stojau, nes taip reikia*“: buvo jaučiamas spaudimas, kad turiu mokytis – iš šeimos ir artimosios aplinkos. Informantas turėjo viltį, kad „*studijos bus į naudą*“ ir kad gaus papildomų žinių, kurios pravers valdant savo įmonę: „*deja, nepadėjo*“. Renkantis specialybę pagrindiniai kriterijai buvo: specialybės susietumas su informanto darbu, studijų kokybė, miestas, būtinai tas, kuriame studijuoja jo sesuo, o į aplinkos pritaikymą žiūrima nebuvo.

Studijos informantui buvo „*įdomi patirtis*“: „*studijos vyko labai linksmai*“, „*patiko viskas, kas ne studijos*“ ir „*kažką išmokau*“. Jis studijavo neakivaizdinėse studijose, todėl beveik visada gyveno savo gimtajame mieste, o sesijų laikotarpiui, kartu su draugu bendrakursiu, atvažiuodavo į miestą, kuriame buvo jo universitetas ir apsistodavo pas savo seserį. Informantas išskiria neakivaizdinių studijų specifiką, jog vyksta „*žiauriai aktyvus bendravimas tarp studentų*“ internete, kur apsieikiama informacine medžiaga ir toks bendravimas informantui buvo labai priimtinas ir „*fainas*“. Informantas, ruošdamasis egzaminams, parengdavo klausimus-atsakymus „*po to visi darydavo špargalkes iš to, aš mokydavausi, kaip gerai, taip gerai*“. Studijuojant įveikė baimę viešai pristatinėti darbus. Labai teigiamai atsiliepia apie jam dėčiusius dėstytojus: „*labai padėdavo bet kokioj situacijoje*“ ir dirbo savo darbą teisingai.

Studijas informantas nutraukė būdamas ketvirto kurso viduryje (iš penkių). Jis teigia, kad stengėsi mokytis ir norėjo, kad jam pasisektų, bet „*studijos absoliučiai nedavė jokios naudos*“ ir buvo gaila tų metų, kuriuos dar būtų reikėję praleisti šitose studijose: „*man trūko kantrybė ir aš viską užbaigiau*“ – „*einu skaityt knygų ir dirbt*“. Kadangi bendrojo lavinimo laikotarpiu informantas mokėsi namuose, jis neturėjo daug patirties su klasiokais ir faktiškai pirmieji jo mokslo draugai buvo jo kursioakai ir „*mokymosi bendrai patyrimas*“. Ryšys su kursiokais palaikomas toliau, yra abipusis, kaip viena jo kursioakė pasakė „*džiaugiuosi, vat ką iš mokslų pagrinde gavom – tai susipažinau su tavim*“ ir tai išgirsti informantui buvo labai „*miela*“. Jam nebuvo gaila nutraukti studijas, tačiau buvo gaila palikti kai kuriuos dėstytojus, artimais draugais tapusius bendrakursius.

Tyrėjos komentaras: Informanto požiūris ir patirtys skiriasi nuo prieš tai aptartų neigaliųjų studentų pasakojimų, nes šiam studentui studijų metu praktiškai neiškyla jokių problemų, kuriuos buvo akivaizdžios kitų studentų atveju ir kurios, įvertinant jo judėjimo sutrikimą iš dalies pritaikytoje aukštojo mokslo institucijoje, iškilti

turėtų. Tai galima aiškinti pagal Giddens (1984) veikėjo taisykles ir resursus, kurių šis informantas turi daugiau nei kiti – finansinė nepriklausomybė, platus socialinis tinklas, per auklėjimo procesą įgytas savarankiškumas ir proaktyvus požiūris į darbą, gebėjimas pasirūpinti savimi. Dėl šių turimų taisyklių ir resursų informantas priima sprendimą nutraukti studijas likus vieneriems metams iki jų pabaigos, nes jam per daug gaila gaišti likusį laiką. Nepriklausomybė, verslumas ir finansinis saugumas šiam informantui atsveria įgyto aukštojo išsilavinimo svarbą ir galima dėl to įgyti tapatumą.

Kategorija – Dalyvavimo principas: „Neįgalieji pirmiausia patys turi rodyti iniciatyvą“

Informantas teigia, kad dėl judėjimo universitete jam nebūdavo problemų, nes jis visada „su kažkuo būdavau“ ir jo teigimu net nėra buvę situacijos, kad nebūtų palydinčio asmens. Informantas teigia: „jeigu reikia, surandu ką reikia“, nes „draugų pilna visur“. Auditorijose jis prisitaikydavo kur sėdėti: mažose buvo pratraukiamas stalas, o amfiteatrinėse – sėdima viršuje. Svarbiausia, kad gerai girdėtusi. Todėl informantas nieko iš dėstytojų specialaus nėra prašęs, „o ko prašyt galėjau?“, klausimai būdavo susiję tik su mokslais.

Informantas pasakoja apie „juokingą“ situaciją su neveikiančiu liftu. Vieną kartą paskaitos vyko šeštadienį, kuomet liftas buvo išjungtas, todėl kursioakai nešė neįgalųjį laiptais į septintą aukštą ir „lipom išsišiepe“. Tuomet paprašė budėtojo, kad daugiau nebūtų išjungiamas liftas šeštadieniais ir problema buvo išspręsta. Jis pastebi, kad universitete pabaiginėjamas statyti užvažiuavimas, todėl nebeturėtų kilti problemų dėl patekimo į pastatą. Informanto nuomone, aplinkos pritaikyme svarbios visos smulkmenos, pavyzdžiui, kad nebūtų, jog liftu „iš pirmo aukšto į antrą nevažiuojam, o iš antro į pirmą važiuojam“. Išreikšti poreikiai buvo tokie: žemesni laiptai, į visus aukštus važiuojantis liftas ir žemiau lifte esantys mygtukai.

Informantas, paklaustas, ar norėtų dalyvauti neįgaliųjų iniciatyvinėje grupėje universitete atsako, jog padėtų, jeigu reikėtų pagalbos, bet asmeniškai tam poreikio nejaučia. Jis sako, kad jeigu neįgaliųjų bendruomenė universitete nesikuria: „jeigu kažkas nevyksta, vadinasi, jiems nereikia“ arba reikia tik mažam skaičiui žmonių. O tiems, kurie siekia ir nori, belieka tik viena išeitis, nes „niekas už juos to nepadarys“ ir jeigu „sugeba lankyt universitetą, nu tai kaip jie gali nesugebėt, esant poreikiui, padaryti bendruomenės?“ Informantas teigia: „man to nereikėjo ir aš apie tai net negalvojau“. Lygiai dėl tos pačios priežasties, jis nesiekė jokių pokyčių universitete ar sąlygų pagerinimo, nes jam jų tiesiog nereikėjo.

Iniciatyva, jeigu neįgaliesiems kažko reikia aukštojoje mokykloje, informanto nuomone, turi pirmiausia ateiti iš jų pačių. Jis vadovaujasi principu: „jeigu man kažko reikia, einu ir pasiimu“. Taigi, neįgalieji turi patys kurtis sąlygas ir palygina: „sotus alkanas niekada nesupras“.

Informantas įsitikinęs, jog visuomet reikia pradėti nuo savęs, nes „*važinėjimas kėde visko nepateisina*“ ir visi turi vienokias ar kitokias galimybes.

Tyrėjos komentaras: Ši kategorija iliustruoja neigaliųjų studentų kaip potencialių, turinčių galią ir gebėjimų, veikėjų veiksmo įgyvendinimą, jeigu jiems tie veiksmai atrodo tikslingi ir reikalingi tų veiksmų padariniai (Giddens, 1984). Šiuo atveju, pats informantas, iškilus jam aktualioms problemoms, jas sprendė, tačiau neturėjo nei poreikio, nei intereso užsiimti globalesniu neigaliųjų studentų problemų sprendimu dėl paprastos priežasties, nes jam tai nebuvo aktualu. Lygiai tokį patį požiūrį jis turi į kitus negalią turinčius asmenis – kaip Giddensiškai tikslingus ir racionalius individus – ir jei jie nieko neinicijuoja, vadinasi, jiems to nereikia. Toks požiūris tarytum dar kartą nuima neigaliųjų, kaip priklausomų ir neturinčių galios spręsti (Barnes ir Mercer, 2010), šydą. Kita vertus, darbo autorė įvertina kontekstą ir informanto socializacijos procesą, kurio metu nuo pat vaikystės buvo formuojamas jo kaip galinčio, gebančio mąstyti, veikti, dirbti tapatumas ir ekspektacijos, kurios skiriasi nuo kitų informantų patirčių, ypač vidurinės mokyklos laikotarpiu.

Kategorija – gyvenimo filosofija: „*Aš žinau, ko noriu*“

Informantas teigia, jog jo aktyvus gyvenimas prasidėjo nuo penkerių metų: jis turėjo „*milijonus*“ draugų, retai būdavo namuose ir jam tuo metu labiausiai trūko ramybės. Jis teigia, kad sėkmė dažnai priklauso nuo žmogaus apsisprendimo: „*aš žinau, ko noriu*“ – būti laimingu ir uždirbti daugiau pinigų „*kad mano atlyginime dar būtų nulis, dar atsirastų vienas arba du kitais metais*“. Norą „*kažką daryt ir keist*“ jis gavo iš tėvų ir „*jų pavyzdžiai daug ką davė*“, nes abu tėvai buvo labai veiklūs ir visą laiką dirbo keliuose darbuose. Jis tiki, jog „*viskas tik nuo tavęs priklauso*“: nuo teigiamų minčių ir „*viskas ateina, apie ką galvoji*“. Apie mąstymo ir nusiteikimo svarbą informantas teigia galįs parašyti daug knygų. Pirmiausia reikia susitvarkyti su savimi ir atrasti balansą: jam padeda pokalbiai su draugais, muzika, meditacija. Vienas pagrindinių jo siekių – vidinė ramybė.

Informantas mano, kad skundžiasi tiek įgalūs, tiek neįgalūs asmenys ir dėl tų pačių priežasčių, nes tai priklauso daugiausiai nuo žmogaus charakterio. Jis bendrauja su tais žmonėmis, kurie jam yra įdomūs ir jų nesirenka pagal įgalumą ar neįgalumą. Jis nėra dalyvavęs jokiaje neigaliųjų veikloje ir nejaučia bendrumo ar poreikio bendrauti konkrečiai su neigaliaisiais.

Informantas, kalbėdamas apie save teigia: „*esu toks, kaip ir kiti žmonės*“. Jis pats nesijaučia neįgalium ir kitiems etikečių neklįjuoja. Informantas nežino, ar negalia yra našta, ar dovana, jam svarbiausia, kad jis gali būti naudingas. Save laiko gražiu, fainu ir protingu. Jis mano: „*man viską pasako tai, kad aš jeigu turėčiau galimybę pasikeist savo gyvenimą į kitą, aš niekad to nedaryčiau, jokiais būdais*“. Kalbėdamas apie „neigaliųjų“ termino vartojimą sako „*niekaip nenorėčiau būti vadinamas, o kaip Jūs norėtumėt būti vadinami?*“. Tuo pačiu jis galvoja, kad „*tegu vadina, kaip jiems patogiau*“ ir „*žodis – tai tik žodis*“. Jaučiamas informanto savęs pažinimas ir susigyvenimas su savo negalia.

Tyrėjos komentaras: Kategorijoje atsiskleidžia tamprus socializacijos proceso metu įgytų patirčių ryšys su individo savęs vertinimu ir savęs suvokimu, kaip galinčiu keisti socialinę tikrovę (Giddens, 1984; Freire, 2000). Šios informanto patirtys priskirtinos „tyliajam“ neigalumo diskursui (Sunderland ir kt., 2009), kur neigalieji patrauklūs, konkurencingi, seksualūs, laimingi ir nepriklausomi. Informanto savo negalios priėmimui įtaką darė ir tai, jog jis iki aukštosios mokyklos, buvo tik įgalių žmonių apsuptyje ir ekspektacijos jo atžvilgiu buvo keliamos remiantis įgaliems asmenims keliamais pasiekimų standartais, neakcentuojant neigaliojo priklausomybės, galimų turėti gebėjimų lygio ir t.t.

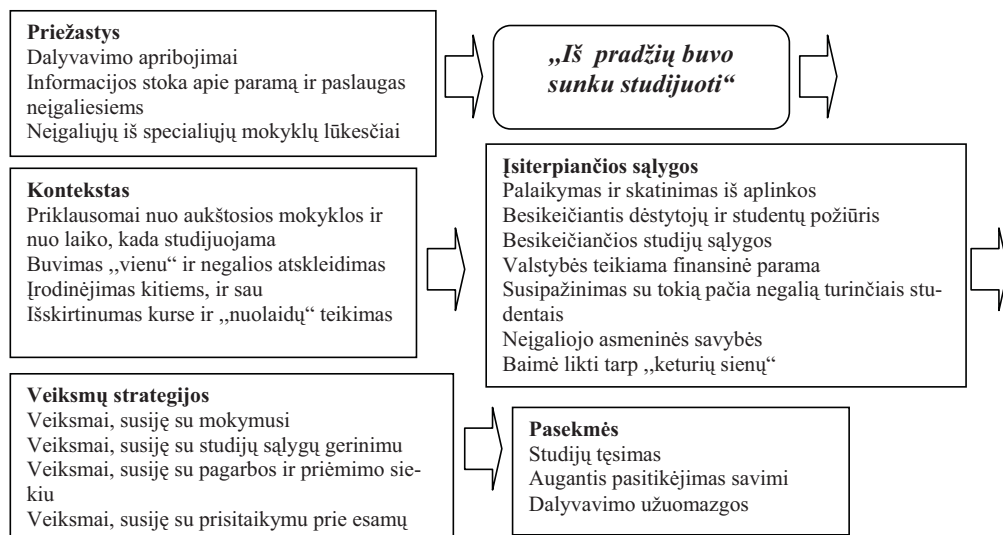
4.2. Ašinis kodavimas

Šiame empirinių rezultatų pateikimo etape išskiriamos ir kontekstualiai aprašomos pagrindinės kategorijos, kurios šioje dalyje vadinamos fenomenais: Akistata aukštojoje mokykloje: „*Iš pradžių buvo sunku studijuoti*“; Dalyvavimo kryptys: „*Visur manęs pilna*“; Kintantis tapatumas: „*Esu eilinis studentas*“; Požiūrio svarba: „*Žmonių mastymas svarbiau nei specialiosios priemonės*“; Tęstinumo būtinybė: „*Ilgas universiteto kelias iki įtraukties*“. Visų minėtų fenomenų pavadinimai yra „*in vivo*“ kodai, panaudoti iš interviu su neigaliaisiais studentais.

Vieno fenomeno pasekmės gali tapti kito priežastimis, kontekstai ar įsiterpiančios sąlygos gali sutapti analizuojant skirtingus fenomenus (Strauss ir Corbin, 1990). Tyrėja pasirinko tokią strategiją, jeigu prie vieno fenomeno plačiai aprašomas tam tikras aspektas, vėlesniame tekste jis aprašomas glausčiau, siekiant bereikalingai neapkrauti teksto. Papildomam iliustravimui pateikiami kiekvieno fenomeno paradigminiai modeliai, pagal kurių logiką buvo rengiamas tekstas.

4.2.1. Akistata aukštojoje mokykloje: „*Iš pradžių buvo sunku studijuoti*“

Šis fenomenas atskleidžia neigaliųjų patirtis studijų pradžioje, kurios tampa vėlesnio neigaliųjų studentų dalyvavimo prielaida. Analizuojamos priežastys, kaip atsirado fenomenas, koks yra kontekstas, kokios įsiterpiančios sąlygos, veiksmų strategijos bei pasekmės (6 pav.).

6 pav. Fenomeno Akistata aukštojoje mokykloje: „Iš pradžių buvo sunku studijuoti“ paradigmatis modelis

4.2.1.1. Priežastys. Neįgaliesiems studentams iš pradžių sunku studijuoti aukštojoje mokykloje, nes jie susiduria su dalyvavimo apribojimais: fizinės ar informacinės aplinkos neprieinamumu, nelanksčiu studijų organizavimo procesu ar neigiamu akademinės bendruomenės narių požiūriu jų atžvilgiu. Jaučiamas informacijos trūkumas apie paramą ir paslaugas neįgaliesiems aukštojoje mokykloje bei pastebima, jog daugelio neįgaliųjų, baigusiujų specialiąsias mokyklas, lūkesčiai dėl rūpinimosi neįgaliaisiais nėra patenkinami.

Fizinės aplinkos neprieinamumas. Fizinės aplinkos pritaikymo klausimas aktualus judėjimo negalią turintiems asmenims – tai studentai, judantys rateliais, su ramentais ar lazdele, žemaūgiai ar sunkiai judantys dėl įgimto cerebrinio paralyžiaus. Šiuo atveju, neįgaliojo studijų sąlygos priklauso nuo fizinės aplinkos pritaikymo kokybės. Dažniausiai aukštosios mokyklos pritaikytos iš dalies: gali būti išlietas privažiavimas prie pagrindinio įėjimo ir pritaikytas liftas, tačiau nebus prieinamas sanitarinis mazgas, nebus galimybės patekti į biblioteką ir pan. Pritaikymas tik iš dalies studentui, turinčiam judėjimo sutrikimų, neleidžia savarankiškai ir nepriklausomai judėti aukštosios mokyklos aplinkoje. Judėjimo negalią turintiems asmenims svarbu, jog grindų danga nebūtų slidi. Informantas 12 juda su ramentais ir „žiemą, ateidavau ten ant ramentų galų sniego dar likę, šlapi jie, tai ten po tas plyteles gaudavosi kaip Akropolio ledas – „zviozdi na liod“. Fizinės aplinkos pritaikymas svarbus ne tik auditorijose, tačiau taip pat skaitykloje, bibliotekoje, valgykloje, rūbinėse, studentų bendrabučiuose.

Informacinės aplinkos neprieinamumas. Informacinės aplinkos prieinamumo klausimas labiau aktualus regos ir klausos negalias turintiems studentams. Regos sutrikimų turintiems

studentams lengviau mokytis, kai studijų medžiagą (konspektus ir skaidres) turi elektroniniu formatu ir, pagal poreikį, gali naudotis JAWS⁸ programa. Neregiai ir silpnaregiai turi poreikį skanuoti literatūrą. Taip pat informacija tampa prieinama, jeigu ji įrašinėjama diktofonu. Asmenims, turintiems regos negalia, iš karto prasidėjus paskaitoms iškyla dileminė situacija, jeigu jiems reikia rašyti ar skaityti per paskaitą: „*aš sėdžiu ir galvoju: aš galėčiau pasiprašyt, kas daro tą patį, paskaitytų, man padėtų pažymėt, ar man jau nuo pirmos dienos atsistot ir sakyt „aš nematau.“*“ (Informantas 22). Šiame tyrime dalyvavę informantai, anksčiau ar vėliau šiuo klausimu inicijavo pokalbius su dėstytojais.

Asmenims, turintiems klausos negalia, iškyla daug nesusipratimų, nes jie negirdi arba girdi nepilnai, todėl ne visada gaunama informacija interpretuojama teisingai. Klausos negalią turintiems studentams reikalinga, kad dėstytojai kalbėtų atsisukę į auditoriją, per mikrofoną ar su gestų vertėjų pagalba, nes ne visi gali skaityti iš lūpų. Skaitantiems iš lūpų studentams svarbi dėstytojo fizinė laikysena: „*kiek dalykų aš suprasdavau, tai labai priklausydavo nuo pačio dėstytojo, kaip jis šneka. Jeigu jis aiškiai, neskubėdamas šneka, tai tada viskas tvarkoj, be problemų suprantu, bet jeigu ateina ir sau po nosim šneka į lentą atsisukęs, nu tai jau šakės*“ (Informantas 23). Mokymosi procesas palengvinamas regos ir klausos negalią turintiems studentams, jeigu jie turi galimybę susipažinti su dėstoma medžiaga iš anksto prieš paskaitas ar seminarus. Paskaitų skaidres ar konspektus neįgalieji gali gauti iš dėstytojų, tačiau ne visi dėstytojai sutinka jais pasidalinti ir to priežastys – įvairios. Lygiai taip pat ne visi dėstytojai sutinka, jog jų paskaitos būtų įrašinėjamos diktofonu.

Nelankstus studijų organizavimo procesas. Lankstesnis studijų organizavimo procesas, t.y. galimybė lankyti paskaitas laisvu grafiku, persikelti atsiskaitymo datą, esant poreikiui, išeiti iš paskaitos, ypač aktualu nematomą negalią (nematomus somatinius ir psichinius sutrikimus) turintiems studentams. Nematomą negalią turintys studentai dažnai slepia savo negalią ir pasunkėjęs sveikatos būklei neturi deramo pasiteisinimo dėstytojams dėl jų nepažangumo studijose priežasčių. Pavyzdžiui, Informantė 32 skeptiškai vertina savo galimybes būti suprastai ir pasiteisinti, nes kas iš to, kad pasakysi dėstytojui „*aš čia gal nelabai pasiruošęs, man galva labai sukasi*“, nors tai ir būna tikroji nepasiruošimo atsiskaitymui priežastis.

Neigiamas akademinės bendruomenės požiūris į neįgaluosius. Neįgalieji studijų pradžioje susiduria su neigiamu kai kurių dėstytojų ir administracijos darbuotojų požiūriu į negalią turinčius asmenis. Būna atvejų, kai iš viso abejojama jų gebėjimu studijuoti aukštojoje mokyklo-

⁸ Neregiumi, kad jis galėtų dirbti kompiuteriu, reikalinga programinė įranga, gebanti „nuskaityti“ kompiuterio ekrane esantį vaizdą ir tekstą paversti balsu. Šiam tikslui pasiekti reikalingos dvi programos, kurios viena de kitos neveiksmingos. 1) JAWS for Windows (ekrano skaitymo programa) – programa, gebanti skaityti ekrane esančią informaciją, ir 2) WinTalker Voice (kalbos sintezė) – programa, kuri ekrane esantį tekstą verčia garsu. Ši programa turi du lietuviškus „balsus“ – „Aistį 2“ ir „Gintarą“. (Šaltinis: LASS)

je ir vėliau dirbti pagal specialybę: „dėstytoja yra pati man į akis pasakius: „ką tu čia veiki jei nematai?“ (Informantė 21), „kaip tu žadi čia mokytis?“ (Informantas 22). Abejonės neįgaliųjų gebėjimais atsiskleidžia tose situacijose, kur norima jiems padaryti tam tikras nuolaidas arba atleisti nuo kai kurių studijų įsipareigojimų. Pavyzdžiui, Informantas 12 atlikdamas praktiką, turėjo dėstyti kitiems studentams, bet fakulteto administracijoje be jo žinios buvo nutarta: „*neverskit šito vaiko niekam dėstyti*“ (nors vėliau jis sėkmingai atliko šią užduotį). Kaip atsakas į šias abejones pradžioje vyksta teisinimasis, bet vėliau mintys ir išgyvenimai daugiau pasiliekami sau asmeniškai. Anot informantų, daugelis dėstytojų nežino, kaip bendrauti su skirtingą negalią turinčiais studentais, koku būdu tai daryti, kokia forma reikia dėstyti arba kaip reikia pateikinti informaciją, o nežinojimas sukelia baimės jausmą. Dėl komunikavimo trukdžių per studijas kyla įvairių nesusipratimų ir nesusikalbėjimų. Įdomu pastebėti tai, kad tuo pačiu metu yra tiek abejojantių neįgaliųjų gebėjimais dėstytojų, tiek ir jais tikinčių: „*tas palaikymas daug padeda, tie atstūmimai duoda stiprybės*“ (Informantė 23). Tyrimo rezultatai atskleidžia, kad tiek abejojimas, tiek parama gali tapti varomąja jėga išlikti studijose.

Neįgalieji studentai pastebi išankstinių nuostatų egzistavimą ir tarp studentų dėl jų gebėjimo studijuoti, kuris pasireiškia bendravimo su neįgaliaisiais vengimu. Kai kada neigiamas bendrakursių požiūris į juos atsiskleisdavo vietų auditorijose pasirinkimu: „*atsisėdi auditorijoje ir matai, kad du – trys suolai už tavęs tuščia*“ (Informantė 6). Atstumo laikymąsi patys neįgalieji dažniausiai aiškina nežinojimu, kaip bendrauti su neįgaliaisiais žmonėmis.

Informacijos stoka apie paramą ir paslaugas neįgaliesiems. Anot informantų, aukštosiose mokyklose iki šiol trūksta informacijos apie paramą ir paslaugas neįgaliesiems arba ši informacija nepasiekia neįgaliųjų studentų, nes ji nėra susisteminta ir viešinama arba pateikiama formatu, kuris būtų prieinamas skirtingą negalią turintiems asmenims: „*tokio informavimo reikėtų daugiau jau prieš pradėdant studijuoti*“ (Informantė 1). Neįgalieji studentai pradeda studijuoti ir nežino, ar šios studijų sąlygos gali būti keistinos ir jeigu įmanoma, koku būdu jas būtų galima keisti, į ką jie turėtų kreiptis dėl šių problemų sprendimo. Kai kuriose aukštosiose mokyklose to nežino ir administracijos darbuotojai. Dažnu atveju, neįgalieji studentai sužino apie teikiamas paslaugas arba finansinę paramą tik įsibėgėjęs studijoms: „*iš tikrųjų, manęs niekas net nesupažindino, kad aš turiu kažkokias galimybes, aš gi metus net nežinojau, kad aš turiu tokį statusą ir kad aš turiu stipendiją: ir aš po to nuėjau ir sako „o ko tu neklausei?“*“ (Informantas 26). Nuo informacijos sklaidos apie paramą ir paslaugas priklauso neįgaliųjų studijų kokybė ir pirmosios studijų patirtys.

Neįgaliųjų iš specialiųjų mokyklų lūkesčiai. Neįgalieji studentai pastebi, kad neįgaliųjų požiūris skiriasi pagal tai, ką jiems turi duoti universitetas. Neįgalieji, kurie baigė bendrojo lavinimo mokyklą bei iš keleto informantų, baigusių specialiąsias mokyklas, išryškėjo, jog tie,

kurie yra baigę specialiąsias mokyklas, turi daugiau lūkesčių aukštajai mokyklai: „*tie žmonės, kurie yra atėję iš specialiųjų mokyklų, aš pastebėjau tokią tendenciją, kad jie nori, kad už juos viskas būtų sukramtyta ir padaryta, ir padėta, ta prasme, kad universitetas turi prisiimti visapusiškus išsipareigojimus*“ (Informantė 6). Neįgalieji iš bendrojo lavinimo mokyklų pabrėžia, jog jiems reikalingos sąlygos studijuoti, o neįgaliesiems iš specialiųjų mokyklų – daugiau rodoma dėmesio ir paslaugų.

Tyrėjos komentaras: Neįgalieji, tik atėję studijuoti iš vidurinės mokyklos (bendrojo lavinimo ar specialiosios) patenka į struktūrą, kurioje, pradžioje nėra žinoma, kokios taisyklės egzistuoja joje ir kaip reikia pagal jas funkcionuoti (Giddens, 1984). Neįgalieji, atėję iš specialiųjų mokyklų, ateina su savo taisyklėmis ir resursais, kurie buvo suformuoti funkcionuojant struktūroje (specialiojoje mokykloje), kuri buvo sukurta, atsižvelgiant į jų poreikius. Patekimas į aukštąją mokyklą šiems studentams dažnai būna didelis išbandymas, nes reikia išmolti veikti ir prisitaikyti prie esamos sistemos. Dalyvavimo apribojimus galima laikyti esmine neįgaliųjų dalyvavimo užuomazgų priežastimi, nes materialiniai (fizinės ir informacinės aplinkos neprieinamumas) ir struktūriniai (nelankstus studijų organizavimo procesas) apribojimai aukštojoje mokykloje trukdo pilnaverčiam neįgaliųjų studentų įsitraukimui į studijas.

4.2.1.2. Kontekstas. Neįgaliųjų buvimo aukštajame moksle kokybė priklauso nuo to, kokioje aukštojoje mokykloje ir kuriuo metu joje studijuojama, koks neįgaliųjų skaičius kurse, nuo negalios atskleidimo. Studijų pradžioje neįgalieji išgyvena savo gebėjimų ir potencialo įrodinėjimo stadiją akademinės bendruomenės nariams ir sau. Studijų metu iškyla situacijos, per kurias pabrėžiamas neįgaliųjų išskirtinumas, jiems teikiamos nuolaidos, kurios kursiokų interpretuojamos dviprasmiškai.

Aukštoji mokykla ir laikas, kada studijuojama. Neįgaliesiems studijų pradžios sunkumas tiesiogiai susijęs su tuo, kokioje aukštojoje mokykloje jie studijuoja ir kuriuo metu, koks institucijos pasirengimo lygis atliepti jų poreikius. Pavyzdžiui, Informantė 1, judanti vežimėliu, savo studijų pradžioje susidūrė su fizinės aplinkos neprieinamumo kliūtimis ir pirmuosius studijų metus įvardina kaip „*moralškai sunkius*“. Informantė 8, judanti vežimėliu, apie savo pirmuosius studijų metus atsiliepia: „*iki dabar mokausi, ir dar nesusidūriau su tokiais keblumais*“ ir ji studijuoja toje pačioje aukštojoje mokykloje kaip Informantė 1, tik po penkerių metų.

Neįgaliesiems sunkiausia būna studijuoti pirmaisiais antraisiais studijų metais, kuomet jiems nėra pažįstama studijų aplinka ir studijų proceso ypatumai. Jie patys, jų gebėjimai bei mokymosi būdai nėra žinomi dėstytojams ir kursiokams, o vėliau „*adaptuosies tu toj aplinkoj, žinosi, kur jau koks kabinetas*“ (Informantas 22). Pastarojo Informanto nuomone, kiekvienas gyvena su savo sistema, kaip reikėtų prisiderinti prie kasdieninių aplinkybių su savo negalia. Dėstytojai keičiasi kas semestrą arba kas metus, vadinasi, visą laiką reikia iš naujo atskleisti savo negalią bei specialiuosius mokymosi poreikius: „*asmeniškai pas kiekvieną dėstytoją kiekvieną semestrą eidavau, pasakodavau savo problemą*“ (Informantas 22). Dėl dėstytojų kaitos sunkiau

studijuoti būna rudens semestre nei pavasario: „*kartais susiduriu su sunkumais bendraujant su naujais dėstytojais dėl nežinojimo kaip bendrauti su manim, dažniausiai sunkiausiai sekasi kiekvieną rudens semestrą ir labai pasikeičia bendravimas su manim pavasarį. Dažniausiai pažymiai mažesni iš rudens semestrų nei pavasario*“ (Informantas 24). Neįgaliesiems būna sunku studijuoti ir dėl per didelio studijų krūvio, kurio jie negali įveikti dėl savo negalios. Šis klausimas ypač aktualus somatinius ar psichinius sutrikimus turintiems studentams.

Buvimas „vienu“ ir negalios atskleidimas. Dažniausiai neįgalieji studentai savo grupėje ar kurse yra vieninteliai, turintys negalią, todėl jie turi išdrįsti vieni eiti tartis su dėstytojais, o tai nutinka ne taip dažnai. Tarimasis su dėstytojais reiškia būtinybę atskleisti savo negalią. Turintys nematomą negalią dažniau pasirenka ją slėpti: „*kaip žinot, žmonės su psichine negalia patiria daugiausiai stigmos, tai kuo mažiau žino, tuo geriau*“ (Informantė 32). Informantai pabrėžia, jog kitų neįgaliųjų studentų buvimas kurse palengvintų bendravimą su dėstytojais, nes tai būtų atsižvelgimas ne tik į vieno studento poreikius.

Įrodinėjimas kitiems ir sau. Šalia aplinkinių abejonių jų gebėjimais, patys neįgalieji būna neužtikrinti savo sugebėjimu studijuoti, abejonės neįgaliųjų gebėjimais egzistuoja tiek iš išorės, tiek iš vidaus. Aktyvus dalyvavimas – tai būdas įrodyti, jog neįgalieji geba studijuoti aukštojoje mokykloje, o norėdami įrodyti tai kitiems: „*kiekvienam žmogui turiu parodyti, ką aš sugebu*“ (Informantė 1), jie pasitvirtina ir asmeniškai sau apie savo gebėjimus ir galimybes. Kaip teigia Informantas 13: „*neįgaliojo gyvenimas yra ištisas įrodymas*“, nes net „*tėvai pilni klišių, ką tu gali ir ko negali, o „sveikieji“ nuolat stengiasi už tave vis ką nors padaryti, todėl sąmoningai ar nesąmoningai tu turi įrodyti, kad tu tikrai gali*“. Informantas 12 piktinasi, kad yra tokių tėvų, kurie savo vaikus padaro neįgaliais, nes „*oi, tu čia išvis vargšiukas, sėdėk, nieko nedaryk, nieko nejudėk*“. Informanto 20 žodžiais reziumuojama auklėjimo įtaka: „*invalidas vaikas negimsta, invalidu jį padaro tėvai*“. Šalia tėvų auklėjimo yra ir visuomenės primestos normos, ką neįgalūs gali daryti ir ko negali: „*tiesiog daug visokių visokių visuomenės taisyklių yra, jos yra normos, tai yra tiesiog kitų žmonių primestos*“ (Informantas 23). Aukštojoje mokykloje neįgalieji tęsia savo gebėjimų ir potencialo įrodinėjimą.

Kai kurie turi didelę motyvaciją įrodyti ir pasiekimu laiko tokias situacijas, kur jie, kaip neįgalūs, gali įveikti „sveikuosius“. Įrodymas dažnai įgyvendinamas per nematomos konkurencijos ar varžymosi tarpusavyje formą: „*aš kartais perveju tuos sveikus su savo negalia*“ (Informantas 17). Daugelis neįgaliųjų informantų pažymėjo momentą „dvigubai“, kad jiems reikia dvigubai daugiau pastangų nei „sveikiems“, kad pasiektų norimo rezultato: „*tai man reikėjo mokėt, dvigubai geriau mokėt, kad jie parašytų tiek, kiek man reik, tą vadinkim maksimalų pažymį*“ (Informantė 9). Tos dvigubos pastangos pradžioje dažnai reikalingos tam, kad įrodytų, jog jie gali ir geba.

Išskirtinumas kurse ir nuolaidų teikimas. Kai aukštojoje mokykloje vienaip ar kitaip atsižvelgiama į neįgaliųjų studentų poreikius, pavyzdžiui, sudaromos sąlygos atsiskaitinėti jiems prieinama forma, kursioakai tai dažnai interpretuoja kaip „nuolaidų“ ir dvigubų standartų taikymą: „*kai kurie grupiškai, prigauna juos ten, tarkim, nusirašinėja kažką, tai jau: „o tai jis išvis su kompiuteriu“.* Tai jau būdavau toks, „o jis tai gali, aš negaliu“, ane, „kodėl jis toks išskirtinis“ (Informantas 22). Tokiu būdu, neįgalieji studentai tampa išskirtiniais, nors jie nori būti tokiais pačiais studentais, kaip ir visi. Pavyzdžiui, Informantė 2 galėjo būti atleista nuo egzamino, bet ji atsisakė: „*neriekia man tos labdaros*“, nes atleidimas būtų buvęs neadekvatus pagal jos negalią – „*ne maratoną tam egzamine reikėjo bėgti*“. Neįgalieji ieško tokių atsižvelgimo į jų specialiuosius mokymosi poreikius, kuris neiššauktų neigiamų kursioakų reakcijų.

Tyrėjos komentarai: Giddenso (1984) sąveikos vyksta laike ir erdvėje, šiuo atveju, priklausomai nuo aukštųjų mokyklų ir laiko, kada jose yra studijuojama. Šis aspektas laikytinas esminiu fenomeno kontekste, nes jis apibrėžia tuo metu aukštojoje mokykloje egzistuojančias taisykles ir resursus, kurie tampa išeitinėmis neįgaliųjų studentų veiksnio įgyvendinimo sąlygomis. Svarbus yra įrodinėjimo kitiems ir sau aspektas, nes jis tampa savotiška varomąja jėga, o pagal Giddensą – veiksmo motyvacija. Kita vertus, buvimas nuolatinio įrodinėjimo kitiems ir sau būsenoje išgyvenama įtampa, kurią galima susieti su Watermeyer (2009) teiginiais, jog tokiu atveju gresia suvetimėjimas, atitolimas nuo savęs, neatskleidžiamos negalios ir sutrikimų patirtys bei tų patirčių suvokimas. Vadinasi, neįgalieji studentai, siekdami įsitvirtinti aukštosiose mokykloje, turi iš dalies neigti savo neįgalumą patirtis.

4.2.1.3. Įsiterpiančios sąlygos. Studijų pradžioje didelį vaidmenį atlieka šios įsiterpiančios sąlygos: neįgaliųjų palaikymas ir skatinimas iš artimos aplinkos arba akademinės bendruomenės narių, besikeičiantis dėstytojų ir studentų požiūris į neįgaliųjų buvimą aukštojoje mokykloje, besikeičiančios studijų sąlygos, valstybės teikiama finansinė parama, susipažinimas su tokią pačią negalią turinčiais studentais, neįgaliojo asmeninės savybės bei baimė, kaip alternatyva gyventi uždara gyvenimą. Jeigu nėra palaikančių sąlygų, esamos sąlygos natūraliai tampa apribojančiomis informantų veiksmus ir sąveikas.

Palaikymas ir skatinimas iš aplinkos. Viena svarbiausių sąlygų, padedančių neįgaliesiems išlikti sunkioju studijų laikotarpiu bei tęsti studijas, tai artimųjų ir draugų palaikymas, kuris veikia kaip stabilumo ir saugumo garantas: „*žiūrėk, įstojai, padarei didelį darbą, perėjai šitą žingsnelį, dabar tik beliko, dar pabūk, dar pažiūrėkim, dar bandykim*“ (Informantė 21), „*aš žinojau, kad už manęs visą laiką stovi tėvai*“ (Informantė 19). Informantė 30 priešingai, studijų pradžioje susilaukė daugiau raginimų mesti studijas tiek iš aukštosios mokyklos dėstytojų, tiek iš gydytojų, tačiau ji jas tęsė.

Kai kurie informantai sulaukdavo palaikymo, skatinimo studijuoti, tikėjimo jų gebėjimais iš dėstytojų arba administracijos darbuotojų: „*viskas, nebėgaliau, nebeturiu jėgų, einu akademinį, ji sakydavo, „dar palauk, čia mokslo metų pabaiga, čia tiek dokumentų, nu dar palauk,*

nu dar biški pakentėk“ (Informantė 1), „po truputį po truputį mokinkis, nekreipk dėmesio į kai kurias nesėkmes“ (Informantas 24). Neįgalieji, dėstytojų pasidalinimais konspektais ir studijų medžiaga, asmenines konsultacijas, taip pat įvardina kaip palaikančią faktorių: „turiu dėstytoją, kuris supranta mane, pas kurį aš einu pagalbos paaiškinti. Jis man padeda. Žiūri į mano brėžinius, ar gerai padaryti, pataria, ir man padeda.“ (Informantas 24). Atitinkamai, jeigu neįgalieji studentai, paprašę paslaugos, išgirsta: „niekas čia į tave dėmesio nekreips.“ (Informantė 6) – toks pareiškimas juos nuteikia neigiamai, išgąsdina ir slopina.

Besikeičiantis dėstytojų ir studentų požiūris. Studentus palaiko tai, kad bėgant laikui jie pastebi besikeičiantį dėstytojų požiūrį į juos, kuomet nuo vengimo ar baimės pereinama prie bendravimo ir pasisiūlymo padėti: „jeigu tik kažkoks tai dalykas yra, tai tu tik sakyk.“ (Informantė 1). Keičiasi ir bendrakursių studentų požiūris ir kartais jie tampa tais: „labiau negu aš, susinervuoja, jeigu būna koks nors renginys ir nepritaikyta.“ (Informantė 6). Besikeičiantis požiūris gerina buvimo studijose kokybę, nes neįgalieji jaučiasi labiau priimami ir vertinami.

Besikeičiančios studijų sąlygos. Palaikančios sąlygos, kad neįgaliųjų studijų laikotarpiu pradedama pritaikyti fizinė aukštosios mokyklos aplinka, pradedama jausti palanki neįgaliesiems studijų atmosfera ir supratimas, neįgaliųjų studentų skaičiaus augimas. Jiems ypač svarbu matyti, kad buvo atsižvelgta į jų poreikius ir prašymus. Neįgaliesiems studentams padeda lankstesnis studijų organizavimo procesas aukštojoje mokykloje: egzamino ar koliokviumo laiko pratęsimas, laisvo grafiko suteikimas – „o anksčiau, kai nebuvo, tai ir skolų buvo visas bagažas.“ (Informantė 28). Šių „paslaugų“ suteikimas universitete traktuojamas kaip stimulus mokytis ir būti vertinamam lygiavertiškai: „tai padeda, kad jie tavim rūpinasi ir kad jie nori, kad tavo rezultatai nesiskirtų ir nuo kitų studentų.“ (Informantė 28). Jeigu nėra studijų sąlygų ir jos nesikeičia, neįgaliuosius tai veikia labai demotyvuojančiai: „kad kažkas žymiai pasikeistų, tai nieko nepasikeitė, nieko nepastebėjau.“ (Informantė 21). Nematomą negalią turintys studentai jaučia, jog sąlygos keičiasi asmenims, turintiems matomą, ypač judėjimo negalią.

Valstybės teikiama finansinė parama. Neįgaliesiems padeda ir juos motyvuoja valstybės teikiama finansinė parama specialiesiems poreikiams tenkinti ir padengti dalį mokesčio už studijas. Vienas neįgalusis gaudavo dar ir papildomas stipendijas: „stipendijų ten visokių gaudavau, kaip sakau visada, už plačią šypseną. <...> mano pajamos buvo gan neblogos dar tais laikais, žinai, nu 1500 lt. į mėnesį. Nes aš ten įlindau į vieną fondą, paskui, visai per atsitiktinumą, susipažinau su kitais, ten man mokėdavo eurais tas stipendijas.“ (Informantas 12). Finansinis studijų aspektas ypač aktualus neįgaliesiems iš provincijos, nes būtent jis tampa kliūtimi pradėti studijas.

Susipažinimas su tokią pačią negalią turinčiais studentais. Neįgaliesiems studentams padedantis faktorius – tai susipažinimas su studentais, turinčiais tokią pačią negalią ir pasidali-

nimas patirtimi, patarimais. Pavyzdžiui, Informantas 22, kuris turi regos sutrikimą, teigia: „*tada gavau patarimą iš, taip sakant, draugų bendraamžių, kurie jau pradėjo studijuoti, ir sako: „tu sakyk, tu nematai rašyt ir skaityt“*“, sako „*tave taip priims daug lengviau ir supras*“. Galimybių susipažinti su kitais neigaliaisiais yra daugiau tose aukštosiose mokyklose, kuriose organizuojami bendri susitikimai ar renginiai, susiję su negalios tematika.

Neigaliojo asmeninės savybės. Studijuojantiems neigaliesiems padeda jų pačių asmeninės savybės: daugelis jų – motyvuoti, ryžtingi, užsispyrę, atkaklūs ir, kai kuriais atvejais, veiklūs. Užsibrėžti tikslai ir karjeros projekcijos juos pačius įpareigoja toliau siekti savo užsibrėžto tikslo: „*nebeturi stabdžių: tu žinai tą savo tikslą ir tu eini link jo.*“ (Informantė 27). Susidoroti su studijų krūviu ir keliamais aukštais reikalavimais neigaliesiems studentams padeda jų disciplinuosumas, kuris dažnai tampa pažangumo studijose išraiška. Neigalieji studentai stengiasi mokytis, kad išliktų valstybės finansuojamose vietose, todėl skiria daug laiko ir didelį dėmesį pasiruošimui. Informantė 16, kuri visada ateidavo pirmoji į paskaitas, teigia: „*jeigu jau įstojai, negali nenuieiti į paskaitas*“. Pastaruoju atveju, Informantė, norėdama numalšinti sąnarių skausmus, gerdavo nuskausminamuosius vaistus, kad galėtų ateiti į universitetą. Informantė, turėdama judėjimo sutrikimų ir norėdama visur suspėti laiku, turėdavo nuolat apskaičiuoti, kiek jai prireiks laiko nueiti į reikiamas vietas. Informantė teigia: „*aš jau pasirenku taip, nu jau laiką normuoju*“, kad suspėtų ir kad jai užtektų jėgų. Neigaliųjų nuomone, tie neigalieji studentai, kurie gyvena su tėvais yra: „*pilnai atsidavę mokslui*“ (Informantė 1), nes jų nevargina buities rūpesčiai, o jų palydintys asmenys yra tie patys tėvai arba kiti šeimos nariai. Disciplinuosumas svarbus neigaliesiems, turintiems psichikos sutrikimų, nes jie turi save prisižiūrėti, nedirbti naktimis, kad būtų išvengiama ligos paūmėjimų.

Baimė likti tarp „keturių sienų“. Kita varomoji jėga išlikti studijose – tai „*keturių sienų*“ baimė, kai keturios sienos matomos kaip blogiausias baigtinis variantas, nes „*užsidarius*“ labai sunku gyventi. Keliami sau klausimai: „*ką veikti iki mirties nieko neveikiant?*“ (Informantė 1). „Keturių sienų“ pasekmė nuneigtų visą galybę pastangų, kurias jie jau įdėjo, kad atsidurtų dabartinėje situacijoje – aukštajame moksle. Neigaliųjų bendruomenėse brėžiama aiški takoskyra tarp siekiančių tobulėti ir dalyvauti, kurie vadinami „*įgaliais*“ neigaliaisiais arba „*elitu*“ ir tarp tų, kurie pasiduoda savo negaliai ir lieka gyventi iš pašalpu – „*invalidai*“. Automatiškai neigalieji studentai priklauso pirmajai grupei ir nori joje išlikti.

Tyrėjos komentaras: Veikėjų perkuriamoje struktūroje pradeda atsirasti besikeičiantis akademinės bendruomenės požiūris ir palaikymas, nors, anot Barton ir Corbett (1992), palaikymas egzistuoja ir anksčiau, o neigaliųjų studentų gerovė priklausydavo būtent nuo žmonių, kurie būdavo asmeniškai suinteresuoti padėti neigaliesiems arba daug geriau, jei kiti jų bendradarbiai, suvokdavo neigaliųjų poreikius. Vadinas, neigalieji pradeda veikti struktūroje, kuri yra jautresnė ir labiau suvokianti jų poreikius, vertinanti jų veiksnio įgyvendinimo indėlį. Šiuo atveju, struktūra tampa įgalinanti, o ne apribojanti jų veiksmus. Būtent šie struktūros pasikeitimai laikomi esmi-

niais, nes atsiranda kitokia neigaliųjų funkcionavimo aukštojoje mokykloje kokybė. Be abejo, egzistuoja tiesioginis ryšys tarp neigaliojo asmeninių savybių, nes veikėjas, turėdamas tokias taisykles ir resursus, kaip intelektualinis potencialas, užsispyrimas, pasitikėjimas savimi, ryžtingumas, valia, turi „bagažą“, kuris pastiprina, pagal Giddens (1984) veiksmo motyvaciją, jo racionalizaciją ir refleksyvią veiksmo kontrolę. Vienodai svarbūs abu aspektai – tiek besikeičiančios studijų sąlygos, tiek asmeninės neigaliųjų savybės, nes, pagal Giddensą, veikėjai ir struktūra yra dvilypis darinys ir negali būti analizuojami vienas atskirai nuo kito. Neigaliųjų keliamas klausimas: „ką veikti iki mirties nieko neveikiant?“ sietinas su socialinio dalyvavimo paradigma (Ebersold, 2007), jog veikla turi būti ne savitikslių, o kurianti ir vykdoma, atsižvelgiant į asmens gebėjimus ir galimybes.

4.2.1.4. Veiksmų/sąveikų strategijos. Studijų pradžioje, kuomet patiriami sunkumai, pasirenkamos skirtingos veiksmų strategijos, kurias galima suskirstyti į keturias grupes: veiksmams, susiję su mokymusi, su studijų sąlygų gerinimu, pagarbos ir priėmimo siekiu, prisitaikymu prie esamų studijų sąlygų.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su mokymusi. Neigalieji studentai, patirdami studijų sunkumus, mąsto apie skirtingus sprendimus. Kai kurie informantai išgyvena fazę: „*mama, mesiu aš tuos mokslus.*“ (Informantė 21), „*ai, atsiimu dokumentus, ai, važiuoju.*“ (Informantė 6). Tokiais atvejais užsibrėžti tikslai ateičiai atrodo nebeverti išverti dabartinį laikotarpį ir jo metu kylančius iššūkius. Informantas 24 pabrėžė, kad nepaisant sunkumų, jis niekada nenorėjo mesti mokslų.

Studijų pradžios laikotarpiu kartais pasitaiko atvejų, kai neigalieji studentai sukaupia akademinę skolą. Kai kurie studentai, sulaukdami paramos ir tikėjimo jų galimybėmis iš administracijos darbuotojų ar šeimos, bando studijuoti dar vieną semestrą ir vėliau priimti sprendimą dėl akademinės atostogų arba studijų nutraukimo. Neigalieji studentai, kurie sukaupia akademinę skolą, vėliau ją bando išsilaikyti. Pavyzdžiui, Informantė 30 teigia: „*apie mano pasiekimus studijose nelabai ką ir tėra rašyti – dabar vienas iš nedaugelio semestrų, kai neturiu akademinę skolą*“. Laikydami skolą, informantai remiasi tokiais principais, kad skolas pradėdamos laikyti nuo lengviausių studijų dalykų bei vyksta intensyvus pasiruošimas egzaminams: „*teko ir per naktį pasėdėti*“ (Informantė 28). Realiai finale neigalieji studentai tęsia studijas.

Kai kurie studentai nusprendžia pasiimti akademinę atostogą, tačiau šis skaičius nėra didelis. Pavyzdžiui, iš 32 tiriamųjų akademinę atostogą studijų laikotarpiu buvo pasiėmę 4 informantai (iš jų – 2 informantai po du kartus). Šios atostogos nebūtinai imamos po pirmo pusmečio arba kurso, o tiesiog sunkesniais studijų laikotarpiais, kai būna per didelis studijų krūvis, sukauptos akademinės skolos ir neigalieji prioritetu išskiria sveikatos išsaugojimą. Vienu atveju, akademinę atostogą buvo paimtos dėl to, jog informantas abejojo savo specialybės pasirinkimu. 3 informantai po metų sugrįžo tęsti savo pradėtą studijų, o 1 pakeitė specialybę. Informantė

1 teigia, jog nemažai neįgaliųjų akademines atostogas ima paskutiniame kurse, nes jie turi baimę baigę studijas tiesiog likti „ant ledo“. Ypač tai pastebima studentų iš provincijos atvejais.

Studijas nutraukė keli studentai dėl įvairių priežasčių. Pavyzdžiui, Informantas 3 nutraukė studijas po 3,5 metų ne dėl to, kad jam buvo sunku studijuoti, o dėl to, kad jis nebuvo patenkintas studijų kokybe ir nematė prasmės toliau studijuoti. Studijas buvo nutraukusios informantės, turinčios psichikos sutrikimų. Informantė 32 padarė tai dėl to, kad turėjo išeiti motinystės atostogų ir vėliau po kelerių metų iš naujo pradėjo studijuoti tą pačią specialybę. Informantė 31 du kartus nutraukė pradėtas skirtingas magistro specialybes ir daugiau nebegrižo į studijas. Nutraukimo priežastis – nesugebėjimas su savo liga prisitaikyti prie visiems taikomo vienodo studijų organizavimo proceso.

Informantė 30 nutraukė socialinių mokslų srities neakivaizdines studijas po 3 semestrų, nes turėjo sukauptų skolų, o prašymas prodekanui buvo nepatenkintas: „*norėjau remtis savo neįgalumu (nekonkretizuodama ligos), kad galėčiau gauti ilgesnį laiko tarpą išsilaikyti skoloms, nes jų turėjau nemažai ir grėisė iškritimas tačiau man buvo atsakyta, kad, jei tikrai sergu, tai galiu kreiptis į Gydytojų konsultacinę komisiją ir jiems pateikus rekomendaciją imti akademines atostogas, egzaminų tvarka visiems studentams yra bendra – taip universitete pasireiškia lygia-teisiškumo principas*“. Tuomet Informantė pradėjo studijuoti biomedicinos mokslų srities specialybę: „*supratau, jog bemiegės naktys nebe mano sveikatai*“. Informantė tuomet vėl įstojo į tą pačią socialinių mokslų srities specialybę, tačiau į dienas studijas: „*matyt esu labai naivi ir vis tikiuosi išvengti ir kaip nors išsisukti nuslėpdama savo ligą*“. Informantė serga epilepsija, o turint šią ligą yra įstatyminiai apribojimai ir negalima verstis advokato praktika.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su studijų sąlygų gerinimu. Norėdami pasilengvinti studijų sąlygas ir ne visada gaudami ieškomus atsakymus iš aukštosios mokyklos administracijos darbuotojų, informantai pradeda patys ieškoti informacijos apie egzistuojančias paslaugas ir paramą neįgaliesiems bei skaityti įstatymus, susijusius su šiuo klausimu: „*būtent – einu reikalauju, žiūrausi įstatymus, man priklauso, man turi būti*.“ (Informantė 21). Vienoje aukštojoje mokykloje bėgant laikui pradėjo įsitvirtinti prašymų rašymas dėl paskaitų vykimo prienamose auditorijose. Kitoje aukštojoje mokykloje Informantė 28 rašė prašymą dėl laisvo grafiko suteikimo. Kitas variantas, tai tiesiog savo poreikių išdėstymas žodžiu ar raštu dėstytojams ar administracijos darbuotojams: „*jau ten antram kurse man visiškai paprastai: aš ateidavau ir sakydavau: „aš nematau skaityt, rašyt, norėčiau kiek galiu informacijos gauti elektroniniu būdu*“ (Informantas 22). Vienas informantas pasitelkia dėstytojų pagalbą: „*aš kartais prašau dėstytojų, kurie mane puikiai pažįsta, patarimo naujiems dėstytojams kaip bendrauti su manim*.“ (Informantas 24). Taip pradeda atsirasti neįgaliųjų dalyvavimo užuomazgos.

Neįgalieji studentai, suvokdami, jog tik išsakius poreikius, yra galimybė sėkmingesnėms studijoms, pradeda drąsiau ir dažniau prašyti savo kursiojų pagalbos, kad juos pavežtų, užneštų, nuneštų. Informantai, sergantys diabetu, atskleidžia kursiojams apie savo ligą: „*būtų naudinga, kad žmogus žinotų, kaip padėti, jeigu tau nutiktų nelaimė.*“ (Informantė 29). Informantas 22 bižojo eiti į savo aukštąją mokyklą pirmosiomis dienomis, nes tai nepažįstama institucija ir jos aplinka. Prieš prasidedant studijoms, Informantas susirado grupioką ir susipažino su juo „chate“, jie susitiko ir pirmąsias dienas ėjo į aukštąją mokyklą kartu.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su pagarbos ir priėmimo siekiu. Neįgalieji nori būti gerbiami ir priimti kursiojų. Daugelis neįgaliųjų studentų studijų metu ruošia išsamius konspektus ir/arba koliokviumų ar egzaminų klausimus bei atsakymus. Nemaža dalis neįgaliųjų studentų noriai dalinasi savo paruoštais konspektais su kursiojais. Pavyzdžiui, Informantui 20 tai buvo svarbu: „*aš supratau, kad aš ir kitiems galiu būt naudingas*“. Kai kurie neįgalieji studentai padalindavo ir tuos konspektus, kuriuos gaudavo asmeniškai iš dėstytojų, skirtų naudotis tik jiems patiems. Informantė 1, siekdama užsitarnauti kursiojų pagarbą, tapo savo kurso seniūne.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su prisitaikymu prie esamų studijų sąlygų. Kai kurie neįgalieji studentai, net jei jiems ir sunku studijuoti ir jie patiria įvairių nepatogumų, pasirenka nutylėti savo poreikius, pateisina dėstytojus arba negali iš esmės nieko specialaus prašyti, nes slepia savo negalią. Pavyzdžiui, Informantė 16, kuri nespėdavo užsirašyti dėstomos medžiagos dėl to, kad jai sunku rašyti, ji niekada neišdrįso paprašyti dėstytojų konspektų, nes jautė baimę, o jei dėstytoja yra griežta: „*jeigu aš būčiau nuėjus prie jos, paklausus, ar ten, duokit man konspektus, tai jau būtų blogai pasibaigę*“. Kita priežastis, kodėl ji neidavo nieko prašyti pas dėstytojus, nes nenorėjo jaustis išskirtine. Informantė 32, kalbėdama su dėstytojais dėl koliokviumo perlaikymo galimybės ir nenorėdama atskleisti savo negalios pobūdžio arba manydama, jog ligos patyrimai nepakankamai svarbūs pasiteisinimams – migrena ir galvos sukimasis, gastritas – bandydavo naudoti argumentus, susijusius su šeima: jog jos vaikai serga, arba jiems reikia į polikliniką, arba geras pažymys labai svarbus dėl to, jog šeimos finansinė padėtis labai sunki ir todėl svarbu išlikti valstybės finansuojamoje vietoje.

Tyrėjos komentaras: Sunkumai studijų pradžioje iššaukia skirtingas neįgaliųjų studentų veiksmų strategijas: vieni pasirenka dalyvavimą ir galimą keitimą, kiti – prisitaikymą prie esamų studijų sąlygų, priklausomai nuo veiksmo motyvacijos ir jo racionalizacijos (Giddens, 1984). Jau studijų pradžioje atsiranda neįgaliųjų studentų dalyvavimo užuomazgos, nes jie pradeda veikti struktūroje, kuri pradžioje daugiau apriboja, nei įgalina jų dalyvavimą. Pradžioje bandoma susidoroti su esminiu studijų tikslu – mokymusi, todėl susirenkamos akademinės skolos, svarstoma apie akademinės atostogas ar net studijų nutraukimą. Neįgalieji pradeda įgyvendinti savo veiksmą, bet pačioje pradžioje jie dar nėra tikri, kokie bus jų veiksmų padariniai. Galima daryti prielaidą, jog šiame bandymų

etape esminiu aspektu tampa tai, jog neigalieji pamato, jog įgyvendindami savo veiksnumą, gali daryti įtaką pokyčiams, gali prisidėti prie studijų organizavimo pokyčių, o tai tampa savotiška išlikimo aukštajame moksle sąlyga.

4.2.1.5. Pasekmės. Informantų atliekamų veiksmų ir sąveikų pasekmės susijusios studijų aukštojoje mokykloje tęsimu, augančiu pasitikėjimu savimi bei dalyvavimo užuomazgomis.

Studijų tęsimas. Neigalieji studentai skirtingai susidoroja su sunkumais, kylančiais studijų pradžioje ir dėl to norima nutraukti mokslus, nežinoma, ar pavyks išsilaikyti akademines skolas, svarstomas ir kartais priimamas akademinis atostogų variantas. Pavyzdžiui, Informantė 28 turėjo susirinkusi 7 akademines skolas, o po jų visų išlaikymo sakė: „*atsižvelgiant į savo galimybes, aš esu patenkinta tuo, ir toks yra tas rezultatas*”. Kaip bebūtų, visos šios patirtys ir išbandymai, kuriuos neigalieji įveikia, prisideda prie jų apsisprendimo tęsti studijas.

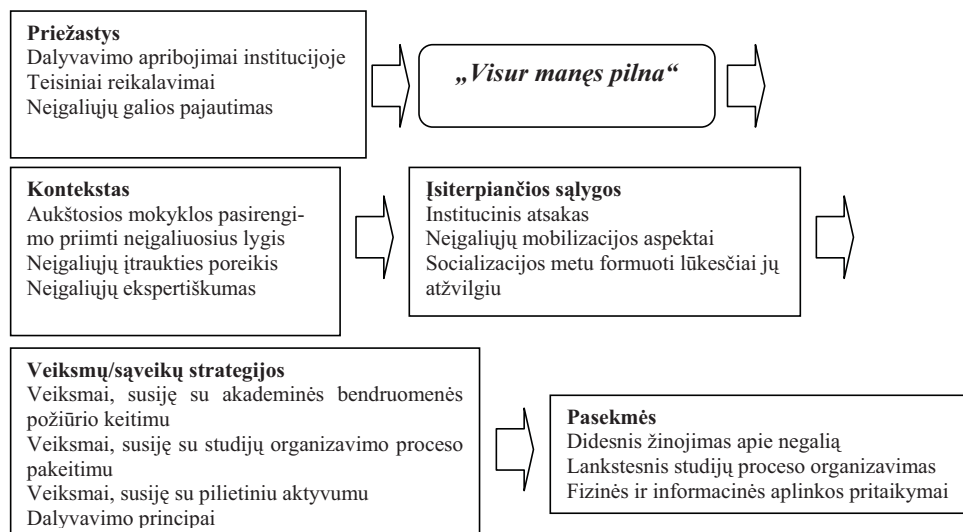
Augantis pasitikėjimas savimi. Neigaliųjų pasitikėjimas savimi auga, kuomet jie išsilaiko, daugiau ar mažiau sėkmingai egzaminus, akademines skolas, kuomet atranda būdų, kaip prisitaikyti prie esamų studijų sąlygų arba reikiama momentais susiorganizuoti pagalbą, turi pozityvių patyrimų iš kitų visuomeninių veiklų: „*man aktualu, ką aš turiu dabar šiai dienai, man svarbu ką aš darau dabar ir kuriuo numeriu stoviu.*” (Informantė 21), „*aš tikrai esu ta mergina, kuri verta mokslo.*“ (Informantė 1). Šios patirtys neigaliesiems padeda suvokti, jog jie geba ir gali studijuoti ir, kad galiausiai įgys aukštojo mokslo išsilavinimą.

Dalyvavimo užuomazgos. Susidūrimas su kliūtimis tampa simboliu dalyvavimo – savo poreikių išreiškimo ir siekio pagerinti savo studijų sąlygas – prielaida: „*jeigu būtų viskas taip teigiama ir gerai, tai turbūt nebūtų tiek nuveikta ir dalyvauta.*“ (Informantė 1). Neigalieji, siekdami savarankiškai ir lygiavertiškai studijuoti su kitais studentais, pradeda aiškintis, kokios galimybės pagerinti jų studijų sąlygas, kokios yra jų teisės ir ko jie gali reikalauti. Priklausomai nuo iškilusios problemos pobūdžio, jie pradeda kalbėtis ir tartis su dėstytojais, aukštosios mokyklos administracijos darbuotojais ir konkrečiai, jeigu tokia pareigybė yra, neigaliųjų studentų koordinatoriems, arba problemos sprendžiamos Studentų atstovybėse. Dėl to pradedami atlikti konkretūs žingsniai: asmeniškai kalbamasi su dėstytojais, rašomi prašymai, paprašoma kuršiokų pagalbos.

Tyrėjos komentaras: Studijų pradžioje neigalieji susiduria su įvairaus pobūdžio kliūtimis, nes studijų aplinka ir aukštojo mokslo sistema atkurama pagal įgaliųjų veikėjų poreikius (Giddens, 1984). Svarbiausia, jog neigalieji, įveikę pirmuosius išbandymus, galiausiai pasirenka tęsti studijas: tai jiems naudinga asmeniškai, o institucija dėl jų tolesnio dalyvavimo priversta keistis ir tapti atsižvelgiančia į heterogeniškesnės studentų grupės poreikius.

4.2.2. Dalyvavimo kryptys: „*Visur manęs pilna*“

Fenomenas „*Iš pradžių buvo sunku studijuoti*“ laikomas neįgaliųjų dalyvavimo prielaida ir pradžia. Šis fenomenas – „*Visur manęs pilna*“ – kontekstualiai atskleidžia, koks yra neįgaliųjų studentų dalyvavimo aukštajame moksle procesas, susijęs su studijų sąlygų gerinimu neįgaliesiems. Analizuojamos priežastys, kaip atsirado fenomenas, koks yra kontekstas, kokios išterpiančios sąlygos, veiksnu/sąveikų strategijos bei pasekmės (7 pav.).

7 pav. Fenomeno Dalyvavimo kryptys: „*Visur manęs pilna*“ paradigmatis modelis

4.2.2.1. Priežastys. Neįgalieji siekia savo studijų sąlygų gerinimo dėl šių pagrindinių sąveikaujančių priežasčių. Jie susiduria su dalyvavimo apribojimais institucijoje; žino teisinius aukštosios mokyklos išpareigojimus neįgaliųjų atžvilgiu bei studijų tėkmėje suvokia ir pajunta turintys galią daryti įtaką pokyčiams.

Dalyvavimo apribojimai institucijoje. Aukštojoje mokykloje neįgalieji susiduria su dalyvavimo apribojimais: fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymo trūkumu, nelankščiu studijų organizavimo procesu, specialiųjų paslaugų nebuvimu bei skeptišku akademinės bendruomenės požiūriu dėl jų gebėjimo studijuoti. Skirtingą negalią turintys asmenys turi skirtingus iš jos kylančius specialiuosius mokymosi poreikius. Judėjimo sutrikimus turintiems, aktualiausias fizinis viešosios aplinkos prieinamumas: „*aplinkos pritaikymas, tai „number one” visur ir visada, ar tai bus aukštoji, ar tai bus darbas, ar tai gyvenimas namie.*“ (Informantė 10). Regos ir klausos sutrikimų turintiems svarbiausia informacinės aplinkos pritaikymas ir specialiosios paslaugos, somatinius ir psichinius sutrikimus – lankstus studijų organizavimo procesas. Kitas dalyvavimo apribojimas – tai skeptiškas akademinės bendruomenės požiūris į juos ir jų buvimą aukštojo mokslo institucijoje, kuris, informantų manymu, yra žinojimo apie negalią trūkumo pasekmė.

Dalyvavimo galimybių apribojimai tampa neigaliųjų studentų studijų sąlygų gerinimo veiklos priežastimi: „jeigu būtų viskas taip teigiama ir gerai, tai turbūt nebūtų tiek nuveikta ir dalyvauta.“ (Informantė 1). Neigaliųjų dalyvavimo poreikis ir spektras tiesiogiai susijęs su konkrečia institucija, kurioje studijuojama.

Teisiniai reikalavimai. Savo teisių ir įstatymų, susijusių su negalia, žinojimas tarp informantų varijuoja labai stipriai – nuo preciziško išigilinimo iki abstraktaus žinojimo, sukonstruoto tik iš nuogirdų. Tarp informantų įsitvirtinęs įsitikinimas, jog neigaliesiems aukštojoje mokykloje turi būti sudarytos sąlygos studijuoti, jais pasirūpinta bei atsižvelgiama į jų poreikius: „einu, reikalauju, žiūrausi įstatymus, man priklauso, man turi būti“ (Informantė 21). Šie iš institucijos pusės atliekami veiksmai neigaliesiems simbolizuoja lygiavertes studijas, kuomet jie gali studijuoti: „nieko neprašant, nemaldaujant ir nesijaučiant blogai.“ (Informantė 19). Kai nėra sudarytų sąlygų studijuoti, neigalusis turi: „reikalaut, kas tau ir taip priklauso“ bei „eilinį kartą tampa prašytoju“ (Informantė 6), kuriais būti informantai nenori. Situacijos, kuriuose neigalieji pasijunta technine studijų proceso organizavimo kliūtimi arba prašytojais, verčia jaustis nepatogiai ir sukelia kaltės jausmą: „tarsi aš pasidarau kalta dėl to, kad kažkas sugriuvo ten kažkokie planai.“ (Informantė 6). Teisiniuose dokumentuose įtvirtinti imperatyvai informantams tampa akistata su realybe, jog praktinis jų įgyvendinamumas gali vykti tik su jų pačių ar suinteresuotų asmenų „įsikišimu“ ir dėl to kintančiu aukštojo mokslo dalyvių požiūriu neigaliųjų atžvilgiu.

Neigaliųjų galios pajautimas. Neigalieji pajunta galią daryti įtaką pokyčiams, suvokia savo vaidmens svarbą, įgyja daugiau drašos bei pasitikėjimo savimi per šias patirtis: bendravimą su dėstytojais ar aukštosios mokyklos administracijos nariais dėl studijų metu išskylančių problemų, pranešimų skaitymą apie studijų patirtis konferencijose bei seminaruose. Neigaliųjų veiksmų svarba verbalizuojama: „pradžią turi kurti pats“ ir „viskas turi būti padaryta asmeni-nėm pastangom“ (Informantė 6). Pasitikėjimo savimi neigaliesiems atsiranda iš juos įgalinančių patirčių: dalyvavimo įvairiuose konkursuose ir pasisekimo juose: „po tos kalbos galėjau atsistot prieš visą Vilnių ir šnekėt ekspromtu bele ką, man tiesiog kažkur sklendėlė atsidarė.“ (Informantas 22); pažangumo studijose, dalyvavimo „Erasmus“ studentų mainų programoje, sėkmingo akademinį skolų išsilaikymo ir t.t. Negalios pažinimas ir jos priėmimas atsiranda ir per laisvalaikio patirtis su savo mokslo draugais: „vakarėliai, kažkokie tai susitikimai, kažkokie tai ten kaljano rūkymai ir ten taip toliau.“ (Informantė 1). Galios pajautimas ateina tiek iš akademinį, tiek iš neformalaus bendravimo patirčių.

Tyrėjos komentaras: Neigaliųjų dalyvavimas prasideda dėl institucijoje (struktūroje) esančių apribojimų, kuomet refleksyvus veikėjas suvokia, jog tik jam įsikišus į socialinę studijų tikrovę, galimi naudingi studijų proceso organizavimo pokyčiai jo atžvilgiu ir pakitusi buvimo studijose kokybė. Neigalieji atsiduria tokioje terpėje, kurioje dėl „išlikimo“ ir noro būti lygiaverčiais studijų dalyviais, susiduria su įvairaus pobūdžio sąveikų situacijomis su aukštojo mokslo dalyviais, kurios, laikui bėgant, juos įgalina tapti veikiančiais subjektais. Neigalieji veikia struktū-

roje, kurioje įstatyminės garantijos laikomos savotišku „užnugariu“ ir ne prašytojo vaidmeniu pagrįstu poreikio tenkinimo pageidavimu. Esminiu fenomeno Dalyvavimo kryptys: „*Visur manęs pilna*“ priešasčių aspektu laikytinas neįgaliųjų galios pajautimas, nes, susiejant su Giddens (1984), veikėjas gali daryti socialinio pasaulio pakeitimus tik tuomet, kai jis turi galią. Vadovaujantis Freire (2000) žodžiais, tylėjimo kultūroje neįgalieji neišdrįstų viešai kvestionuoti ir reikšti nusiskundimus dėl dalyvavimo apribojimų.

4.2.2.2. Kontekstas. Neįgalieji studentai siekia studijų sąlygų gerinimo, esant šiems institucijos ir asmeninių poreikių aspektams. Informantų dalyvavimas priklauso nuo aukštųjų mokyklų pasirengimo lygio priimti neįgaliuosius studentus – kokiam negalios pobūdžiui skiriamas prioritetas institucijoje ir nuo dėstytojų kompetencijų dirbti su neįgaliaisiais asmenimis. Neįgaliųjų studentų veiklų apimtys priklauso ir nuo jų asmeninio poreikio būti įtrauktiems į studijas bei neįgaliųjų ekspertizavimo suvokimo, sprendžiant su tuo susijusias problemas.

Aukštosios mokyklos pasirengimo priimti neįgaliuosius lygis. Pasirengimas priimti negalią turinčius asmenis priklauso nuo to, kokia tai yra institucija bei kuriuo laiku joje studijuojama. Aukštosios mokyklos skiriasi pagal sąlygų studijuoti neįgaliesiems sudarymą: vienos turi jau kelių dešimtmečių patirtį šioje srityje, kitos – tik kelių metų arba iš viso neturi patirties. Informantų patirtyse atsispindi studijų proceso organizavimo kitimas žvelgiant iš laiko perspektyvos. Pavyzdžiui, vienoje aukštojoje mokykloje, kurioje šiai dienai jau įsitvirtino prašymų dėl auditorijų sukeitimų rašymo praktika, prieš keletą metų neįgalieji studentai iš atsakingų administracijos narių gaudavo tokio pobūdžio atsakymus: „*tu čia nesvajok, nieks čia dėl tavęs nesiterlios, žinai, imk kitą dalyką.*“ (Informantė 6). Vadinasi, neįgaliojo dalyvavimo amplitudė ar jo būtinybė apsprendžiama tuo metu egzistuojančio institucijos pasirengimo ir (ne)noro skirti dėmesį negalios tematikai.

Negalios prioritetizavimas. Informantai pastebi, jog aukštosiose mokyklose vyksta negalios prioritetizavimas – daugiau dėmesio skiriama judėjimo negalią turinčių asmenų poreikiams (nors net ir kalbant apie šį negalios pobūdį svarbiausia, koks jos sunkumas). Dėl šios priežasties turintys regos, klausos, somatinius ar psichinius sutrikimus, susiduria su situacijomis, kuomet jų poreikiai traktuojami kaip nevienodai ar nepakankamai svarbūs. Ypač tai jaučia studentai su psichiniais sutrikimais: „*nepasiruošus Lietuvos aukštojo mokslo sistema šitam neįgalaus žmogaus integracijai ir konkrečiai – depresija sergantiems žmonėms.*“ (Informantė 31). Kitas aspektas – šiuo metu aukštosiose mokyklose gali studijuoti ir dažniausiai studijuoja savarankiškai ir gebantys savimi pasirūpinti neįgalieji, nes nėra sukurtos specialiųjų paslaugų sistemos. Pavyzdžiui, sunkią judėjimo negalios formą turintieji šiai dienai faktiškai gali studijuoti tik padedant asistentui, kurio pareigas dažniausiai atlieka neįgaliojo tėvai. Informantai iš esmės su tuo nesutinka: „*žmonės turi aukot savo gyvenimą dėl to, kad vaikas baigtų mokslus.*“ (Informantė 9). Negalios prioritetizavimas bei specialiųjų paslaugų trūkumas suponuoja dviprasmišką ži-

nią: viena vertus, institucija atsiveria neįgaliesiems sudarydama sąlygas studijuoti, kita vertus, situacija keičiasi tik sąlyginai „privilegiuotiesiems“, t.y. turintiems mažesnę negalios sunkumą.

Dėstytojų kompetencijų dirbti su neįgaliaisiais trūkumas. Neįgalieji identifikuoja dėstytojų kompetencijos dirbti su neįgaliaisiais studentais trūkumą. Žinojimo apie negalią trūkumas praktikoje virsta dėstytojų baimėmis, kai jie turi dirbti su regos ar klausos negalią turinčiais studentais: „*pamatė – kurčias, ir paskui pas juos buvo klausimas: kaip susikalbėsime, kaip dirbsime, kaip bendrausime?*“ (Informantas 24). Neįgalieji mano, kad dėstytojai turėtų daugiau dėmesio skirti ir suprasti neįgaliųjų problemas, suvokti: „*mes visi lygūs ir turim tokias pačias teises*“ (Informantė 1). Tarp dėstytojų egzistuojanti žinojimo apie negalią spraga materializuojasi kaip nesusipratimų ar nesusikalbėjimų sąveikos su studentais, kas apsunkina studijų kasdienybę.

Neįgaliųjų įtraukties poreikis. Neįgalieji studentai nori įsilieti į bendrą studentų masę: „*juk studijuoti čia atvažiuoju, o ne dėl to, kad neįgalūs*“ (Informantė 1), o aukštosios mokyklos nėra iki galo apgalvojusios, kaip įtraukti neįgaliuosius studentus, kuomet, anot Informantės: „*esu neįgalioji, kurią reikia kažkur į sistemą įdėti*“. Neįgalieji siekia kurti tokią aplinką, kurioje nebūtų išskiriama negalia, o patys neįgalieji būtų įsilieję į bendrą akademinę veiklą ir galėtų jaustis eiliniaisiais studentais. Parodant išskirtinumą arba gailestį jų atžvilgiu, pavyzdžiui, darant nuolaidas, slopinamas noras reikštis ir būti savarankiškiems. Dėl šios priežasties daugelis atsisako „privilegijų“: „*priešiška! atsisakau lengvatų*“ (Informantas 24). Problemų, susijusių su studijų sąlygų gerinimu sprendimas tęsiasi iki tol, kuomet studentas gali studijuoti savarankiškai ir pradeda jausti, jog tiek dėstytojų, tiek studentų yra vertinami lygiavertiškai.

Neįgaliųjų ekspertškumas. Neįgalieji studentai dalyvauja, nes suvokia savo ekspertškumą šioje srityje: žino savo poreikius, kylančius dėl negalios bei kokiais būdais juos galima patenkinti, turi žinias, kaip galima gerinti sąlygas neįgaliesiems. Jų nuomone, veiklose, kurios susijusios su neįgaliųjų studijų sąlygų gerinimo klausimais, turi būti įtraukiami ir patys neįgalieji: „*jie geriausiai žino, ko jiems reikia*“ (Informantė 8), o kiti negali žinoti visų jų reikmių. Įtraukiant neįgaliuosius į sprendimų priėmimo procesus vyksta „*ne popierinė integracija*“ (Informantė 6), konkrečiau įvardinamos ir sprendžiamos problemos, išvengiama darymo neįgaliesiems be neįgaliųjų.

Tyrėjos komentaras: Neįgaliųjų dalyvavimas vyksta priklausomai nuo to, kokioje aukštojoje mokykloje jie studijuoja, nes kiekvienoje iš jų taisyklės ir resursai varijuoja. Todėl vienose aukštosiose mokyklose dėstytojai dėl prieš tai buvusių patirčių gali geriau žinoti, kaip dirbti su konkrečią negalią turinčiais asmenimis, kitose – žino mažiau; vienose aukštosiose pritaikyta daugiau fizinės aplinkos objektų judėjimo negalią turintiems asmenims, kitose – mažiau ir t.t. Skirtingos struktūros nulemia skirtingus startinius taškus, nuo kurių pradedamos spręsti problemos. Vadovaujantis Giddensu (1984), neįgaliųjų dalyvavimas apribotas laiko ir erdvės, kurioje jie yra konkrečiu metu. Vertinant kontekstą, veikėjų veikimo pobūdis ir kryptis tiesiogiai priklausys nuo to, koks yra aukštųjų mo-

kyklų pasirengimo lygis priimti neigaliuosius, nuo kurio, anot Davies (2011), priklauso ir tai, kiek neigalusis gali būti išgirstas ir kiek jo grįžtamasis ryšys bus panaudotas studijų sąlygoms gerinti. Tačiau pamatiniu aspektu išlieka neigaliojo vaidmens pasirinkimas ir jeigu jis save suvokia, kaip ekspertą, darytina prielaida, jog atėjus laikui jis pasirinks veikti. Ir jeigu jis save laiko ekspertu, vadinasi, anot Beck ir Lau (2005), jis pats nubrėš ribą, iki kurios reikia dalyvauti, t.y. iki kol galės dalyvauti kaip eilinis studentas.

4.2.2.3. Įsiterpiančios sąlygos. Neigaliųjų dalyvavimas gali būti palaikomas arba apriojamas dėl įvairių asmeninių, socialinių ar teisinių sąlygų. Neigaliųjų veiklumui svarbus institucinis atsakas į jų poreikius ir veiksmus, neigaliųjų studentų, kaip grupės, mobilizacijos aspektai, socializacijos proceso metu formuoti lūkesčiai jų gebėjimų atžvilgiu bei asmeninės savybės.

Institucinis atsakas. Neigaliųjų dalyvavimas didele dalimi priklauso nuo to, kaip institucija reaguoja į jų poreikių išreiškimą ir veiklas. Neigaliesiems lengviau atstovauti savo arba kitų neigaliųjų studentų interesus, vykdyti veiklas, skirtas studijų sąlygoms neigaliesiems gerinti, kai šias iniciatyvas palaiko aukštosios mokyklos bendruomenės nariai: „*kai yra pasitikėjimas iš kažko tai aukščiau <...> tai jau tu tiki tuo ir tą darai.*“ (Informantė 1). Neigaliuosius tolesnėms veikloms inspiruoja matomos besikeičiančios sąlygos ir požiūris į juos aukštojoje mokykloje: „*man tai yra kaip stimulus, vat tai padeda, kad jie tavim rūpinasi ir kad jie nori, kad tavo rezultatai nesiskirtų ir nuo kitų studentų.*“ (Informantė 28). Neigalumo tema aukštosiose mokyklose – pakankamai naujas reiškinys, dėl šios priežasties kuomet neigalieji pradeda viešai kalbėti šia tematika socialinių akcijų ar per kitokio pobūdžio renginius, natūraliai pritraukiamas akademinės bendruomenės dėmesys. Atitinkamai, neigaliųjų iniciatyvos slopinamos, kuomet jie susilaukia grįžtamojo ryšio, kurį įvardina: „*neturim laiko, neturim noro, neturim lėšų.*“ (Informantė 1). Neigaliesiems ateina nusivylimo jausmas, kai jų studijų metais neįvyksta jokie pokyčiai institucijoje. Pavyzdžiui, Informantė 21 antrame kurse pradėjo nebeatskleidinėti savo negalios: „*aš daugeliui nesakiau, nes mačiau, kad jau beprasmiška.*“. Kai įgyvendindami iniciatyvas studijų sąlygų gerinimui negali rasti neigaliųjų studentų arba jie nenori atskleisti savo negalios ir viešinti savo problemų, tuomet: „*gaunasi uždaras ratas kažkoks tai: neaišku kam, neaišku dėl ko*“ (Informantas 23). Labai svarbus informacijos gavimas apie universitete egzistuojančias procedūras, norint gauti atitinkamas paslaugas studijų metu, ypač, naujai įstojusiems: „*iš narvelio išlindusiems*“ (Informantė 1). Neigalieji dažnai nežino, į ką jie turėtų kreiptis dėl konkrečios informacijos arba asmenys, į kuriuos kreipiamasi aukštosios mokyklos administracijoje, padėti negali.

Neigalieji patiria papildomų sunkumų, nes jie nuolat turi aiškinti naujiems žmonėms apie savo negalią: „*kiekvienam aiškint atskirai, kame čia tavo problema*“ (Informantė 19). Lengviau yra tiems, kurie turi matomus judėjimo, regos, klausos sutrikimus, nes nereikia įrodinėti savo negalios. Pavyzdžiui, Informantas 22 turi regos sutrikimų, jis negali skaityti popierinių tekstų ir

rašyti, tačiau turi išlikusį matomumą ir vaikščioja be lazdelės. Jis teigia: „*ką gal sunkiausiai supranta visuomenė, tai, kad tu arba matai, arba tu aklas.*“. Informantas 26 turi somatinį sutrikimą (artrita) ir dėl to turi profilaktiškai gydytis sanatorijoje, tačiau dėstytojais netiki jo neįgalumu ir jis teigia: „*man reikia pas jums su vežimėliu atvažiuot, tada aš jums būsiu neįgalus?*“. Taip pat situacija sudėtingesnė, jeigu liga progresuoja ir specialieji poreikiai išryškėja studijų tėkmėje: „*yra tikimybė, kad aš per kelis metus galiu apakt*“ (Informantas 23). Didele dalimi būtent negalios pobūdis apsprendžia neįgaliojo buvimo kokybę aukštojoje mokykloje.

Neįgaliųjų mobilizacijos aspektai. Neįgalieji dažniausiai savęs neidentifikuoja kaip vieningos grupės, o jų mobilizacija vyksta daugiau išskirtiniais atvejais. Kai kurie neįgalieji suinteresuoti dalyvauti veiklose, skirtose neįgaliųjų studijų gerinimui dėl to, kad jiems įdomu sužinoti apie kitokias negalias turinčius studentus, jų poreikius, kad būtų galima dalinantis patirti mi padėti vienas kitam. Išryškėja daugiau aspektų, kodėl neįgalieji neturi intereso mobilizuotis. Informantai pabrėžia buvimo „vienais“ aspektą, nes dažniausiai būna vieninteliai visame kurse ar grupėje, turintys negalią, o tuo pačiu metu aukštojoje mokykloje studijuoja ribotas skaičius neįgaliųjų. Ypač sunku pritraukti tokius, kurie norėtų dalyvauti veiklose, skirtose neįgaliųjų studijų gerinimui. Neįgalieji tvirtina: „*vienam visgi yra sunku būti iniciatyviu ir viską sukti*“ (Informantė 19), „*vienas lauke – ne karys*“ (Informantė 1). Mobilizacijai trukdo ir negalios neat-skleidimas: „*dauguma neįgalių žmonių yra užsislėpę, jie nenori viešinti savęs*“ (Informantė 1). Jie jaučia dėkingumą už galimybę studijuoti ir teigia, jog jiems nieko daugiau nereikia arba bijo, tačiau nusiskundimais ir nepasitenkinimu dėl studijų sąlygų dalinasi artimųjų rate: „*nu ką, prisiima neįgaliuosius, ir ką, ir jais nesirūpina?*“ (Informantė 6). Kiti neįgalieji studentai kartais mano, jog atskleisti savo negalią yra beprasmiška, nes tai nieko nepakeis. Pavyzdžiui, Informantas 23 yra neprigirdintis ir kurį laiką žmonės su juo kalba garsiau, tačiau po to sugrįžta į jiems įprastą kalbėjimo būdą. Galiausiai, kai kurie neįgalieji nenori dalyvauti veiklose, skirtose neįgaliesiems: „*jie nenori burtis su neįgaliaisiais žmonėmis.*“ (Informantė 1), neįaučia tam poreikio, abejoja jų produktyvumu ir tikslingumu – „*susitikt su visais invalidais ir pasikalbėt, kaip man blogai gyvent?*“ (Informantė 27). Nuomonių įvairovė apie mobilizacijos galimybes leidžia manyti, jog studijų sąlygų gerinimas kol kas išliks individualiomis iniciatyvomis.

Socializacijos metu formuoti lūkesčiai jų atžvilgiu. Neįgaliųjų dalyvavimui didelę reikšmę turi socializacijos proceso metu formuoti lūkesčiai jų gebėjimų atžvilgiu. Auklėjimo šeimoje svarba tiesiogiai susijusi su savęs priėmimo formavimu, atsakomybės už savo gyvenimą prisiėmimu bei didesniu pasitikėjimu savo galiomis. Pavyzdžiui, Informantė 9 dalinasi: „*aš demokratiškoj ir mylinčioj šeimoj gyvenau, visada buvau mylimiausia, mažiausia, gražiausia ir visokiausia.*“. Informantai pabrėžia, jog neįgalieji išmokomi būti pasyviais, o ne būti aktyviais ir jie pradeda taip elgtis. Neįgalieji nenori niekam trukdyti: „*vaikšto nuleidę galvas*“ (Informan-

tas 22). Neįgaliųjų pasyvumas, anot Informantės 9, susijęs su jų buvusiu patirtimi: jie „sulaužyti diskriminacijos“ dėl nesėkmingų bandymų ir „pastovių atsimušinėjimų“; „pripratę, kad kažkas kitas yra autoritetas“ (Informantė 2). Tyrimo rezultatai atskleidė, jog prieš studijas ar studijų metu patyrę traumą informantai, po reabilitacinio laikotarpio sugrįžta į studijas ir labai kryptingai siekia išsilavinimo. Išsikeliamas tikslas vėl būti savarankiškais ir nepriklausomais asmenimis: „norėjau grįžti į visuomenę atgal, iš kurios aš iškritau.“ (Informantas 20), aukštosios mokyklos bendruomenė prilyginama visuomenei. Tokie informantai stengiasi „neužsiciklinti prisiminimuose“ (Informantė 8), o įsivardinę savo stipriąsias puses ir gebėjimus išnaudoti savo potencialą ir judėti į priekį. Galima daryti prielaidą, jog šių informantų socializacijos metu suformuoti reikalavimai sau asmeniniame ir profesiniame gyvenime, įgijus negalia, siekiamybių kartelės nenuleidžia.

Tyrėjos komentaras: Neįgaliųjų dalyvavimui svarbiausiomis įsiterpiančiomis sąlygomis galima laikyti institucinį atsaką ir socializacijos proceso metu jų atžvilgiu formuotus lūkesčius. Tyrimo rezultatai rodo, jog neįgaliųjų palaikymas, tikėjimas jų galimybėmis, jų nuomonės reiškimo skatinimas ir atsižvelgimas į ją, prisideda prie neįgaliojo įgalinimo ir to pasekoje – veiksnio įgyvendinimo aukštojo mokslo kontekste. Tuomet jie dalyvauja struktūroje (Giddens, 1984), kurioje jų nuomonė ir jų veiksnumas yra svarbus ir patvirtinamas. Ar ir kada neįgalieji pradės įgyvendinti savo veiksnumą, didele dalimi priklauso nuo socializacijos proceso metu formuotų lūkesčių jų atžvilgiu ir buvusių patirčių, nes jeigu jų ankstesnės veiksnio įgyvendinimo iniciatyvos kitose struktūrose (vidurinėje mokykloje, būreliuose, šeimoje, neįgaliųjų stovyklose ir pan.) būdavo užgniaužiamos joms dar nepasireiškus, tos neigiamos patirtys studijų metu gali ilgą laiką slopinti. Veiksnio pasireiškimui reikalingas laikas, nes neįgalieji įpratę, jog kiti, o ne jie turi galią, dėl ko plėtojasi išmoktas bejėgiškumas (Hughes, 2009). Kaip matoma, jeigu vyktų neįgaliųjų mobilizacija, tai palengvintų ir tikriausiai pagreintų studijų sąlygų keitimąsi, tačiau tai nėra lemiamas veiksnys, apsprendžiantis, kad ir pavienių, bet turinčių veiksmo motyvaciją, veikėjų veiksnio raišką.

4.2.2.4. Veiksmų/sąveikų strategijos. Neįgaliųjų studentų veiksmų ir sąveikų strategijos susijusios su šiomis sritimis: akademinės bendruomenės požiūrio į neįgaliuosius bei studijų organizavimo proceso keitimu, pilietiniu aktyvumu. Vieni studentai suinteresuoti išimtinai tik savo studijų sąlygų gerinimu, kiti – visų neįgaliųjų studentų gerove aukštajame moksle, tačiau bendrai tarp informantų egzistuoja įsitikinimas: „jeigu jau pagalvoja apie mane vieną, jie galvoja ir apie kitus.“ (Informantė 1). Neįgaliųjų studentų dalyvavimas ir jo filosofija paremti skirtingais principais.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su akademinės bendruomenės požiūrio keitimas. Pirmoji veiksmų ir sąveikų strategijų grupė susijusi su švietimu negalios tematika, kuris informantų vykdomas tiek akademinėje erdvėje, tiek už jos ribų. Neįgalieji siekia akademinės bendruomenės požiūrio kismo per paskaitas ir seminarus, bandydami analizuojamas temas susieti su negalia bei jas interpretuoti per aptariamų teorijų prizmę (ypač tai pastebima socialinių mokslų srityje). Kai kurie neįgalieji perspėja dėstytojus ir kursiokus, kad jie nevengtų kalbėti

apie negalia, tačiau pastebi, jog nuomonės reiškiamos atvirai, jeigu yra artimesni ryšiai, kitu atveju – bandoma išvengti nepatogių situacijų. Būna situacijų, kai patys neįgalieji taiso dėstytojus dėl neteisingai vartojamos terminologijos, pavyzdžiui, jeigu vartojamas terminas „invalidas“ arba neįgalieji vaizduojami kaip atskirties grupė.

Pasiekti platesnei akademinėi auditorijai organizuojami vieši renginiai. Pavyzdžiui, vienoje aukštojoje mokykloje jau tradicija tapo socialinių akcijų organizavimas, skirtų šviesti akademinę bendruomenę negalios tematika per patyriminius užsiėmimus. Šios akcijos organizuojamos Tarptautinės neįgaliųjų dienos proga, bendradarbiaujant su savo ar kitos aukštosios mokyklos administracija, Studentų atstovybėmis, specialiosiomis mokyklomis. Tokių socialinių akcijų poveikiui iliustruoti Informantė 6 pateikia jos kursiočių suteiktą grįžtamąjį ryšį apie patyriminius užsiėmimus: „*aš neįsivaizdavau, kad taip baras aukštai yra, kaip yra sunku į liftą įvažiuoti*“, „*aš nuvažiavau į skaityklą ir supratau, kaip sunku knygas pasiekti*“, „*kaip sunku pro kėdę pravažiuoti*“. Informantė 6 dalinasi savo pamąstymu šiuo klausimu: „*tai tas žmogus, kuris nepravažiavo, galbūt, kai mes atvažiuosim į skaityklą, galbūt jis pasitrauks kėdę, tu pravažiuos, tau nereiks sakyti „atsiprašau atsiprašau“*“. Net negirdi, kai tu kalbi ir akis išpūtus žiūri „*ko tu nori?*“, kai tu prašai kėdę patraukt““. Kartais tokio pobūdžio socialinės akcijos organizuojamos viešojoje miesto erdvėje. Taip pat informantai pasisako studijų prieinamumo ir negalios klausimais skaitydami pranešimus per seminarus ir konferencijas, šia tematika: „*aš buvau prieš mėnesį konferencijoje, tai ką aš akcentavau, kad yra informacijos trūkumas visuomenei, ką ir aš darau – tai negalios etiketas, ir žmonės nesuvokia ką gali ir kaip gali.*“ (Informantas 20). Apibendrinant, švietimas negalios tematika informantų yra laikomas pamatine integracijos į aukštąjį mokslą prielaida ir sąlyga.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su studijų proceso organizavimo keitimu.

Antroji veiksmų ir sąveikų strategijų grupė susijusi su studijų organizavimo proceso pokyčiais, kurie atsiranda tariantis su dėstytojais bei rašant prašymus administracijos skyriuose. Su dėstytojais tariamasi dėl mokymo(si), atsiskaitymo formų, paskaitų vedimo prieinamose patalpose. Neįgalieji stebi dėstytojus per paskaitas ir įvertina, ar galės būti išklaustyti ir suprasti, o pats pokalbis dažniausiai vyksta po paskaitos. Tarimosi su dėstytojais sąlyga – tai negalios atskleidimas, kuomet paaiškinami iš jos kylantys poreikiai bei kokia forma jie gali mokytis: „*aš nematau skaityt, rašyt, norėčiau kiek galiu informacijos gauti elektroniniu būdu, atsiskaitymai – galiu arba žodžiu, arba kompiuterinę variantą aš atlieku testą, įrašau jums į kažkokią laikmeną.*“ (Informantas 22). Kartais informantai paprašo dėstytojų, su kuriais gerai sutaria, paaiškinti, kokia jų mokymo specifika kitiems kolegoms. Neįgalieji norėdami, jog paskaita vyktų prieinamose patalpose, kartais tariasi su dviem dėstytojais, kad būtų sukeistos auditorijos, arba veiklos alternatyvos aptariamoms su bendrakursiais.

Prašymų rašymas pasitelkiamas kaip viena iš veikimo strategijų spręsti studijų metu kylančias problemas. Pavyzdžiui, vienoje aukštojoje mokykloje neįgalieji rašo prašymus dekanate, kad paskaitos vyktų prieinamose auditorijose: „*kad aš galėčiau lankyti visas paskaitas, kad nereiktų važiuoti į kitą gatvės pusę.*“ (Informantė 1). Kitoje aukštojoje mokykloje Informantė 28, turinti somatinį sutrikimą, rašė du prašymus. Pirmasis prašymas buvo adresuotas prorektoriui dėl laisvo grafiko suteikimo: „*kai aš jau parašiau prašymą, tai tada jau pradėjo į tai atsižvelgti, o taip, nelabai kažkam rūpi, ar tu sveikas, ar tu ne, čia tavo problemos ir niekam tas nerūpi.*“ Antrasis prašymas adresuotas rektoriui dėl nesutikimo pasilikti mokamoje vietoje dėl, jos nuomone, neteisingai atliktos rotacijos. Sąveikaujant su dėstytojais ir administracijos nariais, sprendžiant įvairius su neįgaliųjų studijomis susijusius klausimus, vienkartinės praktikos laikui bėgant pradeda įsitvirtinti, kaip natūrali studijų organizavimo proceso rutina.

Kai kurie neįgalieji studentai nieko specialaus nedaro, bet prisitaiko prie jau esamos situacijos aukštojoje mokykloje arba pasitelkia į pagalbą savo artimų draugų ratą. Pavyzdžiui, Informantas 3, kuris juda vežimėliu, nepritaikytose aukštosios mokyklos patalpose su nepatekimo problema nesusidurdavo: „*ne, man nebuvo tokios situacijos. Ne, nu tikrai nebuvo, ką aš žinau: jeigu reikia, tai reikia, surandu, ką reikia. Tų draugų gi pilna – ir Vilniuj, ir visur.*“ Kartais vien tik pačių informantų buvimas ir studijavimas kartu plečia aukštojo mokslo dalyvių požiūrį į negalią turinčius asmenis, jų potencialą ir galimybes.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su pilietiniu aktyvumu. Trečioji veiksmų ir sąveikų strategijų grupė susijusi su informantų pilietinio aktyvumo pasireiškimu. Informantai konsultuoja kitus neįgalios studentus ir moksleivius aukštosios mokyklos pasirinkimo bei studijų proceso ypatumų klausimais, dalinasi asmenine patirtimi. Iliustracijai pateikiamas Informantės 1 pasakojimas: „*viena mergina, kuri įstojo čia į universitetą, tai, kai jinai atvyko ir aš kai dariau joms, nu, kaip su šeima, ekskursiją, viskas labai idealiai tiko ir patiko, ir tikrai norėjo čia įstoti, ir specialybė nerealiai patiko, bet sunkumas su vaikščiojimu, tai pabandžiau palydėti iki bendrabučio ir mergina tiesiog nesugebėjo taip toli nueiti. Sakau, „nu, tai turi laiko vasarą, kad išsilaikyti teises“. Toliau buvo mano konsultavimas dėl teisių gavimo, automobilio įsigijimo ir jau ten toliau visi kiti dalykai, kurie nesusiję su universitetu, tai dabar mergina laksto dar geriau negu aš, turi ji teises vos porą mėnesių. Tai jinai atvažiuoja mašina į universitetą, pasistato čia automobilį prie pat, jai čia netoli ateiti.*“ Konsultavimas su studijų procesu susijusiais klausimais vyksta elektroniniu paštu, susitikus gyvai, neįgaliųjų stovyklose, per Studijų muges. Neįgalieji studentai, gyvenantys bendrabutyje, dalinasi turima informacija su tais, kurie ten negyvena.

Dalis informantų dalyvauja aukštojoje mokykloje organizuojamuose susitikimuose, kurie skirti aptarti studijų metu išylančioms problemoms. Dalyvaujantieji lankosi šiuose susitikimuose, nes laiko tai savo, kaip studento, pareiga. Jaučiamas kritiškas tokio pobūdžio susitikimų ver-

tinimas, nes susirenka nedidelis skaičius neįgaliųjų ir dažniausiai tai būna: „*tie patys veidai visuose susitikimuose.*“ (Informantė 6). Dalis informantų nemato prasmės dalyvauti šiuose susitikimuose, nes jų manymu, jie organizuojami daugiau dėl galimybės atsakingiems asmenims užsidėti „*piusą*“ už vykdomą veiklą, o problemos taip ir lieka nesprendžiamos. Kai kurie informantai domisi negalios tematika, dalyvauja aukštojoje mokykloje šiam tikslui organizuojamose šventėse: „*aš vis viena būdavo padalyvauju kažkur, nueit, pasidomėt, kažką padaryt, man tas būdavo į naudą.*“ (Informantas 12). Kiti neįgalieji kaip tik vengia renginių, susijusių su negalios tematika, o stengiasi dalyvauti ir būti įtraukti į visus studentus jungiančias akademinės ar laisvalaikio veiklas.

Keli informantai vykdė asmenines iniciatyvas, siekdami pagerinti studijų sąlygas. Informantas 23 dvejus metus savo aukštosios mokyklos Studentų atstovybėje buvo atsakingas už neįgaliųjų studentų reikalų kuravimą. Kaip vieną pagrindinių iniciatyvų per savo savanorystės metus, jis įvardina veiklą, skirtą pritaikyti programinę literatūrą neregiamis, kuomet literatūra būtų nuskanuojama ir prieinama elektroniniu formatu. Šiai iniciatyvai įgyvendinti buvo organizuojami susitikimai ir diskusijos su aukštosios mokyklos, bibliotekos ir universiteto leidyklos administracijos nariais. Galiausiai, ši iniciatyva liko neįgyvendinta, nes administracijos pozicija buvo, jog dėl dešimties aklujų tokio darbo daryti nėra verta. Jis teigia: „*padariau tiek, kiek galėjau*“. Informantė 19 bandė iškelti klausimą dėl neįgaliųjų koordinatoriaus pareigybės universitete, nes neįgaliesiems nėra paskirtas asmuo, pas kurį būtų galima eiti pasikonsultuoti. Ji nuėjo pasikalbėti dėl šio klausimo su už studijas atsakingo skyriaus vadovu, tačiau viskas ir liko šio pokalbio ribose.

Dalyvavimo principai. Įdomu pastebėti, jog informantų pasakojimuose išsiskyrė tam tikri jų dalyvavimo principai. Siekdami studijų organizavimo proceso pokyčių, vieni neįgalieji remiasi dialogo principu, kuomet išsakoma problema ir konstruktyvus pasiūlymas, kaip būtų galima ją spręsti. Kitiems studijos yra kova už savo būvį ir teises. Pabrėžiama savos iniciatyvos, atsakomybės prisiėmimo ir veiksmų svarba: „*dabar iki trečio kurso atkeliavus, tai tiesiog jaučiu užsiugdžius savyje tą kovojimo instinktą tokį, ir tiesiog jei kas ką, tai būtent kovoju.*“ (Informantė 21). Informantės manymu, neįgalieji turi nustoti „*tylėti*“ ir pradėti išsakyti savo poreikius. Informantė 28 teigia: „*jeigu nekovosi, tai ir šansų nėra, kad laimėsi*“ ir „*niekam tu nerūpi, jeigu pačiam sau nerūpėsi.*“ Dar informantai įvardina viešumo principą savo dalyvavime. Viešumas pasireiškia dalyvavimu įvairaus pobūdžio veiklose – prieinamoje ir neprieinamoje aplinkoje: „*pasikeitimas vyko, nes aš buvau visur pastebima ir man visur reikėjo.*“ (Informantė 1) ir „*visur manęs pilna*“ (Informantas 17). Daugelio informantų pabrėžiamas asmeninės iniciatyvos rodymas, nes „*sotus alkano nesupras*“ (Informantas 4), o jeigu kažkas nevyksta, vadinasi, arba neįgalieji neturi tam poreikio, nenori arba to nori nepakankamai žmonių. Neįgalieji pabrėžia, kad

nereikia bijoti prašyti pagalbos, kai jos tikrai reikia: „*nebijok paprašyti ir nebijok ištiesti ranką kitam*“ (Informantas 4). Informantai pabrėžia, jog patys siekia būti kaip įmanoma savarankiškesni ir nesinaudoti savo negalia: „*stengiausi kiek įmanoma viską daryti pats*“ (Informantas 11). Pavyzdžiui, pastarasis Informantas buvo išmokęs lipti laiptais kartu su vežimėliu. Principai, kuriais savo dalyvavime vadovaujasi informantai, varijuoja priklausomai nuo jų asmeninių savybių bei ankstesnių patirčių.

Tyrėjos komentaras: Sunku išskirti veiksmų ir sąveikų strategijas kaip svarbiausias, nes jos visos prisideda prie aukštojo mokslo socialinės realybės kitimo, kurioje neįgalieji, laikui bėgant, tampa natūralia jos sudedamąja dalimi. Informantų nuomone, pamatine integracijos į aukštąjį mokslą prielaida ir sąlyga laikomas švietimas negalios tematika, nes nuo jo priklauso ir tai, kiek bus atsižvelgiama į neįgaliųjų nuomonę, ir kokių mastu aukštojo mokslo struktūroje įsitvirtins žinojimas apie negalią, kuris bus pritaikomas kasdieninėje studijų rutinoje. Veiksmai, susiję su studijų proceso organizavimo keitimu ir pilietiniu aktyvumu, gali būti laikomi antriniais, kaip galimais dėl pirmosios veiksmų ir sąveikų strategijų egzistavimo. Vadovaujantis Giddenso (1984) veikėjo konceptu, neįgaliųjų veiksmai priklauso nuo motyvacijos, kokie yra veikėjo norai ir troškimai. Vadinasi, veiksmų ir sąveikų strategijos bus padiktuotos konkrečioje struktūroje laike ir erdvėje esančio veikėjo konkrečios motyvacijos. Dalyvavimo principai įrodo susietumą su Giddenso veikėju, kuris yra racionalus ir tikslingas individas, šiuo atveju, vienų neįgaliųjų veiksmai paremti dialogu, kitų – viešumo principu, vieniems studijos yra kova už būvį, kitiems – galimybė atrasti save kaip savarankišką ir nepriklausomą individą, vėlgi, viską suvedant į veiksmų priklausomybę nuo veikėjo motyvacijos.

4.2.2.5. Pasekmės. Informantų atliekamų veiksmų ir sąveikų pasekmės susijusios su didesniu žinojimu apie negalią, lankstesniu studijų proceso organizavimu bei fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymu. Šios pasekmės liečia informantus asmeniškai, jau studijuojančius neįgaliuosius ar tik studijuojančius aukštojoje mokykloje bei institucija.

Didesnis žinojimas apie negalią. Dėl neįgaliųjų veikimo atsiranda žinojimas apie negalią aukštojoje mokykloje: tarp dėstytojų, studentų, administracijos darbuotojų. Kai jis yra, palengvinamas studijų procesas būsimiems neįgaliesiems studentams ir jiems reikia mažiau įrodinėti: „*man paliko išpūdį atsižvelgimas į negalią*“ (Informantė 8). Būna atvejų, kai akademinės bendruomenės nariai pradeda „advokatauti“ už neįgaliuosius, t.y. patys iškelia negalios klausimą, sprendžiant su studijomis susijusius klausimus.

Lankstesnis studijų organizavimo procesas. Pokyčių atsiradimo institucijoje sąlygos – tai negalios atskleidimas ir iš jos kylančių poreikių išdėstymas. Turintiems nematomą negalią galioja abi minėtosios sąlygos. Neįgaliųjų, kurie atskleidžia savo negalią ir dėl studijų sąlygų pritaikymo bendrauja su dėstytojais arba aukštosios mokyklos administracijos nariais, poreikiai dažniausiai yra patenkinami. Poreikiai, susiję su studijų organizavimo proceso pokyčiais, pasiekiami dažniau ir lengviau, nei poreikiai, susiję su fizinės aplinkos pritaikymu: „*jeigu pritaikyt aplinką ir šiaip fizinę ir informacinę aplinką, tai vistiek neišvengiamai kainuoja daug ir čia*

daug greitų pokyčių nebus.“ (Informantas 23). Nematomą negalią turinčių studentų poreikiai patenkinami vėliau, dėl reikalingumo įrodyti poreikių svarbą. Tų neįgaliųjų, kurie turi nematomą negalią ir jos neatskleidžia, poreikiai nėra patenkinami. Neįgaliųjų dalyvavimo sėkmingumas, savo galios ir galėjimo prisidėti prie pokyčių suvokimas, prisideda prie neįgaliojo pasitikėjimo savimi ir savivertės augimo: „*per šešis metus kaip asmenybė užaugau labai žymiai.*“ (Informantė 1). Esamoje situacijoje „laimi“ tie studentai, kurie atskleidžia savo negalią ir pasirenka sąveiką su akademinės bendruomenės nariais.

Fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymai. Dėl neįgaliųjų veikimo, kuomet jie išsako savo poreikius, po truputį pradeda atsirasti fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymai. Vieni studentai naudojami pritaikymais jau savo studijų laikotarpiu, kiti – nepamato jokių pokyčių.

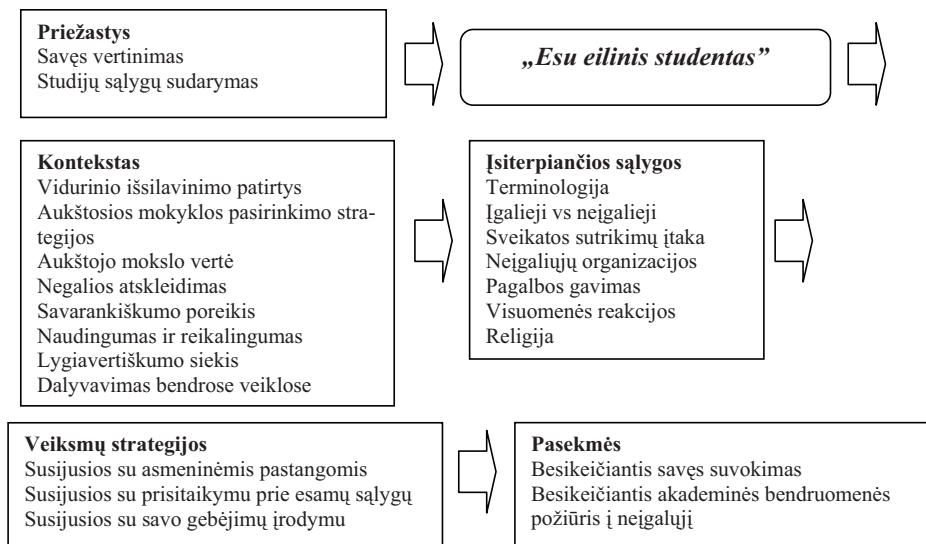
Ilgainiui dėl neįgaliųjų ir akademinės bendruomenės bendradarbiavimo atsiradę pokyčiai natūraliai tampa studijų organizavimo proceso realybės dalimi: „*dauguma kurčiųjų studijuoja taikomosios dailės fakultete – dėstytojams jau įprastas įvykis.*“ (Informantas 24). Augant neįgaliųjų studentų skaičiui tokioje akademinėje kultūroje, kur priimamas ir vertinamas jų dalyvavimas, bendradarbiaujama su aukštojo mokslo dalyviais, tęsiamas nuolatinis studijų organizavimo proceso vystymasis ir kismas. Tai patvirtina, jog keičiasi institucinės praktikos ir vyksta „*pripratimas*“ prie negalios, kurios turi teigiamą poveikį esamiems bei būsimiems neįgaliesiems studentams, nes atsiranda naujos studijų organizavimo proceso praktikos.

Tyrėjos komentaras: Visos išvardintosios pasekmės prisideda prie aukštojo mokslo socialinės realybės kitimo, kurioje dalyvauja neįgalūs, kurio poreikiai tampa vienu iš sudėtinių administracinių praktikų dalimi, o pagal Barton ir Corbett (1992), Allen ir kt. (2006), Hurst (2006), įvairovės perspektyvų integravimas į visas aukštosios mokyklos praktikas ir yra vienintelis kelias pasiekti norimų ir ilgalaikių pokyčių. Iš informantų interviu matyti, jog institucijos eina šia linkme, tačiau kiekviena savo individualiu pagreičiu. Akivaizdu tai, jog greičiau atsiranda tie pokyčiai, kurie reikalauja mažesnio finansinio indėlio, kaip kad fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymas, visuomet užsitęsia laike.

4.2.3. Kintantis tapatumas: „*Esu eilinis studentas*“

Šis fenomenas atskleidžia neįgaliųjų studentų tapatumo formavimąsi ir jo kitimą studijų metu. Neįgalieji studentai siekia būti paprastais eiliniaais studentais, kai kurie iš jų taip ir jaučiasi: „*esu eilinis studentas*“ (Informantas 18). Neįgalieji stengiasi keisti savo studijų sąlygas tam, kad galėtų būti tie eiliniai studentai, o ne išskirtiniai – būti tokiais pačiais studentais: „*kaip ir visi*“ (Informantas 24). Didžioji dalis studijų patirčių tokia pati, kaip ir kitų studentų, tik skiriasi jų bendrojo lavinimo ir, kai kuriais atvejais, ypatingos prasmės teikimas galimybei studijuoti ir gauti aukštąjį išsilavinimą. Daugelis informantų kalbėdami apie savo planus ir svajones, pamini kaip vieną pirmųjų prioritetų – šeimos sukūrimą, vėliau – mėgstamą darbą, kuriame galima to-

bulėti, keliavimą ir t.t. Informantas 23, apie neigaliuosius teigia: „*gal tiesiog tau reikia labai ilgai ieškot vat tos, tų visų gyvenimo – darbo, santykių, savęs, žinai, visų tų komponentų, kad susidėtų*“. Analizuojamos priežastys, kaip atsirado fenomenas, koks yra kontekstas, kokios įsiterpiančios sąlygos, veiksmų strategijos bei pasekmės (8 pav.).

8 pav. Fenomeno Kintantis tapatumas: „Esu eilinis studentas“ paradigmatis modelis

4.2.3.1. Priežastys. Neįgaliųjų studentų tapatumo klausimas priklauso nuo savęs vertinimo, akademinės bendruomenės požiūrio bei studijų sąlygų sudarymo lygio ir kokybės.

Savęs vertinimas. Neįgaliojo požiūris į save ir savęs vertinimas ir priėmimas didele dalimi priklauso nuo požiūrio į savo negalią: „*kaip tu su ja susitvarkai*.“ (Informantas 11). Informantai savo negalią priima ir mato skirtingai, taip pat skiriasi poreikiai pagal negalios pobūdį. Negalia tai: „*dovana matyti daugiau*“, „*nepatogumas*“, „*turiu nepatogumų, bet esu sveikas*“, „*sportinė apranga konferencijoje, kurios negali nusiimti*“, „*kalėjimas*“, „*milžiniški suvaržymai*“, „*stresas kitiems žmonėms*“, „*gyvenimo iššūkis*“, „*kartais kliūtis, kartais ne kliūtis*“, „*susirgimas, kuris netrukdo jaustis laimingai*“, „*laidelis, kuriuo visą laiką turi lipti*“ ir t.t. Informantas 4 pabrėžia, jog svarbu: „*savyje nematyti neįgalaus žmogaus*“ ir viskas priklauso nuo mąstymo.

Negalia dažnu atveju matoma, kaip vienas iš tapatumo aspektų, tačiau ne pirminis: „*pirmiausia, moteris, studentė, o tik po to neįgalioji*.“ (Informantė 1). Kai susigyvenama su negalia, ji tampa tiesiog: „*gyvenimo dalimi*“ (Informantas 11) ar „*tik dalis patyrimo*“ (Informantė 6), tuomet dėl negalios kylantys sunkumai laikomi norma ir asmuo save laiko: „*normaliu žmogum*“ (Informantė 9). „Normalus žmogus“ informantų suvokimu, savarankiškas, save realizuojantis,

turintis tikslus ir siekius bei galintis pasiekti, ko nori. Susigyvenimas su negalia, didele dalimi priklauso nuo to, kokios keliamos ekspektacijos dėl jų ligos ar galimų sveikatos pagerėjimo perspektyvų ateityje. Kaip Informantė 2 teigia: „reikia ruošti psichologiškai vaiką ir mokyt gyvent tokiam, koks jis yra.“. Neįgalieji gyvena savotišku budėjimo režimu, kuomet jie susigyvenę su savo negalia ir ją priėmę: „aš pamiršau, kad aš nematau.“ (Informantas 20), tačiau laikas nuo laiko stebi naujausius atradimus, operacijas, kurios galbūt galėtų jiems padėti ateityje. Vieni, turintys įgimtą negalią mano: „visada didesnė trauma kažką prarast, negu niekada neturėjus prisitaikyt.“ (Informantas 13); kiti: „negalia yra skausmingai išgyventas „biografinis lūžis“ tiek ją įgijusiems gyvenimo eigoje, tiek įgimtą negalią turintiems.“ (Informantė 2).

Įvardinami apribojimai, kylantys dėl negalios: „tai tu sieki to tobulumo, nors tu žinai kad tu nebūsi tobulas jokiom prasmėm.“ (Informantė 16) bei kasdienos ritmas „nuolatinis kasdieninių darbų derinimas prie fizinių galimybių.“ (Informantas 12), taip pat sistema, kurią turi kiekvienas, kaip gyventi su savo negalia „lyg lego pasaulis“ (Informantas 22). Informantų savęs vertinimas tiesiogiai susijęs su savo negalios priėmimu.

Akademinės bendruomenės požiūris ir studijų sąlygų sudarymas. Informantai pastebi, kad jų: „požiūris į negalią su kiekvienais metais keičiasi“ (Informantas 23). Studijos aukštojoje mokykloje prisideda prie teigiamo savęs ir savo negalios matymo: jeigu mokymosi procese įgyjamos žinios apie visuomenę ir jos funkcionavimą (tai ypač pastebima socialinių mokslų srities studentų patirtyse), jeigu egzistuoja teigiamas akademinės bendruomenės nusiteikimas neįgaliųjų atžvilgiu bei sudaromos tokios studijų sąlygos, kuomet negalia nebėra kliūtis savarankiškam dalyvavimui. Pastebima, jog neįgaliesiems sėkmingiau sekasi formuoti teigiamą savęs priėmimą aukštojoje nei vidurinėje mokykloje: „vistiek ten jau kitokie žmonės, vistiek kažkaip labiau supranta arba apsimeta, kad nemato, ar paklausia, kas čia yra.“ (Informantas 18). Kai kuriems pasisekimas studijose neišdildo pojūčio: „neįgalusis yra vis tiek antrarūšis žmogus“ (Informantė 5) arba „segregacija vykdoma nematomai“ (Informantė 9), arba „ateities Lietuvoj nėra neįgaliesiems“ (Informantas 17). Kaip bebūtų, neįgalieji, patekę į aukštojo mokslo sistemą, turi daugiau šansų vystyti pozityvų tapatumą, nes atsiveria platesnės veiklų perspektyvos.

Tyrėjos komentaras: Neįgaliesiems „eilinio“ studento tapatumas yra siekiny: pirmiausia, jo susiformavimas priklauso nuo individo savęs vertinimo bei požiūrio į save, antra, nuo aplinkos teigiamų savarankiškumo ir nepriklausomybės galimybių. Vienodai svarbūs priežasčių aspektai – savęs vertinimas ir akademinės bendruomenės požiūris ir studijų sąlygų sudarymas. Tyrimo rezultatai tiesiogiai siejasi su Shakespeare'o (2006) interakciniu negalios modeliu, kad negalia atsiranda iš individualių (sutrikimo) ir struktūrinių (aplinkos, paramos sistemų, požiūrio) faktorių sąveikos. Vadinasi, pritaikytoje aplinkoje, neįgalusis gali konstruoti savo „eilinio“ studento tapatumą, tačiau už aukštosios mokyklos ribų išliekančios mobilumo ir savarankiškumo problemos neįgaluosius išlaiko neeiliniais visuomenės nariais. Neįgaliųjų tapatumo kismą galima analizuoti susiejant su Giddensu (1991), kad „aš“ konstruojamas per diskursą, kuris yra kuriamas tam tikru laikotarpiu ir tam tikrose institucijose, vadinasi, informantams

lengviau konstruoti savo „eilinio“ studento tapatumą aukštosiose mokyklose, kuriose vyrauja teigiamas požiūris į neįgaliųjų dalyvavimą. Žvelgiant per struktūracijos teorijos prizmę (Giddens, 1984), neįgalieji konstruoja „eilinio“ studento tapatumą struktūroje, kurios taisyklės ir resursai leidžia tai daryti arba neįgalieji, įgyvendindami savo veiksnumą, atkuria struktūrą taip, jog būtų galima konstruoti šį tapatumą.

4.2.3.2. Kontekstas. Kaip neįgalieji priima save studijų laikotarpiu priklauso nuo jų vidurinio išsilavinimo patirčių, kaip buvo renkama aukštoji mokykla ir kokia vertė teikiama aukštajam mokslui. Studijų metu iškyla negalios atskleidimo dilema, nes neįgalieji siekia būti savarankiški, vertinami lygiavertiškai, naudingi ir reikalingi, dalyvauti bendrose veiklose su visais studentais ir jie puoselėja tokias pačias svajones ir lūkesčius dėl savo ateities kaip ir didžioji visuomenės dalis.

Vidurinio išsilavinimo patirtys. Neįgaliesiems studentams: „*iki universiteto nueitas kelias buvo sudėtingas*“ (Informantė 1). Informantai mokėsi arba bendrojo lavinimo (kai kurios iš jų turėjo integruotos mokyklos statusą), arba specialiosiose mokyklose. Tie, kurie mokėsi bendrojo lavinimo mokyklose – ten mokėsi visą laiką arba jų pagrindinis mokymasis vyko namuose, pas juos ateinant mokytojams, ir tik tam tikrais atvejais jie nueidavo į mokyklą ar pamokas išklausedavo savo klasėje. Pažymėtina, jog daugelio neįgaliųjų vidurinio išsilavinimo mokymosi procesas buvo pažymėtas operacijomis ir vėliau reabilitaciniais laikotarpiais, kuomet būdavo gulima ligoninėse: „*Kauno klinikos – ten mano antri namai.*“ (Informantė 21), sanatorijoje arba namuose „*gipse pragulėjau metus*“ (Informantas 12). Tokiu atveju, mokymasis vykdavo gydymosi vietose, nes „*gėda nesimokyti*“ (Informantė 6), taigi švietimo procesas nenutrūkdavo.

Informantų nuomonės apie mokymąsi specialiosiose mokyklose išsiskiria. Vieniems, tai buvo teigiamų potyrių vieta, kur „*uždara šilta bendruomenė*“ ir „*šiltnamis*“ (Informantė 2), kitiems – atvirkščiai. Pastaruoju atveju, specialioji mokykla buvo prilyginama: „*jeigu nori pasmerkti vaiką, tai prašom.*“ (Informantė 9) arba patiriama trauma, pamačius vaikus su sunkiomis negaliomis ir „*aš nesu toks*“ (Informantas 14). Informantas 22 mano, jog specialiosiose mokyklose yra per griežta kontrolė, dėl ko „*sugadinamas*“ asmuo, nes ne tu esi pats atsakingas už save: „*institucija už tave atsakinga*“ ir „*kam tau galvoti, jeigu už tave pagalvos*“. Informantė 10 mano, jog asmenys iš specialiųjų mokyklų ateina „*su šlampu*“ – jie dažnai būna stipriai egoistiški: „*aš aš aš, man sunku, man padėti, man visa kita*“ ir „*nebūna imperatyvo kažko siekti daugiau*“. Tokio pobūdžio pastabos apie baigusius specialiąsias mokyklas dažniausiai būna iš neįgaliųjų, baigusių bendrojo lavinimo mokyklas.

Aukštosios mokyklos pasirinkimo strategijos. Studijas aukštojoje mokykloje neįgalieji renkasi pagal savo interesą, arba pagal aplinkos pritaikymą, finansines galimybes, idealiu atveju, bando suderinti šiuos tris pasirinkimo kriterijus. Tie, kurie stoja pagal interesą, kaip teigia In-

formantas 12, „*stojau va bank*”, nežiūrint į aplinkos pritaikymą. Pažymėtina, jog prieinamų studijų sąlygos aktualesnės sunkią judėjimo negalią turintiems asmenims, kurie negali judėti savarankiškai. Kiti informantai prieš studijas bando išsiaiškinti aplinkos prieinamumą aukštosiose mokyklose, ieškodami informacijos internete arba tiesiogiai skambindamiesi į instituciją, kai kurie jose apsilanko gyvai apžiūrėti ir susipažinti su mobilumo galimybėmis.

Aukštojo mokslo vertė. Aukštasis mokslas ir galimybė įgyti šį išsilavinimą neįgaliesiems turi ypatingą prasmę. Patekimas į aukštąją mokyklą laikomas: „*šansas ištrūkti iš to vakuumo*“ (Informantė 9). Siekti išsilavinimo juos skatina ir tampa varomąja jėga „*keturių sienų*“, minimų daugelio informantų, alternatyva, kurios jie nenori pasirinkti. Neįgalieji suvokia dėl savo negalios įgytus specialybės pasirinkimo apribojimus: „*kai blogai matai, tai nei valytoja, nei padavėja nedirbsi.*“ (Informantė 19). Informantas 4 suvokė Lietuvos diplomo galimybių ribas, todėl nusprendė studijuoti užsienyje. Patekimas į aukštąjį mokslą priešpriešinamas alternatyvai „*sėdėti pas mamą*“ arba „*likti tarp keturių sienų*“ (Informantė 9), simbolizuoja didesnę garantą turėti laisvę.

Negalios atskleidimas. Neįgalieji, turintys matomą ar nematomą (somatinius ar psichinius sutrikimus) negalią, turi skirtingas patirtis. Matomą negalią turintys negali jos paslėpti. Tarpinę padėtį užima silpnaregiai ir neprigirdintys, kurių negalia ne visuomet vienodai „*įtikinama*“. Pavyzdžiui, silpnaregis vaiko be lazdelės, gali skaityti, nenešioja akinių, t.y. neturi simbolių atributų, simbolizuojančių negalios buvimą. Informantas 22, kuris iš esmės norėtų slėpti savo negalią, tiki „*kuo daugiau žino, tuo mažiau nesusipratimų*“, nes būna tokių atvejų „*kodėl aš jam mojuoju, o jis man neatmojuoja*“ ir pan. Tie, kurie turi nematomą negalią, stengiasi ją slėpti arba bent jau neafišuoti: „*nenorėjau ligos nei kultivuot nei rodyt.*“ (Informantas 26). Studentai, turintys somatinius sutrikimus, atskleidžia apie savo negalią dėstytojams, jeigu jų liga buvo nedalyvavimo paskaitose, seminaruose ar egzamine priežastis. Savo bendrakursiams negalia atskleidžiama, kad, pavyzdžiui, ištikus diabeto priepuoliui jiems būtų galima padėti. Psichinius sutrikimus turintys studentai stengiasi kaip įmanoma slėpti negalią dėl galimos stigmos. Pavyzdžiui, Informantė 32 apie savo negalią pasisakė tik vienai dėstytojai, kuri dirba šioje srityje. Nematomą negalią turintiems studentams sunku, nes dažnai nėra tikima jų liga: „*kai netikėdavu mano liga, jaučiausi kalta ir nebetikėdavau savo pojūčiais.*“ (Informantė 27). Informantas 26 mano, jog dėstytojai taiko dvigubus standartus matomą ir nematomą negalią turintiems studentams, nes pastaruosiu atveju: „*lipa ant sąžinės dėl negalios sunkumo*“. Iš informantų, turinčių nematomus sutrikimus, jaučiama akivaizdi nuoskauda dėl jų neadekvataus vertinimo.

Savarankiškumo poreikis. Neįgalieji studentai jaučiasi eiliniaisiais studentais, kuomet jie gali savarankiškai dalyvauti paskaitose ir seminaruose, laisvalaikio renginiuose aukštojoje mokykloje ar mieste. Pavyzdžiui, Informantė 32 teigia, kad dalyvauja „*ten kur būna krikštynos ar-*

ba ten tos Filosofijos dienos, tai jau būtina.”, Informantė 12 „*man įdomu teatras, man įdomu viskas*”. Neigalieji siekia būti savarankiški: „*kai rūpinasi tavim, tu jautiesi nepilnavertis.*“ (Informantas 22). Savarankiškumo įrodymu tampa asmeniniai finansai, nes neigalumo pašalpa – „*tai šeimos pinigai*“. Informantei 9 pirmosios stipendijos galimas turėjo ypatingą simbolinę reikšmę: „*gavau prieš Kalėdas stipendiją, ir pagalvojau, kad dabar aš jau esu žmogus savarankiškas, aš dabar galiu nueit, šeimai dovanų nupirkti.*”. Neigalieji pajaučia didesnę laisvę, savarankiškumą ir tuo pačiu atsakomybę už save, jeigu gyvena atskirai nuo tėvų, bendrabutyje arba nuomojasi būstą. Kai kurie sąmoningai bando rinktis studijas kitame mieste, kad turėtų galimybę pradėti gyventi atskirai.

Naudingumas ir reikalingumas. Neigaliesiems svarbus naudingumo ir reikalingumo visuomenei pojūtis. Kai neigalieji jaučiasi nereikalingi: „*jie patys save atskiria nuo visuomenės.*“ (Informantas 4). Informantas 12 teigia: „*man norisi veiklos, norisi kažką prasmingo nuveikt, nes vis dėl to suvoki, kad, kaip sakyti, nu nori būt kažkuo naudingas visuomenei.*“. Studijos aukštojoje mokykloje praplečia veiklų alternatyvas ir neigalieji save realizuoja bendrose veiklose, gerindami studijų sąlygas, dirbdami, savanoriaudami ar kitokio pobūdžio visuomeninėse veiklose.

Lygiavertiškumo siekis. Neigalieji gali jaustis paprastais studentais aukštojoje mokykloje, kuomet į juos žiūrima kaip į lygiaverčius ir jie vertinami vienodai su kitais studentais pagal jų pademonstruotas žinias. Siekdami lygiavertiškumo, kai kurie informantai sąmoningai atsisako bet kokių lengvatų (lengvatas jie suvokia kaip tam tikrus palengvinimus, kurie gali būti tiek nustatyti įstatymiškai kaip atsižvelgimas į specialiuosius neigaliųjų poreikius, tiek taikomi dėstytojų asmeniškai iš žmogiškumo). Pavyzdžiui, Informantas 24 per baigiamuosius vidurinės mokyklos egzaminus pagal įstatymą galėjo gauti prailgintą egzaminų laiką, tačiau atsisakė: „*norėjau gyventi taip, kaip visi*“ arba „*nenorėjau, kad paskui kas nors kažkur prikišintų.*“ (Informantas 12). Informantas 20, kuris mokėsi dėl žinių, teigia: „*aš galėdavau ateiti, sakyti kad aš turiu negalią, visiškai nepasiruošęs, aš vis tiek gaučiau tuos pačius aštuonis.*”. Tuo pačiu, kai kuriems neigaliesiems naudojimas šiomis lengvatomis netrukdo plėtoti savo kaip paprastų studentų tapatumo.

Neigalieji siekia išvengti prašytojų ir aukų vaidmens, ypač, nepakenčiamas rodomas gaillestis iš aplinkinių: „*nebeleidžiu niekam žemint savęs per gaillestį, aš noriu, kad mane suprastų.*” (Informantė 5). Informantas 14 teigia: „*neriekia mūsų glostyti mums reikia diržo duot ir spirt į užpakalį, žinai, bet, perspaudžia, perspaust ir negerai*”, „*gaillestis – tai nusižeminimas*“ (Informantė 9). Kitas aspektas, kaip pats neigalusis save pozicionuoja ir kaip su juo yra elgiamasi: „*nedaleidžiu, kad su manim elgtųsi išskirtinai*“ (Informantas 14). Šis informantas buvo taip

išauklėtas savo motinos ir kineziterapeutų, kad pagalbos prašo tik tuomet, jeigu pats negali pasidaryti.

Dalyvavimas bendroje veiklose. Neįgalieji nori būti paprastas studentais ir tai yra viena iš priežasčių, kodėl jie nenori dalyvauti renginiuose, susijusiuose ar skirtuose nagrinėti negalios tematiką: „*man neaktualios kalbos, kaip reikia bendrauti su neįgalioju*“ ir „*arbatos su kuo turėjau gert, su kuo kalbėtis irgi turėjau.*“ (Informantė 2). Pastaroji Informantė tokiuose neįgalųjų junginiuose išvelgia segreguojančias iniciatyvas. Kiti teigia, kad dalyvauja veiklose pagal savo interesus, o negalia nėra tarp jų: „*kiekvienas turi savo prioritetus ir jais vadovaujasi.*“ (Informantė 6). Informantai teigia, jog save labiau asocijuoja su „sveikaisiais“, su kuriais aukštojoje mokykloje ir daugiau bendrauja. Informantai pabrėžia, kad bendrauja su žmonėmis pagal interesus ir įdomumą, o ne dėl įgalumo ar neįgalumo: „*nieko prieš neįgaluosius, bet gyvenimas vyksta tarp sveikų*“ (Informantas 17). Informantė 2 teigia: „*gyvenimas vyksta tarp įvairių ir „sveikų“ ir „nesveikų“, tik svarbu dirbtinai jų nesuskirstyti į grupes pagal „supaprastintus“ kriterijus, šiuo atveju – negalia*“. Dalis informantų domisi negalios tematika, tačiau žinojimas, kad egzistuoja veiklos alternatyvos, kuriose jie yra laukiami ir kur galės save realizuoti, suteikia priėmimo jausmą.

Tyrėjos komentarai: Norint būti „eiliniu“ studentu, egzistuoja daug kontekstinių aspektų, kurie, pagal struktūracijos teoriją (Giddens, 1984), yra neįgalųjų studentų, kaip veikėjų, taisyklės ir resursai. Studentai skiriasi pagal savo negalios pobūdį, vidurinio išsilavinimo patirtis, kurios jau yra suformavusios tam tikrus elgesio modelius ir savęs vertinimą, lūkesčius, teikiamus institucijoms. Informantus jungia jų veiksmų motyvacija (Giddens, 1984) – aukštajam mokslui teikiama vertė, savarankiškumo, naudingumo ir reikalingumo, lygiavertiškumo norai, dėl kurių jie renkasi dalyvavimą. Būtent veiksmų motyvacija laikytina svarbiausiu kontekstiniu aspektu, nes jeigu šios motyvacijos nebūtų, neįgalusis net pritaikytoje jo poreikiams studijų struktūroje, galėtų likti arba siekti išlikti studentu, kurio pirminis iškeliamas tapatumo aspektas yra negalia.

4.2.3.3. Įsiterpiančios sąlygos. Kalbant apie neįgalųjų tapatumą neišvengiamai paliečiamas terminologijos naudojimo klausimas neįgalųjų bendruomenėse ir už jos ribų; vyksta kartais sąmoningas, kartais nesąmoningas, lyginimasis su įgaliaisiais. Neįgaliesiems įtaką daro jų sutrikimų specifiškumai, taip pat, ar jie priklauso neįgalųjų organizacijoms, ar ne. Pagalbos gavimas neįgaliesiems suteikia dviprasmiškus patyrimus ir daugelis neįgalųjų pripratę prie skirtingų visuomenės reakcijų variantų į juos. Kai kuriems neįgaliesiems svarbų vaidmenį jų gyvenime užima religija.

Terminologija. Daugelis informantų turi skeptišką nuomonę apie termino „neįgalusis“ vartojimą, kurio tiesioginė prasmė – negalėjimas – juos žeidžia ir piktina. Kaip alternatyvos „neįgaliojo“ terminui siūlomos „*įgalus kitaip*“ (Informantė 10), „*individualių poreikių asmenys*“ (Informantė 2). Pastaroji Informantė teigia, kad „neįgaliojo“ sąvoka yra lietuviškesnė, bet ne

pažangesnė. Informantas 20 pabrėžia, jog reikia būti realistais: „*negalia – yra terminas kurį mes naudojame, tam, kad žinotume apie ką mes šnekame.*“. Nedarbingumo sąvoka – „*iš viso absurdas. Nedarbingi taip dirba, kad kitas ir su savo tom dviem kojom, ir su savo galva laisvai besilankstančia, vistiek nepadaro tiek ir neuždirba.*“ (Informantė 2). Informantas 3 kvestionuoja terminologijos vartojimą: „*niekaip nenorėčiau būti vadinamas, o kaip Jūs norėtumėt būt vadinami?*“. Informantė 9 piktinasi dėl posakio „*dirbu su neįgaliaisiais*“, ji klausia: „*kas tie neįgalieji? Medžiaga, statybiniai blokai, tavo projekto statistika, kad tu su jais dirbi?*“. Kaip alternatyvą ji siūlo vartoti „*bendradarbiauju, padedu, dirbam kartu*“. Terminologijos klausimas labai svarbus ir jis „*evoliucionuoja su visuomenės keitimusi*“ (Informantė 10). Kita vertus, tarp pačių informantų jaučiamas skirtingas reagavimas ir tų pačių terminų priėmimas.

Neįgaliųjų bendruomenėse egzistuoja specifiniai terminai. Pavyzdžiui, neįgaliųjų bendruomenėje, turinčių judėjimo sutrikimų, žmonės be negalios vadinami „*vaikštančiais*“, neįgaliųjų padėjėjai – „*helperiais*“, vežimėlis – „*vežimu*“ ar „*kėde*“; judantys vežimėliu – „*ratuotais*“ arba „*neįgaliukais*“; neįgalieji, kurie nenori nieko veikti, nesiryžta ir nemato prasmės – „*invalidais*“ ar – „*invalidukais*“. Regos negalią turinčių asmenų bendruomenėje, žmonės be negalios vadinami „*matančiais*“. Terminą „*aklas*“, anot informantų, vartoti yra grubu, todėl geriau vartoti terminą – „*neregys*“. Klausos negalią turintys, žmonės be negalios vadina „*girdinčiais*“. Slepiantys savo negalią vadinami „*slėpikais*“. Pabrėžtina tai, kad bendruomenės viduje neįgalieji vieni kitus gali vadinti „*invalidais*“, tačiau ižeidimu bus laikoma, jeigu „*invalidu*“ jį pavadinis asmuo, esantis už neįgaliųjų bendruomenės ribų. Šie terminai pavartoti aukštojoje mokykloje dėstytojų ar studentų sukelia neigiamus jausmus. Informantų kalba asmenys, neturintys negalios bendrąja prasme vadinami „*įgaliais*“, „*sveikais*“, „*normaliais*“.

Pastebimas pavydo egzistavimas neįgaliųjų bendruomenėse dėl dviejų pagrindinių priežasčių: neįgalumo sunkumo ir pasisekimo – moksluose, darbe ar asmeniniame gyvenime. Pavyzdžiui: „*tu taip gali, o aš vat taip negaliu*“ (Informantas 14). Dėl to trūksta savitarpio supratimo ir bendruomeniškumo: „*norėtuši, kad neįgalieji būtų kaip vienas kumštis, bet taip nėra.*“ (Informantas 14). Tai yra viena iš priežasčių, kodėl neįgalieji renkasi bendrauti daugiau su įgaliaisiais asmenimis, norėdami išvengti nematomos konkurencijos ir varžymosi, lyginimo atmosferos.

Įgalieji vs neįgalieji. Daugelis neįgaliųjų pasisako prieš skirstymą – įgalūs ir neįgalūs: „*jeigu darom įtraukimą, tai įtraukimas turi būt.*“ (Informantė 6). Informantė 1, kuri juda rateliais, turi patyrimą, jog ją maišo su kitomis merginomis, judančiomis rateliais ir tokiu atveju: „*suplakama asmenybė, kai skirtingos negalios suplakamos į vieną*“ bei mano „*palei vieną koki sutiktą žmogų sprendžia apie visus.*“ (Informantė 6). Informantai pabrėžia, kad jie renkasi su kuo bendrauti pagal vertybes ir interesus, o ne pagal įgalumą ar neįgalumą. Informantai dažnai

pabrėžia, kad jie tokie patys kaip ir įgalūs žmonės, tik „mes [visuomenė] to nesugebam su-
prast.“ (Informantė 27). Juos nervina, kai jiems iš karto priskiriama, kad jie turėtų dalyvauti
renginiuose, skirtuose neįgaliesiems, arba dirbtų su neįgaliaisiais neįgaliųjų nevyriausybinėse
organizacijose bei būtų užmezgę santykius su neįgalium partneriu.

Dėl neįgaliųjų ir įgaliųjų lyginimo egzistuoja dviprasmiškos situacijos. Viena vertus, ne-
įgalieji nemėgsta būti lyginami su „sveikaisiais“, kita vertus, tokiose situacijose, kuomet paro-
domas neįgaliųjų pranašumas arba jie gali gauti tam tikrus palengvinimus, neįgalieji patys save
sulygina su įgaliaisiais. Pavyzdžiui, Informantas 18 teigia, kad gyvenime nereikia su niekuo
lygintis, nes lyginimas yra labai reliatyvus: „žiūriu į save kaip kaip į save“. Informantė 6 teigia:
„esu studentė ir noriu būti vertinama, kaip visi“ ir nenori, kad būtų „lyginama su vaikštan-
čiais“. Neįgaliuosius sustiprina tos situacijos, kuomet jie yra pranašesni už jų įgalius bendrakur-
sius. Neįgalieji suvokia, jog daugelyje sričių jie negali būti vienodai konkurencingi su įgaliai-
siais asmenimis. Mokslų sritis laikoma būtent ta vieta, kur jie nori ir gali pirmauti: „bent moksle
gali būti geriau“ (Informantė 28). Pavyzdžiui, „pranašumas atsiskleidžia, kuomet reikia galvoti
ir kalbėti“ (Informantas 22). Lyginant įgaliuosius ir neįgaliuosius, informantų pasakojimuose
iškyla momentas dėl aplinkos ir viešojo transporto pritaikymo, požiūrio į neįgaliuosius proble-
mų studijų metu ir darbo rinkoje: „neįgalieji turi pakelti dvigubai daugiau nei sveiki.“ (Infor-
mantė 9).

Sveikatos sutrikimų įtaka. Keli informantai paminėjo, kad jie gyvena su nuolatiniu fi-
ziniu skausmu su kuriuo, daugiau ar mažiau, yra susigyvenę, ir jei yra galimybė, geria skausmą
malšinančius vaistus. Pavyzdžiui, Informantas 14 sako: „aš negaliu galvoti apie rytojaus dieną,
nes aš būnu tiek pavargęs per visą dieną... Visą laiką pas mane viskas yra per skausmą“. Infor-
mantas 26, kurio liga progresuoja sparčiai, teigia: „dabar geriu vaistus, kurie tik malšina
skausmą, kurie neslopina ir jo nesustabdo.“. Daugelis judėjimo negalią turinčių informantų yra
išsilaikę vairavimo teises: „neįgalus žmogus be savo transporto jis yra iš viso – nulis.“ (Infor-
mantė 27). Kai kurie informantai turi sveikatos sutrikimų, tačiau skausmo malšinimui pastoviai
vaistų nevartoja.

Kai kurie neįgalieji pasinaudoja savo neįgalumu, kai jiems tai yra naudinga. Informantas
14 teigia: „neįgalieji greitai pripranta prie lepinimo“ ir „negalia padeda išsisukti“. Negalia
naudojama studijų metu, norint gauti nuolaidų ar palengvinimų, ar išsisukti nuo atsiskaitomųjų
darbų, pateisinant savo nedalyvavimą. Jeigu kursioškai taip pat turi negalią, pasiteisinimas „ne-
įgalumu“ turi mažesnę efektą. Informantas 14 pasakoja, kaip su jo kursioku dėstytojas griežtai
pakalbėjo, o jis jam atsakė: „taigi aš invalidas“. Dėstytojo atsakas buvo: „palauk, sako, čia visi
pas mus tokie, sako, tu nesi čia vienas kažkuom tai išskirtinis“. Lygiai taip pat negalia naudoja-

masi viešajame gyvenime – nemokamai patenkama į teatrą, žmonės jiems užleidžia savo vietas, o patys pereina sėdėti ant laiptų; neįgalieji nemoka baudos už greičio viršijimą ir pan.

Neįgaliųjų organizacijos. Tik dalis neįgaliųjų studentų priklauso neįgaliųjų organizacijoms. Tie informantai, kurie priklauso neįgaliųjų organizacijoms, dirba arba yra anksčiau dirbę jose, yra tų organizacijų valdymo ir sprendimų priėmimo organuose, vykdo šviečiamąją veiklą arba dalyvauja tų organizacijų organizuojamose stovyklose. Tokie informantai nevyriausybinės neįgaliųjų organizacijas vertina labiau teigiamai nei neigiamai. Kiti informantai yra skeptiškai nusiteikę neįgaliųjų organizacijų atžvilgiu: jų nedomina jose organizuojamos veiklos, netikima šių organizacijų skaidrumu. Neįgalieji teigia: „*pernelyg uždaros ir verda savo sultyse*“ (Informantas 14), „*žiūri savų interesų, o tik po to – organizacijos*“ (Informantė 5) ir „*gal tikrai yra aktualu tiems žmonėms, kurie uždaresnį gyvenimą gyvena*“ (Informantė 2). Informantas 22 įvardina bendruomenės uždaramą: Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga turi tradiciją kasmet bėgti aplink ežerą Tervą ir ten susirenka apie šešis šimtus žmonių. Informantas savo pažįstamus norėtų net papurtyti, nes jam gaila, kad visi sėdi tik būrelyje: „*atvažiuo traukinuku už rankų susikibę ir išvažiuoja traukinuku*“. Neįgaliųjų dalyvavimas neįgaliųjų nevyriausybinesse organizacijose priklauso nuo jų asmeninių interesų.

Pagalbos gavimas. Išskirtiniais neįgalieji jaučiasi tais atvejais, kuomet jie sulaukia prašytos ir neprašytos pagalbos. Prašytos pagalbos atveju, neįgalieji tampa priklausomi nuo padedančiųjų ir į juos papildomai atkreipiamas dėmesys. Neįgaliesiems sunkūs tie atvejai, kai jie sulaukia neprašytos pagalbos: „*nemėgstu priklausomybę simbolizuojančios pagalbos*“ (Informantė 5), o ypač, kai žmonės nusprendžia padėti, nors nežino kaip tai reikia padaryti. Didžioji dalis informantų teigia, jeigu jiems reikia pagalbos, jie patys jos ir paprašo. Jeigu labai norima padėti, galima mandagiai paklausti, ar būtų reikalinga pagalba ir kaip reikėtų padėti. Kartais žmogus atsako, kad pagalba jam nėra reikalinga, Informantė 5 teigia: „*ir jei jis toliau griuvinėja, tai nekreipk dėmesio, eik toliau. Esmė tame, kad reikia iš tikrųjų duot žmogumi pabūt*“. Pagalbos teikimas turi būtinai vykti atsiklausus paties neįgaliojo asmens.

Visuomenės reakcijos. Neįgalieji, kurie jau studijuoja, yra užsigrūdinę dėl visuomenės požiūrio į juos: jų skeptiško gebėjimų vertinimo, kalbėjimo su lydinčiuoju asmeniu, juos palydinčių žvilgsnių ir t.t. Anot Informantės 10, įvyksta „*apsišarvavimas*“ ir ilgainiui nebepastebimi į juos nukreipti žvilgsniai, nors anksčiau „*atspoksodavau atgal*“. Informantas 11, kuris anksčiau bandė kovoti su aplinkinių požiūriu, teigia: „*neįmanoma su tuo kovot – tu esi neįgalus ir tą turi pripažinti <...> ir pačios neigiamiausios žmonių reakcijos – iš dalies jos teisingos, nes tu vis tiek esi neįgalus, tu negali to visiškai atmesti*“. Papildomai galima aptarti jumoro vaidmenį atspindintį informantų patirtyse. Juodas jumoras populiarus judėjimo negalią turinčių asmenų stovyklose Monciškėse (Lietuvos paraplegikų asociacijos „Landšafto terapijos ir rekreacijos cen-

tre“), šią „tradiciją“ toliau perima ir plėtoja informantai. Tarpusavyje juokaujama negalios ir negalėjimo tematika: iškritimai iš vežimėlio, šlapimo nelaikymas, neregijų išverčiami valytojos kiburai arba stalas nuvalomas su visomis lėkštelėmis ir t.t. Jumoras atsiranda ir tuomet, kai kursioakai artimiau susibendruoja ir pripranta prie informantų negalios ir patys kartais pajuokauja: „*nu važiuok, tai ko tu lauki? Gal gali greičiau?*“ (Informantė 8). Vėlgi „saugesnis“ jumoras yra tas, kuris vyksta tarp pačių neįgaliųjų.

Religija. Keli informantai pabrėžė religijos svarbą jų gyvenime. Jie skaito Šventąjį raštą, tiki Dievu, atsigaua bažnyčioje ir savo dvasinę stiprybę tiesiogiai sieja su tikėjimu. Informantė 32 yra praktikuojanti katalikė: „*viskas manau, kad Dievo valioj, labai pasitikiu. Ne savo gabumais, ne niekuo, o Dievu pasitikiu. Prašiau Dievo išlaikyti sesiją, nu ir pasipylė tokie geri pažymiai, kurie mane nustebino*“. Informantas 11 teigia, kad tikėjimas kažkuo yra palaikantis dalykas ir didžiausia gyvenimo filosofija, anot jo: „*pats buvimas, pats egzistavimas yra didžiausia vertybė*“. Įvertinus visų informantų patirtis, religijos ir tikėjimo svarba atsispindi tik kelių pasakojimuose.

Tyrėjos komentaras: Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad palaikančios sąlygos ir situacijos tos, kurios pabrėžia neįgaliųjų vienodumą su įgaliaisiais asmenimis, kur negalia neiškyla kaip pirminis individo vertinimo aspektas. Tačiau, pažvelgus giliau, atrandamas tiek nuomonių išsiskyrimas, pradedant nuo terminologijos vartojimo tinkamumo, tiek subtilūs momentai, kuriuose visuomenės nariai visgi turėtų atsižvelgti į neįgalumą: teikiant pagalbą, vertinant atliktus darbus ir laiką per kurį jis buvo atliekamas. Įsiterpiančias sąlygas galima susieti su Shakespeare (2006), kad nepaisant aplinkos pritaikymo, išlieka individo sutrikimas, kurio negalima nuneigti ir, nepaisant to, jog neįgalieji nori būti „eiliniais“ studentais, tačiau netgi šiame buvime bus daug sąveikų su akademinės bendruomenės nariais, kurių sėkmingumą apspręs konkretus santykis ir žinojimas apie negalią.

4.2.3.4. Veiksmų/sąveikų strategijos. Neįgaliųjų studentų buvimo eiliniaais studentais vyrauja kelios veiksmų/sąveikų grupės, susijusios su asmeninėmis pastangomis, prisitaikymu prie esamų sąlygų aukštojoje mokyklose bei savo gebėjimų įrodymu.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su asmeninėmis pastangomis. Veiksmai ir sąveikos, susijusios su asmeninėmis pastangomis, yra šios. Pirmiausia, neįgalieji studentai yra tokie patys studentai, kaip ir kiti, ir tai atsispindi jų požiūryje į gyvenimą. Pavyzdžiui, Informanto 22 gyvenimo principas ir filosofija yra: „*gyvenu šiandien ir kartais pasiplanuofu rytoj*“. Informantė 19 teigia: „*stengiuosi viską išnaudoti, ką galima iš gyvenimo*“. Informantė 30 mąsto: „*nepilnavertis gyvenimas tuomet, jeigu nepadaryčiau visko, kas nuo manęs priklauso*“. Informantai pabrėžia savo norų ir tikslų įsivardinimo svarbą bei juos lydinčią vidinę motyvaciją. Kai yra vidinė motyvacija, tuomet studijose: „*viską rydavau*“ (Informantas 11) ir „*negaliu leisti, kad sveikata būtų kliūtimi*“ arba „*aš galiu viską, nes neįpratau teisintis sveikata*“ (Informantė 27). Informantė 16 teigia: „*jei jau žmogus kažkokį tai tikslą turi gyvenime, tai jis pamažu ir*

eis.” Informantai suvokia, jog šalia norų reikia įdėti ir pastangų: „reikia daug dirbti“ (*Informantas 24*) arba „viskas pasiekama begaliniu darbu“ (*Informantė 15*). Trys informantai buvo išvykę studijuoti į užsienį pagal „Erasmus“ studentų mainų programą, vienas informantas papildomai užsienyje baigė dvi magistrines studijas. Visiems informantams pasisekė „Erasmus“ studijose. Pavyzdžiui: „per tuos pusę metų išmokau daugiau, negu per tuos keturis metus čia.“ (*Informantas 13*). Keli informantai, kuriems sekėsi mokytis, studijavo nuo bakalauro iki doktorantūros, nes, anot jų, „apetitas kyla bevalgant“ (*Informantė 10*). Akivaizdus neigaliųjų savo vaidmens, siekiant tikslų įgyvendinimo, įsivardinimas.

Neigalieji galvoja ir planuoja savo profesinę karjerą, dalis jų jau pradėję dirbti šalia studijų. Neigalieji nori dirbti tokioje vietoje, kur galėtų tobulėti ir kilti karjeros laiptais: „geras darbuotojas yra atrandamas visur.“ (*Informantas 13*). Neigalieji žino iš savo patirties, jog siekdamai pasisekimo ir pripažinimo, jie turi: „dvigubai daugiau dirbti nei sveikieji“ (*Informantė 9*). Jaučiamas kai kurių informantų aukštas savęs vertinimas: „noriu dirbt, bet ne už nieką.“ (*Informantas 12*). Keli informantai susidūrę su tuo, jog visuomenėje nėra darbo alternatyvų, darbo vietas susikuria patys sau ir šiuo metu užima vadovaujančias pozicijas. Dalis informantų pabrėžia, kad norėtų dirbti būtent su neigaliaisiais, pavyzdžiui, dirbti nevyriausybinėje neigaliųjų organizacijoje: „savo vietą matau čia.“ (*Informantė 16*). Apibendrinant, didžioji dalis informantų savo darbą sieja su specialybe.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su prisitaikymu prie esamų studijų sąlygų. Kiti neigalieji, žinodami iš negalios kylančius poreikius ir savo pranašumus, stengiasi rinktis tokias situacijas ir veikimą, kur jaustųsi komfortabiliai ir galėtų prisitaikyti, t.y. kad būtų pritaikyta aplinka arba jie galėtų veikti pagal savo gebėjimus ir stipriąsias puses. Pavyzdžiui: „metams bėgant tu vis tiek atsirenki, kur vat tau komfortabiliau, kur nekomfortabiliau, po to vengi, kur nekomfortabiliau, tai natūraliai po to patogiau jautiesi.“ (*Informantas 23*). Neigalieji pavargsta kiekvienoje situacijoje išskelti savo poreikių klausimą, todėl apstu prisitaikymo prie esamų sąlygų situacijų.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su savo gebėjimų įrodymu. Kai kurie neigalieji norėdami būti tokiais pačiais kaip įgalieji, renka tokias veikimo situacijas, kurios, turint jų negalią, reikalauja įrodymo pastangų. Informanto 20, kuris yra neregys, hobiai: „daryti, tai, kas neįmanoma“, pavyzdžiui, su palydinčiu asmeniu, jis važinėjasi dviračiu. Jis suvokė, jog žmogų galima valdyti per atstumą, todėl palydintis asmuo važiuoja pirmas, o informantas – paskui jį. Informantas 22, kuris yra silpnaregis, važinėjosi dviviečiu dviračiu su neregium draugu: „buvom pastebėti taip visuomenės, bet nieks nežinojo, kad ten važiuoja du pirmos grupės invalidai, kuris vos mato, atsakingas už aklą“. Iš vienos pusės, informantai tiesiog mėgaujasi laisvalaikio veiklomis, iš kitos pusės, vyksta gebėjimų įrodymas.

Tyrėjos komentaras: Svarbiausiomis veiksnu/saveiku strategijomis galima išskirti tas, kurios susijusios su asmeninėmis pastangomis, kurios atskleidžia neigaliųjų veiksmo motyvaciją – dažniausiai profesinės karjeros siekius. Informantai įsivardinę savo vaidmens ir atsakomybės už pasiekimus vaidmenį, jie save laiko aktyviais veikėjais, gebančiais ir galinčiais įgyvendinti savo užsibrėžtus tikslus. Priešingai nei dominuojančiame diskurse esančiais įvaizdžiais neigaliųjų, kaip priklausomų (Hughes, 2009), kaip tų kuriems trūksta gebėjimų (Camilleri, 1999), informantai atsiskleidžia kaip racionalūs ir tikslingi veikėjai, turintys galią priimti sprendimus ir juos vykdyti.

4.2.3.5. Pasekmės. Informantų veiksmai ir sąveikos sukuria dvi pagrindines besikeičiančias pasekmes – savęs suvokimą ir akademinės bendruomenės požiūrį į neigalųjį.

Besikeičiantis savęs suvokimas. Tapimas eiliniu studentu – tai savarankiškas dalyvavimas paskaitose, seminaruose, atsiskaitymuose; popaskaitinėje studentiškoje ar visuomeninėje veikloje, kartu su kitais kursiokais leidžiamas laisvalaikis. Jie siekia ir planuoja įprastines veiklas taip, jog kuo mažiau negalia galėtų iškilti kaip kliūtis.

Neigaliesiems studijos reiškia tobulėjimą tiek iš profesinės, tiek iš asmeninės pusės. Daugelis informantų asmeninį tobulėjimą išskiria kaip svarbesnį. Neigalieji įsivardina, jog studijuojant auga jų savivertė, jie tampa labiau pasitikintys savimi, išlaisvėja, įgyja atsakomybės jausmą ir savarankiškumą: „*savarankiškumas tolygus pilnavertiškumui*“ (Informantas 22). Neigalieji studijų patirtis vertina labai teigiamai: „*studijų metai buvo patys gražiausi*“ (Informantė 2). Neigalieji pajunta ir mato, jog į darbą įdedamos pastangos atsiperka augančiu žinojimu ir kompetencija: jie įgyja galią ir jaučia, kad gali daryti įtaką, dėl to keičiasi jų savęs suvokimas.

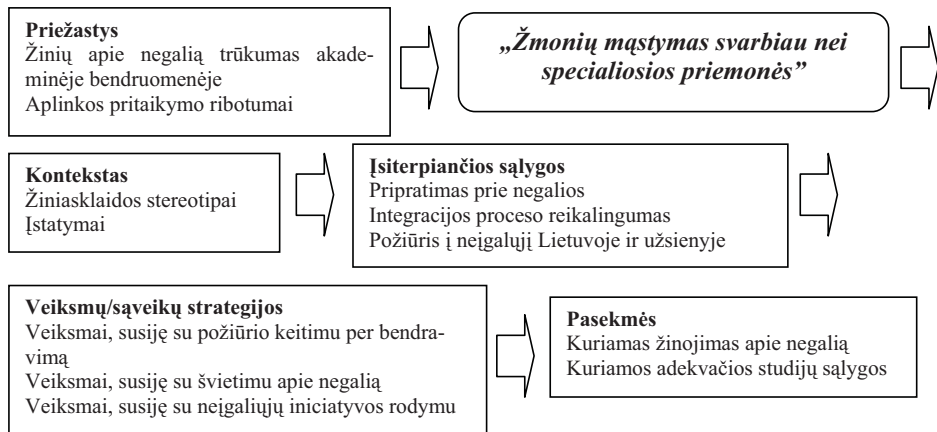
Besikeičiantis akademinės bendruomenės požiūris į neigalųjį. Neigaliųjų studentų įsiliejimas ir išitraukimas į studijų organizavimo procesą ir popaskaitinę veiklą, keičia akademinės bendruomenės požiūrį į neigalųjį asmenį, kuris galiausiai pradedamas matyti ir vertinti lygiavertiškai.

Tyrėjos komentaras: Studijų metu informantai turi galimybę konstruoti ir konstruoja pozityvų tapatumą, t.y. studento, kaip galinčio, kompetetingo, aktyvaus (Sunderland ir kt., 2009). Šios patirtys įgalina individą kritiškiau mąstyti ir vertinti neigaliųjų asmenų situaciją visuomenėje. Neigalūs, kuris save mato kaip aktyvų, turintį galią, konstruoja dialogu grįstas sąveikas su akademinė bendruomene. Jeigu neigalūs studentas gali jaustis „eiliniu“ studentu aukštojoje mokykloje, tai yra ženklas, jog institucijoje įvyko žymūs pokyčiai teigiama linkme.

4.2.4. Požiūrio svarba: „Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės“

Šis fenomenas atskleidžia visuomenėje egzistuojančių išankstinių nuostatų bei žinojimo apie negalią atspindžius akademinės bendruomenės narių mąstyme ir konkrečiuose jų poelgiuose. Parodoma, kaip mąstymas susijęs su aukštojo mokslo prieinamumo neigaliesiems pokyčiais.

Analizuojamos priežastys, kaip atsirado fenomenas, koks yra kontekstas, kokios išterpiančios sąlygos, veiksmų/sąveikų strategijos bei pasekmės (9 pav.).

9 pav. Fenomeno Požiūrio svarba: „Žmonių mąstymas svarbiau nei specialiosios priemonės“ paradigminis modelis

4.2.4.1. Priežastys. Aukštosiose mokyklose neįgalieji studentai pastebi akademinės bendruomenės žinių trūkumą apie negalią bei papildomų sunkumų sudaro aplinkos pritaikymo ribotumai.

Žinių apie negalią trūkumas akademinėje bendruomenėje. Neįgalieji studentai teigia, jog jų studijų pradžioje jaučiama sumišusi akademinė bendruomenė, jos narių baimė ir nepasitikėjimas, kaip bendrauti ir dirbti su negalią turinčiais asmenimis. Ši baimė pasireiškia bendravimo vengimu, atstumo laikymusi ir konkrečiose situacijose – aiškinimusi, ko reikia neįgaliajam, kad jis galėtų mokytis ir studijuoti. Patys neįgalieji šios baimės priežastis atranda ir aiškina bendravimo su neįgaliaisiais asmenimis nebuvimu arba trūkumu: „išsiaiškini, kas yra kas, tai tos baimės, jos nueina į šoną.“ (Informantė 10). Informantas 14 dalinasi savo patirtimi ir pastebėjimu apie dėstytojų mąstymo svarbą ir kokius uždavinius jie išsikelia sau: „su šita eh aktorinio nu pagalba, studijų pagalba, jie mus išgydys <...> esmė tame, medikai, net medikai nustatė, kad mūsų, mūsų, vat cerebrinio paralyžiaus, va to likimo žmonės, mūsų, mum palengvinti, palengvinti gyvenimą galima, bet mūsų išgydyti negalima.“. Kuomet dėstytojai „ketina išgydyti“ jie iškelia didelius fizinio judėjimo reikalavimus neįgaliesiems ir išreiškia kaip tam tikrą ultimatumą: „taip griežtai, žinai, taip vos ne, vos ne kumščiu į stalą ir tu daryk, o jeigu nepadarysi, vsio, gali nebeit, vos ne taip.“. Informantas mano, kad tokiu atveju, dėstytojai turėtų susipažinti su negalios specifika ir asmens potencialiomis galimybėmis. Informantui ši situacija yra savo-

tiška aliuzija į sovietinius laikus, kuomet neįgalieji (tame tarpe ir jis) turėdavo gerti AT vitaminus (dopingą), skatinančius raumenų augimą, kurie dabar yra uždrausti.

Aplinkos pritaikymo ribotumai. Neįgalieji suvokia, kad iš esmės neįmanoma, jog visa aplinka aukštojoje mokykloje ir visuomeniniame gyvenime būtų pritaikyta neįgaliesiems. Visuomet išliks situacijos, kuriose neįgalūs bus priklausomas nuo kitų žmonių, jam reikės prašyti pagalbos arba aiškinti savo specialiuosius poreikius. Grįžtamasis ryšys priklausys nuo asmens požiūrio, su kuriuo bus bendraujama. Neįgalieji mano, kuomet atsiras didesnis žinojimas apie negalią, tuomet daugiau dėmesio bus skiriama ir aplinkos pritaikymui.

Tyrėjos komentaras: Tarp šio fenomeno priežasčių svarbiausiu laikytinas žinių apie negalią trūkumas akademinėje bendruomenėje, nes nuo jų priklauso ir institucijos daromi žingsniai, kuriant prienamą studijų aplinką neįgaliesiems. Natūralu, jog egzistuoja šis žinių trūkumas, nes aukštojo mokslo sistema daugelį metų funkcionavo ir būdavo atkuriamą atsižvelgiant tik į įgaliųjų asmenų poreikius (Giddens, 1984). Tokioje situacijoje neįgalieji, įgyvendindami veiksmą, gali pradėti atkūrinėti ir jau atkūrinėja studijų procesą taip, kad būtų žinomi ir imama domėtis neįgaliųjų poreikiais.

4.2.4.2. Kontekstas. Žmonių mąstymo ir mentaliteto svarba neįgaliųjų atžvilgiu atskleidžia viešojoje erdvėje – tiek atpažįstant stereotipus žiniasklaidoje, tiek, užfiksuotais įstatymuose apribojimais.

Žiniasklaidos stereotipai. Informantai teigia, kad žiniasklaida turi tobulėti, nes iki šiol joje nesikeičia požiūris į neįgalius asmenis. Po šiai dienai žiniasklaidoje plėtojamas įvaizdis ir „pagraudėnimai“ (*Informantė 10*) apie neįgaliuosius, kaip priklausomus, „vargšelius“, vertus pasigailėjimo. Patys neįgalieji labai tuo piktinasi ir juos nervina tokio pobūdžio stereotipų apie neįgaliuosius eskalavimas ir tolesnis reprodukuojimas. Dažniausiai girdimi pavyzdžiai: „*prikautytas prie ratukų*“, „*vargšelis*“, „*superherojus*“. Informantė 1 įvardina, kad žiniasklaidai įdomiausias jos asmenybės aspektas – negalia ir vieną kartą žurnalistė, imanti iš jos interviu, išsireiškė: „*tu be negalios neįdomi*.“ Teigiamu ženklu laikomi pastaraisiais metais vykstantys projektai televizijoje, kuriuose dalyvauja neįgalieji ir plėtojamas jų, kaip galinčių įvaizdis: „*matai, va tas be kojos, o gali šokti*.“ (*Informantė 10*). Neįgalieji, žiniasklaidoje esančius stereotipus susieja su savo įvaizdžio formavimu visuomenėje ir tarp aukštosios mokyklos narių.

Įstatymai. Požiūris į neįgaliuosius atsispindi įstatymuose ir juose nustatytuose apribojimuose: „*žmogus stabdomas kažko pasiekti gyvenime*.“ (*Informantė 27*) – sukuriamos dalyvavimo kliūtys. Pavyzdžiui, jeigu asmuo serga epilepsija, pagal ministro įsakymą, negali verstis advokato praktika ir kaip vienas iš teisės krypties dėstytojų yra pasakęs studentams: „*mes turime saugoti savo kastą*.“ (*Informantė 30*). Kaip teigia pastaroji Informantė su apribojimas įstatymuose įgyjamas „*nenaudingų piliečių stampas*“ ir jį galima plėtoti iliustruojant dar vienu pavyzdžiu. Sergantis diabetu ir studijuojantis vokalą studentas sužinojo, jog, išaiškėjus jo ligai ne-

bebus skiriami geri dėstytojai: „*vistiek iš tavęs nieko nebus, kam mes į tave investuosim.*“ (Informantė 27). Anot Informantės, žmogui užkertamas kelias kažko pasiekti: „*ne tai, kad tu negali, bet tau net neleidžia. Tu esi invalidas, viskas ir sėdėk, ir žinok savo vietą.*“ Informantė 30 mano, jog įstatymai turėtų būti labiau personifikuojami, nustatant apribojimus priklausomai nuo ligos formos.

Įstatymų tvarka neįgaliesiems nustatomas darbingumo lygis iš anksto sukuria kliūtis dalyvauti darbo rinkoje. Darbingumo procentai dažniausiai neatspindi tikrosios situacijos apie neįgaliųjų gebėjimą dirbti ir kiek laiko jie gali tai daryti: „*procentai neatlieka savo funkcijos*“ ir daugelis darbdavių „*bijo tų procentų*“ (Informantė 9). Patys neįgalieji į procentus kreipia nedaug dėmesio ir teigia: „*darbingumas – man ne esminis dalykas*“ (Informantė 10). Iš vienos pusės aukštojo išsilavinimo įgijimas neįgaliesiems yra didelė pridėtinė vertė. Patekus į darbo rinką, kartais įdarbinimą lemiančiu aspektu visgi tampa darbingumo procentai, o ne diplomas.

Tyrėjos komentarai: Žiniasklaidos priemonėse reprodukuojami stereotipai ir įstatyminiai apribojimai sieitini su medicininiais negalios modeliais, pabrėžiančiais ne asmens galimybes ir gebėjimus, o sutrikimą (Ruškus, 2002). Neįgalieji turi pereiti savo gebėjimų įrodinėjimo etapą aukštojoje mokykloje, nes institucija egzistuoja ne vakuume, ji yra dalis visuomenės, o jos nariai yra veikiami viešajame diskurse skleidžiamų neįgalumo įvaizdžių.

4.2.4.3. Įsiterpiančios sąlygos. Informantai, kalbėdami apie žmonių požiūrio svarbą, įvardina akademinės bendruomenės pripratimo prie negalios svarbą, nedeklaratyvaus integracijos proceso reikalingumą bei lygina požiūrio į neįgaliuosius skirtumus Lietuvoje ir užsienyje.

Pripratimas prie negalios. Informantai įvardina, jog bėgant laikui studijų laikotarpiu įvyksta akademinės bendruomenės narių pripratimas prie negalios ir neįgaliųjų studentų buvimas aukštojoje mokykloje tampa „*įprastu įvykiu*“ (Informantas 24). Natūraliai, pripratimas įvyksta greičiau, jeigu kurse studijuoja daugiau neįgaliųjų studentų. Pavyzdžiui, Informantės 10 grupėje iš viso buvo keturi „*ratuoti*“ studentai, todėl kiti grupiškai greitai išmoko suteikti pagalbą: „*neužtruko tiek daug laiko, kad visus kitus išmokyti*“. Beje, tai kol kas vienintelis atvejis istorijoje, kai vienoje grupėje studijavo keturi „*ratuoti*“ studentai. Kaip pripratimo pasekmė atsiranda priėmimas: „*po 3 metų daug kas pasikeitė, pradėjo mane priimti toks koks esu.*“ (Informantas 24) arba „*dėstytojai į mane pradėjo žiūrėti kaip į normalų reiškinį.*“ (Informantas 20). Informantė 9, studijuodama antras magistrines studijas toje pačioje institucijoje teigė, kad tuo metu: „*jaučiausi normaliu žmogumi*“. Akademinės bendruomenės pasiūlymas jai išvykti pagal „*Erasmus*“ programą, buvo mentaliteto kitimo įrodymas. Ji pastebėjo, kad dėstytojai jos jau nebijojo, kėlė prielaidą, kad jie jau „*pasaulio matė*“. Pripratimas priklauso ir nuo dėstytojų, nes yra tokių, kurie nėra susidūrę su neįgaliaisiais, kiti gaili neįgaliųjų, o juk „*studentui geras paži-*

mys visada svarbu.“ (Informantas 22), tretį – jau turi patirties ir jiems neiškyla papildomų sunkumų.

Integracijos proceso reikalingumas. Neigalieji mano, kad aukštosiose mokyklose turi vykti neigaliųjų integracija, kuomet būtų atsižvelgiama į negalią ir iš negalios kylančius poreikius. Pirmiausia – žmogiškasis faktorius – turi pasikeisti požiūris ir santykis į neigaliuosius: „žmogus turi žiūrėti į neigaliją kaip į žmogų“ (Informantas 24), o pinigai laikomi antraeilium dalyku. Informantės 15 nuomone, neigaliųjų išstūmimas vyksta dėl politinės sistemos: „neturi būti išstūmimo ir nereikės integracijos <...> žmonėms labiausiai reikia supratingumo ir palaikymo <...> integracija prasideda nuo tokių paprastų dalykų, į kuriuos niekada niekas neatkreipia dėmesio.“. Keliamas klausimas dėl integracijos, apie ją šnekama jau daugelį dešimtmečių: „integravomės <...> kas čia per laikas? „Continuous“, – pasakyčiau angliškai.“ (Informantas 22). Jei gu kalbama apie neigaliųjų integraciją į visuomenę, tai turi įtraukti skirtingą negalią turinčius asmenis. Informantas 14 teigia: „ne neigaliesiems reikėtų integruotis į visuomenę, bet visgi visuomenei į juos reikėtų integruotis, tai yra atvirkščiai, nes mes tai galim prisitaikyti prie bet kokių gyvenimo sąlygų <...> visuomenė mus turi pati norėt pamatyti.“. Informantės 10 įsitikinimu, išėjimas į visuomenę turi vykti su viena sąlyga, jog į juos nebūtų žiūrima išskirtinai: „kaip į klounus, kaip į ufonautus <...> mums reikia, kad į mus normaliai žiūrėtų kaip į žmones.“. Daugiau pabrėžiamas visuomenės narių vaidmuo ir jų požiūris į neigaliųjų integracijos procesus.

Požiūris į neigaliją Lietuvoje ir užsienyje. Informantai, kurie studijavo pagal „Erasmus“ studentų mainų programą arba studijas baigė užsienyje, pradeda lyginti požiūrį į neigaliuosius ir švietimo sistemų ypatumus skirtingose šalyse. Pavyzdžiui, Informantas 24 teigia, kad vokiečių mąstyme vyrauja lygybė, todėl lengviau susikalbėti su dėstytojais. Informantas 4 pastebėjo švietimo sistemų skirtumus tarp Lietuvos ir Jungtinės Karalystės (JK). JK mokslas grindžiamas specializacija ir patys studentai turi mokytis, o ne būti išmokyti bei neigaliajam sudaromos visos sąlygos mokytis – vienodos išėtinės sąlygos: „pritaiko galimybę patekti, bet mokytis turi pats.“. Lietuvoje aukštosios mokyklos neturi tokių griežtų išipareigojimų sudarant sąlygas neigaliesiems studijuoti, todėl nepatekimas tampa asmenine problema ir per nepatekimą apeliuojama į mažesnius reikalavimus bei lankstesnį lankomumą.

Informantai mini skirtingą požiūrį į neigaliuosius Lietuvoje ir užsienyje. Pabrėžiama, kad užsienyje neigalieji – natūralus reiškinys ir žmonės pripratę: „į tave nežiūri išskirtinai ir tu nesiskiri nuo bendros masės.“ (Informantas 14), o Lietuvoje – „į tave žiūri, galbūt taip tau reikiasi nuolaidžiauja dėl to, kad tavęs gaili.“ (Informantas 4). Užsienyje labiau suprantami neigaliųjų poreikiai: „jeigu mato, kad tau reikia, tai tau ir daro.“ (Informantė 15), bet jei „tau siūlo pagalbą, bet jeigu tu atsisakai, ant tavęs žmogus nesupyksta.“ (Informantas 14). Informantė 9 teigia, kad nemažai neigaliųjų baigę mokslus, išvažiuoja gyventi ir dirbti užsienyje: „jie ten

jaučiasi žmogum, nes jinai žino, kad jis nueis į kavinę, jis gali ten patekti.“. Informantas 4 vertina priešingai, jis teigia, jog užsienyje neįgalusis: „*pasaulio bamba*“, reikalauja daug dėmesio ir nesistengia nieko daryti, nes už jį daug kas padaroma ir jis tokiu būdu „*bukinamas*“. Tuo tarpu, lietuviai santūresni, mažiau rodo savo išgyvenimus: „*vis tiek kažką veiks – legaliai-nelegaliai, vis tiek kažką galvos.*“. Jaučiamas nuomonių išsiskyrimas apie požiūrį į neįgaliuosius užsienyje, viena vertus, pabrėžiama teigiamesnė neįgaliųjų situacija, kita vertus, sukurtos sąlygos neįgaliesiems matomos kaip jų iniciatyvas slopinantis aspektas.

Tyrėjos komentaras: Tarp įsiterpiančių sąlygų svarbiausiomis laikytinos – pripratimas prie negalios, kas iš esmės yra atkurta struktūra (Giddens, 1984), kurioje negalios aspektas pradeda tapti savaime suvokiamu dalyku. Kai tai atsitinka, šis atsižvelgimas tampa natūralia studijų rutinos dalimi, o akademinės bendruomenės nariai, bendraudami su neįgaliaisiais, įgyvendina rutinizuotas sąveikas.

4.2.4.4. Veiksmų/sąveikų strategijos. Neįgaliųjų dalyvavime galima išskirti keletą veiksmų strategijų, keičiant žmonių požiūrį į negalią, tai: veiksmai, susiję su požiūrio keitimu per bendravimą, su švietimu apie negalią bei su neįgaliųjų iniciatyvos rodymu.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su požiūrio keitimu per bendravimą. Anot informantų, požiūris į neįgaliuosius ir jų gebėjimus keičiasi per tiesioginį bendravimą ir per jų darbinių gebėjimų įrodymą. Bendravimas su dėstytojais vyksta studijų metu, o su kursiokais papildomai bendraujama laisvalaikiu: „*kurie su manim daugiau bendrauja, tai jie žino tas problemas ir pasidaro visapusiškai įtraukti.*“ (Informantė 6). Informantas 24 teigia, kad pažinimo ir priėmimo laikas skiriasi: „*yra tokių, kurių reikia ilgai laukti, kol pažins mane geriau.*“. Požiūris į neįgaliuosius keičiasi, kai jie savo darbais įrodo, jog gali, geba ir gali būti konkurencingi su kitais studentais. Aukšti pažymiai, aktyvus dalyvavimas diskusijose per paskaitas ir seminarus, papildomas dalyvavimas konkursuose ir projektuose, „Erasmus“ studentų mainų programoje – tai neįgaliųjų studentų mokama kaina už priėmimą ir pripažinimą. Ši „kaina“ – naudinga abipusiai, nes su aukštesniais pasiekimais auga paties neįgaliojo savivertė ir pasitikėjimas saviimi.

Keli informantai studijuoja doktorantūroje ar jau yra baigę šias studijas ir užsiima dėstyimo praktika aukštosiose mokyklose. Per paskaitas, esant susijusiai tematikai, informantai pasitelkia praktinius negalios pavyzdžius iš savo patirties. Informantai pastebi, kad jų asmeniškai studentai neklausia apie negalią: „*studentai mane priima natūraliai*“ (Informantė 2), jie tikisi, kad į juos žiūri kaip ir į įgalius dėstytojus. Informantai įvardina žmonių supratingumo ir žmogiškumo svarbą: „*kai žmogus žmogų supranta <...> nebijok paprašyti ir nebijok ištiesti ranką kitam*“ (Informantas 4). Informantai teigia, kad iš esmės neįmanoma pritaikyti visos aplinkos ir

visuomet išliks specifinių situacijų, kuomet bus reikalinga kitų žmonių pagalba, o ji reikalinga, norint sėkmingai integruotis.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su švietimu apie negalią. Informantai pabrėžia švietimo apie negalią svarbą: „šviesti visus kur galima, kaip įmanoma įvairiais būdais ir tada galbūt kažkas keisis, tėvus, vaikus, pedagogus ir viską, ką įmanoma.“ (Informantė 10). Kartu informantai suvokia, jog švietimas nėra greitas procesas: „visuomenėj niekas iš karto nesidaro“ (Informantė 5), nes procesas yra ilgai trunkantis ir turi vykti nuolatos, bet tai „viena perspektyva, iš kurios galima judėti.“ (Informantas 23). Pavyzdžiui, Informantas 22 pagal projektą kūrė filmą „Nesiparink, aš tik nematau“, kuriame rodomos visokios juokingos situacijos su silpnaregiais. Šiuo filmu buvo siekiama parodyti visuomenei, kad nereikia gailėt neįgaliųjų: „tavo gaillestis mane slopina“. Neįgalieji tai bando padaryti jų iniciatyva organizuojamų socialinių akcijų metu, kuomet siekiama griauti stereotipus apie neįgaliuosius, skaitydami pranešimus konferencijose ar duodami interviu spaudai. Svarbu, jog šviečiant apie negalią nebūtų papildomai eskaluojama labdaros tema ar iššaukiamas gaillestis: „paaukokime, padėkime, nuveskime“ (Informantas 22). Informantas tvirtina, kad gaillestis slopina neįgaliųjų raišką ir „nereikia gailėt, mes visi siekiam pasiekti kažką savo“. Yra neįgaliųjų, manančių, kad jie vykdo tam tikrą švietimą vien savo buvimu: kai žinomi ir suvokiami neįgaliųjų poreikiai, yra didesnė tikimybė, jog kursioikai galės padėti kitiems negalią turintiems žmonėms.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su neįgaliųjų iniciatyvos rodymu. Neįgalieji pabrėžia, kad norint integruotis, reikia bendrauti ir patiems rodyti iniciatyvą. Kai kurie studentai pradeda kelti į viešumą neįgaliųjų studentų potyrius ir problemas: „viešai nebijančių kalbėti neįgaliųjų – vienetai.“ (Informantė 5). Sutikę ar pamatę aukštojoje mokykloje kitus neįgaliuosius studentus, jie nepradeda su jais bendrauti vien dėl to, kad jie turi negalią: „jeigu tie žmonės nerodo entuziazmo su manim bendrauti, tai ko aš čia turiu plėšytis.“ (Informantas 12). Neįgalieji daugiau bendrauja asmeninėje erdvėje, pastebėtina, jog daugiau su įgaliaisiais studentais.

Tyrėjos komentaras: Visas išvardintas veiksmų/sąveikų strategijas galima laikyti vienodai svarbiomis, nes jos visos reiškia, jog neįgalieji, įgyvendina savo veiksnumą (Giddens, 1984), o tai darydami jie keičia akademinės bendruomenės požiūrį į juos. Neįgaliųjų dalyvavimas, ypač, jeigu jisai yra palydimas teigiamomis grįžtamosiomis reakcijomis, prisideda prie informantų pasitikėjimo savimi augimo, galios pajautimo. Tokioje socialinėje sistemoje, kurioje pripažįstamas ir palaikomas neįgaliųjų studentų dalyvavimas, naujai atėjusiems neįgaliesiems asmenims atsiveria platesnės veikimo galimybės, tikėtina, per greitesnį laiką.

4.2.4.5. Pasekmės. Neįgaliųjų veiksmų/sąveikų strategijos prisideda prie žinojimo apie negalią kūrimo, o taip pat dėl adekvatesnių studijų sąlygų.

Žinojimo apie negalią kūrimas. Tiesioginių ar netiesioginių sąveikų metu į teigiamą pusę keičiasi akademinės bendruomenės narių požiūris į neįgaliuosius studentus. Akademinėje

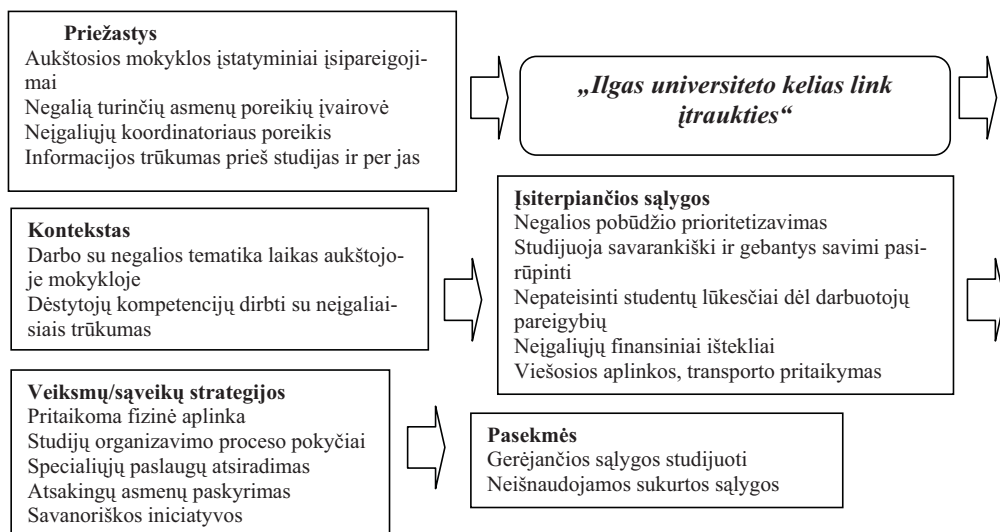
erdvėje pradedamas konstruoti pozityvus neįgaliojo tapatumas, nes jie pamatomi ir atrandami kaip gebantys studijuoti, kompetetingi, galintys konkuruoti su kitais studentais, būti įdomiais pašnekovais, sužinomi jų tikrieji poreikiai ir ekspektacijos. Turintys negalią dėstytojai prisideda prie neįgaliojo, kaip turinčio galią, tapatumo kūrimo bei dalinantis savo praktine patirtimi leidžia įgaliesiems kurti objektyvų žinojimą apie neįgalumą.

Adekvачios studijų sąlygos. Institucinių praktikų ir besikeičiančių sąlygų pokyčių prielaida – tai neįgaliųjų poreikių suvokimas ir jų traktavimas kaip svarbių ir vertų atsižvelgti, kuris atsiranda tik keičiantis požiūriui tarp akademinės bendruomenės narių. Neįgaliojo poreikio suvokimas yra sąlyga empatiškam ir adekvачiam akademinės bendruomenės elgesiui. Egzistuojant žinojimui apie neįgaliųjų poreikius, studentas turi galimybę susilaukti pagalbos bei funkcionuoti faktinėje institucijos infrastruktūroje ir studijų organizavimo procese, išlaikydamas savo orumą, nes pagalba teikiama ne iš gailėsčio. Kuomet pradeda egzistuoti pripratimas prie neįgaliųjų ir jų priėmimas institucijose, sudarant ar siekiant sudaryti lygiavertes funkcionavimo sąlygas, auga neįgaliųjų studentų skaičius.

Tyrėjos komentaras: Žinojimas apie negalią, laikytinas raktine pokyčių sąlyga, jeigu jis įtraukia visus aukštojo mokslo dalyvius (Allen ir kt., 2006), siekiant neįgaliųjų studentų lygiaverčių studijų. Pagal Giddens (1984), tokiu atveju, aukštojo mokslo socialinė sistema turi taisykles, atsižvelgiančias į neįgaliųjų poreikius bei resursus (aplinkos prieinamumą, kompensacinę techniką ir t.t.), užtikrinančius lygias galimybes. Šio tyrimo rezultatai atskleidžia pokyčius institucijose ir ėjimą link lygiaverčių studijų kūrimo.

4.2.5. Tęstinumo būtinybė: „Ilgas universiteto kelias iki įtraukties“

Šis fenomenas iš neįgaliųjų studentų perspektyvos atskleidžia, ko jiems reikia iš institucijos pusės, norint savarankiškai ir nepriklausomai studijuoti bei koku būdu institucija atliepia jų poreikius, ar iš viso neatliepia. Analizuojamos priežastys, kaip atsirado fenomenas, koks yra kontekstas, kokios įsiterpiančios sąlygos, veiksnu/sąveiku strategijos bei pasekmės (10 pav.).

10 pav. Fenomeno Tęstinumo būtinybė: „Ilgas universiteto kelias iki įtraukties“ paradigmatis modelis

4.2.5.1. Priežastys. Pagal įstatymus aukštosios mokyklos turi įsipareigojimą sukurti sąlygas studijuoti neįgaliesiems. Neįgalieji studentai turi skirtingus kūno sutrikimus ir iš jų kylančius skirtingus specialiuosius poreikius. Informantai išreiškia poreikį specialiosioms paslaugoms bei neįgaliųjų koordinatoriaus reikiamybei. Taip pat jaučiamas informacijos trūkumas apie studijų sąlygas prieš stojant ir pačių studijų metu.

Aukštosios mokyklos įstatyminiai įsipareigojimai. Pagal įstatymus aukštosios mokyklos turi sudaryti sąlygas studijuoti skirtingą negalią turintiems studentams. Aukštosiose mokyklose studijuoja skirtingą negalią turintys studentai ir iš kiekvienos negalios kyla skirtingi specialieji poreikiai. Todėl institucijose turi vykti infrastruktūros pritaikymas ir turi būti užtikrintas pilnas fizinės aplinkos pritaikymas, o ne dalinis. Pagal egzistuojančius poreikius turi būti lankstesnis studijų organizavimo procesas. Turi būti galimybė atsiskaitymus laikyti prieinamose patalpose, raštu, žodžiu ar kompiuteriu, prasitęsti jų laiką, susidėlioti lankstų grafiką arba pakeisti datą dėl pateisinamos priežasties bei lankstaus lankomumo galimybė. Šie studijų organizavimo proceso pokyčiai yra būtini, norint užtikrinti pilnavertišką neįgaliųjų asmenų dalyvavimą bei studijų kokybę. Siekiamybė, anot informantų, yra tokios studijų sąlygos, kuriose žmogus galėtų būti savarankiškas ir viską pasidaryti pats.

Negalią turinčių asmenų poreikių įvairovė. Neįgalieji išskiria specialiųjų paslaugų poreikį: tam tikrais atvejais reikalingos asistentų/palydovų, konspektuotojų, gestų vertėjų paslaugos ir t.t. Palydintis asmuo turėtų būti: „turi nebijot ir nesidrovėt to žmogaus.“ (Informantas

22). Informantės 25 motina kartais su ja dalyvaudavo paskaitose ir ruošdavo konspektus, nes kurčiamam: „*jeigu gerai parašytas konspektas, tai čia yra egzaminas išlaikytas.*“. Informantai pabrėžia, kad neįgaliųjų asistentais turėtų būti ne šeimos nariai, nes jie: „*gyvena ne savo, o neįgalaus vaiko gyvenimą*“ (Informantė 2), „*neįgaliųjų vaikų mamoms sustabdoma karjera*“ (Informantė 16). Pavyzdžiui, kai kurie neįgalieji patys samdosi palydinčiuosius asmenis arba konspektuotojus.

Patys neįgalieji dažniausiai mini fizinės aplinkos pritaikymą judėjimo negalią turintiems asmenims, kaip privalomą ir būtina iš aukštosios mokyklos pusės. Neįgalieji galėtų vienodai reikalauti sąlygų sudarymo ir atsižvelgimo į jų negalią, tačiau informacinės aplinkos pritaikymas, specialiųjų paslaugų atsiradimas, lankstesnio studijų organizavimo proceso organizavimas daugiau matomas kaip priklausomas nuo aukštosios mokyklos administracijos darbuotojų negalios priėmimo ir mokymosi poreikių suvokimo, arba interpretuojamas kaip geros valios išraiška. Informantas 26 teigia: „*bet kodėl aš to neturiu daryt, jeigu man tai yra duota teisė? Kodėl aš turiu bijot?*“. Informantas 11 mano: „*turi būti aplinkos pritaikymas, o jam nesant – suorganizuotas palankus studijų procesas nuo pradžios iki pabaigos*“, nes aukštosios mokyklos pagrindinė idėja nėra kovoti su kliūtimis.

Neįgaliųjų koordinatoriaus poreikis. Neįgalieji įvardina, jog aukštojoje mokykloje reikalingas asmuo, į kurį būtų galima kreiptis klausimais, susijusiais su negalia. Kai kurie iš informantų įvardina tokį asmenį kaip neįgaliųjų koordinatorių arba tiesiog atsakingą už neįgaliuosius asmenį; tokio kontaktinio asmens svarba neįgaliesiems pabrėžiama būtent pirmame kurse. Neįgalieji studentai pastebi, jog kai kuriose aukštosiose mokyklose nėra viešai įvardinti asmenys arba nėra priskirtos pareigybės, kaip atsakingų už neįgaliųjų studentų reikalų koordinavimą, todėl studentai, iškilus klausimams arba problemoms, nežino į ką kreiptis. Tokiu atveju, neįgalūs pradeda klausinėjimo grandinę ir iš vienos administracijos skyriaus yra nukreipiamas į kitą, žadant, jog kitame skyriuje jis galės gauti rūpimus atsakymus. Neįgalieji susiduria ir su tokiais atvejais, kuomet administracijos darbuotojai, kurie neva turėtų padėti, nežino arba jiems trūksta informacijos, kas turėtų būti daroma aukštojoje mokykloje konkrečiais atvejais: „*metodininkė išvis nieko nežino.*“ (Informantė 28). Esamuoju momentu, neįgaliųjų nuomone, asmens, į kurį būtų galima kreiptis su negalia susijusiais klausimais, buvimas išspręstų daugelį problemų.

Kai kuriose aukštosiose mokyklose yra paskirti asmenys, atsakingi už neįgaliųjų studentų reikalų koordinavimą. Dažniausiai ši atsakomybė priskiriama jau esamiems darbuotojams, tiesiog praplečiant jų esamas pareigyles. Vienose aukštosiose mokyklose, asmenys, atsakingi už neįgaliųjų studentų reikalų koordinavimą, savo veiklą apriboja tik finansinės paramos teikimu neįgaliesiems. Kitose aukštosiose mokyklose, šie asmenys ne tik atlieka pastarąją funkciją, tačiau teikia konsultacijas studijų klausimais, vykdo apklausas, organizuoja susitikimus su neįga-

liaisiais studentais ir pan. Neįgalieji studentai rutulioja mintį, kiek iniciatyvos turėtų rodyti neįgaliųjų koordinatorius, kiek patys neįgalieji, šiuo atveju, pripažįstama: „*trūksta elementaraus dialogo*“ (Informantė 2). Kartais institucijoje tarytum ištransliuojama dviguba žinutė, pavyzdžiui, paskirtas neįgaliųjų koordinatorius dirba pastato ketvirtame aukšte, į kurį nėra užvažiavimo ir lifto.

Informacijos trūkumas prieš studijas ir per jas. Neįgalieji mini, jog jiems trūksta informacijos prieš stojant apie aukštųjų mokyklų fizinės aplinkos pritaikymą ir teikiamas paslaugas neįgaliesiems arba ši informacija būna nepakankama, arba neatnaujinama. Pavyzdžiui, Informantė 6 piktinasi, kad kai pateikiama informacija apie fizinės aplinkos pritaikymą, parašoma: „*kai kurie fakultetai pritaikyti*“. Neįgaliajam svarbu žinoti konkrečiai ir detalai, kurie būtų fakultetai pritaikyti ir kokie pritaikymai padaryti, ar norima studijuoti specialybė yra tame pritaikytame fakultete: „*svajonių daug, o žiūri į pritaikymus*“ (Informantė 6). Informantai pastebi, jog daugelis aukštųjų mokyklų per Studijų muges arba Atvirų durų dienas neturi informacijos apie studijų galimybes negalią turintiems asmenims. Neįgaliesiems trūksta informacijos apie teikiamas paslaugas arba į ką jie turėtų kreiptis negalios klausimais studijų metu – trūksta aiškumo ir konkretumo. Informacijos sklaida šiai dienai, anot neįgaliųjų, vyksta „*iš lūpų į lūpas*“ ir ji greitesnė tarp gyvenančių studentų bendrabučiuose. Kai kurie neįgalieji paminėjo, kad informaciją apie teikiamas paslaugas aukštojoje mokykloje norėtų gauti elektroniniu paštu.

Tyrėjos komentaras: Neįgalieji savo pasakojimuose identifikuoja įvairaus pobūdžio priežastis, kodėl aukštosiose mokyklose turi įvykti daug pasikeitimų, iki kol bus galima užtikrinti pilną neįgaliųjų įtraukimą. Šiuo atveju, problemų sprendimo pirmumas priklausys, pagal Giddensą (1984), nuo erdvės ir laiko, nes kiekviena institucija turi savo taisykles ir resursus bei konkrečius sutrikimus turinčius neįgaliuosius studentus.

4.2.5.2. Kontekstas. Fenomeno kontekstas yra darbo su negalios tematika laikas aukštojoje mokykloje bei dėstytojų kompetencijų dirbti su neįgaliaisiais trūkumas.

Darbo su negalios tematika laikas aukštojoje mokykloje. Vienos aukštosios mokyklos jau daugelį metų dirba prie studijų sąlygų ir aukštojo mokslo prieinamumo gerinimo neįgaliesiems bei turi augantį neįgaliųjų studentų skaičių jose. Informantė 9 pradėjo studijuoti aukštojoje mokykloje, kai joje vieno kunigo iniciatyva buvo tik pradėtos gerinti studijų sąlygos neįgaliesiems, nes jis „*suprato neįgaliųjų žmogiškumą*“, „*pralaužė visuomenės kiautą*“. Kitose aukštosiose tuo metu iš viso beveik nebuvo studijuojančių neįgaliųjų ir, Informantės nuomone, visi „*bijojo*“ neįgaliųjų ir jie buvo kaip „*zoologijos sodo gyvūnai*“. Aukštosios mokyklos pradeda skirti daugiau dėmesio negalią turinčių studentų studijų sąlygoms, kuomet išauga jų skaičius. Akivaizdi koreliacija tarp sąlygų sudarymo ir neįgaliųjų skaičiaus augimo. Veiklų neįgaliesiems intensyvumas priklauso nuo tuo metu studijuojančių neįgaliųjų studentų ir jų aktyvumo, išreiš-

kiant savo poreikius ir siekiant atsižvelgimo į juos: „*kai aš išeisiu iš universiteto, aš galbūt kol kas nematau to žmogaus, kuris galėtų užimti mano vietą.*“ (Informantė 1). Aukštosiose mokyklose, kuriose neįgaliųjų studentų buvimas yra daugiau pavieniai atvejai, pastebima, jog nėra nieko specialiai daroma šiai tikslinei grupei.

Dėstytojų kompetencijų dirbti su neįgaliaisiais trūkumas. Aukštosios mokyklos administracijos darbuotojams trūksta žinių ir informacijos, ko būtent reikia neįgaliesiems, kokiu būdu jiems būtų galima efektyviausiai padėti, kaip pritaikyti studijų organizavimo procesą. Dažnai sąlygų sudarymas neįgaliesiems suvokiamas kaip pakankamas ir apsiriboja daliniu fizinės aukštosios mokyklos aplinkos pritaikymu judėjimo negalią turintiems asmenims. Šioje vietoje svarbus pačių neįgaliųjų studentų indėlis, dalinantis informacija, kokie yra jų poreikiai ir kokiu būdu geriausiai juos galima tenkinti.

Dėstytojams trūksta kompetencijų, dirbant su negalią turinčiais asmenimis: „*nemoka ir jiems trūksta kompetencijos*“ (Informantė 31). Kartais, kaip informantai teigia, trūksta elementaraus suvokimo, pavyzdžiui Informantė 10, kuri buvo grupėje su dar keliais studentais vežimėliuose, jiems paskaitos būdavo organizuojamos trečiam ketvirtam aukšte, nors auditorijų yra ir pirmame aukšte. Ji tuomet konstatuoja: „*laiptai – mūsų pačių problema*“. Jeigu studentas neatskleidžia savo negalios dėstytojui, jis nežino studentų galimybių, reikalauja studijų kokybės, o „*studentas – tyli ir kenčia*“ (Informantė 31). Pastebima, jog dėstytojams iškyla daugiau klausimų ir neaiškumų, dirbant su studentais, turinčiais regos, klausos, somatinius ar psichinius sutrikimus.

Tyrėjos komentaras: Kontekste svarbiausiu aspektu laikytinas darbo su negalios tematika laikas aukštojoje mokykloje, nes, galima daryti prielaidą, nuo to tikėtina priklausys ir dėstytojų kompetencijų lygis dirbti su neįgaliaisiais. Tyrimo rezultatai rodo, jog laikui bėgant atsiranda rutinizuotos praktikos institucijose (Giddens, 1984), kaip atsižvelgti į neįgaliųjų poreikius. Rutinizuotos studijų organizavimo proceso praktikos bus atkuriamos, jeigu aukštosiose mokyklose nuolat studijos neįgalieji studentai.

4.2.5.3. Įsiterpiančios sąlygos. Studijų sąlygų sudarymas aukštosiose mokyklose vyksta prioritizuojuojant tam tikras negalios rūšis. Šiuo metu Lietuvos aukštosiose mokyklose studijuoja ir pagal esamas sąlygas gali studijuoti savarankiškai ir gebantys pasirūpinti savimi neįgalieji. Informantų studijos neatsiejamai susijusios su finansiniais ištekliais, viešosios aplinkos ir viešojo transporto pritaikymo lygiu.

Negalios pobūdžio prioritizavimas. Neįgalieji studentai pastebi, jog aukštojoje mokykloje sudaromos sąlygos studijuoti judėjimo negalią turintiems asmenims, tačiau antrame plane arba iš viso neišgirsti lieka kitokių negalios pobūdį turinčių asmenų poreikiai. Ypač trūksta lankstesnio studijų organizavimo proceso, turintiems somatinius ir psichinius sutrikimus.

Studijuojama savarankiškai ir gebantys savimi pasirūpinti. Neįgalieji pastebi, kad iki šiol aukštosiose mokyklose sudarytos tokio lygio sąlygos, kuomet gali studijuoti tik savarankiškai ir gebantys savimi pasirūpinti neįgalieji: „*integracija patobulėjo tikrai tam žmogui, kuris gali pats, bet kuris pats negali, kuriam iš tiesų reikia tos realios paramos – nieko nėra.*“ (Informantė 2). Aukštojo mokslo prieinamumas šiai dienai užtikrinamas lengvesnes negalias turintiems asmenims.

Nepateisinti studentų lūkesčiai dėl darbuotojų pareigybės. Neįgalieji studentai turi lūkesčius dėl tam tikrų administracinių padalinių atsakomybės už neįgaliųjų gerovę, kuomet reikiamais atvejais jie kreipiasi dėl problemų sprendimo būdų ir alternatyvų. Pavyzdžiui, Informantė 31 dalinasi patirtimi, kaip norėjo studijų skyriuje duoti neįgalumo pažymėjimą ir prašyti šio skyriaus darbuotojų, kad būtų pranešta šios studentės dėstytojams, jog ji turi negalią ir būtų pagaidautina, jog į tai būtų atsižvelgta. Studijų skyriaus darbuotojos reakcija: „*kam jūs čia dabar atnešat, o kam dabar šita pažyma, ką mes su ja dabar darysime?*“. Grįžtamasis ryšys iš šių administracijos padalinių darbuotojų ne visuomet patenkina turimus lūkesčius: jie nemano, jog tai yra jų pareigybės ir atsakomybės dalis, jiems tai yra nauja ir be savo vadovų žinios jie neturi ką pasakyti arba iš viso nežino, ką reiktų daryti tokiu atveju.

Neįgalieji įvardina, jog trūksta dialogo ir abipusių pastangų – tiek iš neįgaliųjų pusės, tiek iš administracijos apskritai arba tų darbuotojų, kurie priskirti ir turėtų rūpintis neįgaliaisiais studentais. Neįgalieji studentai turėtų būti įtraukiami į reikalų, susijusių su neįgaliųjų studijomis, sprendimą. Pavyzdžiai rodo, kuomet administracijos darbuotojai bando inicijuoti ir kviešti neįgaliuosius išreikšti savo nuomonę, tačiau arba neįgalieji „*neturi nusiskundimų*“ (Informantas 11), arba neišreiškia jokios nuomonės.

Neįgaliesiems, kurie turi nematomą negalią, sunku, nes dažnu atveju nėra tikima jų negalia. Tokiu atveju, neįgalieji suvokia, jog jiems reikia įrodinėti, jog jie tą negalią turi: „*kiekvienam dėstytojui apie savo ligą neaiškinsiu.*“ (Informantė 31). Galų gale, tokiose situacijose, kuomet jie turi įrodyti turį negalią, jie nesijaučia gerai.

Neįgaliųjų finansiniai ištekliai. Galimybė studijuoti aukštojoje mokykloje neįgaliajam dažnai apsprendžiama finansais. Tie, kas neturi pakankamai finansinių išteklių arba šeimoje mokslas nėra laikomas prioritetine vertybe, net nepradedą studijuoti: „*mes tuos žmones po biški išstumiam.*“ (Informantė 9). Informantė teigia, kad visi skaičiuoja: „*aga, mokslas kainuoja tiek, nuvežimas tiek, dar neaišku ar gausi krepšėlį, bendrabutis kainuoja tiek. Nu aš nekalbu apie tarptautinius maimus, mūsų provincijos lygmenį čia yra mistika.*“. Finansinių išteklių ribotumas ar jų paskirstymas yra universalus dalykas, nepaisant įgalumo ar neįgalumo.

Viešosios aplinkos, transporto pritaikymas. Šalia aukštosios mokyklos prieinamumo neįgaliesiems, svarbus ir miesto viešųjų erdvių, būsto bei transporto prieinamumas. Pavyzdžiui,

Informantė 9 būsto pritaikymo laukė šešiolika metų. Informantas 4, kalbėdamas apie viešąjį transportą sako, jog jo Lietuvoje nėra: „*apie deklaruotus nekalbu <...> jeigu Jūs atvežtumėte tą autobusą, į kurį galima patekti neįgaliam žmogui į stotelę ir pabandytų iš stotelės neįgalus žmogus į autobusą patekti vienas, tai žiūrėtųmėt rezultata.*”. Viešosios aplinkos ir transporto pritaikymas ypač aktualus sunkesnes negalias turintiems asmenims bei tiems, kurie neturi jiems reikalingų asistentų.

Tyrėjos komentaras: Įsiterpiančios sąlygos atskleidžia, jog institucinės praktikos yra kitimo procese, gerinant studijų sąlygas neįgaliesiems. Dėl to, šiai dienai aukštosiose gali studijuoti daugiau savarankiški ir gebantys savimi pasirūpinti neįgalieji. Tai, kad daugiausia dėmesio skiriama judėjimo negalią turintiems asmenims susiję su negalios hierarchija (Foster-Fishman ir kt., 2007), kur judėjimo sutrikimai užima pačią viršūnę. Tai, kad sąlygų gerėjimas nematomą negalią turintiems asmenims vyksta lėtai arba nevyksta iš viso, susiję su jų pačių dalyvavimu, kuris yra labai retas ir pasirenkama negalią slėpti. Pasirenkant tokią strategiją, žinojimas apie negalią kuriamas tų asmenų, kurie arba ją atskleidžia, arba tiesiog turi matomus sutrikimus – t.y., pagal Goffmaną (1963), turi diskredituotą stigimą.

4.2.5.4. Veiksmų/sąveikų strategijos. Aukštosios mokyklos, atliepdamos neįgaliųjų išreiškiamus poreikius, atitinkamai reaguoja. Vienose aukštosiose mokyklose pritaikoma fizinė aplinka, kitose – atsiranda studijų proceso organizavimo pokyčiai, specialiosios paslaugos, paskiriami atsakingi asmenys už neįgaliųjų studentų reikalų koordinavimą, pasitelkiama studentų savanoriškų iniciatyvų pagalba.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su fizinės aplinkos pritaikymu. Studijavimo sąlygų sudarymas neįgaliesiems asmenims vienareikšmiškai tampa dideliu studijų palengvinimu. Sąlygų sudarymas priklauso nuo poreikių, kylančių iš negalios. Fizinės aplinkos pritaikymas aktualus judėjimo negalią turintiems. Fizinės aplinkos pritaikymas – tai: „*buvimo normaliu*“ (Informantė 10) sąlyga, nes kitu atveju vyksta nuolatinis preciziškas dienotvarkės planavimas ir priklausomybė nuo grupiokų ar kitų akademinės bendruomenės narių. Regos ar klausos sutrikimus turintiems studentams svarbu, kai jie gauna paskaitų konspektus ar skaidres elektroniniu variantu, per paskaitas gali naudotis diktofonu ar kompiuteriu, kai pratęsiamas egzamino laikas ir t.t. Atitinkamai, somatinius ir psichinius sutrikimus turintiems studentams studijų procesas palengvinamas, kai studijų organizavimo procesas yra lankstus.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su studijų organizavimo proceso pokyčiais. Procesas, kurio metu tam tikra studijų organizavimo dalis aukštojoje mokykloje įsitvirtina kaip administracinė praktika, buvo pavadinta „*į normą įsivažiavę*“ (Informantė 6). Konkrečiai šiuo atveju, tai buvo prašymų dėl paskaitų ir seminarų vykimo pritaikytose auditorijose įsitvirtinimas. Šiai praktikai įsitvirtinti prireikė kelerių metų ir pastoviai demonstruojamo poreikio iš neįgaliųjų pusės. Pirmieji neįgaliųjų poreikių išreiškimai šiuo klausimu, administracijos darbuotojų buvo

sutinkami skeptiškai: „o ką čia rašot, o ko čia rašot, kaip čia gali būt?“ (Informantė 6). Dabartiniai studentai tuo pačiu klausimu patiria atvirkštinę situaciją, kuomet galimybė lankyti paskaitas ir seminarus prieinamoje auditorijoje ir parašyti prašymą siūloma kaip viena iš aukštosios mokyklos administracijos teikiamų paslaugų: „man paliko išpūdį atsižvelgimas į negalią“ (Informantė 8). Studijų pradžioje arba susipažinę su naujais dėstytojais, neįgalieji studentai atskleidžia savo negalią, išsako savo poreikius ir bando susitarti ar atrasti kompromisą. Bėgant laikui tie patys dėstytojai ar jų kolegos vėliau patys paklausia neįgaliųjų, kokios jų mokymosi galimybės ir atsižvelgia į negalią. Neįgaliesiems studentams yra svarbu, kuomet dėstytojai patys pradeda apmąstyti prieinamumo klausimą ir organizuojant paskaitas tai turi omenyje.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su specialiujų paslaugų atsiradimu. Vienoje aukštojoje mokykloje buvo teikiama transporto paslauga judėjimo negalią turintiems studentams, kuomet jie su specialiu autobusiuku būdavo nuo savo namų atvežami į paskaitas ir po paskaitų – vežami namo. Tokio pobūdžio paslauga buvo labai vertinama ir žymiai palengvindavo neįgaliųjų studentų mobilumo aspektą. Ši iniciatyva kilo nevyriausybinės neįgaliųjų organizacijos vadovui, su kuria bendradarbiavo universitetas. Šiam vadovui mirus, iniciatyva nutrūko. Vienoje aukštojoje mokykloje Informantė 9 buvo atleista nuo doktorantūros mokesčio ir jai tai buvo patvirtinimas: „rektorius humaniškas požiūris į finansinį aspektą“. Be šios paramos ji nebūtų galėjusi tęsti studijų.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su atsakingų asmenų paskyrimu. Rūpintis neįgaliaisiais studentais ir spręsti studijų metu jiems išskylančias problemas, kai kuriuose aukštosiose mokyklose paskiriamas neįgaliųjų studentų koordinatorius. Dažniausiai šios funkcijos būna kaip papildomos prie jau esančių nustatytų pareigybių. Pavyzdžiui, Informantui 11 keletui metų buvo priskirtos šios pareigos. Šiuo laikotarpiu Informantas sprendė neįgaliųjų studentų problemas ir jų poreikius įrodinėjo skirtinguose administraciniuose lygmenyse – bendraujant su rektoriumi, prorektoriumi, senate ar katedrose. Informantė 1 buvo savanoriškai prisiėmusi neįgaliųjų koordinatorės pareigas ir neįgalūs moksleiviai bei studentai su ja konsultuodavosi įvairiais klausimais: aplinkos pritaikymo, studijų proceso organizavimo, finansiniais stipendijų ir pašalpų skyrimo. Susidomėjusius asmenims Informantė papildomai supažindindavo su fizinės aplinkos pritaikymu, pravedama jiems ekskursijas.

Veiksmų/sąveikų strategijos, susijusios su savanoriškėmis iniciatyvomis Anksčiau aukštosiose mokyklose studijų sąlygų neįgaliesiems gerinimas vykdavo padedant savanoriams. Pavyzdžiui, vienoje institucijoje studentai būdavo neįgaliųjų palydovai, t.y. palydėdavo juos į paskaitas ir vėliau namo: „buvo galimybė, kad tave atveš ir nuveš nuo durų iki durų.“ (Informantė 9). Savanorystės principu grįstos iniciatyvos turi antrąją medalio pusę, kuomet palydintys studentai kartais nepasirodydavo ir neįgaliesiems reikėdavo ieškoti išeičių iš tų padėčių.

Tyrėjos komentaras: Veiksmų/sąveikų strategijos, kurios yra įgyvendinamos iš institucijos pusės, gerinant studijų sąlygas neįgaliesiems yra vienodai svarbios, ypač, jei jos įgyvendinamos, atsižvelgiant į neįgaliųjų poreikius ir jų rekomendacijas (Barton ir Corbett, 1992). Studijų sąlygų sudarymas turi vykti kompleksiskai, t.y. pritaikoma fizinė ir informacinė aplinka bei studijų organizavimo procesas, turi atsirasti specialiosios paslaugos, nes tik tuomet galima garantuoti savarankišką neįgaliųjų studentų dalyvavimą.

4.2.5.5. Pasekmės. Institucijos atliekamų veiksmų ir sąveikų strategijų pasekmės – tai gerėjančios studijų sąlygos neįgaliesiems, o kita medalio pusė – jos neišnaudojamos.

Gerėjančios studijų sąlygos. Neįgaliųjų studentų ir/ar kitų atsakingų akademinės bendruomenės narių sėkmingos sąveikos ir iniciatyvų pasekmė – atsirandantys pokyčiai institucijose: „tikrai dar yra ko siekti universitetui, kad neįgalieji galėtų jaustis pilnaverčiais akademinės bendruomenės nariais.“ (Informantė 30). Kai aukštojoje mokykloje pradedama atsižvelgti į skirtingą negalią turinčių asmenų poreikius, vykdomi atitinkami veiksmai, gerinant studijų sąlygas neįgaliesiems. Dėl to atsiranda infrastruktūros bei studijų organizavimo proceso pokyčiai. Į studijų sąlygų pokyčių organizavimo procesus skirtingu lygiu įtraukiami visi akademinės bendruomenės nariai – neįgalieji ir įgalieji studentai, dėstytojai, aukštosios mokyklos administracijos nariai, aptarnaujantis personalas. Studijų sąlygų sudarymas neįgaliesiems prisideda prie studijų kokybės ir objektyvaus pasiekimų vertinimo užtikrinimo.

Neišnaudojamos sukurtos sąlygos. Gerėjant studijų sąlygoms, pritraukiami vis daugiau neįgaliųjų studentų, tačiau daugelis aukštųjų mokyklų iki šiol nesugeba pakankamai išviešinti ir tokiu būdu išnaudoti sukurtas sąlygas.

Tyrėjos komentaras: Anot Giddenso (1984), socialinės veiklos yra pastoviai atkuriamos, todėl gerėjančios sąlygos reiškia procesą, priklausomą nuo veikėjų veiksnio įgyvendinimo. Veikėjais gali būti jau ne tik neįgalieji studentai, bet ir aukštosios mokyklos administracijos nariai, suinteresuoti arba pagal pareigybės įpareigoti, spręsti institucijos prieinamumo neįgaliesiems klausimus.

4.3. Atrankinis kodavimas

4.3.1. Neįgaliųjų studentų dalyvavimas: „Pradžią turi kurti pats“

Šiame empirinių rezultatų pateikimo etape pristatoma grindžiamoji teorija apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą, gerinant studijų sąlygas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Grindžiamoji teorija, kuri pavadinta „Pradžią turi kurti pats“, vadovaujasi ta pačia, kaip ir ašiniame kodavime naudojamo paradigminio modelio logika, kuriame išskiriamos fenomeno priežastys, kontekstas, įsiterpiančios sąlygos, veiksmų ir sąveikų strategijos bei to pasekmės. Paryškinti žodžiai – tai kategorijų ir subkategorijų savybės. Paradigminis modelis Neįgaliųjų studentų dalyvavi-

mas: „Pradžią turi kurti pats“ pristatomas 11 pav., o sukurta Grindžiamoji teorija apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose – 12 pav.

11 pav. Neįgaliųjų studentų dalyvavimas: „Pradžią turi kurti pats“ paradigmatis modelis

Neįgaliųjų studentų dalyvavimas: „Pradžią turi kurti pats“

Priežastys

Neįgaliųjų studentų dalyvavimas, gerinant studijų sąlygas, prasideda dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, neįgalieji patenka į aukštąją mokyklą, kurioje egzistuoja konkretus **studijų prieinamumas**: fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymas, studijų organizavimo proceso lankstumas, specialiosios paslaugos, negalios prioritetizavimas, atitinkamas akademinės bendruomenės narių požiūris neįgaliųjų atžvilgiu. Studijų prieinamumo nebuvimas, tampa neįgaliųjų **dalyvavimo apribojimais**. Vadinasi, neįgaliųjų studentų dalyvavimas tiesiogiai priklauso nuo institucijos, kurioje studijuojama bei laiko, kuriuo metu jie joje studijuoja. Antra, neįgalieji turi lūkesčių ir siekia studijuoti **lygiavertiškai** su kitais studentais – būti įsitraukusiais į studijų procesą bei įsiliejusiais į bendrą studentų masę. Norėdami studijuoti lygiavertiškai, neįgalieji dalyvaudami pagal savo pajėgumus, pradeda šalinti dalyvavimo apribojimus.

Kontekstas

Neįgaliųjų dalyvavimo kontekste svarbios jų asmeninės savybės, negalios pobūdis bei kintantis tapatumas. Neįgaliųjų studentų dalyvavimas tiesiogiai priklauso nuo jų **asmeninių savybių**: motyvuotumo, ryžtingumo, užsispyrimo, veiklumo, disciplinotumo. Disciplinotumas išskyla kaip svarbus somatinių ar psichinių sutrikimų turinčių studentų privalomas gyvenimo atributas. Neįgaliųjų dalyvavimo kryptys ir interesai apsprendžiami jų **negalios pobūdžio**, nes iš

jos kyla skirtingi specialieji poreikiai, o nuo jų priklauso reikalingas studijų prieinamumas. Neįgaliųjų **kintantis tapatumas** – tai studijų metu augantis pasitikėjimas savimi, savo ekspertizmo, sprendžiant su negalia susijusius klausimus, suvokimas, kintantis santykis su savo negalia, kuri vis daugiau pradedama priimti kaip dalis patyrimo.

Įsiterpiančios sąlygos

Neįgaliųjų studentų dalyvavimą įgalina arba apriboja šios sąlygos. Neįgalieji žino **aukštosios mokyklos įstatyminius įsipareigojimus**, jog institucijoje turi būti sudaromos studijų sąlygos, todėl jie jaučiasi galį to reikalauti, nes tai yra jų teisė. Neįgaliųjų dalyvavimas pastiprinamas, kuomet sulaukiamas pozityvus **institucinis atsakas**, t.y. kai jie mato, jog buvo atsižvelgta į jų poreikius, prašymus, rekomendacijas. Institucinis atsakas gali atsispindėti besikeičiančiose studijų sąlygose: pritaikant fizinę ir informacinę aplinką, plėtojantis studijų organizavimo proceso procedūroms, atsirandant specialiosioms paslaugoms. Ypatinai šioje vietoje svarbus akademinės bendruomenės požiūrio kitimas į pozityviają pusę neįgaliųjų atžvilgiu. Neįgaliųjų dalyvavimui įtaką daro **neįgaliųjų mobilizavimasis**, kuris vyksta dažniausiai tik pavieniais atvejais. Neįgalieji dažnai būna vieninteliai, turintys negalią kurse ar grupėje. Neįgaliųjų mobilizacijos mastas sąlyginai labai nedidelis: jie neidentifikuoja savęs kaip vieningos grupės ir jų mobilizacija vyksta daugiau pavieniais atvejais. Buvimas „vienais“ reiškia didesnę asmeninę atsakomybę ir drąsą, reikalingą pokyčiams inicijuoti.

Neįgaliųjų dalyvavimas gali būti susijęs su individualiu poreikiu pasigerinti savo studijų sąlygas. **Negalios atskleidimas** būtinas tuo atveju, jeigu asmuo turi nematomą negalią, kurią stengiasi slėpti arba bent jau neafišuoti, kai kurie netgi gyvena baimindamiesi dėl jų galimo negalios išaiškėjimo. Tarpinę padėtį užima silpnaregiai ir neprigirdintys, kurių negalia išryškėja tik tam tikrose situacijose. Tuo atveju, jeigu asmuo turi matomą negalią arba tiesiog turi interesą savo dalyvavimu prisidėti prie bendros neįgaliųjų gerovės, negalios atskleidimas nėra būtina sąlyga.

Veiksmų/sąveikų strategijos

Dalyvavimo apribojimai tampa kliūtimi studijuoti savarankiškai ir lygiavertiškai su kitais studentais, todėl neįgalieji pradeda patys rodyti iniciatyvą, sprendžiant su negalia susijusius klausimus, įgyvendindami šias veiksmų ir sąveikų strategijas. Neįgaliųjų dalyvavimas, gerinant studijų sąlygas, susijęs su šiomis sritimis: studijų sąlygų gerinimu, akademinės bendruomenės požiūrio keitimu, pilietiniu aktyvumu ir konkurencingumo įrodymu.

Studijų sąlygų gerinimas – tai tarimasis su dėstytojais ar administracijos nariais dėl mokymosi ir atsiskaitymo formų, prašymų rašymas dėl paskaitų prieinamose patalpose. **Aka-**

deminės bendruomenės požiūrio keitimas vykdomas individualiai arba bendradarbiaujant su Studentų atstovybe arba kitais suinteresuotais asmenimis. Individualiai vyksta studentų kalbėjimas apie negalią per paskaitas ir seminarus, dėstytojų su negalia dalinimasis patirtimi studijų metu. Neįgalieji studijų prieinamumo klausimais pasisako skaitydami pranešimus per seminarus ir konferencijas šia tematika. Švietimas apie negalią ir požiūrio keitimas vyksta per bendravimą, leidžiant laisvalaikį su kursiokais. **Pilietinio aktyvumo apraiškos** – tai savanoriškas kitų neįgaliųjų studentų, moksleivių bei jų tėvų konsultavimas su studijomis susijusiais klausimais. Savanoriškai neįgalieji dalyvauja aukštojoje mokykloje organizuojamose susitikimuose sprendžiant neįgaliųjų studentų problemoms. **Konkurencingumo įrodymas** – tai asmeninėmis pastangomis grįsti neįgaliųjų veiksmai, susiję su savo vertės ir konkurencingumo įrodymu per darbinius pasiekimus.

Siekdami studijų organizavimo proceso pokyčių, vieni neįgalieji vadovaujami **dialogo** principu, kuomet išsakoma problema ir konstruktyvus pasiūlymas, kaip būtų galima ją spręsti. Kiti neįgalieji savo studijas laiko **kova** už savo būvį ir teises. Pastaruoju atveju, jaučiamas neįgaliųjų asmeninės atsakomybės įsivardinimas bei mąstymas, jog kiti nepradės imti spręsti jų problemų. Kiti neįgalieji remiasi **viešumo** principu, kuomet jų dalyvavimo sėkmė bei požiūrio į juos keitimasis, jų manymu, vyksta dėl buvimo skirtingose veiklose, renginiuose, priklausymo nevyriausybiniams organizacijoms bei atsakingų pareigų prisiėmimo jose. **Naujumo**⁹ principas naudojamas kaip sėkmės garantas pritraukti akademinės bendruomenės narius dalyvauti socialinėse akcijose dėl to, jog ši tema dar menkai nagrinėta aukštojo mokslo kontekste.

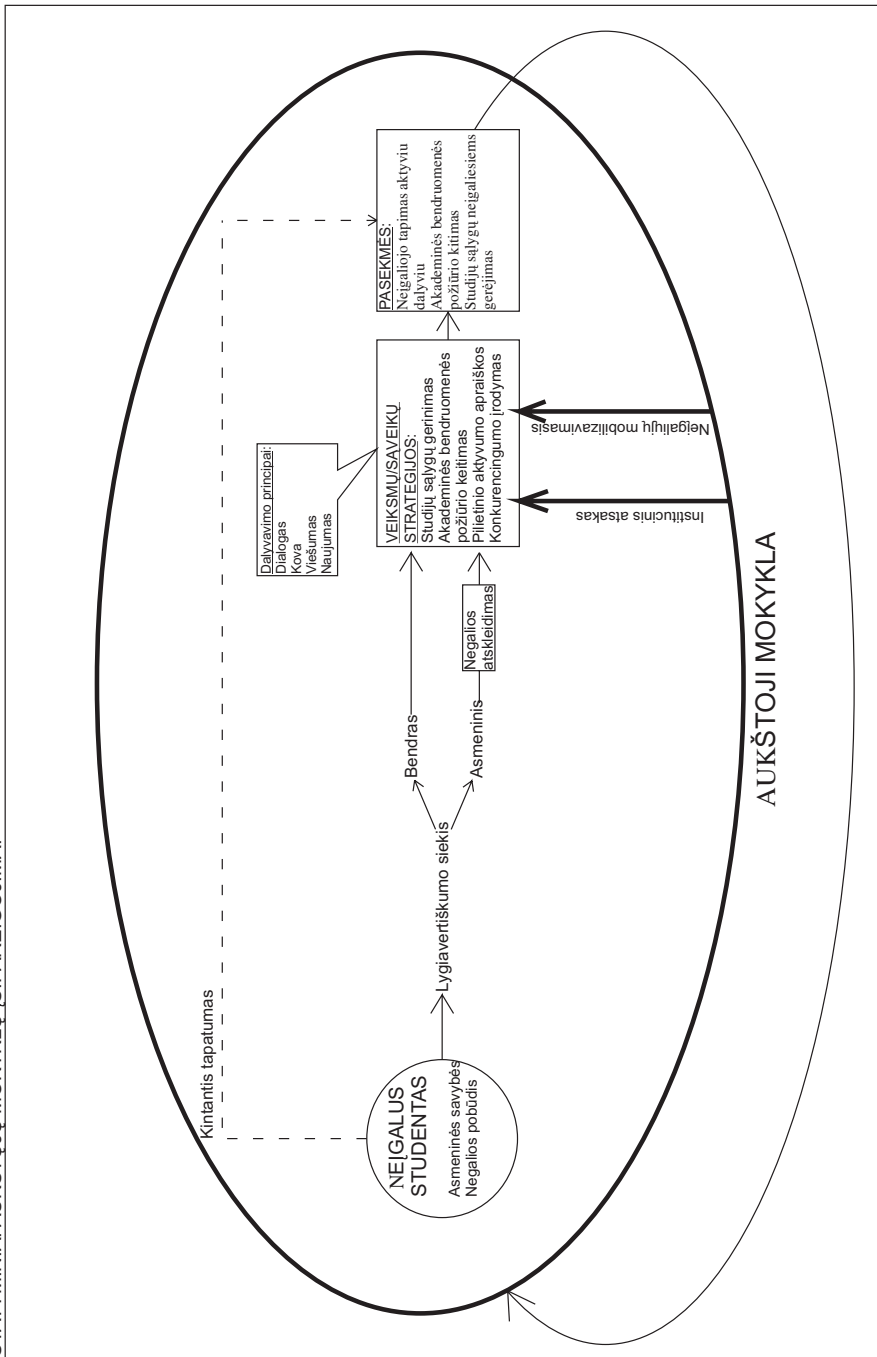
Pasekmės

Neįgaliųjų dalyvavimas, gerinant studijų sąlygas neįgaliesiems, iššaukia pasekmes. Neįgalieji patys sau įsivardina, jog gali būti arba yra **aktyvūs dalyviai** – pasitikintys savimi, turintys augančią savivertę, reikalingų žinių ir galią daryti įtaką pokyčiams; **keičiasi akademinės bendruomenės požiūris** į negalią turinčius asmenis, nes atsiranda didesnis žinojimas apie negalią ir kompetencijos dirbti su negalią turinčiais asmenimis; **studijų sąlygų neįgaliesiems gerėjimas** – studijų organizavimo proceso, fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymai, specialiųjų paslaugų atsiradimas, didesnis dėmesys skirtingą negalią turintiems asmenims. Šios pasekmės kuria kokybiškai kitą studijų aplinką, kurioje atėję nauji neįgalūs studentai savo dalyvavimą gali pradėti jau nuo kito atspirties taško.

Šio darbo autorė sukūrė neįgaliųjų studentų dalyvavimo Lietuvos aukštosiose mokyklose diagramą. Neįgalus studentas, kuris turi konkrečias asmenines savybes ir negalią, patenka į

⁹ Dalyvavimo principas – naujumas – nėra tapatus tyrimo naujumo parametrai.

aukštojo mokslo instituciją (didysis ovalinis apskritimas), kurioje egzistuoja atitinkamas studijų prieinamumas: fizinės ir informacinės aplinkos pritaikymas, studijų organizavimo proceso lankstumas, specialiosios paslaugos, negalios prioritetizavimas, atitinkamas akademinės bendruomenės narių požiūris į neįgaliuosius. Neįgalusis nori studijuoti lygiavertiškai su kitais studentais ir būti tiesiog eiliniu studentu. Jeigu nematomą negalią turintis neįgalusis nori, jog būtų atsižvelgta į jo specialiuosius poreikius ir dėl to sudarytos studijų sąlygos, eidamas į sąveiką su susijusiais akademinės bendruomenės nariais, jis turi atskleisti savo negalią. Jeigu neįgalusis turi matomą negalią arba tiesiog suinteresuotas studijų sąlygų gerinimu, negalios atskleidimas nėra būtinas. Studijų metu kinta neįgaliojo tapatumas (punktyrinė linija): dėl to, neįgalusis jaučia pasitikintis savimi, turintis galią, kintantis tapatumas yra tiek veikimo kontekstas, tiek veiksmų pasekmė. Neįgaliojo sprendimas veikti, gerinant studijų sąlygas, veikiamas šių išiterpiančių sąlygų: įstatyminių aukštosios mokyklos įsipareigojimų (išorinis stačiakampis), kuris daro įtaką tiek neįgaliojo, tiek aukštosios mokyklos veiksmams. Papildomai, neįgaliųjų veikimas priklausomas nuo to, koks yra institucinis atsakas ir neįgaliųjų mobilizavimasis. Tuomet seka neįgaliųjų veiksmų ir sąveikų strategijos, pasireiškiančios studijų sąlygų gerinimu, akademinės bendruomenės požiūrio keitimu, pilietinio aktyvumo apraiškomis, konkurencingumo įrodymu. Neįgaliųjų veikimo pasekmės – paties neįgaliojo tapimas aktyviu dalyviu, akademinės bendruomenės požiūrio kitimas ir studijų sąlygų gerėjimas. Neįgaliųjų dalyvavimo pasekmės rodykle sugrįžta į instituciją, vadinasi, startinės sąlygos esamiems ar naujai atėjusiems neįgaliesiems studentams jau bus pakitusios ir nuo jų vyks tolesnis studijų sąlygų gerinimas.

2 pav. Grindžiamoji teorija apie neigaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose „Pradžią turi kurti pats“

5. DISKUSIJA

Neįgaliųjų studentų veiksnio įgyvendinimas studijų procese

Vienas iš disertacinio tyrimo klausimų buvo, kaip neįgalieji studentai įgyvendina veiksnumą, dalyvaudami studijų procese aukštosiose mokyklose. Siekiant atsakyti į minėtąjį klausimą, aptariami šie, grindžiamosios teorijos apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą elementai: lygiavertiškumo siekis, studijų prieinamumas, neįgaliųjų asmeninės savybės, dalyvavimo principai, kintantis tapatumas.

Lygiavertiškumo siekis. Tyrimo rezultatai atskleidžia neįgaliųjų siekį studijuoti lygiavertiškai su įgaliaisiais studentais aukštosiose mokyklose. Išskiriamos dvi pagrindinės lygiavertiškų studijų sąlygos. Pirmiausia, pozityvus aukštosios mokyklos bendruomenės požiūris neįgaliųjų atžvilgiu, vadinasi, besivadovaujantis socialiniu (Oliver, 2004), ar interakciniu (Shakespeare, 2006) negalios modeliais. Antra, aukštojoje mokykloje turi būti sudarytos studijų sąlygos, atsižvelgiant į skirtingą negalią turinčių asmenų specialiuosius poreikius. Pagal struktūracijos teoriją (Giddens, 1984), neįgalieji pradeda refleksyviai mąstyti apie savo situaciją ir suvokia, jog tik pasirinkdami įgyvendinti veiksnumą gali tikėtis pageidaujamo pokyčių dar jų studijų laikotarpiu, t.y. jog pagerės studijų sąlygos. Pagal Giddenso (1984) veikėjo konceptą, neįgaliųjų veiksnio įgyvendinimo pradžia grindžiama tiesiogine veiksmo motyvacija: noru pagerinti savo arba kitų studentų studijų sąlygas, būti priimamiems ir vertinamiems lygiavertiškai. Netiesioginė neįgaliųjų studentų motyvacija pasireiškia daugiau tose aukštosiose mokyklose, kuriose jau yra pradėtos gerinti studijų sąlygos ir/ar kur patys neįgalieji prisideda prie įvairaus pobūdžio veiklų inicijavimo ir rengimo. Išskiriama, jog tiesioginę motyvaciją turi nematomą negalią turintys studentai, nes jie suinteresuoti, jog studijų sąlygos būtų gerinamos, tačiau taip pat jie siekia neatskleisti savo negalios.

Neįgaliųjų studentų diskursinėje sąmonėje (Giddens, 1984) išivirtinęs žinojimas apie šalies įstatyminėje bazėje deklaruojamą aukštųjų mokyklų išipareigojimą sudaryti studijų sąlygas neįgaliesiems, gerosios užsienio ir kitų Lietuvos aukštųjų mokyklų patirtys, sprendžiant su negalia susijusius klausimus. Šis žinojimas patiprina neįgaliųjų lygiavertiškumo siekio veiksmo racionalizaciją, t.y., pasinaudoja savo žinojimu apie socialines struktūras (Giddens, 1984). Vadovavimasis socialinio negalios modelio filosofija (Oliver, 2004), pastebima tarp socialinių mokslų studentų, ypač tarp studijuojančių sociologiją ar psichologiją. Pasitaiko atvejų, kuomet išryškėja internalizuotos medicininio modelio ir visuomenėje egzistuojančių neįgaliųjų kaip „vargšų“ ar „bejėgių“ konotacijos (Hughes, 2009), stabdančios jų veiksnio įgyvendinimo pasireiškimą. Susiejant su kritine teorija, aiškus lygiavertiškumo siekio egzistavimas, kuris pasireiškia praktiškai neįgaliesiems įgyvendinant veiksnumą, byloja apie tai, jog jie pradeda apie savo patirtis mąstyti kritiškai ir veikti, kaip subjektai galintys keisti tikrovę (Freire, 2000). Iš tylėjimo ar nu-

tylėjimo situacijų, atsiranda dialogo sąveikos su akademinė bendruomene. Dėl šio dialogo pradeda keistis įgaliųjų aukštojo mokslo dalyvių sąmoningumas neįgaliųjų atžvilgiu.

Studijų prieinamumas. Neįgaliųjų studentų veiksmo racionalizacija vyksta per studijų prieinamumo ir iš jo kylančių dalyvavimo apribojimų analizę, kuri, pagal Giddens (1984), priklauso nuo erdvės ir laiko, t.y., institucijos ir laiko, kuriuo metu joje studijuojama. Neįgaliųjų veiksmo įgyvendinimas gali būti nagrinėjamas tik konkrečios institucijos kontekste, nes egzistuoja dialektinis ryšys. Todėl šiame darbe buvo sunku generalizuoti neįgaliųjų veikimo modelius, nes jie tiesiogiai priklauso nuo buvimo institucijoje laiko ir erdvės. Dėl šios priežasties neįgaliųjų veiksmų strategijos, susijusios su studijų sąlygų gerinimu, akademinės bendruomenės požiūrio keitimu, pilietinio aktyvumo apraiškomis ir konkurencingumo įrodymu gali vykti tiek pavieniui, tiek paraleliai arba iš viso nevykti.

Neįgaliųjų asmeninės savybės. Veiksmo įgyvendinimas priklauso nuo neįgaliųjų studentų asmeninių savybių, kurios formavosi per skirtingas socializacijos ir dalyvavimo patirtis. Tiriamieji pasižymėjo aktyvumo ir lyderystės savybėmis, tačiau paraleliai egzistuoja priežastys, kodėl neįgalieji nesiryžta pradėti įgyvendinti savo veiksmo. Pirmiausia, skiriasi neįgaliųjų studentų taisyklės ir resursai, priklausimai nuo to, kokią mokyklą – bendrojo lavinimo ar specialiąją – jie yra baigę (Giddens, 1984). Neįgalieji studentai, kurie baigė bendrojo lavinimo mokyklą, aukštojoje mokykloje labiau pabrėžia savo vaidmens ir atsakomybės už save svarbą. Priešingai, tiek neįgalieji studentai, kurie baigė specialiąsias mokyklas, turi didesnius lūkesčius aukštajai mokyklai dėl rūpinimosi jais (egzistuoja išimtys, jog baigę specialiąsias mokyklas žvelgia proaktyviai į dalyvavimą studijose). Praktinė sąmonė skiriasi tų neįgaliųjų, kurie baigė specialiąsias mokyklas, kuriose suformuojamas toks bendrasis žinojimas, kurioje struktūra, o ne individas atsakingas už savo gerbūvį. Antra, neįgaliesiems studentams trūksta žinojimo apie studijų sąlygas, kurios gali būti sukuriamos aukštosiose mokyklose. Dėl šios priežasties jie pasitenkina ir jaučiasi dėkingi už studijų sąlygų kūrimo pradžią, kuri, daugeliu atveju, priimama kaip baigtinė ir pakankama. Galiausiai, neįgaliųjų praktinėje sąmonėje užfiksuota visuomenėje įsitvirtinusių neigiamų sąveikos ir dalyvavimo patirčių pavyzdžiai, tuo galima paaiškinti, kodėl daugelis neįgaliųjų neišdrįsta pradėti įgyvendinti veiksmo. Pradėję dalyvauti, neįgalieji suvokia savo vaidmens svarbą, atsakomybę už save, nes jų praktinėje sąmonėje užsifiksuoja tendencija, jog asmuo iš esmės atsakingas už save ir savo gerovę. Veiksmo racionalizacijos užtikrinimas atsiranda su dalyvavimo patirtimi: pradžioje neįgalieji nebūna tikri, ar jiems apsimoka veikti, nes nėra žinoma, kokios bus jų veiksmų pasekmės.

Šiame disertaciniame tyrime toliau buvo tiriamos Daugėlos (2004) jau pradėtos nagrinėti neįgaliųjų studijų patirtys: jų savarankiškumas, kompetencijų panaudojimas, bejėgiškumo apraiškos, tik mažiau dėmesio skiriama emocinėms psichologinėms patirtimis, o daugiau dėmesio

skiriama neįgaliųjų galios pasireiškimui, dalyvavimui ir veiksmų strategijoms. Šioje disertacijoje pristatomi rezultatai sustiprina požiūrį į neįgaliuosius, kaip į galinčius, veikiančius kryptingai ir patiriančius pasisekimą asmenis. Nors tai nepaneigia apskritai egzistuojančių tendencijų, jog neįgaliųjų studentų įnašas į grupės/institucijos tikslų siekimą ir rezultatų gavimą yra tik potencialus arba minimalus (Daugėla, 2004); dažniausiai „aukštojo mokslo dalyviai (neįgalieji, administracija, NVO ir kt.) plėtoja iniciatyvą atskirai, nederina vieni kitų interesų, galimybių, interesų“ (Ruškus ir kt., 2007, p. 166). Tyrimų priežastis, kodėl šio disertacinio darbo rezultatai skiriasi nuo Daugėlos (2004) ir Ruškaus ir kt. (2007) glūdi pačių aktyviausių ir lyderystės savybėmis pasižyminčių tikslinėje informantų atrankoje.

Dalyvavimo principai. Neįgaliųjų studentų veiksnio įgyvendinimas, gerinant studijų sąlygas, pasireiškia šiomis veiksmų ir sąveikų strategijomis, susijusiomis su: studijų sąlygų gerinimu, akademinės bendruomenės požiūrio keitimu, pilietinio aktyvumo apraiškomis ir konkurencingumo įrodymu. Įgyvendindami veiksnumą neįgalieji vadovaujasi skirtingais dalyvavimo principais: dialogo, kovos, naujumo ir viešumo. Neįgalieji, įgyvendinami veiksnumą, reflektuoja savo patirtis ir, anot Giddens (1984), veikėjai turi suvokimą, ką jie daro ir gebėjimą suprasti, ką jie daro, tuo metu, kai jie daro. Čia galima tiesioginė sąsaja su Freire (2000) conscientizaciacijos procesu, kuris reiškia mokymąsi suvokti socialinius, politinius ir ekonominius prieštaravimus ir imtis veiksmų prieš engėjiškos tikrovės elementus. Šio proceso metu neįgalūs pradeda save suvokti kaip subjektą, galintį keisti esamą studijų realybę. Neįgaliųjų veikimas yra sąmoningas ir tikslingas, nes jie siekia studijų sąlygų gerinimo ir apmąsto savo žingsnius, pagal situaciją vadovaudamiesi dalyvavimo principais. Šis atradimas patvirtina Freire (1985) teigimą, kad dialogo principas ir grįžtamasis ryšys yra būtinas lygybės suvokimui, jos įgyvendinimui ir sklaidai institucijoje bei, pagal dialogo principą, užtikrinama, kad grupė, kuriai yra padedama, netampa labdaros objektu (Lynch, 2000). Neįgalieji reflektuodami savo patirtis atranda efektyviausius veikimo būdus.

Neįgaliųjų studentų dalyvavimo procesas yra Ebersoldo (2007) plėtojama socialinio dalyvavimo paradigmos, pabrėžiančios asmens aktyvumą atviroje bendruomenėje, sprendžiant realias problemas, iliustracija. Neįgaliųjų studentų dalyvavimas aukštojoje mokykloje būtent ir nėra savitikslis, o susijęs su realių problemų sprendimu ir pokyčių inicijavimu, kuomet pabrėžiamos abiejų pusių – neįgaliojo ir institucijos narių – pastangos derintis vieniems prie kitų, o ne išimtinai tik neįgaliojo studento bandymą prisitaikyti prie esamų studijų sąlygų. Neįgaliųjų veiksnio (Giddens, 1984) įgyvendinimo pasekmės – paties neįgaliojo kitimas, akademinės bendruomenės požiūrio kitimas ir studijų sąlygų gerėjimas neįgaliesiems.

Kintantis tapatumas. Neįgaliųjų veiksnio įgyvendinimui aukštojoje mokykloje didelę įtaką daro jų kintantis tapatumas ir šio proceso metu įgyjamas galios pajautimas, būtinas

veiksnimo įgyvendinimui (Giddens, 1984). Neįgaliųjų savęs suvokimo kitimas atsiranda per akademinės (sąveikų situacijas su dėstytojais, administracijos nariais, studentais) ir neakademinės (laisvalaikio, visuomeninės veiklos) patirtis, dėl ko auga pasitikėjimas savimi, savivertė, suvokiamas ekspertiškumas negalios klausimais, įgyjama galia. Narayan (2005) teigia, jog įgalinti asmenys turi galią ir kontrolę daryti įtaką savo gyvenimui. Neįgaliųjų studentų galia patvirtinama konkurencingumo situacijose, kuomet paaiškėja, jog savo gebėjimais tam tikrose mokymosi situacijose yra pranašesni už savo kursiookus. Ypatingai svarbios tos situacijos, kurios patvirtina atsižvelgimą į neįgaliųjų išreikštus poreikius bei rekomendacijas, koku būdu būtų galima jas patenkinti. Patvirtinimo įrodymai – tai realūs ir apčiuopiami studijų organizavimo proceso ar aplinkos pritaikymo pokyčiai aukštojoje mokykloje. Neįgaliųjų įgalinimui svarbios situacijos, susijusios su asmeniniais patyrimais, kuomet jie įrodo sau, jog gali ir geba studijuoti, jog gali būti savarankiški, prisidėti prie pokyčių atsiradimo aukštojoje mokykloje ir kad jų nuomonė laikoma vertinga.

Studijų organizavimo proceso pokyčiai institucijoje

Kitas tyrimo klausimas, kuris buvo iškeltas šioje disertacijoje – kaip vyksta studijų sąlygų neįgaliesiems kūrimas institucijoje, sąveikaujant neįgaliajam ir akademinės bendruomenės nariams. Siekiant atsakyti į minėtąjį klausimą, aptariami šie grindžiamosios teorijos apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą elementai: studijų prieinamumas, institucinis atsakas, negalios atskleidimas, neįgaliųjų mobilizavimasis, akademinės bendruomenės požiūrio kitimas, studijų sąlygų gerėjimas.

Studijų prieinamumas. Neįgalieji patenka į aukštąją mokyklą, kurioje egzistuoja atitinkamas studijų prieinamumas, t.y. tuo metu egzistuojančios rutininės studijų organizavimo proceso praktikos, kurios anksčiau buvo kuriamos ir atkuriamos įgaliųjų veikėjų, pagal jų poreikius ir galimybes. Neįgaliojo veiksmų amplitudė, siekiant gerinti studijų sąlygas, priklauso ir nuo paties veikėjo ir aukštosios mokyklos taisyklių ir išteklių (Giddens, 1984), deklaruojamo požiūrio į negalią turinčius studentus, jos pasirengimo ir prieinamumo neįgaliajam. Ši, nusistovėjusi studijų rutina, yra startinės neįgaliųjų veiksnimo įgyvendinimo sąlygos. Anot Giddens (2002), kasdieninė studijų rutina, kol joje dalyvauja įgalieji, yra „normali“ ir „numatoma“, o pats studijų organizavimo procesas aukštosiose mokyklose įremintas laike ir erdvėje. Dalyvavimo apribojimai, kylantys iš konkretaus studijų prieinamumo, kelia neįgaliesiems ontologinį nesaugumą (Giddens, 2000), nes tai yra pagal įgaliųjų poreikius atkurta kasdieninė studijų rutina. Šis ontologinio nesaugumo jausmas skatina neįgaliuosius ieškoti būdų, kaip atkurti struktūrą, kurioje būtų atsižvelgiama ir į jų specialiuosius poreikius.

Institucinis atsakas. Neįgaliųjų veiksnumo įgyvendinimas tampriai susijęs su instituciniu atsaku, kuris gali tiek apriboti, tiek įgalinti veikėjų dalyvavimą. Neįgaliųjų priėmimas aukštojoje mokykloje susijęs su joje esančiomis taisyklėmis ir resursais (Giddens, 1984), kurie atskleidžia per negalios modelių prizmę. Aukštosios mokyklos, besivadovaujančios medicininio modeliu (Bochel ir kt., 2005), neįgaliuosius mato kaip gydymo objektus, o ne savarankiškus ir sprendimo teisę turinčius individus, o sunkumai ir kliūtys, kuriuos patiria neįgalieji, išlieka asmenine individo charakteristika (Ebersold, 2007). Tokioje aplinkoje neįgalieji išlieka tylūs, prisitaiko prie esamų studijų sąlygų, arba nutyla po nesėkmingų bandymų keisti studijų organizavimo procesą. Anot Freire (1985), mažumų grupės nutildomos subtiliais būdais, šiuo atveju, aplinkoje, kuri nėra pasiruošusi ir nededa pastangų priimti negalią turinčius asmenis, vyksta neįgaliųjų nugalinimas. Atrandamas susietumas su Riddel ir kt. (2005) tyrimu, jog neįgalieji iki šiol turi labiau prisitaikyti prie esamų institucijos reikalavimų, nei kad pačios institucijos siektų adaptuotis pagal egzistuojančius neįgaliųjų poreikius.

Aukštųjų mokyklų vadovavimasis socialiniu (Oliver, 2004) ir interakciniu (Shakespeare, 2006) negalios modeliais turi bendrą bruožą, jog negalia matoma kaip atsirandanti dėl aplinkos nepritaikymo, kurią siekiama padaryti prieinamą. Skiriamasis bruožas, jog pagal interakcinį modelį daugiau pabrėžiamos neįgaliųjų sąveikos su aukštojo mokslo dalyviais, jų ekspertškumas ir grįžtamasis ryšis, nei socialiniame modelyje, kuriuo vadovaujantis daugiau atsakomybių perkeliamos išimtinai aukštajai mokyklai.

Tyrimo rezultatai parodė, jog neįgaliuosius veikia institucijoje egzistuojantis negalios prioritizavimas, kurio metu daugiausia dėmesio skiriama judėjimo negalią turintiems asmenims (Foster-Fishman ir kt., 2007). Negalios prioritizavimas aukštosiose mokyklose egzistuoja dėl viešajame diskurse egzistuojančių neįgalumo pobūdžio įvaizdžių (Boyd, 2012). Jis yra toliau palaikomas ir atkuriamas, jeigu veiksnumą įgyvendinančiais veikėjais išimtinai išlieka matomą negalią turintys studentai.

Negalios atskleidimas. Išryškėjo tendencija, jog atskleidžiantys savo negalią ir išsakydami savo poreikius neįgalieji turi didesnes galimybes susilaukti teigiamo atliepimo į jų prašymus. Dažnai į tų neįgaliųjų poreikius, kurie slepia savo negalią (ir tai dažniausiai daro turintys somatinius ir psichinius sutrikimus), nėra atsižvelgiama. Šis atradimas siejasi su Weiner (1997) tyrimu, jog negalios atskleidimas visuomet turi dvi puses: iš vienos pusės nenorima atskleisti negalios dėl galimų išankstinių nuostatų ir potencialios diskriminacijos grėsmės, iš kitos pusės – tai vienintelis būdas ir šansas, jog bus atsižvelgta į specialiuosius poreikius bei tokiu būdu bus galima šviesti akademinę bendruomenę.

Neįgaliųjų mobilizavimasis. Pokyčių siekimas apsunkinamas, nes dažniausiai neįgalieji veikia pavieniui, o neįgaliųjų jungimasis – daugiau išimtiniai atvejai. Susiejant su kritine teorija

(Ritzer, 1996), pokyčiai gerinant studijų sąlygas neįgaliesiems aukštosiose mokyklose vyksta lėtai, nes trūksta kritinio mobilizuoto neįgaliųjų veikimo. Neįgaliųjų solidarizacija prisideda prie jų individualizavimo vystymosi, todėl tai svarbu patiems individams asmeniškai ir plačiaja prasme, metant iššūkį išankstinėms nuostatomis ir diskriminacijai (Shakespeare, 1993). Neįgaliųjų mobilizavimasis, kuomet jie būna nebe vieninteliai, siekiantys pokyčių, pastiprina ir užtvirtina jų veiksmo racionalizaciją (Giddens, 1984). Nuo to priklauso ir refleksyvi veiksmų kontrolė, kurios metu veikėjas nusprendžia, ar jis gali atitinkamai elgtis toje struktūroje: vienos institucijose neįgalieji organizuoja socialines akcijas, susitikimus su administracija, kitose – po nesėkmingų sąveikų situacijų su dėstytojais, iš viso atsisakoma dialogo dėl atsižvelgimo į specialiuosius poreikius.

Akademinės bendruomenės požiūrio kitimas Sąveikaujant neįgaliesiems studentams ir akademinės bendruomenės nariams, pradeda kisti požiūris neįgaliųjų atžvilgiu. Studijų proceso organizavimo pokyčiai vyksta tuomet, kai akademinės bendruomenės nariai pradeda suvokti iš negalios kylančius poreikius bei į tai atsižvelgti, apmąstyti iš anksto. Šis atradimas siejasi su Barton ir Corbett (1992), Davies (2001), Allen ir kt. (2006), Ruškus ir kt. (2007) mintimis, jog institucijos atsivėrimas neįgaliesiems ir ilgalaičių pokyčių pasiekimas įmanomas tik tuomet, kai įvairovės perspektyvos yra integruojamos į visas aukštosios mokyklos praktikas. Neįgaliųjų dalyvavimo amplitudė priklauso nuo institucijos pasirengimo keisti ir priimti neįgaliuosius lygio, noro „klausytis“, išgirsti ir atliepti poreikius t.y. nuo tuo metu egzistuojančių institucijoje taisyklių ir resursų.

Šis tyrimas yra institucijos humanizavimo iliustracija (Ruškus ir kt., 2007), susijusi su pagalbos kitam aplinkos kūrimu. Dėl neįgaliųjų veiksnio įgyvendinimo keičiasi aukštosios mokyklos taisyklės ir resursai (Giddens, 1984): atsiranda gilesnis žinojimas apie neįgaliųjų poreikius tarp dėstytojų, neįgaliųjų studentų kursiškai pradeda „advokatauti“ už juos arba žino, kaip padėti ir esant poreikiui, padeda kitiems neįgaliesiems mieste. Požiūris yra esminė sąlyga ir pokyčių atsiradimo prielaida, nes, anot Rizvi ir Lingard (2001), prieinamumas pats savaime negarantuoja nei pilnaverčio dalyvavimo, nei lygių rezultatų. Susiejant su kritine teorija, keičiantis požiūriui įgalieji pradeda priimti aukštojo mokslo realybę kaip normalią ir savaime suprantamą, kurioje dalyvauja ir negalia turintys asmenys.

Studijų sąlygų gerėjimas – tai numatytos neįgaliųjų veiksnio įgyvendinimo pasekmės (Giddens, 1984), susijusios su studijų prieinamumo aspektų gerinimu. Kadangi aukštojoje mokykloje veiksniumą įgyvendina daugiausia matomą negalia turintys studentai, aukštojoje mokykloje formuojasi neįgaliųjų studentų, kaip grupės suvokimas, kurioje yra turintys judėjimo, regos ir klausos sutrikimus. Tokiu atveju, struktūra atkurama pagal studentų, turinčių matomus sutrikimus poreikius. Dėl neįgaliųjų veikimo atsirandantys pokyčiai turi naudą ir kitiems aukš-

tojo mokslo dalyviams: pritaikyta fizine aplinka (liftais, turėklais) naudojasi visi akademinės bendruomenės nariai, specialiame neįgaliųjų kambaryje studentės, turinčios kūdikius, gali juos pamaitinti. Pagal Harpur (2012), jeigu sąlygų kūrimas neįgaliesiems pasitarnauja ir kitiems aukštojo mokslo dalyviams, tai gali lemti tolesnę prieinamumo didinimo sėkmę. Egzistuoja pavyzdžiai, kuomet neįgaliesiems nepavyksta atkurti struktūros pagal jų poreikius. Šioje vietoje galima daryti prielaidas, kodėl nepavyksta struktūros atkūrimas: netinkamai neįgaliųjų pasirinktos veiksnio įgyvendinimo strategijos, negalios tematika institucijoje nėra išskiriama kaip veiklos prioritetas arba per mažas neįgaliųjų studentų skaičius jų poreikius traktuojant kaip vienodai svarbius. Kadangi tiek veikėjai, tiek struktūra kartu įtraukti į socialinius procesus ir nei vienas jų neturi pirmumo (Giddens, 1984), todėl svarbios abi prieš tai išsakytos prielaidos.

Šis tyrimas susijęs su užsienyje vykdytais tyrimais, kuriuose akcentuojamas neįgaliųjų dalyvavimas ir dėl to atsirandantys pokyčiai, kur plėtojamas teigiamas negalia turinčių asmenų įvaizdis (Camilleri, 1999; Watson, 2002). Pastebima tendencija, jog daugelis tyrimų apie neįgaliųjų studijų patirtis (Leicester ir Lovell, 1997; Borland ir James, 1999; Holloway, 2001; Shevlin ir kt., 2004; Goode, 2007; Madriaga, 2007; Collinson ir Penketh, 2010; Vickerman ir Blundell, 2010) identifikuoja asmenų patiriamas problemas studijų kontekste bei kaip institucija turėtų atsižvelgti ir atliepti neįgaliųjų poreikius. Čia glūdi esminis skirtumas nuo šioje disertacijoje pristatomų tyrimo rezultatų, nes koncentruojamasi į tai, kaip patys neįgalūs studentai prisideda prie pokyčių atsiradimo bei kokį santykį konstruoja su institucija. Kitas skirtumas susijęs su tiksline studentų grupe, nes minėtų studijų tyrimo lauke yra mokymosi negalias (disleksija, disgrafija) turintys studentai, o šiame tyrime, ir apskritai Lietuvoje, šiuos sutrikimus turintys asmenys, nėra identifikuojami aukštojo mokslo kontekste.

Kintantis neįgaliųjų studentų tapatumas studijų metu

Paskutinis tyrimo klausimas yra, kaip keičiasi neįgaliųjų studentų tapatumas dalyvaujant aukštojoje mokykloje. Siekiant atsakyti į minėtąjį klausimą, aptariami šie grindžiamosios teorijos apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą „*Pradžią turi kurti pats*“ elementai: kintantis tapatumas, negalios pobūdis ir negalios atskleidimas.

Kintantis tapatumas. Lygiavertiškumo siekis neįgaliesiems simbolizuoja priartėjimą prie „eilinio studento“ tapatumo, simbolizuojančio savarankiškumą, nepriklausomybę, atsakomybę už save, įgytas žinias, įvairiapuses laisvalaikio, leidžiamo su įgaliaisiais, patirtis. Šio tapatumo įgijimas neįgaliuosius studentus neįgaliųjų bendruomenėje pakelia iki „elito“ lygmens. Taigi, remiantis Giddensu (2000), neįgalieji pasirenka plėtoti ir išlaikyti savo kaip studento tapatumą su jam priskiriamomis charakteristikomis, dėl ko neįgalusis pradėdamas matyti, pirmiausia, kaip studentas, o ne kaip neįgalusis studentas. Tokiu būdu, jie išvengia neįgaliųjų asmenų,

kaip turinčių vienintelį tapatumą, konstravimo (Watson, 2002). Kadangi išsilavinimas gali būti kategorizuojamas kaip įgytas vaidmuo arba socialinis tapatumas, kurį įgyti reikalingos galimybės, gebėjimai ir sėkmė (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004), o tai simbolizuoja, jog neigalieji turi reikiamas savybes. Kelias iki tampant eiliniu studentu akademinėje bendruomenėje grįstas pačių neigaliųjų gebėjimų įrodinėjimais studijų pradžioje. Šis įrodinėjimas gretinamas su Camilleri (1999) aptariamu „pasiekimų sindromu“: gyvenimu įrodant, kad asmenys nėra neigalūs, kad gali savo didelėmis pastangomis pasiekti savo užsibrėžtų tikslų. Neigaliųjų studentų dalyvavime tai akivaizdžiai pasireiškia konkurencingumo įrodymu, kuomet bandoma per studijų pasiekimus įrodyti, kad jie nėra prastesni, o kartais ir geresni studentai nei įgalūs. Neigaliųjų, kaip eilinių studentų tapatumo plėtojimo ir išlaikymo sąlyga, buvimas situacijose ar aplinkose, kur negalia neiškyla kaip kliūtis ir siekimas įgyvendinant veiksnumą keisti tas aplinkas.

Šio tyrimo išskirtinumas glūdi tame, jog neįgalus asmuo pristatomas kaip aktyvus ir galią turintis veikėjas, sprendžiant studijų gerinimo klausimus. Pozityvaus, kaip eilinio studento tapatumo formavimasis, simbolizuoja galimybę išsiplėsti iš viešajame diskurse egzistuojančių neigiamų negalios diskursų, akcentuojančių pasyvią priklausomybę, gebėjimų trūkumą, netektį (Camilleri 1999; Watermeyer 2009). Atmesdami stereotipus, kuriuos jie mato kaip negatyvius ir nuvertinančius, neigalieji pradeda save priimti ir pristatyti kaip aktyvius veikėjus, nes, pagal Watsoną (2002), „aš“ kūrime, pats asmuo gali nuspręsti, kas simboliškai yra svarbiausia jo asmens tapatumė. Palaikydami savo kaip eilinių studentų tapatumą, neigalieji turi galimybę plėtoti Sunderland ir kt. (2009) vadinamąjį pamirštąjį „laimės ir džiaugsmo“ diskursą, kuriame jie yra priimami, kaip konkurencingi, patiriantys sėkmę, nepriklausomi, linkę rizikuoti, kompetetingi ir t.t. Neigalieji, nuspręsdami įgyvendinti veiksnumą, renkasi sąveikų situacijas su aukštosios mokyklos bendruomenės nariais ir suvokia rizikuojantys, nes nežino, kokios bus jų veiksmų pasekmės (Giddens, 1984). Ši rizika atsiperka jiems besikeičiančiu savęs suvokimu, kuomet jie tampa veikėjais, turinčiais galią, nes, anot Giddens (2000), pasirinkimai yra ne tik sprendimai kaip elgtis, bet ir sprendimai kuo būti.

Neigaliųjų, kaip eilinių studentų tapatumo formavimuisi, svarbūs aukštosios mokyklos taisyklės ir resursai (Giddens, 1984), t.y., koks požiūris egzistuoja neigaliųjų atžvilgiu, koks aplinkos prieinamumas ir studijų sąlygų sudarymas. Pozityvaus tapatumo formavimosi galimybė egzistuoja tokiose aukštosiose mokyklose, kurios vadovaujasi socialiniu (Oliver, 1996) arba interakciniu (Shakespeare, 2006) negalios modeliais. Tokioje aplinkoje vertinamas ir pabrėžiamas neįgaliojo dialogas, ir sąveika su institucija bei po jos sekantys atitinkantys studijų sąlygų gerinimo darbai.

Neįgalusis, kuris tampa eiliniu studentu ir tuo pačiu jaučia savo galią daryti įtaką pokyčiams, gerinti studijų sąlygas, susiejant su kritine teorija, išsina iš dominuojamųjų pozicijos.

Įvardinant Freire (2002) terminologija, neįgalusis studentas tampa subjektu, veikiančiu ir keičiančiu pasaulį ir tai darydamas artėja prie vis naujų galimybių kiekvienam atskirai ir visiems kartu gyventi visavertiškiau. Neįgalusis pradeda suvokti, jog aukštoji mokykla, kurioje jis studijuoja, nėra duotoji tikrovė, kurią besąlygiškai turi priimti ar prie jos prisitaikyti, o tai yra problema, kurią galima ir reikia išsiaiškinti ir išspręsti, siekiant lygiavertiškumo.

Negalios pobūdis. Studijų metu keičiasi neįgaliųjų studentų santykis su savo negalia: ji vis labiau pradeda priimti kaip tik dalis patyrimo, iš naujo įvertinant teigiamus ir neigiamus aspektus. Šis rezultatas siejasi Šeporaitytės (2011) ir Viluckienės (2011) disertacinių tyrimų atradimais, kur pabrėžiamas laikui bėgant atsirandantis susigyvenimas su negalia, negalios legitimacija ir jos priėmimas kaip savaiminė suprantamybė. Negalios supratimas ir priėmimas susijęs su galimų ligos prognozių ir ilgalaikės reikšmės priėmimu (Weiner, 1997). Savo negalios suvokimas ir priėmimas, jos „valdymas“, prisitaikymas gyventi su ja yra svarbus faktorius jos valdymui bei prisideda prie neįgaliųjų studentų dalyvavimo sėkmės institucijoje. Šis atradimas siejasi su Evans-Getzel ir Thoma (2008) tyrimu, jog norėdami efektyviai veikti ir atstovauti savo bei kitų interesus turi turėti šiuos įgūdžius: spręsti problemas, suvokti savo negalią bei iš jos kylančius poreikius, turėti išsikeltus tikslus ir valdyti save. Studentai pradeda priimti negalią kaip savaiminę suprantamybę, tačiau jie yra skirtingose priėmimo stadijose. Neįgalieji pripažįsta ir pažįsta savo kūno sutrikimus, tačiau identifikuoja, jog patys sutrikimai problemas pradeda kelti santykyje su aplinka. Toks negalios suvokimas siejasi su Shakespeare (2006) interakciniu negalios modeliu, kuomet pripažįstama, kad žmonės neįgalūs ir dėl savo kūno, ir dėl visuomenės požiūrio bei dėl jo išliekančių struktūrinių dalyvavimo trukdžių.

Kalbant apie negalios pobūdį, iškyla klausimas, kur brėžti ribą tarp matomos ir nematomos negalios, tarp įstatymiškai neįgalaus ir visiškai neįgalaus žmogaus (Beck ir Lau, 2005). Ribų brėžimas aukštojo mokslo kontekste jautrus klausimas, nes kažkas turi prisiimti atsakomybę ir nuspręsti, ar studentas, turintis nematomą negalią turi, ar gali turėti tokias pat „privilegijas“, kaip ir turintis matomą negalią studentas? Ar studentas, turintis didesnę nei 45% darbingumo lygį ir patiriantis sunkumų, susijusių su savo kūno sutrikimais, gali tikėtis lankstumo garanto studijų organizavimo procese iš aukštosios mokyklos? Šį klausimą kelia praktikai, dirbantys su neįgaliaisiais studentais, kuomet gali būti teikiamos paslaugos studentui, turinčiam specialių mokymosi poreikių: ar tuomet, kai yra poreikis, ar tik tuomet, kai negalia yra įstatymiškai nustatyta ir studentas turi neįgalumo pažymėjimą (Wdovik, 2009). Gordon ir Roseblum (2001) teigia, kad socialiniame gyvenime ir socialiniuose moksluose priimta praktika, kad žmonės arba priklauso kategorijai, arba ne. Pavyzdžiui, kad kažkas yra matantis arba nematantis, o skirtumas tarp įstatymiškai aklo ir visiškai aklo gali būti didžiulis ir neįvertinamas. Neįgalieji studentai

nori, jog negalia nebūtų išskiriama kaip pirminis jų tapatumo aspektas, kad ir koks būtų negalios matomumas.

Negalios atskleidimas. Neįgaliuosius, kaip socialinius veikėjus, galima tipologizuoti pagal negalios pobūdį: studentai su matoma arba nematoma negalia. Galima būtų daryti tik prielaidą, jog tarpinė padėtį užimantys neįgalieji sudaro atskirą reikšmingą tipą, tačiau šiame darbe tokių tiriamųjų buvo nedidelis skaičius, todėl daryti didesnius apibendrinimus sudėtinga. Nematomą negalią, kuri laikoma vienu sunkiausių tapatumų tarp neįgaliųjų (Houser ir Domokos-Cheng Ham, 2004), turintys socialiniai veikėjai, pirma, dažnai turi įrodinėti savo poreikių egzistavimą, jų sunkumą ir autentiškumą; antra, jie dažnai ją slepia.

Neįgaliųjų studentų patirtys, turinčių matomus ar nematomus kūno sutrikimus, ryškiai skiriasi. Goffmano (1963) terminais, neįgalieji turi diskredituotą arba nediskredituotą stigimą. Nediskredituotą stigimą turintiems studentams, siekiant atsižvelgimo į specialiuosius poreikius, iškyla negalios atskleidimo dilema, kuri, iš vienos pusės, gali pagerinti studijų kokybę, iš kitos, gali lemti stigmos atsiradimą. Galima sakyti, jog neįgalieji turintys nematomą negalią daugiausia balansuoja tarp stigmos praėjimo ir dengimo strategijų (Goffman, 1963). Dengimas vyksta tuo atveju, kada buvo neišvengiamos situacijos, kuomet neįgalieji atskleidžia savo negalią – ligos pasireiškimo momentu arba neįvykdžius studijų įsipareigojimų dėl ligos. Neįgaliųjų studentų atveju, taikytinas Goffmano „gero prisitaikymo“ terminas, kuris reiškia stigmatizuoto individo natūralų savęs priėmimą kaip ir kiti – normalaus, tuo pačiu metu savanoriškai nuslepiant save nuo situacijų, kuriose „normalieji“ sunkiai priimtų jį kaip tokį patį. Neįgalieji, ypač turintys nediskredituotą stigimą, bando prisitaikyti ir vengia tokių situacijų, kurios išprovokuotų jų stigmos atskleidimą. Tai prisideda prie to, kad kiti neturi galimybių susipažinti su asmens nematoma negalia, nežinomi poreikiai, nekuriamas žinojimas apie tokią negalią turinčius asmenis bei palaikomas neįgaliųjų, kaip turinčių matomą negalią, įvaizdis. Anot Watermeyer (2009), išlaikomas unikalių neįgaliųjų patirčių neigimas ir individų atitolimas nuo savęs pačių.

Kalbant apie neįgaliųjų socialinį tapatumą, tik nedaugelis studentų norėtų sutelkti jėgas ir mobilizuotis dėl studijų sąlygų gerinimo, net jei jie tai darytų, tai tik iki tokio lygio, kuomet būtų sukurtos sąlygos leidžiančios dalyvauti savarankiškai. Barnes ir Mercer (2010) teigimu, neįgaliųjų asmenų judėjimai galės efektyviai vykti, kuomet neįgalieji pripažins savo negalią kaip tapatumo aspektą. Kadangi daugeliui neįgaliųjų studentų studijų proceso metu svarbiau išryškinti ir puoselėti, pirmiausia, savo kaip studentų tapatumą, jie nėra linkę savęs sieti su neįgaliųjų judėjimu, nors, pagal Gordon ir Roseblum (2001), tokie agregatai gali būti naudingi, užsiimant lobizmu ir siekiant esminių pokyčių.

6. Tyrimo ribotumai

Ribotumai – susiję su apribojimais, kurių tyrėjas negali kontroliuoti (Rudeštam ir Newton, 2001). Pirmiausia, buvo vykdoma tikslinė informantų atranka, kurios pasekmė buvo skirtingas asmenų pasiskirstymas pagal negalios pobūdį. Buvo daugiausia asmenų, turinčių skirtingus judėjimo sutrikimus, kiek mažiau regos ir klausos. Papildomas apribojimas, susijęs su klausos negalia turinčiais asmenimis, jog tyrėja nemoka gestų kalbos. Mažiausiai informantų buvo turinčių somatinius ir psichinius sutrikimus ir jų patirtys tyrimo rezultatuose atsispindi epizodiškai. Antrasis apribojimas susijęs su pusiau struktūruoto interviu metodu, kuris nubrėžė paties pokalbio gaires, užtai daugiau dėmesio buvo skiriama pozityvioms veiklos praktikoms.

Naudojant Grindžiamąją teoriją (Strauss ir Corbin, 1990) reikia išvengti hipotezių testavimo ir stebėti duomenis. Šiuo atveju, tyrėjai nepavyko atsiriboti nuo A. Giddenso struktūracijos teorijos analitinių kategorijų – erdvės ir laiko, nes atrodė, jog nėra tinkamesnio paaiškinimo kuriuo metu ir kurioje institucijoje neįgalūs studijuoja. Dirbant su duomenis, neįgaliųjų studentų dalyvavimo apraiškos mintyse būdavo įvardinamos, kaip socialinių veikėjų veiksnio įgyvendinimas. Vadovaujantis Grindžiamąja teorija, duomenų rinkimas ir analizė turi vykti paraleliai, nes nuo to priklauso tolimesnių interviu tematikos gairės. Šiuo atveju, ne visuomet pavyko išlaikyti šį nuoseklumą, todėl interviu gairės pernelyg nekito. Duomenų analizės atrankiniame etape tyrėja identifikavo, jog paradigmą modelio taikymas ašiniame kodavime ir fenomeno matymas būtent per šią prizmę, sudaro kliūtis išsiveržti iš tokio mąstymo ir kitaip pamatyti procesą. Gali būti, jog šis sunkumas kilo, nes, analizuojant tyrimo duomenis, Grindžiamojoje teorijoje rekomenduojamų atmintinių rašymas nebuvo išplėtotas ir taikomas epizodiškai, nenuosekliai.

Lietuvos kontekste atlikta nedaug tyrimų, aptariančių neįgaliųjų studentų dalyvavimo tematiką. Todėl buvo daugiausia vadovaujama Jungtinės Karalystės moksline literatūra, susijusia su studijų sąlygų kūrimu neįgaliesiems aukštojoje mokykloje. Šioje šalyje yra išplėtotą socialinių paslaugų sistema neįgaliesiems, kad jie galėtų lygiavertiškai studijuoti. Natūraliai šios gerosios patirtys buvo laikomas savotiška kartele, pagal kurią matuojamas studijų prieinamumas Lietuvoje, o jis ženkliai skiriasi. Tikėtina, jog toks vertinimas darė įtaką interviu klausimų formulavimui bei duomenų analizės etape.

7. IŠVADOS

1. Aukštųjų mokyklų praktikose atpažįstami medicininio, socialinio ir interakcinio negalios modelių bruožai. Aukštųjų mokyklų vadovavimasis socialinio ir interakcinio negalios modelių formuojamais diskursais kuria mažiausiai stigmatizuojančią aplinką, kurioje neįgaliesiems sukuriami daugiau galimybių konstruoti pozityvų studento tapatumą, nes egzistuoja suvokimas, jog negalia yra situacinis dalykas, priklausantis nuo studijų sąlygų sudarymo kokybės.
2. Mokslinėje literatūroje ir politiniuose dokumentuose aukštasis mokslas atsiveria heterogeniškesnei studentų grupei ir pristatomas lygių galimybių principas. „Nestandartiniai“ studentai pradeda patekti į aukštojo mokslo institucijas, tačiau trūksta konkrečių sąlygų ir apčiuopiamų priemonių užtikrinant lygiavertį ir konkurencingą jų dalyvavimą. Tai padaryti įmanoma su viena sąlyga, kad institucija, norėdama užtikrinti lygių galimybių principo įgyvendinimą praktikoje, įvairovės klausimus turi įtraukti į visas aukštosios mokyklos praktikas.
3. Neįgalieji gali įstoti į Lietuvos aukštąsias mokyklas, tačiau jų studijų kokybė priklauso nuo kiekvienos institucijos studijų sąlygų sudarymo. Studijų proceso organizavimo adaptavimais ir paramos teikimo formos nėra įtvirtinti dokumentaliai, trūksta socialinių paslaugų, skirtų patenkinti skirtingą negalią turinčių asmenų poreikius. Neapibrėžtas neįgaliųjų studentų skaičiaus fiksavimas aukštosiose mokyklose, suponuoją institucinio intereso trūkumą šios grupės apimtį ir specifiką suvokiant kaip svarbią. Įstatyminėje bazėje įtvirtintas aukštojo mokslo prieinamumo neįgaliesiems principas, tačiau trūksta konkrečių lygių galimybių įgyvendinimo priemonių įvardinimo.
4. A. Giddenso struktūracijos teorija leidžia paaiškinti neįgaliųjų studentų dalyvavimą aukštosiose mokyklose Lietuvoje. Neįgalusis studentas matomas kaip socialinis veikėjas, įgyvendinantis veiksnumą studijų metu, dėl ko keičiasi aukštosios mokyklos socialinės praktikos. Pirmą, ši teorija leidžia išryškinti ir parodyti neįgaliuosius studentus, kaip reflektuojančius ir kritiškai mąstančius veikėjus, kurie veikia tikslingai, siekdami gerinti studijų sąlygas. Antra, parodo pokyčių mastą, kuris atsiranda laike ir erdvėje, veikiant kaip paviniams veikėjams ir/arba susimobilizavusiai socialinei grupei.
5. Sukurta grindžiamoji teorija tinkama nagrinėti neįgaliųjų studentų dalyvavimą konkrečioje aukštojoje mokykloje. Neįgaliųjų asmeninio veikimo priežastys – dalyvavimo apribojimai institucijoje ir jų lygiavertiškumo siekis. Neįgalieji pagal savo pajėgumus pradeda šalinti dalyvavimo apribojimus: gerinamos studijų sąlygos, keičiamas akademinės bendruomenės požiūris,

įgyvendinamos pilietinės iniciatyvos bei vyksta konkurencingumo įrodymas. Dalyvavimo rezultatais laikytinas neįgaliųjų sąvokos suvokimas, kaip aktyvių ir turinčių galią veikėjų, kintantis akademinės bendruomenės požiūris į negalią turinčius asmenis bei studijų sąlygų neįgaliesiems gerėjimas.

Rekomendacijos

Atlikus sociologinę neįgalumo, aukštojo mokslo atvirumo bei neįgaliųjų aukštajame moksle Lietuvos situacijos analizę, sukūrus grindžiamąją teoriją apie neįgaliųjų studentų dalyvavimą Lietuvos aukštosiose mokyklose, sukurtos rekomendacijos neįgaliesiems studentams, švietimo politikams, aukštųjų mokyklų personalui, tyrėjams bei mokslininkams.

Neįgaliesiems studentams

- Prieš stojant išsiaiškinti konkrečią informaciją apie aukštosios mokyklos prieinamumą: fizinę ir informacinę aplinką, specialiųjų paslaugų teikimą, studijų organizavimo proceso lankstumo galimybes. Esant poreikiui, atvykti į aukštąją mokyklą praktiškai susipažinti su aplinkos prieinamumu. Aukštojo mokslo prieinamumo klausimus adresuoti atsakingiems už šiuos klausimus administracijos nariams, Studentų atstovybei, jau studijuojantiems neįgaliesiems.
- Atsižvelgimo į specialiuosius poreikius studijų procese siekti pagal šią informaciją: šalies įstatymus, susijusius su aukštuoju mokslu ir negalios klausimais, Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją, aukštosios mokyklos dokumentus.
- Susipažinti su kitais tokią pačią ar kito pobūdžio negalią turinčiais studentais, studijuojančiais aukštosiose mokyklose, siekiant dalintis studijų ir dalyvavimo patirtimi, palaikyti ryšius ir, reikalui esant, mobilizuotis, siekiant esminių studijų sąlygų sudarymo pokyčių.
- Dalyvauti neįgaliųjų studentų susitikimuose su aukštosios mokyklos administracija ir atvirai išsakyti savo poreikius, kalbėti apie studijų metu išskylančias problemas. Įsitraukti į aukštosios mokyklos Studentų atstovybės ar kitų studentiškų organizacijų veiklas.

Švietimo politikams

- Įstatymuose ar poįstatyminiuose aktuose konkrečiai įvardinti, ką reiškia ir kokie turi būti studijų sąlygų sudarymo neįgaliesiems standartai, konkrečios lygių galimybių įgyvendinimo priemonės, siekiant lygiaverčio skirtingą negalią turinčių studentų dalyvavimo aukštajame moksle.
- Vykdyti detalią neįgaliųjų studentų apskaitą ir pastovią situacijos stebėseną, siekiant išsiaiškinti tikrąsias šios grupės apimtis ir poreikius bei jais vadovaujantis formuoti tolesnes aukštojo mokslo prieinamumo gerinimo neįgaliesiems gaires.
- Sukurti Lietuvos aukštųjų mokyklų prieinamumo neįgaliesiems gerinimo planą, kuriame būtų numatomi konkretūs reikalavimai ir jų įgyvendinimo laikas. Į tokios strategijos ren-

gimą ir apskritai sprendimo priėmimo procesus, kaip partnerius ar konsultantus būtina įtraukti negalia turinčius asmenis.

Aukštųjų mokyklų personalui

- Aukštojoje mokykloje kartu su neigaliaisiais studentais, administracijos darbuotojais, Studentų atstovybės nariais kurti negalios lygybės strategijas, kuriose būtų numatytos ir įvardintos: neįgaliųjų studentų teisės, aukštosios mokyklos išsipareigojimai ir teikiamos paslaugos, studijų sąlygų prieinamumo gerinimo gairės, finansavimo mechanizmas. Negalios lygybės strategijoje turi būti numatoma ir siekiama negalios aspektą įtraukti į visas aukštosios mokyklos praktikas.
- Aukštosiose mokyklose turi atsirasti neįgaliųjų koordinatorius, kuris atliktų informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo, studijų sąlygų gerinimo inicijavimo ir vykdymo pareigas. Tokias pareigas užimantis asmuo turėtų inicijuoti ir palaikyti dialogą, bendradarbiauti, įtraukti į sprendimo priėmimo procesus neįgaliuosius studentus.
- Vykdyti personalo profesinės kvalifikacijos kursus, kuriuose būtų supažindinama su negalia ir iš jos kylančiais poreikiais, alternatyviais mokymo būdais, negalios etiketu. Tokio pobūdžio kursai turėtų būti vedami neįgaliųjų ir/arba įgaliųjų ir neįgaliųjų asmenų komandos.
- Kurti lankstų studijų organizavimo procesą, kuriame būtų atsižvelgiama į skirtingą negalia turinčių asmenų poreikius. Bendradarbiauti su kitomis aukštosiomis mokyklomis, nevyriausybinėmis neįgaliųjų organizacijomis, specialiosiomis mokyklomis, gerinant studijų sąlygas neįgaliesiems. Viešinti ir skleisti šią informaciją įvairiuose šaltiniuose prieinamu formatu: apie studijų sąlygų sudarymą, studijų galimybes neįgaliesiems bei jų sėkmės istorijas.

Tyrėjams/mokslininkams

- Tirti neįgaliųjų perėjimo proceso iš vidurinės į aukštąją mokyklą patirtis; nematomas ir mokymosi negalias turinčiųjų studentų patirtis, negalios atskleidimo temas; kaip klostosi neįgaliųjų karjeros, akademinėje ir neakademinėje erdvėje.
- Atlikti aukštųjų mokyklų atvejų studijas, siekiant stebėti konkrečių institucijų prieinamumo neįgaliesiems kitimą.
- Tiriamuosius į tyrimo procesą įtraukti kaip partnerius ar konsultantus, arba gauti jų grįžtamąjį ryšį apie empirinių duomenų tikroviškumą.

Literatūra

Mokslo šaltiniai

1. Abberley, P. (2002). Work, disability, disabled people and European social theory. In Barnes, C., Oliver, M., Barton, L. (Eds.), *Disability studies today*. Cambridge: Polity press, 121-136.
2. Adomaitienė, R. (Sud.). (2003). *Taikomoji neįgaliųjų fizinė veikla*. Kaunas: LKKA, 141-153.
3. Adomaitienė, R., Ostasevičienė, V. (2004). Neįgalių studentų specialiųjų poreikių tenkinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Prieiga per internetą: <http://www.lkka.lt/naujienos/tyrimas.pdf>
4. Allen, W.R., Bonous-Hammarth, M., Teranishi, R.T. (Eds.). (2006). *Higher education in a global society: achieving diversity, equity and excellence*. Volume 5. Advances in education in diverse communities: research, policy and praxis. Oxford: Elsevier Ltd, 3-5; 127-128; 345-348.
5. Ambrukaitis, J. (2001). Neįgalus asmuo aukštojoje mokykloje. *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika*: konferencijos pranešimų medžiaga (p.6-13). Kaunas: Technologija.
6. Archer, L., Pratt, S.D., Phillips, D. (2001). Working-class Men's Constructions of Masculinity and Negotiations of (Non)Participation in Higher Education. *Gender and Education*, 13 (4), 431-449.
7. Armstrong, F., Barton, L. (1999). *Disability, Human rights and education. Cross - cultural perspectives*. Buckingham: Open University Press, 211-228.
8. Ash, A., Bellew, J., Davies, M., Newman, T., Richardson, Lee. (1997) Everybody In? The experience of disabled students in further education. *Disability&Society*, 12(4), 605-621.
9. Ashwin, P. (2008). Accounting for structure and agency in 'close-up' research on teaching, learning and assessment in higher education. *International Journal of Educational Research*, 47 (3), 151-158.
10. Bagdonas, A., Lazutka, R., Vareikytė, A., Žalimienė, L. (Red.) (2007) *Skirtingi, bet lygūs visuomenėje ir darbuotėje*. Vilnius: VU leidykla, 69-148.
11. Barnes, C. (1992). Qualitative Research: Valuable or Irrelevant. *Disability, Handicap and Society*, 7(2), 115-124.
12. Barnes, C. (1996). Institutional discrimination against disabled people and the campaign for anti-discrimination legislation. In Taylor, D. (Ed.), *Critical social policy*. London: Sage Publications, 96-109.
13. Barnes, C. (1999). Disability Studies: new or not so new directions? *Disability&Society*. 14(4), 577-580.
14. Barnes, C. (2000). A working social model? Disability, work and disability politics in the 21st century. *Critical Social Policy*, 20(4), 441-457.

15. Barnes, C. (2001) *Emancipatory' Disability Research: project or process?* Public Lecture presented at City Chambers. Glasgow, 24th of October, 2001.
16. Barnes, C. (2003) What a Difference a Decade Makes: reflections on doing 'emancipatory' disability research. *Disability&Society*, 18(1), 3-17.
17. Barnes, C. (2007). Disability, higher education and the inclusive society. *British Journal of Sociology of Education*, 28(1), 135-145.
18. Barnes, C., Mercer, G. (2010). *Exploring Disability*. Cambridge: Polity Press, 43-70.
19. Barton, L., Corbett, J. (1992). *A Struggle for Choice. Students with special needs in transition to adulthood*. London: Routledge, 78-103.
20. Beck, U., Lau, C. (2005). Second modernity as a research agenda: theoretical and empirical explorations in the 'meta-change' of modern society. *The British Journal of Sociology*, 56(4), 525-557
21. Bell, D. (1979) On Meritocracy and Equality. In Karabel, J., Halsey, A.H. (Eds.), *Power and Ideology in education*. USA: Oxford University Press, 607-633.
22. Beresford, P. (1995). Developing the theoretical basis for service user/survivor-led research and equal involvement in research. *Epidemiologia e Psichiatria Sociale*, 14(1), 4-9.
23. Berger, R.J. (2008). Agency, structure, and the transition to disability: a case study with implications for life history research. *The Sociological Quarterly*, 49, 309-333.
24. Bickenbach, J.E. (2001). Disability Human Rights, Law and Policy. In Albrecht, G.L., Seelman, K.D., Bury, M. (Eds.). *Handbook of Disability Studies*. California: Sage Publications, 576.
25. Bochel, H., Bochel, C., Page, R., Sykes, R. (Eds.). (2005). *Social policy: issues and developments*. England: Pearson Education Limited, 302-304.
26. Borland, J., James, S. (1999) The Learning Experience of Students with Disabilities in Higher Education. A case study of a UK university. *Disability&Society*, 14(1), 85-101.
27. Boyd, V. (2012). Are some disabilities more equal than others? Conceptualising fluctuating or recurring impairments within contemporary legislation and practice. *Disability&Society*, 27(4), 459-469.
28. Bourdieu, P. (1988). *Homo academicus*. Stanford: California, 84-90.
29. Bourdieu, P. (1995). *Sociology in question*. London: Sage Publications, 60-72.
30. Branfield, F. (1999). The Disability Movement: a movement of disabled people – a response to Paul S. Duckett. *Disability&Society*, 14(3), 399-403.
31. Butvilas, D. (2010). *Veiksniai, įtakojantys jaunuų asmenų, sergančių epilepsija, gyvenimo visavertiskumą*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno medicinos universitetas.
32. Camilleri, J.M. (1999). Disability: a personal odyssey. *Disability&Society*. 14(6), 845-853.

33. Castrodale, M., Crooks, V.A. (2010). The production of disability research in human geography: an introspective examination. *Disability&Society*, 25(1), 89-102.
34. Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative analysis*. London: Sage Publications.
35. Collinson, C., Penketh, C. (2010) 'Sit in the corner and don't eat crayons': postgraduates with dyslexia and the dominant 'lexic' discourse. *Disability&Society*, 25(1), 7-19.
36. Corbin, J., Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. California: Sage Publications.
37. Corker, M. (1999). Differences, Conflations and Foundations: the limits to 'accurate' theoretical representation of disabled people's experience? *Disability&Society*, 14(5), 627-642.
38. Corker, M., French, S. (1999). *Disability discourse*. Philadelphia: Open University Press, 67.
39. Corker, M., Shakespeare, T. (2004). *Disability/Postmodernity. Embodying disability theory*. London: Continuum, 1-19.
40. Croft, S., Beresford, P. (1996). The Politics of Participation. In Taylor, D. (Ed.), *Critical social policy*. London: Sage Publications, 175-197.
41. Crowther, N. (2007). Nothing without us or nothing about us?. *Disability&Society*, 22(7), 791-794.
42. Daugėla, M. (2004). *Neigaliųjų, studijuojančių aukštojoje mokykloje (universitete), socialinis dalyvavimas ir igalinantys resursai*. Prieiga per internetą: http://www.socialiniaiyrimai.lt/Patalpinti/socialaprt_santrauka_2006.pdf
43. Daugėla M., Žukauskas S. (2005). Lietuvos universitetų fizinės aplinkos prieinamumas žmonėms su fizine negalia. *Specialusis ugdymas*. 1(12), 109 –116.
44. Davies, L. (2001). Development, Democracy and Deviance in Contemporary Sociology of Education. In Demaine, J. (Ed.), *Sociology of Education Today*. New York: Palgrave, 142-162.
45. Davies, P., Williams, J., Webb, S. (1997). Access to Higher Education in the Late Twentieth Century: Policy, Power and Discourse. In Williams, J. (Ed.), *Negotiating Access to Higher Education. The Discourse of Selectivity and Equity*. Buckingham: Open University Press, 1-23.
46. Delanty, G. (2001). Challenging knowledge: the university in the knowledge society. Buckingham: Open University Press, 9-10.
47. Drake, R.F. (1997). What I am Doing Here? 'Non-disabled' people and the Disability Movement. *Disability&Society*, 12(4), 643-645.
48. Ebersold, S. (2004). The Affiliation Effect of Participation into Community: Conceptual and Methodological Aspects of a Participative Research. In J. Trossebo (Ed.), *Analysing living conditions*. Stockholm: Studentlitteratur.
49. Ebersold, S. (2007). Affiliating Participation for Active Citizenship. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 9(3-4), 237-253.

50. Eisner, E.W. (1991). *The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Macmillan, 33.
51. Esping-Andersen, G. (2006). Social Inheritance and Equal Opportunity Policies. In Launder, H., Brown, P., Dillabough, J.A., Halsey, A.H. (Eds.), *Education, Globalizations and Social Change*. New York: Oxford University Press, 398-408.
52. Evans-Getzel, E., Thoma, C.A. (2008). Experiences of College Students With Disabilities and the Importance of Self-Determination in Higher Education Settings. *Career Development for Exceptional Individuals*. 31(2), 77-84.
53. Fergusson, H. (2009). Anthony Giddens. In Gray, M., Webb, S.A. *Social Work Theories and Methods*. London: Sage Publications, 23-32.
54. Finkelstein, V. (1980). *Attitudes and disabled people*. New York: World Rehabilitation Fund, 33.
55. Finkelstein, V. (2001). *The social model repossessed*. The Disability Studies Archive UK, Centre for Disability Studies, University of Leeds. Prieiga per internetą: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/archframe.htm>
56. Fleischer, D., Zames, F. (2001). *The disability rights movement. From charity to confrontation*. Philadelphia: Temple University Press, 110.
57. Foster-Fishman, P., Jimenez, T., Valenti, M., Kelley, T. (2007). Building the next generation of leaders in the disabilities movement. *Disability&Society*, 22(4), 341-356.
58. Fox, M.H., Kim, K. (2004). Understanding emerging disabilities. *Disability&Society*, 19(4), 323-337.
59. Freeman, K. (1997). Increasing African Americans' participation in higher education. *Journal of Higher Education*, 68 (5), 523-550.
60. Freire, P. (1985). *The politics of education. Culture, power and liberation*. London: Macmillan, 67-99; 111-121.
61. Freire, P. (2000). *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto Alba, 9-146.
62. Fuchs, C. (2003). Structuration Theory and Self-Organization. *Systemic Practice and Action Research*, 16(2), 133-167.
63. Fuller, M., Bradley, A., Healey, M. (2004). Incorporating disabled students within an inclusive higher education environment. *Disability&Society*, 19(5), 455-468.
64. Gamarnikow, E., Green, A.G. (1999). The third way and social capital: Education action zones and a new agenda for education, parents and community? *International Studies in Sociology of Education*, 9 (1), 3-22.
65. Gewirtz, S. (2001). Rethinking Social Justice: A Conceptual Analysis. In Demaine, J. (Ed.), *Sociology of Education Today*. New York: Palgrave, 49-64.
66. Gibson, S. (2012). Narrative accounts of university education: socio-cultural perspectives of students with disabilities. *Disability&Society*, 27(3), 353-369.

67. Giddens, A. (1983). Comments on the Theory of Structuration. *Journal for The Theory of Social Behavior*, 13 (1), 75-80.
68. Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press, ix-xiii; 1-51; 110-132; 174-185; 281-288.
69. Giddens, A. (1997). Structuration theory: past, present and future. In Bryant, C.G.A, Jarry, D. (Eds.), *Giddens Theory of Structuration. A Critical Appreciation*. London: Routledge, 201-221.
70. Giddens A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
71. Gynnild, V. (2002). Agency and structure in engineering education: perspectives on educational change in the light of Anthony Giddens structuration theory. *European Journal of Engineering Education*, 27(3), 297-303.
72. Glaser, B., Strauss, A. (1967). *The discovery of Grounded theory: Strategies for qualitative research*. New Brunswick: Aldine Transaction, 2-18.
73. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Prentice Hall, 41-105, 135-140.
74. Goffman, E. (2000). *Savęs pateikimas kasdieniniame gyvenime*. Vilnius: Vaga.
75. Goode, J. (2007). 'Managing' disability: early experiences of university students with disabilities. *Disability&Society*, 22(1), 35-48.
76. Goodley, D., Moore, M. (2000). Doing Disability Research: activist lives and the academy. *Disability&Society*, 15(6), 861-882.
77. Gordon, B.M., Rosenblum, K.E. (2001). Bringing disability into sociological frame: a comparison of disability with race, sex and sexual orientation statuses. *Disability&Society*, 16(1), 5-19.
78. Grincevičienė, V. (2002). Neįgalių studentų požiūris į invalidų socialinės integracijos procesą. *Socialinis darbas*, 1(1), 82-88.
79. Guba, E.G., Lincoln, Y.S. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. In Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (Eds.), *Handbook of Qualitative Research*, California: Sage Publications, 105-118.
80. Gudžinskienė, V., Jurgutienė, Ž. (2010). Neįgaliųjų socialinės integracijos teisinis reglamentavimas. *Socialinis ugdymas*, 11(22), 18-26.
81. Harpur, P. (2012). From disability to ability: changing the phrasing of the debate. *Disability&Society*, 27(3), 325-337.
82. Henry, M., Lingard, B., Rizvi, F., Taylor, S. (Eds.). (2001). *The OECD, Globalisation and Education Policy*. Oxford: Elsevier Science LTD, 160-165.
83. Holland, D. (2008). The current status of disability activism and non-governmental organizations in post-communist Europe: preliminary findings based on reports from the field. *Disability&Society*, 23(6), 543-555.

84. Holloway, S. (2001). The experience of higher education from the perspective of disabled students. *Disability&Society*, 16(4), 597-615.
85. Horkheimer, M. (1982). *Critical theory*. New York: Seabury, 188-200.
86. Houser, R.A, Domokos-Chen Ham, M.A. (2004). *Gaining Power and Control Through Diversity and Group Affiliation*. London: Praeger, 73-123.
87. Hughes, B. (2009). Wounded/monstrous/abject: a critique of the disabled body in the sociological imaginary. *Disability&Society*. 24(4), 399-410.
88. Hunt, P. (1981). Settling Accounts with the Parasite People, In *Disability Challenge*, 2, 37-50. Prieiga per internetą: www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/index..
89. Hurst, A. (Ed.). (1998). *Higher Education and Disabilities: International Approaches*. England: Ashgate Publishing Ltd, 1-14.
90. Isaacs, P. (1996). Disability and the education of persons. In Christensen, C., Rizvi, F. (Eds.), *Disability and the Dilemmas of Education and Justice*. Buckingham: Open University Press, 27-45.
91. Young, J. (2005). On Insiders (Emic) and Outsiders (Etic): Views of Self, and Othering. *Systemic Practice and Action Research*, 18(2), 151-162.
92. Jones, J.W. (2009). Selection of Grounded Theory as an Appropriate Research Methodology for a Dissertation: One Student's Perspective. *The Grounded Theory Review*, 8(2), 23-34.
93. Jucevičienė, P., Gudaitytė, D., Karenauskaitė, V., Lipinskienė, D., Stanikūnienė, B., Tautkevičienė, G. (2010). *Universiteto edukacinė galia: atsakas 21-ojo amžiaus iššūkiams*. Kaunas: Technologija, 101-121.
94. Kerzner-Lipsky, D., Gartner, A. (1996). Equiry requires inclusion: the future for all students with disabilities. In Christensen, C., Rizvi, F. (Eds.), *Disability and the Dilemmas of Education and Justice*. Buckingham: Open University Press, 145-155.
95. Kincheloe, J.L. (1991). *Teachers as researchers: Qualitative paths to empowerment*. London: Falmer, 159-188.
96. Kincheloe, J.L., McLaren, P.L. (1994). Rethinking Critical Theory and Qualitative Research. In Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (Eds.), *Handbook of Qualitative Research*, California: Sage Publications, 138-158.
97. Kitchin, R. (2000). The Researched Opinions on Research: disabled people and disability research. *Disability & Society*, 15(1), 25-47.
98. Klimavičienė, M., Aželskienė, A., Matuzevičiūtė, D. (2003) Nepriigirdinčių studentų problemos. A. Ališauskas (Sud.). *Iš sutrikusios klausos vaikų ugdymo patirties* (p.50-55). Šiauliai: ŠU leidykla.
99. Konur, O. (2000) Creating Enforceable Civil Rights for Disabled Students in Higher Education: an institutional theory perspective. *Disability&Society*, 15(7), 1041-1063.
100. Koppers, P (2004). *Disability and contemporary performance. Bodies on edge*. London: Routledge, 6.

101. Lawler, S. (2008). *Identity. Sociological Perspectives*. Cambridge: Polity Press, 11-19.
102. Lee, R.M. (1993). *Doing Research on Sensitive Topics*. London: Sage Publications, 1-18.
103. Lee, P. (2002). Shooting for the moon: politics and disability at the beginning of the twenty-first century. In Barnes, C., Oliver, M., Barton, L. (Eds.), *Disability studies today*. Cambridge: Polity press, 140-158.
104. Leicester, M, Lovell, T. (1997) Disability Voice: educational experience and disability. *Disability&Society*, 12(1), 111-118.
105. Leonavičius, V., Rutkienė, A. (2010). *Aukštojo mokslo sociologija: studijų pasirinkimas ir vertinimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 58-100.
106. Linton, S. (1998). Disability Studies/Not Disability Studies. *Disability&Society*, 13(4), 525-540.
107. Lynch, K. (2000). Research and Theory on Equality and Education. In Hallinan, M.T. (Ed.), *Handbook of the Sociology of Education*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 85-105.
108. Loizou, A. (1997). Social Justice and Social Policy. In Lavalette, M., Pratt, A. (Ed.), *Social Policy. A Conceptual and Theoretical Introduction*. Cambridge: University Press, 163-181.
109. Madriaga, M. (2007). Enduring disablism: Students with disabilities and their pathways into UK higher education and beyond. *Disability&Society*, 22(4), 399-412.
110. Mataitytė-Diržienė, J. (2011). *Sutrikusios psichikos asmenų vaizdavimas Lietuvos žiniasklaidoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
111. Miller, P., Parker, S., Gillinson, S. (2004). *Disablism How to tackle prejudice*. Demos: London. Prieiga per internetą: <http://www.demos.co.uk/files/disablism.pdf>
112. Mingers, J. (2004). Can Social Systems be Autopoietic? Bhaskar's and Giddens' Social Theories. *Journal for The Theory of Social Behavior*, 34 (4), 403-427.
113. Moore, R. (2004). *Education and Society. Issues and Explanations in the Sociology of Education*. Cambridge: Polity Press, 6-34.
114. Morkevičius, V., Telešienė, A., Žvaliauskas, G. (2008). *Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su Nvivo ir Text analysis Suite: Pavyzdinis mokomasis studijų paketas*. Projektas „Empirinių duomenų ir informacijos HSM tyrimams kaupimas ir valdymas: Lietuvos HSM duomenų archyvas (LiDA)“ (SFMIS Nr.BPD2004-ESF-2.5.0-03-05/0042)
115. Morrow, R.A., Torres, C.A. (1994). Education and the reproduction of class, gender, and race: responding to the postmodern challenge. *Educational Theory*, 44(1), 43-61.
116. Narayan, D. (2005). *Measuring empowerment. Cross-Disciplinary Perspectives*. Washington, DC: The World Bank, 3-10.
117. New, C. (1994). Structure, agency and social transformation. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 24(3), 187-205.

118. Osborne, M. (2003). Increasing or Widening Participation in Higher Education? — a European overview. *European Journal of Education: Research, Development and Policy*, 38 (1), 5-24.
119. Oliver, M. (1994). *Capitalism, disability and ideology: A Materialist critique of the normalization principle*. The Disability Studies Archive UK, Centre for Disability Studies, University of Leeds. Prieiga per internetą: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/archframe.htm>
120. Oliver, M. (1996). *Understanding Disability: from theory to practice*. Basingstoke: Macmillan Press, 30-43.
121. Oliver, M., Barnes, C. (1997). All We Are Saying is Give Disabled Researchers a Chance. *Disability&Society*, 12(5), 811-813
122. Pasaulinė sveikatos organizacija (2004). *Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 5-8; 25-26.
123. Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research&Evaluation method*. California: Sage Publications, 209-259.
124. Pinder, R. (1997). A Reply to Tom Shakespeare and Nicholas Watson. In Barton, L., Oliver, M. (Eds.). *Disability Studies: Past Present and Future*. Leeds: The Disability Press, 274-280.
125. Pivorienė, J. (Sud.). (2003). *Socialiniai neigalumo aspektai: žmogui reikia žmogaus*. Kaunas: VDU, 104-126.
126. Priestley, M. (Ed.). (2001). *Disability and the life course. Global perspectives*. UK: Cambridge University Press, 3-8.
127. Priestley, M. (2003). *Disability A life course approach*. Cambridge: Polity Press, 12-17.
128. Rapolienė, G. (2012). *Ar senatvė yra stigma? Senėjimo tapatumas Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
129. Ratcliffe, P. (2006). Higher Education, “Race“ and the Inclusive Society. In Allen, W.R., Bonous-Hammarth, M., Teranishi, R.T. (Eds.), *Higher education in a global society: achieving diversity, equity and excellence*. Volume 5. Advances in education in diverse communities: research, policy and praxis. Oxford: Elsevier Ltd, 131-148.
130. Rawls, J. (2002). *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas, 60-96; 205-234.
131. Reay, D., Davies, J., David, M., Ball, S.J. (2001). Choices of Degree or Degrees of Choice? Class, ‘Race’ and the Higher Education Choice Process. *Sociology*, 35 , 855-874.
132. Reckwitz, A. (2002). Toward a Theory of Social Practices A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*, 5 (2), 243-263.
133. Riddel, S., Tinklin, T., Wilson, A. (2005). New Labour, social justice and disabled students in higher education. *Disability&Society*, 31(5), 623-643.

134. Ridge, T. (2006). 'Fitting in' and 'Joining in': Social Relations and Social Integration. In Lauder, H., Brown, P., Dillabough, J.A., Halsey, A.H. (Eds.), *Education, Globalizations and Social Change*. New York: Oxford University Press, 435-445.
135. Rimaitė, A. (2009). *Genetiškai modifikuotų organizmų diskurso formavimasis Lietuvos žiniasklaidoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
136. Rioux, M. (2007). Disability rights in education. In Florian, L. (Ed.). *The SAGE Handbook of Special Education*. London: Sage Publications, 107-116.
137. Ritzer, G. (1996). *Sociological theory*. Singapore: McGraw-Hill Book Co, 284-297.
138. Rizvi, F., Lingard, B. (1996). Disability, education and the discourses of justice. In Christensen, C., Rizvi, F. (Eds.), *Disability and the Dilemmas of Education and Justice*. Buckingham: Open University Press, 9-26.
139. Rudestam, K.E., Newton, R.R. (2001). *Surviving Your Dissertation. A Comprehensive Guide to Content and Process*. California: Sage Publications, 90-101.
140. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Šiauliai: ŠU leidykla, 13-51; 83-127.
141. Ruškus, J., Žakarienė, J. (2004). *Suaugusiųjų aklųjų ir silpnaregių socialinio dalyvavimo veiksmų identifikavimas nuolatinio mokymosi aspektu*. Prieiga per internetą: http://www.socialiniatyrimai.lt/Patalpinti/socialaprt_santrauka_2006.pdf
142. Ruškus, J., Daugėla, M., Žukauskas, S., Blinstrubas, A., Šaparnis, G. (2007). *Aukštasis mokslas ir studentai, turintys negalę*. Šiauliai: ŠU leidykla.
143. Ruškus, J., Mažeikis, G. (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas*. Kritisinė patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija. Šiauliai: ŠU leidykla.
144. Ruškus J., Naujanienė R. (2010). Participative and sensitive research in the context of professional social work development in Lithuania. In Granosik, M., Gulczyńska, A., Marynowicz-Hetka, E. *Participative approaches in social work research*. Lodz: Uniwersytet Lodzki.
145. Sarantakos, S. (Ed.). (2005). *Social research*. New York : Palgrave Macmillan.
146. Segalovičius, A. (2007). Specialiųjų poreikių turinčių asmenų mokymosi aprėptis. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/spec_poreikiai_smm_07.pdf
147. Symeonidou, S. (2009). The experience of disability activism through the development of the disability movement: how do disabled activists find their way in politics? *Scandinavian Journal of Disability Research*. 11(1), 17-34.
148. Shakespeare, T. (1993). Disabled People's Self-organisation: a new social movement? *Disability, Handicap and Society*. 8(3), 1993.
149. Shakespeare, T., Watson, N. (1997). Defending the social model. *Disability&Society*. 12(2), 293-300.
150. Shakespeare, T., Watson, N. (2002). The social model of disability: an outdated ideology? *Research in Social Science and Disability*. 2, 9-28.

151. Shakespeare, T. (2006). *Disability rights and wrongs*. London: Routledge, 7-83; 185-199.
152. Sheldon, A. (2007). Disability Rights and Wrongs? *Disability&Society*, 22(2), 209-234.
153. Shevlin, M., Kenny, M., Mcneela, E. (2004). Participation in higher education for students with disabilities: An Irish perspective. *Disability&Society*, 19(1), 15-30.
154. Schuetze, H.G., Slowey., M. (2002). Participation and exclusion: a comparative analysis of non-traditional students and lifelong learners in higher education. *Higher Education*, 44 (3-4), 309-327.
155. Shilling, C. (1992). Reconceptualising Structure and Agency in the Sociology of Education: structuration theory and schooling. *British Journal of Sociology and Education*, 13(1), 69-87.
156. Stone, E. (2001). A Complicated struggle: disability, survival and social change in the majority world. In Priestley, M. (Ed.), *Disability and the life course. Global perspectives*. UK: Cambridge University Press, 51-69.
157. Stones, R. (2005). *Structuration theory*. New York: Palgrave Macmillan, 1-17.
158. Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. California: Sage Publications.
159. Suddaby, R. (2006). From the Editors: What Grounded Theory is Not. *Academy of Management Journal*, 49(4), 633-642.
160. Sunderland, N., Catalano, T., Kendall, E. (2009). Missing discourses: concepts of joy and happiness in disability. *Disability&Society*, 24(6), 703-714.
161. Šeporaitytė, D., Tereškinas, A. (2007). Neįgaliųjų įsidarbinimo ir mokslo galimybės Lietuvoje. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą:
<http://www.lygybe.lt/assets/Ne%C4%AFgali%C5%B3j%C5%B3%20%C4%AFsidarbinimo%20ir%20mokslo%20galimyb%C5%B3%20tyrimas.pdf>
162. Šeporaitytė, D. (2011). *Judėjimo negalią turinčių asmenų lyties tapatumo konstravimas*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
163. Thomas, C. (2004). How is disability understood? An examination of sociological approaches. *Disability&Society*, 19(6), 569-583.
164. Tice, D.M, Wallace, H.M. (2003). The Reflected Self: Creating Yourself as (You Think) Others See You. In Leary, M.R., Tangney, J.P. (eds.) *Handbook of Self and Identity*. The Guilford Press:USA, 91-105.
165. Trowler, P. (2001). Captured by the Discourse? The Socially Constitutive Power of New Higher Education Discourse in UK. *Organization*, 8(2), 183-201.
166. Vasquez, M.J.T. (1982). Confronting Barriers to the Participation of Mexican American Women in Higher Education. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 4 (2), 147-165.
167. Vernon, A. (1999). The Dialectics of Multiple Identities and the Disabled People's Movement. *Disability&Society*, 14(3), 385-398.

168. Vickerman, P., Blundell, M. (2010) Hearing the voices of disabled students in higher education. *Disability&Society*, 25(1), 21-32.
169. Viluckienė, J. (2011). *Judėjimo negalių turinčių asmenų fenomenologinė gyvenamojo pasaulio analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
170. Vorhaus, J. (2005). Citizenship, Competence and Profound Disability. *Journal of Philosophy of Education*. 39(3), 461-475.
171. Warren, D. (2002). Curriculum Design in a Context of Widening Participation in Higher Education. *Arts and Humanities in Higher Education*, 1 (1), 85-99.
172. Waterfield, J., West, B. (2006) *Inclusive Assessment in Higher Education: A Resource for Change*. Plymouth: University of Plymouth, 35-41.
173. Watermeyer, B. Swartz, L. (2008). Conceptualising the psycho-emotional aspects of disability and impairment: The distortion of personal and psychic boundaries. *Disability&Society*, 23(6), 599-610.
174. Watermeyer, B. (2009). Claiming loss in disability. *Disability&Society*, 24(1), 91-102.
175. Waters, B. (2011). *Using Data To Improve The Disabled Student Experience*. Conference The Only Disability in Education is a Reluctance to Change. How do You Make Change Happen? Abstracts. Dublin: Ahead.
176. Watson, N. (2002). Well, I Know this is Going to Sound Very Strange to You, but I Don't See Myself as a Disabled Person: identity and disability. *Disability&Society*, 17(5), 509-527.
177. Wdowik, P. (2009). *Students with disabilities – who are they? Redefining disability*. Conference abstracts. Warsaw: University of Warsaw.
178. Weiner, E. (1997). *The Meaning of Education for University Students with Mental Illness: an Exploratory Qualitative Study*. Doctoral dissertation. Canada: University of Toront.
179. Weiner, E. (2011). *How to Create a Higher Education Support Service for Students with Mental Health Disabilities*. Conference The Only Disability in Education is a Reluctance to Change. How do You Make Change Happen? Abstracts. Dublin: Ahead.
180. Williams, J. (Ed.). (1997). *Negotiating Access to Higher Education. The Discourse of Selectivity and Equity*. Buckingham: Open University Press, 24-46.

Dokumentai

181. Aleksandravičiūtė, B. (2012). *Lietuvos švietimas skaičiais 2011 studijos*. Vilnius: Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centras (MOSTA).
182. Asselberghs, V., Vanbesien, V. *Young and Disabled – Daily challenges for equality*. European Disability Forum, 2006.
183. Brunel University for European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs. *Definition of Disability in Europe*. A comparative analysis. European Commission

2002. Prieiga per internetą:

http://ec.europa.eu/employment_social/index/complete_report_en.pdf

184. Daugėla, M. (2007). *Studentai, turintys negalę, aukštosiose mokyklose*. Rekomendacijos administratoriams ir dėstytojams. Šiauliai: ŠU leidykla.

185. Disability Equality Scheme (2010-2012). University of Dundee. University of Dundee. Students services. Prieiga per internetą:

<http://www.dundee.ac.uk/studentservices/disabilityservices/dda.htm>

186. Disability Statement (2011-2012). University College Birmingham. Prieiga per internetą:

<http://www.ucb.ac.uk/about-us/disability-statement.aspx>

187. European Disability Forum (EDF) (2006). *Young and Disabled: Daily challenges for equality*. European Commission.

188. Hurst, A. (2006) *Staff development: a practical guide*. London: SKILL.

189. *Leuven 2009. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the New Decade*. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009. Prieiga per internetą:

http://www.smm.lt/t_bendradarbiavimas/docs/bp/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009.pdf

190. Meijer, C., Soriano, V., Watkins, A. (2006) *Specialusis ugdymas Europoje. Švietimo paslaugų teikimo ypatumai*. 2 tomas. Briuselis: Europos specialiojo ugdymo plėtros agentūra.

191. Mokslo ir studijų institucijų kontrolė. (2011). Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos metinė ataskaita 2010 m. Prieiga per internetą: <http://www.lygybe.lt/?pageid=7>

192. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2003). *Disability in Higher Education*. Dokumentas paruoštas Ebersold, S., Evans, P. Paris: OECD Publishing .

193. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2011). *Inclusion of Students with Disabilities in Tertiary Education and Employment, Education and Training Policy*. Dokumentas paruoštas Ebersold, S. Paris: OECD Publishing.

194. Ruolytė, R. (2005). Studentai su negalia Lietuvos aukštosiose mokyklose 2005 -2006 akademisiais mokslo metais. Lietuvos studentų sąjunga. Prieiga per internetą:

<http://www.lss.lt/dokumentai/kiti-45/lt/>

195. Ruolytė, R. (2007). Studentai su negalia Lietuvos aukštosiose mokyklose 2006 -2007 akademisiais mokslo metais. Lietuvos studentų sąjunga. Prieiga per internetą:

<http://www.lss.lt/dokumentai/kiti-45/lt/>

196. Ruolytė, R. (2008). Studentai su negalia Lietuvos aukštosiose mokyklose 2007-2008 akademisiais mokslo metais. Lietuvos studentų sąjunga. Prieiga per internetą:

<http://www.lss.lt/dokumentai/kiti-45/lt/>

197. Ruolytė, R. (2009). Neįgalieji studentai Lietuvos aukštosiose mokyklose 2008-2009 akademisiais mokslo metais. Lietuvos studentų sąjunga. Prieiga per internetą:

<http://www.lss.lt/dokumentai/kiti-45/lt/>

198. Ruolytė, R. (2010). Neįgalieji aukštajame moksle 2009-2010 metais. Lietuvos studentų sąjunga. Prieiga per internetą: <http://www.lss.lt/dokumentai/kiti-45/lt/>
199. *Supporting disabled students and colleagues* University of Cambridge. Disability resource centre.. Prieiga per internetą: <http://www.cam.ac.uk/cambuniv/disability/support/difficulties.html>
200. Valentinavičius, V. (2011). *Neįgalieji Lietuvos aukštosiose mokyklose 2010-2011 akademiais mokslo metais*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Lietuvos studentų sąjunga.
201. Valentinavičius, V. (2012). *Neįgalieji Lietuvos aukštosiose mokyklose 2011-2012 akademiais mokslo metais*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Lietuvos studentų sąjunga.
202. World report on disability 2011. Disabilities and rehabilitation. World health organization. Prieiga per internetą: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/index.html

Teisės aktai

203. Finansinės pagalbos priemonių teikimo neįgaliesiems, studijuojantiems aukštosiose mokyklose tvarkos aprašas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 92-3655.
204. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų Teisių Konvencija ir jos fakultatyvus protokolais (2006). *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 71-3561.
205. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. (1996). Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla.
206. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr.114-5115.
207. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 83-2983.
208. Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr.54-2140.
209. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr.38-1804.
210. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. gegužės 14 d. įsakymas „Geriausiai vidurinio ugdymo programą baigusiujų eilės sudarymo 2009 metais tvarkos aprašas“. *Valstybės žinios*, Nr. ISAK- 1021.
211. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. gruodžio 23 d. įsakymas „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2006 m. gruodžio 18 d. įsakymo Nr.ISAK-2391 „Dėl brandos egzaminų organizavimo ir vykdymo tvarkos aprašo, kalbų įskaitų nuostatų, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo nuostatų ir mokinių kompiuterinio raštingumo įskaitos nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. Nr. ISAK-2775.
212. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2010 m. vasario 20 d. įsakymas „Dėl pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo, kalbų įskaitų, brandos egzaminų užduoties formos, vykdymo ir vertinimo instrukcijų (vertinimo) pritaikymo specialiujų poreikių mokiniams, buvusiems mokiniams ir eksternams tvarkos aprašo patvirtinimo. Nr. V-230.

Interneto svetainės

213. Gandy, C. (2012). Disabled Student Support. Sheffield Hallam university. Prieiga per internetą: <http://www.shu.ac.uk/services/sls/support/disability/>

214. Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga. Prieiga per internetą: <http://www.lass.lt>

215. Lietuvos statistikos departamentas. Mokiniai ir studentai su negalia mokymosi įstaigo-
se. Prieiga per internetą:

<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3110111&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6424&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>

216. Mokslo ir studijų reforma. Reformos principai. Prieiga per internetą:

http://www.mokslas.lt/lt/mokslo_ir_studiju_sistemas_per/mokslo_ir_studiju_reforma/

217. Neįgaliųjų studentų rėmimas. Neįgaliųjų reikalų departamentas. Prieiga per internetą:

http://www.ndt.lt/id-neigaliuju_studentu_remimas.html

PRIEDAI

Priedas Nr. 1.

Informantų, dalyvavusių tyrime, atsiliepimai apie gautus empirinio tyrimo rezultatus

Šiame priede pateikiami septynių informantų atsiliepimai apie empirinio tyrimo rezultatus. Informantų buvo prašoma suteikti grįžtamąjį ryšį¹⁰ raštu apie tai, ar gautieji tyrimo rezultatai atspindi tikruosius jų patyrimus ir ką jiems tai reiškia. Tokia tiriamųjų įtraukimo technika kyla iš emancipacinių ir įtraukiančių tyrimų ideologijos (Kitchin, 2000; Barnes, 2001; 2003). Šiuo įtraukimu tyrėja, kuri yra įgali, siekė būti atskaitinga savo tiriamiesiems bei išgirsti jų grįžtamąjį ryšį, kad būtų užtikrinama, jog žinios apie neįgaliuosius kuriamos ne tik iš įgaliųjų perspektyvos. Tokia įtraukimo technika, anot Morkevičiaus ir kt. (2008), skirta užtikrinti gautų rezultatų įtikimumo/tikroviškumo kriterijų.

Informantės Rūtos Kupčinskaitės atsiliepimas apie disertacijos empirinio tyrimo rezultatus

2012 07 16

Vilnius

Rūta Ruolytė savo disertacijos darbe puikiai atskleidžia studentų su negalia dalyvavimą aukštosiose mokyklose Lietuvoje. Tyrimo duomenys leido suprasti „problema iš vidaus“, suvokti ir atpažinti reiškinius ir jų pasekmes studentų su negalia dalyvavimo aukštosios mokyklos kontekste. Lietuvoje stinga tyrimų, atliktų ir išsamiai aprašančių situacijas skirtingą negalią turinčių perspektyvą, dažniausiai kalbama bendrai apie negalią turinčiuosius, neišskiriant negalios pobūdžio ir sutrikimo sudėtingumo. Svarbu pastebėti, jog kiekvieno informanto portretas aprašomas neapibendrinant, o išskiriant poreikius studijuojant.

Autorė laikosi subjektyvios nuomonės, įsiklauso į informanto mintis ir situacijos kontekstą.

Šiame darbe atpažįstu kiekvieno informanto „negalios aspektus“, tai regos, klausos, judėjimo, ir somatinės negalias, iškilusių problemų sprendimo būdus ir galimybes. Rūta Ruolytė savo darbe sugebėjo apžvelgti ir aprašyti ne tik sociologinę perspektyvą, bet ir psichologinę, socialiai jautrią aplinką, pagal negalios pobūdį aprašyti specialiuosius poreikius studijuojant.

¹⁰ Informantų vardai ir pavardės paviešintos su jų sutikimu. Siekiant užtikrinti informantų atsiliepimų autentiškumą, jų kalba netaisyta.

Rūta Ruolytė išskėlė etikos klausimą dėl Informantės atpažinimo, siejamo su tam tikra veikla universitete, tačiau, mano nuomone, tyrimo dalyvė atskleidė savo studijavimo ypatumus nesiekiant būti neatpažinta. Informantė (šiuo atveju aš) džiaugiasi tyrėjos išdėstytomis mintimis ir išsamia analize, kuri leido ir, taip pat padėjo suprasti psichologines savybes ir į save pažvelgti iš šalies kitų studentų istorijų kontekste, taip pat tyrėjos išvalgomis apie ją (mane).

Darbas vertas pagyrimo dėl subjektyvaus ir įvairiapusiško aprašymo, problemos atskleidimo ir tikslaus įvardinimo, taip pat šaunu, jog autorė dalyvauja ir dirba šioje srityje, todėl išvalgos yra „tikros“, o nevienareikšmiškai sugalvotos ar pamatytos, įsiklausyta į studentus ir glaudžiai bendrauta tyrimo metu su kiekvienu informantu.

Tyrimas yra gan sudėtingas ir platus, tai parodo autorės gebėjimą laviruoti sociologijos mokslų ir tyrimo metodų gausoje, pasirinktas metodas leidžia plačiai pažvelgti ir aprašyti studentų su negalia dalyvavimą.

Rūtai Ruolytei linkiu sėkmės ginantis disertaciją ir galimybės kiekvienam, dirbančiam su studentais, turinčiais specialiųjų poreikių, susipažinti su autorės tyrimu ir išvalgomis, kurios padės gerinti aukštosios mokyklos prieinamumą ir socialiai jautrią aplinką studijuojantiems ne tik neįgaliems, bet ir įgaliems studentams bei administracijai, vadovybei.

**Informanto Roberto Šimonio atsiliepimas
apie disertacijos empirinio tyrimo rezultatus**

2012 08 29

Druskininkai

Rūtos Ruolytės disertacijoje nagrinėjama tema verta ypatingo dėmesio bei susidomėjimo, nes ši tema dar menkai nagrinėta aukštojo mokslo kontekste arba nagrinėta dalinai.

*Darbo struktūra yra aiški ir argumentuota, atsižvelgiama į įvairius faktorius: negalios pobūdį, aukštųjų mokyklų pritaikymą vieną ar kitą negalią turintiems studentams, akademinės bendruomenės patirtį bendraujant ir bendradarbiaujant su neįgaliaisiais, pilietinio aktyvumo apraiškas, pačių neįgaliųjų intelektualinį ir fizinį įnašą į studijų prieinamumo gerinimą. Pasekoje ima aiškėti, jog kad ir susidurdamos su įvairaus pobūdžio problemomis, dauguma aukštųjų mokyklų po truputį pradeda atsikratyti mitologizuojamo invalido stereotipo ir noriai priima neįgaliuosius į savo bendruomenę kaip lygiaverčius individus. O patys neįgalieji tampa ne paramos ar išmaldos prašančiais, bet savo teises žinančiais ir reikalingos pagalbos (nepabijosime šito žodžio) **reikalaujančiais** asmenimis.*

Pokalbio pilnumui reikia paminėti, jog „Pradžioje studijuoti buvo sunku“ sakoma daugelio neįgaliųjų dėl to, jog viso ko „šaknys“ slypi dar mokykliniame periode. Jeigu neįgalus

mokosi namie ir jam nuolaidžiauojama arba dėl to, kad pati neigaliojo mokykla nėra integracinio pobūdžio, kur žmonių išprusimas ir žinios negalios tematika yra menkos. Manytume, kad integracinės, ta kuri adaptuota neigaliam, pavyzdžiui, kaip manoji gimnazija, kurioje buvau pirmas neįgalusis, mokyklos lankymas padėtų morališkai ir fiziškai pasiruošti galimiems studijų sunkumams. Visgi disertacijoje „Pradžia“ yra universiteto „Pradžia“.

Daugiau pastabų neturiu, nes manau, kad Rūta Ruolytė turi pakankamą kompetenciją su neįgaliųjų reikalais ir studijų prieinamumu pastariesiems aukštosiose mokyklose. Darbu, kurie nagrinėtų aukštojo mokslo Lietuvoje prieinamumą neįgaliesiems ir su tuo išylančias problemas, yra palyginti mažai, todėl disertantės ryžtas eiti kitų mažai pramintais takais yra sveikintinas. Asmeniškai manau, jog disertacijos rengėja yra viena iš nedaugelio asmenybių, kuriai nuosirdžiai rūpi ir domina neįgaliųjų reikalai Lietuvos aukštajame moksle. Pabaigai palinkėčiau stiprybės, skvarbaus žvilgsnio bei didelės sėkmės tęsiant akademinę veiklą.

**Informantės Jūratės Ruškės atsiliepinimas apie
disertacijos empirinio tyrimo rezultatus**

2012 08 30

Klaipėda

Rūtos Ruolytės-Verschoore disertacijos „Neįgaliųjų studentų dalyvavimas Lietuvos aukštosiose mokyklose“ empiriniai rezultatai apie asmenų su negalia dalyvavimo aukštojoje mokykloje patirtis – išloštas „aukso puodas“, kurį derėtų dalintis tiek Lietuvos aukštųjų mokyklų, tiek ir neįgaliųjų bendruomenėms. Neabejoju, kad šis „aukso puodas“ vertingas ne tik dėl naujų mokslinių žinių, bet ir dėl rezultatų pritaikomumo praktikoje, siekiant visapusiškesnio asmenų su negalia dalyvavimo aukštosiose mokyklose.

Autorės kreipimasis į tyrimo dalyvius dėl jų refleksijų apie empirinių rezultatų tikroviškumą parodo, kad Rūta laikosi nuostatos „nieko apie neįgaliuosius, be pačių neįgaliųjų“. Labai pozityviai tai vertinu, nes spręsti apie interpretacijų ir išvadų atspindinčių neįgaliųjų socialinio dalyvavimo patirčių (ne)tikroviškumą, be jokios abejonės turi tie, kurie savo patirtimi ir dalijosi. Aš esu viena iš jų. Džiaugiuosi Rūtos suteikta proga išsakyti savo nuomonę ir patvirtinti, kad empirinėje disertacijos dalyje – tiksliai apibūdintos mano patirtys, pateiktos mano pasidalytų patirčių esmės neiškraipiančios interpretacijos. Drįstu teigti, kad Rūtos Ruolytės-Verschoore tyrimo rezultatai – „gyvas“, unikalus ir „nesužalotas“ teorijomis „neįgaliųjų balsas“ Lietuvos mokslo pasaulyje.

Informantės Irminos Beneševičiūtės atsiliepimas apie disertacijos empirinio tyrimo rezultatus

2012 10 22

Šeduva

Rūtos parašyta disertacija – tai mokslui ir praktikai reikšmingas mokslo darbas, kuriame giliai bei išsamiai analizuojamos neįgaliųjų studentų istorijos, kontekstas, veiksmų/sąveikų strategijos. Pirmas išpūdis yra tai, jog autorės atliktas tyrimas atspindi šiandienos tikrąją socialinę neįgaliųjų studentų realybę aukštojoje mokykloje, pabrėžiant ypatingą tyrimo aktualumą, kuris reikšmingas tiek teoriniu, tiek praktiniu aspektais. Rūtos pasirinktas kokybinis tyrimas tai tik įrodo, jog svarbus pačių neįgaliųjų balsas, pastarųjų subjektyvios patirtys aukštojoje mokykloje, kurios yra labai svarbios ne tik akademinėi bendruomenei, pedagogams, bet ir nevyriausybinėms neįgaliųjų organizacijoms, socialiniams darbuotojams, socialinę politiką formuojantiems atstovams.

Atskleistos priežastys bei su kokiais iššūkiais susiduria studentai, turintys negalę, įsilieję į akademinę veiklą, studijas. Asmenys, turintys negalę – tokie, kaip ir visi kiti asmenys, tik didesni pastarųjų poreikiai. Fizinės aplinkos neprieinamumas, nelankstus studijų organizavimo procesas, ne visada teigiamas akademinės bendruomenės požiūris į neįgalius studentus, dėstytojų kompetencijų dirbti su neįgaliaisiais studentais trūkumas bei žinių apie negalią trūkumas akademinėje bendruomenėje tai tik įrodo, jog universitetai yra besimokančios organizacijos kartu su asmeniu, turinčiu negalę. Kitaip tariant, visi tyrimo dalyviai keičiasi pozityvia linkme kartu su asmeniu, turinčiu negalę, išplaukia praktinis žinojimas apie pačią negalę. Viena vertus, pats žinojimas išplaukia kaip skaitoma knyga, kita vertus, pats neįgalus asmuo yra kaip praktinė gyvoji knyga – unikali monografija, kurią vis dėlto turėtų perskaityti ne tik mokslininkai, akademinė bendruomenė, bet ir socialinę politiką formuojantys atstovai, visuomenė. Taip formuojamas kitų žmonių jautrumas, supratimas, pokyčiai.

Svarbus akcentas – sunkumai, iššūkiai studijose tampa varomąja jėga siekti pokyčių. Pozityviems pokyčiams įtakos turi aplinkos išoriniai veiksniai kaip neįgaliųjų studentų palaikymas ir skatinimas, besikeičiantis dėstytojų ir studentų požiūris, besikeičiančios studijų sąlygos, valstybės teikiama finansinė parama. Universitetai tampa atviresni bei linkstama prie įgalinančių studijų visiems studentams, kitaip tariant, „universitetas – visiems“. Todėl disertacijos empirinis tyrimas orientuotas į įgalinimą per studento, turinčio negalę, stiprybių pažinimą. Svarbus stimulus aktyvumui - kitų studentų, turinčių negalę, patirtys, skatinant kitų neįgaliųjų studentų aktyvumą ir motyvaciją. Pabrėžtina ir tai, jog svarbu ir pačio studento, turinčio negalę, vidiniai resursai, susiję su asmeninėmis pastangomis siekti užsibrėžtų tikslų, akademinį pasiekimą. Tai studentams, turintiems negalę, studijos suteikia galimybę pasijausti pilnaverčiais, oriais žmo-

nėmis, skatina savivertės augimą, vidinę saviraiškos motyvaciją, galios pajautimą. Galios pajautimas studentams, turintiems negalę, pajuntamas, kai pastarieji gali ir turi galią daryti įtaką pokyčiams, suvokiamas svarbus vaidmuo kitokio studento naudingumas ir reikalingumas. Asmenys su negalę – naudingi ne tik studijose, bet ir darbo rinkai, visuomenei. Nereikia pamiršti, kad asmenų turinčių negalę įsitraukimas į įvairias veiklas gali įnešti ir indėlį, o tai atsiveria didesnės mūsų visų galimybės.

Disertacijos autorei noriu padėkoti už ambicingą empirinį tyrimą bei idėjas. Rūta savo iniciatyva stiprina bei skatina akademinę bendruomenę susitelkti bei padėti kitokiam asmeniui, tai puikus postūmis proveržio link, parodant kaip svarbus visų balsas, patirtys. Šios tematikos klestėjimo variklis turi būti autorės tęsiamas kūrybinėmis idėjomis, naujais atradimais.

**Informanto Donato Počešiūno atsiliepimas
apie disertacijos empirinio tyrimo rezultatus**

2012 11 05

Vilnius

Mane džiugina, kad atgavus Lietuvos nepriklausomybę, laipsniškai daugėja studentų su negalia, kurie mokosi aukštosiose mokyklose ir kartu skatina spręsti jų integravimo galimybes į akademinės bendruomenės: kaip geriau save įtraukti į studijas, gerinti ryšius su dėstytojais, studentais ir atsakingais žmonėmis už studijų programas, geriau spręsti aplinkos pritaikymo problemas ir t.t.

Tyrimo duomenys padėjo suvokti kiekvieno informanto kliūtis pagal savo negalią, jų galimybes ir siekius. Tai labiau padeda geriau įsiklausyti į kiekvieno informanto portretus, negu apibendrintas neigaliųjų studentų tyrimas. Nors priimu kaip natūralų reiškinį, kad pagal negalią grupę žmonių galima spręsti apibendrintai – lengvina spręsti integravimo problemas aukštosiose mokyklose. Kiekvieno informanto savybes ir gebėjimus galėtų spręsti katedros pagal specialybes.

Autorė Rūta Ruolytė sugebėjo sociologiškai, psichologiškai, pasiremiant teorinėmis medžiagomis, išanalizuoti kiekvieno informanto situacijos kontekstus, kurie labai padėjo kiekvieno informanto psichologinį vystymąsi ir geriau spręsti jų problemas.

Tyrimas gana platus ir gilus, kuris labai padėjo geriau suvokti bendrą ir aiškią neigaliųjų studentų įtrauktį į akademinės bendruomenės. Labai gerai išanalizavo bendrą Lietuvos aukštųjų mokyklų problemą.

Džiugina autorės siūlomas „idėjas-schemas“, kaip gerinti studentus su negalia siekti pilnavertiškiau ir turėtų lygias teises su visais studentais be diskriminacijos.

Rūta Ruolytė geba daryti lyginamąsias analizes tarp studijų ir kartu ugdo kaip geriau spręsti unikalią Lietuvos švietimo sistemą ateičiai.

Labai vertinu tuos, kurie remiasi mąstymo ir analizės kontekstais, kurie yra aktualūs ir lengvai prieinami mąstantiesiems. Tai verta aukščiausio balo. Nors Lietuvai tarsi 20 metų, kaip jaunimui, kurio laukia platus kelias, būdinga išsiblaškymas. Mums jau reikia pradėti veikti ir kol būsime subrendę ir kartu bus išvystyta Lietuva su gera studijų sistema, darbo galimybėmis.

Linkiu kitiems studentams pasiremti Rūtos Ruolytės baigiamojo darbo metodologijomis, analizėmis apginti kitą baigiamojo darbo temą „Neįgaliųjų įtrauktis į darbo atmosferą ir gyvenimo galimybes“.

**Informanto Vyčio atsiliepimas
apie disertacijos empirinio tyrimo rezultatus**

2012 11 13

Vilnius

Prisipažinsiu, kad visų 90 puslapių neskaičiau, o tik kokius 25 puslapius iš paskirų vietų, tai mano rašinėlis bus tik apie kai kuriuos atskirus punktus, kurie asmeniškai man „susiskambėjo“.

Bendrai imant, kažkaip keblu yra kritikuoti darbą, nes jis yra labai paremtas informantų pasisakymais, tai jau vien dėl šito neina niekaip kur nors pasakyti, kad „taip nėra“, „ne visai taip yra“, nes, na, kitaip čia būtų tiesiog kitų žmonių patirčių neigimas. Tad, atsakant į vieną iš tavo minėtų klausimų, ar, mano nuomone, tai, kas minima darbe, atitinka realybę, tai reikia vos ne automatiškai gautas, kad „100% taip“. Perskaičius informanto 20 žodžius, jog „invalidas vaikas negimsta, invalidu jį padaro tėvai“, prisiminiau, jog kažkada buvau pagalvojęs, jog aš pats suvaržytas negalios dažniausiai jaučiuosi tik tada, kai esu kontakte su kitais žmonėmis. Kitaip tariant, kol aš vienas tvarkausi kokį reikalą ar kažkuo užsiėmęs, tai jaučiuosi tiesiog normaliai. Tačiau kai prireikia bendrauti su kitais žmonėmis arba tiesiog būti tose zonose, kur yra kitų žmonių (kad ir pro šalį einančių), tada išlenda visi tavo ribotumai: pradedi būti labai įsitępęs (nes turi skirti daug dėmesio ką kiti šneka/daro), nuolatos jauti ir matai, kad kiti, tarkim, vaikščioja tarp įvairių kliūčių ar kitų žmonių tarytum net nežiūrėdami į juos, o tu, tą patį darydamas, vaikštai kaip po minų lauką. Ką turiu omeny, dėl ko to informanto žodžius paminėjau, jog tos mano negalios atsiranda ir dingsta su kitais žmonėmis. Tarkim, toj pačioj Maximos parduotuvėj skirtingais laikais galiu jaustis kaip neįgalus ir kaip neturintis negalių žmogus: kol tuščia, aš neturiu progų pagalvoti nei apie neprigirdėjimą (o ką ten girdėt reikia?), nei apie neprimatymą (na čia gal dėl mano matymo specifikos, jog gerai matau, kas tiesiai priekyje). O kai yra ir kitų

žmonių, tada tu pradedi būti stresiuke, ar į ką nors neatsitrenksi, ar kas nors ką nors tau nesako ir t.t. Na, žodžiu, kiti žmonės, patys to nesiekdami, tave priverčia jaustis ypač ribotu.

Nežinau, ar panašiai jaučiasi neįgalieji su judėjimo negalia, kuriems judėjimas lyg ir ne-turėtų būti kitoks situacijose be/su kitais žmonėmis. Tačiau manyčiau, jog jie labiausiai neįgalūs jaučiasi būtent kontakte su kitais žmonėmis, nes tada yra su kuo palyginti savo judėjimo/regėjimo/klausos/etc. galimybes (kurie ne tavo naudai būna).

Na, o dabar apie kitką. Iš įvairių vietų (pvz., kad kai kurie pirmame kurse jautėsi labai sunkiai, ieškodavo informacijos ir pagalbos; kiti laikui einant pradeda nebepasisakyti apie savo negalią, nes tai nieko nekeičia, galų gale priminus mano paties patirtį iš savanoriškos veiklos) atrodo, jog aukštosiose mokyklose, norint padėti studentams su negalia, reiktų dirbti daugiausiai su ką tik įstojusiais studentais. Jie atviriausi pagalbai, patys dažnai jos ieško. „Vyresni“, jeigu nemeta studijų, jau ir taip yra patys pakankamai savarankiški, tai kokia nors pagalba nėra privaloma jiems „išlikti“, be to, jie linkę nebeatskleidinėti (arba, gal tiksliau tariant, neakcentuoti) savo negalios, jeigu nėra būtinybės. Kažkodėl man atrodo, kad testinis darbas su ką tik įstojusiais per visus jų studijų metus turėtų padėti geriau atrasti visas studijų smulkmenas, kurie gali trukdyti studentui su negalia (kurių jis/ji galbūt neprisimintų, pakalbinti vieną ar dusyk per visą laiką). Gautusi tokie kaip „case studies“, kurie padėtų susidaryti išsamesnius supratimus, ką patiria studentai su negalia, ir ko negali padaryti per vieną ar kitą (kad ir ilgą) pokalbį ta pačia tema. Kitas dalykas, kad gal aukštosios mokyklos administracija kiek palankiau žiūrėtų į nuolatos su kliūtimis susiduriančius studentus (turiu omeny, kad aukštosios mokyklos administracija kažkokį studentą matytų pora kartų pirmais metais, pora kartų antrais metais, dar kažkiek trečiais metais ir t.t.), vietoj to, kad „gautų“ studentą, kuris vienu kartu iškart šūsnis pretenzijų turi.

Nežinau, berašydamas visą šitą man viskas tik neaiškiau tampa ir kyla tik daugiau ir daugiau klausimų. Visų tų respondentų istorijos yra labai skirtingos ir jų aplinkos (studijų aplinka, aukštosios mokyklos administracija, t.t.) irgi labai skirtingos. Atrodo, kad čia tiesiog atsitiktinumas nulemia, kas kur kokie pokyčiai studentams su negalia įvyko ar neįvyko. Jeigu gerai pamenu, tai Lietuvoj 6% žmonių yra su negalia, o aukštajame moksle studentų su negalia sudaro tik siaubingai mažą procento dalį. Vilniaus aklųjų mokyklos direktorė sakė, kad iki 11 klasės moksleiviai gerai mokosi, tik nuo 11-12 klasių jų rezultatai katastrofiškai krenta dėl motyvacijos stokos. Kaži, jeigu kiekviena aukštoji mokykla turėtų po asmenį, kurio viena iš pareigų būtų studentų su negalia kuravimas ar konsultavimas, vienu žodžiu, kažkas, kurį jau net moksleiviai žinotų, jog galėtų pas jį kreiptis, jeigu dėl savo negalios negali atlikti kažkokio su studijomis susijusio dalyko, gal bent daliai tų moksleivių būtų daugiau ūpo toliau gerai mokytis ir bandyti stoti į aukštąsias mokyklas? O stojant gal daugiau studentų nurodytų ir savo negalią? Na, o visa šita

bendrai sudėjus gal „padaugintų“ studentų su negalia skaičių tiek, kad tai nebebūtų jau „niekinis“ skaičius aukštųjų mokyklų administracijoms? Na, man jau frustracija, nes klausimų daug, o atsakymų – beveik nėra. Tai gal baigsiu padrikas mintis.

**Informantės 10 atsiliepimas
apie disertacijos empirinio tyrimo rezultatus**

2012 11 14

Kaunas

Darbas nuveiktas – didžiulis. Esu sužavėta. Rimtai. Parašyta protingai, moksliskai, problema išnagrinėta iš esmės ir apžvelgta iš įvairių pusių. Pati niekada nemaščiau taip plačiai apie šį klausimą. Ačiū, kad supažindinai.

Kaip suprantu, svarbiausias klausimas – kiek, mano nuomone, šis tyrimas atspindi realią situaciją (mano situaciją, kaip eks-studentės). Galėčiau atsakyti, kad mano situacija, lyginant su kitų informantų, buvo lengva. O gal aš tiesiog gana ramiai į viską reagavau? Buvo sunkumų su aplinkos pritaikymu, tačiau mes praktiškai nesiėmėm didelių žygių, kad tai pakeisti. Geriausiai atveju – paprašydavom dėstytojo pakeisti auditoriją, jei paskaitos vykdavo ne pirmame aukšte. Tad lyginant su kitais respondentais, kurie rašydavo raštus, kovojo, kad mokymo įstaiga kardinaliai spręstų aplinkos pritaikymo klausimą, mes buvom labai pasyvūs. Gal todėl, kad prisitaikėm prie aplinkybių – turėjom daug padėjėjų. Negaliu atsakyti.

Skaitant kitų informantų patirtis, situacija atrodo ganėtinai liūdna, nors praktiškai visada istorijos baigdavosi gerai, kas rodo, kad iš tikrųjų labai svarbu, jog būtų kiek įmanoma daugiau kontaktų tarp įgaliųjų ir neįgaliųjų. Tik būnant kartu – mokantis, dėstant, bendraujant – galima pakeisti savo pažiūras. Dauguma informantų pažymi, kad dėstytojams ir administracijai trūksta kompetencijos bendraujant su neįgaliaisiais. Bet vėlgi – gal tai pakankamai natūralu, nes studijuojančių neįgaliųjų nėra tiek daug, kad tai nebestebintų. Vėlgi, neįmanoma norėti, kad dėstytojais išmanytų apie bendravimo ir dėstyto ypatumus asmenims su įvairiausiomis negalioimis. Tad kartais informantų piktinimasis tuo atrodydavo perdėtas.

Šiek tiek nustebino daugumos informantų minimas poreikis, kad mokymo įstaigoje būtų neįgaliųjų reikalų koordinatorius ar pan. pareigas einantis žmogus. Studijų metu man kažkaip nekilo poreikis turėti tokį žmogų. Jei būdavo klausimų – išspręsdavau juos kaip ir bet kuris kitas studentas.

Labai įstrigo informacija, kad nemaža dalis informantų minėjo, jog naudojasi savo negalia siekdami palengvinti atsiskaitymus ar pan. Man tai buvo nemalonu sužinoti, nes visą laiką studijų metu stengiausi jokia būdu neleisti, kad man būtų kitokie atsiskaitymai ar bet kokios ki-

tos lengvatos. Niekada nepastebėjau ir kad kiti neįgalūs grupiškai reikalautų sau nuolaidų. Man rodos, vienoje situacijoje deklaruoti, kad esi lygus su visais ir nereikia globoti, o kitoje – verkšlenti ir remtis savo neįgalumu yra gan veidmainiška. Be abejo, pasitaiko situacijų, kai yra taikomos tam tikros lengvatos neįgaliesiems (pvz., į kai kuriuos teatrus įleidžia nemokamai arba bilietai su nuolaida), tačiau ir tada jausmas nėra malonus – vis tiek jaučiuosi blogai, lyg daryčiau kažką ne taip ir būčiau skolinga. Tačiau specialiai spekuliuoti savo negalia?

Vienareikšmiškai sutikti su kitų informantų teigimu, kad „neįgalieji žino iš savo patirties, jog siekdami pasisiekimo ir pripažinimo, jie turi „dvigubai daugiau dirbti nei sveikieji“, tikrai negalėčiau. Galbūt todėl, kad man studijos nebuvo itin sudėtingos ar bent ne sudėtingesnės nei bet kuriam kitam studentui. Studijuoti buvo malonu ir įdomu. Tačiau, žinoma, jei žmogaus fizinė ar psichinė sveikata yra silpnesnė, gali būti, kad jam tenka dirbti daug. Tačiau kaip pamatuoti, kas daugiau mokėsi – įgalus ar neįgalus? Juk abudu turbūt skaitė, mokėsi per naktis ir pan. Tad gal tik mums, neįgaliems, atrodo, kad reikia labai daug pastangų, o jei žmogus įgalus – tai jam jau savaime viskas lengvai gaunasi.

Nežinau, ar atsakiau į klausimą dėl realios situacijos, galiu tik pasikartoti, man rodos, kad mano studijų laikotarpis buvo ne toks sudėtingas kaip kitų informantų. Bet gal tai tik iliuzija, žiūrint iš laiko perspektyvos.

RŪTA RUOLYTĖ-VERSCHOORE

**NEIĞALIŲJŲ STUDENTŲ DALYVAVIMAS LIETUVOS
AUKŠTOSIOSE MOKYKLOSE**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K12-170. Tiražas 15 egz. 2012 12 20.
Nemokamai.